BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN Dr TH. GOOSSENS

DEEL VII.
1925—1926

ST MICHIELS-GESTEL — 1926.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN Dr TH. GOOSSENS

DEEL VII.

1925—1926

ST MICHIELS-GESTEL — 1926.

INHOUD.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch . . . . blz. 1

De Capucijnenmissie te Nijmegen 1623—1644, door P. Placidus, Ord. Cap. . . . . blz. 15

Een ongebruikt Officium B. Mariae Virg. sub titulo Dulcis Matris, door G. A. M. v. d. Kant, past. blz. 77

Onuitgevoerd plan eener nieuwe koor-afsluiting in de Kathedraal van Sint Jan, door G. A. M. v. d. Kant, past. . . . . blz. 84

Het Gesticht „Reinier van Arkel" te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland, door Henry J. M. van Rooy . blz. 89, 225

De sluiting der Kerkschuur te Deurne in 1712, door H. N. Ouwerling . . . . . blz. 178

Oorkonden en bijzonderheden betreffende de kerkelijke geschiedenis van Gemert, door A. M. Frenken, pr. . . . . blz. 205

Een Dialogus oft Tsamenspreken van den Heylighen Doopsel, door L. v. Miert S. J. . . . blz. 221

Bijdrage tot de geschiedenis van het Klooster Holtmeer te Horssen, door Dr J. S. van Veen . blz. 276

De stichtingsoorkonden van het Carmelietenklooster te Boxmeer, door G. Wuisman, Ord. Carm. . . . . blz. 288

Eerste-steenlegging van het klooster der Capucijnen te Velp, 15 Nov. 1717, door L. Kruijff . . blz. 299
De Kapel „Ten Bogaerde" in de parochie Dinther, door Jac. J. M. Heeren . . . . . blz. 304
Een niet tot stand gekomen altaar in de voormalige parochiekerk te Mill, door Jhr Mr A. van Sasse van Ysselt . . . . . blz. 307
Leestafel, door Dr Th. G. . . . . blz. 309
Register van Plaatsnamen, door H. J. M. Ebeling blz. 315
Register van Personen, door H. J. M. Ebeling . blz. 317
Register van Zaken, door H. J. M. Ebeling . blz. 327

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN Dr TH. GOOSSENS

DEEL VII.

AFLEVERING 1.

ST MICHIELS-GESTEL — JUNI — 1925.

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's Bosch . . . . blz. 1

De Capucijnenmissie te Nijmegen 1623—1644, door P. Placidus, Ord. Cap. . . . . blz. 15

Een ongebruikt Officium B. Mariae Virg. sub titulo Dulcis Matris, door G. A. M. v. d. Kant, past. blz. 77

Onuitgevoerd plan eener nieuwe koor-afsluiting in de Kathedraal van Sint Jan, door G. A. M. v. d. Kant, past. . . . . blz. 84

Het Gesticht „Reinier van Arkel" te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland, door Henry J. M. van Rooy. . . blz. 89

Dit artikel wordt in de volgende aflevering aanstonds voortgezet.

VOORWAARDEN:

De **„Bossche Bijdragen"** verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg. Postcheque en Giro **50174.**

Kroniek van het Bisdom 's Bosch.

I.

31 December 1924 was het Bisdom ingedeeld in 300 parochien De zielzorg werd uitgeoefend door 300 Pastoors en 430 Seculiere en Reguliere Priesters.

Dekenaten	Parochien	Communicanten te rekenen 1)		Doopsels 1)	Onwettigen 1)	HH Communiën 1)		Non paschantes 1)	Huwelijken 1)	H H Vormsels 2)
		van af 7-11 jaar	van af 11 jaar en ouder			in de parochiekerk	in de kloosters			
's-Bosch	7	2 800	19 735	1 074	35	547 000	620 350	574	256	811
Asten	13	1 899	12 664	641	3	490 700	52 900	3	117	1 719
Bladel	19	1 512	10 661	592	3	631 050	118 000	1	105	
Boxmeer	12	1 384	9 723	492	5	419 184	88 400	7	99	
Boxtel	13	3 032	20 444	1 006	9	729 140	294 750	59	223	
Cuijk	15	1 820	11 765	551	5	401 875	200 180	21	110	
Druten	17	1 755	13 950	588	2	459 837	54 000	2	111	
Eindhoven	14	4 515	31 216	1 753	15	829 900	236 550	1 548	355	
St Geertruidenberg	18	3 718	25 571	1 346	15	817 550	254 165	89	78	
Geldrop	9	1 741	10 537	592	2	356 193	45 500	4	69	
Helmond	17	3 951	23 623	1 327	16	696 775	288 990	43	265	3 499
Heusden	13	1 200	10 550	459	3	373 505	31 996	40	111	
Nijmegen	25	6 603	47 046	2 228	68	1 589 831	458 455	1 738	531	2 429
St Oedenrode	10	1 665	12 948	702	8	390 800	250 500	9	137	4) 66
Oirschot	9	1 378	10 700	486	1	438 800	229 820	4	99	
Oss	18	3 251	19 467	1 053	17	566 375	157 319	27	212	3 377
Ravenstein	16	1 184	7 714	398	1	316 338	94 349	2	72	
Tilburg	18	7 021	45 725	2 057	15	1 664 050	556 897	470	549	
Valkenswaard	12	1 467	8 904	459	2	302 735	24 200	13	84	
Veghel	17	3 106	21 192	1 081	3	763 730	513 627	2	242	2 642
Zalt-Bommel	8	673	5 593	252	4	169 956	27 344	31	57	
	300	55 595	379 572	19 237	232	13 955 324	4 598 291	4 677	3 883	14 543
3)	298	54 191	358 170	18 309	209	12 015 890	4 478 557	3 132	4 279	18 234 5)

[1]) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties door de Hoogeerw Heeren Dekens gehouden in 1924 Zij betreffen dus het jaar 1923
[2]) Deze opgave geldt het jaar 1924
[3]) Deze cijfers van het jaar **1922** zijn ter vergelijking bijgevoegd
[4]) Instituut v Doofstommen
[5]) Gedurende 1923

II.

NIEUW OPGERICHTE PAROCHIËN.

in 1923.

3. H. Gerardus Majella te Eindhoven (Stratum) bij acte van 14 Aug. met ingang van 20 Augustus.
4. O. L. Vrouw v. Lourdes te Nijmegen (Hatertsche weg) bij acte van 18 Oct. met ingang van 22 October.

in 1924.

1. H. Gerardus Majella te Oss bij acte van 11 Februari met ingang van 18 Februari.
2. H. Familie te Tilburg (Broekhovensche weg) bij acte van 11 Febr. met ingang van 18 Februari.

III.

KERKWIJDINGEN.

Door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch werden geconsacreerd in 1923

1. 3 September parochiekerk van den H. Joannes Evangelist te Hooge-Mierde.
2. 24 September parochiekerk van den H. Severinus te Hapert.
3. 19 November parochiekerk van den H. Stephanus te Nijmegen. — Relieken van deze drie kerken van de HH. Martelaren Eustachius en Maximianus.

in 1924.

1. 11 April parochiekerk van den H. Antonius van Padua te 's-Hertogenbosch (Muntel).
2. 19 Mei kapel van 't Pensionaat „Eikenburg" te Eindhoven (Stratum).
3. 23 Juni parochiekerk van den H. Antonius van Padua te Groesbeek.
4. 30 Juni parochiekerk van den H. Paulus te Eindhoven (Boschdijk).

5. 14 Juli parochiekerk van den H. Antonius v. Padua te Tilburg (Korvel).
6. 18 Augustus parochiekerk van den H. Antonius te Asten (Heusden).
7. 21 October kapel van de „Filles de la Sagesse" „Dochteren der Wijsheid" te Nijmegen.
8. 27 October parochiekerk van het Eucharistisch Hart van Jezus te Vught.
9. 10 November parochiekerk van de H. Catharina van Alexandrië te Herpt. — Relieken dezer kerken van de HH. Martelaren Eustachius en Maximianus.

IV.

BEKEERLINGEN.

In 1923 was het aantal bekeerlingen tot het R. K. Geloof **132**; — in 1924 **112**.

V.

VERANDERINGEN IN HET PERSONEEL DER GEESTELIJKHEID.

1. STERFGEVALLEN IN 1923.

Namen	Laatste Bediening	Overleden
J. A. G. Suijs	Past. Reek Geh. Kamerh. v. Z. H.	12 Juni
P. Vermeer	Em. Past. van Hapert	15 Juni te Best
M. J. Kersten O. Carm.	„ „ „ Boxmeer	3 Juli
L. W. Strijbosch	„ „ „ Herpen	5 Juli te Uden
Dr M. C. de Wit	Past. te Herpt	24 Juli
C. P. J. Schoenmakers	Past. Leeuwen-Boven	24 Augustus te 's Bosch
P. H. Schellen	Rector Wijbosch	8 Sept.
G. v. Schijndel	Past. Boerdonk-Erp	11 id.
J. C. v. d. Langerijt	Em. Rector Tilburg	12 id.
	1924	
J. H. Selten	Deken en Past. Drunen Geh. Kamerh. v. Z. H.	13 Jan.
A. Wevers	Past. Macharen	7 Maart te 's Bosch

Namen	Laatste bediening	Overleden
H. van Hapert	Past. Lith	9 Maart
F. Boelaars	„ Biest-Houtakker	9 „
M. Sloots	„ Alphen	25 „
J. Klijn	„ Den Dungen	7 April
V. Sprengers	Em. Past van Kerk-Driel	8 Juni
A. Kriellaerts	Deken en Past. Beugen	14 „
H. v. d. Acker O. Præm.	Past. te Bokhoven	29 „
P. A. van Iersel	Em. Past. van Breugel	16 Augustus te Oisterwijk
J. H. H. M. Adelmeijer	Kanunnik en Plebaan St Jan Off. †	15 October
J. J. Daandels	Kap. Helmond (H. Lamb.)	25 December in Maris-Stella te Scheveningen
A. Frenken	Past. Raamsdonk †	28 Dec.

2. BENOEMINGEN, VERPLAATSINCEN ENZ.

1923.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
Mgr. J. P. v. d. Heuvel	Deken Tilburg	Eervol ontslag	15 Juni
J. F. M. Sanders	Past. H. Hart Tilburg	Deken Tilburg	id.
G. J. Vonken	Kap Poppel (België)	Kap. Udenhout	22 Juni
P. E. van Leeuwen	„ Helmond (H. Lamb.)	Past. Helmond (H. Jozef)	id.
J. A. J. M. Schellekens	„ Raamsdonksveer	Kap. „ (H. Lamb)	id.
G. A. v. Elk	„ Nuenen	„ Raamsdonksveer	id.
Fr. J. Verhofstad	„ Winssen	„ Nuenen	id.
J. Winter O. Fr Min.		„ Winssen	id.
Dr C. Fr. X. Smits	Rector Fratershuis (Goirle)	Past. Reek	28 Juni
A. J. J. M. Verhoeven	Kap. Asten	Rector Fraters Goirle	id.
Fr. A. Muselaers	„ Aarle-Rixtel	Kap. Asten	id.
H. L. v. d. Steen	Priester v. h. Seminarie	„ Aarle-Rixtel	id.
J H B van Welie	Kap. Drunen	Prof. Sem. Haaren	30 Juni
A. J. M. Goossens	„ Haps	Kap. Drunen	id.
M. J. van Boxtel	Priester v. h. Seminarie	„ Haps	id.
Q. Th H. de Bekker	Kap. Beek (bij Nijm.)	„ Eindhoven (Villapark)	id.
C. J. M. J. van Beek	Priester v. h. Seminarie	Assistent Beek (Nijmegen)	id.
M. H. J. Smits	Kap. Eindhoven (H. Petrus)	Kap. Tilbug (Hoefstraat)	10 Aug.
A. Fr. v. d. Brekel	Priester v. h. Seminarie	„ Eindhoven (H. Petrus)	id.
J. R H. v. Eijndhoven	„ „ „ „	„ Gemonde	id.
W. L. A. M. Timmermans	Rector „ Dekkerswald "	Past. Herpt	17 Aug.
E. J. J. Kocken	„ „ Kolorama " Beek (Nijm.)	Rector „ Dekkerswald "	id.
H. W. J. Surig	Priester v. h. Seminarie	Rect. „ Kolorama " Beek (Nijm.)	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
J G. M. Verbunt	Kap. Son	Kap. Helmond (H. Jozef)	17 Aug.
J. Fr. A. Vogels	„ Waalre	„ Son	id.
G P. J. Bannenberg	Priester v. h. Seminarie	„ Waalre	id.
G. M. Hamers	Kap. Eindhoven (H. Gath.)	Past. Eindhoven (H. Ger. Majella)	20 Aug.
M. W. A. Sengers	„ „ (Philipsdorp)	Rector St Jozefgest. Eindhoven (Fellenoord)	id.
J Fr. Berkelmans	Past. Bergeijk „De Weebosch"	Past. Leeuwen (Boven)	7 Sept.
J. A. M. Panken	Kap. Waalwijk (H. J. B.)	„ „De Weebosch"	id.
H. W. J. Martens	„ Volkel	Kap. Waalwijk (H.J.Bapt.)	id.
W. J. M. Gerrits	Priester v h. Seminarie	„ Volkel	id.
Fr N. J Hendrikx	Kap. 's-Bosch [St Pieter)	Moderator v. d. St Jan en Maria Lycea 's-Bosch	id.
W. H M v d Waarden	„ Leeuwen (Beneden)	Kap. 's-Bosch (St. Pieter)	id.
A. J Peeters	„ Grave	„ Leeuwen (Beneden)	id.
Fr. J A. A Verrijt	Priester v. h. Seminarie	„ Grave	id.
N W. v. d. Hagen	Kap. Dreumel	Past. Boerdonk	28 Sept.
A. C. R. H. Spolders	„ Nieuwkuik	Kap. Dreumel	id.
Th. H J v d Heuvel	Priester v. h. Seminarie	„ Nieuwkuik	id.
A. Fr. J. v. Amstel	Rector (Marienthal) Groesbeek	Rector (Liefdegest.) Wijbosch	id.
G J. van Aalst	Priester v. h Seminarie	„ (Marienthal) Groesbeek	id.
E. J. Cornelissen Ord. Praem.	—	„ „Huize Nazareth" Gemert	id.
A Fr. M. Hordijk	Past. Rosmalen	Eervol ontslag	30 Sept.
H. J. A. van der Meyden	Rector Oirschot	Past. Rosmalen	id.
A. J de Glas	Kap Tilburg (Korvel)	Rect. Oirschot (Moederh.)	id.
Th A C J Wolters	„ Waspik	Kap. Tilburg (Korvel)	id.
G. H. L M. v. Riel	Priester v. h. Sem.	„ Waspik	id.
B. Fr. E. v. Welie	Kap. Tilburg (Besterd)	Rector Hees (bij Nijm.)	id.
H. J. v. Heusen	„ Leeuwen (Boven)	Kap Tilburg (Besterd)	id.
J. J. Pulles	„ Het Hout	„ Leeuwen (Boven)	id.
W. H. Brekelmans	Priester v h. Seminarie	„ Het Hout	id.
F. J. M. J. Berghegge S. J.	Kap. Nijmegen (H. Ign.)	Eervol ontslag	15 Oct.
J. M. v. Rijckevorsel S J	Leeraar Katwijk	Kap. Nijmegen (H. Ign)	id.
G M. de Grood	Kap. Rosmalen	Past. Nijm. O. L. Vr. v. L.	22 Oct.
W. M. A. v. Mierop	Priester v. h. Seminarie	Kap. Rosmalen	id.
C. Fr. v. Meerendonk S. J	Past. Nijmegen (H. Ign.)	Eervol ontslag	1 Nov.
H. A. J. Janssen S J	Kap. „ „	Past. Nijmegen (H. Ign.)	id.
D. Appelman S. J.	Rect. Bijkerk v. d. H. Ign. Rotterdam	Kap. „ id.	id.
W. L. Lutkie	Rector Leeuwen (Boven)	Eervol ontslag	9 Nov.
H. G. Becx	Kap. Best	Rector Leeuwen (Boven)	id.
L. C. van Ierland	Priester v. h. Seminarie	Kap. Best	id.
L. Fr. J. M v. Riel	Kap. Nijmegen (H. Ant.)	Eervol ontslag	id.
A M. Zegers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nijmegen (H. Ant.)	id.
J. v. d. Sande	Kap. Valkenswaard (H. Nic.)	„ „ (H. Steph.)	id.
H. G. J. Wehmeijer	Priester v. h. Seminarie	„ Valkensw. (H. Nic.)	id.

1924.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
N. J. A. Wouters	Past. Heusden	Deken van het dekenaat Heusden	17 Januari
P. Th. Goossens	Kap. 's Bosch (H. Leon.)	Pastoor Drunen	1 Febr.
J. A. J. Paijmans	„ Goirle	Kap. 's Bosch (H. Leon.)	id.
J. C. Simons	Priester v. h. Seminarie	„ Goirle	id.
W. H. Graat P. C. J.	Assistent „De Rips"	Eervol ontslag	id.
J. Rossaert P. C J.	—	Assistent „De Rips"	id.
J. Fennell Ord. Praed.	Kap. Nijmegen (H. Maria Geb.)	Kap. Leeuwarden	8 Febr.
Fr. Fr Bergman Ord. Praed.	„ Leeuwarden	„ Nijmegen (H. M. Geb.	id.
E C. J. M. Janssens Ord. Praed.	Ass. Nijmegen (H. Dom.)	Assistent Tiel (H. Dom.)	id.
W. L. A. v. Noord Ord. Praed.	Kap. Schiedam (H. Joan. de Dooper)	„ Nijmegen „	id.
A. Uiterwaal Ord. Praed.	Assist. Nijmegen (H. Hart van Jezus)	Kap. Alkmaar (H. Dom.)	id.
W. B. Kolenberg Ord. Praed.	Kap. Alkmaar (H. Dom.)	Assst. Nijmegen (H. Hart v. Jezus)	id.
L. Verhoeven	Rect. Franciscaness. Reek	Eervol ontslag	id.
A. B. L. v. d Bult	Priester v. h. Seminarie	Assist. Eindhoven (Strijp)	15 Febr.
J. Vissers	Kap. Oss (H. Maria Onbev Ontv.)	Past Oss (H. Ger. Maj.)	18 Febr.
J. Nabuurs	„ Raamsdonksveer	„ Tilburg (H. Fam.)	id.
J. G. v. Breda O. F. M.	„ Nijmegen (H. Franc.)	Eervol ontslag	22 Febr.
L. Th. W. A. Graaf O. F. M.	„ R'dam (H. Rosalie)	Kap. Nijmegen (H Franc.)	id.
J. M. Terwindt	Past. Maasbommel	Past. Macharen	28 Maart
J. M. Goossens	Rector Hintham	„ Maasbommel	id.
I. C. M Broekman	„ (Huize Ass.) Udenhout	Rector Hintham	id.
H. J. M. v. Kemenade	Conrector „ „ „	„ (Huize Ass.) Udenhout	id.
P. v. d. Linden	Kap. Eindhoven (Stratum)	Past. Lith	id
J. Fr. C. M. Lombarts	„ Boekel	„ Biest-Houtakker	id.
V. A. Sprengers	Past. Kerkdriel	Eervol ontslag	31 Maart
M. B Maassen	Rect. Moederh. Moerdijk	Past. Kerkdriel	id.
M. Wassenberg	Kap. Tilburg (H. Jozef)	Rect. (Moederh.) Moerdijk	id.
H. A J. v. Laarhoven	„ Eindh. (Fellenoord)	Kap 's-Bosch (H. Ant v Pad.)	id
St. H. Hackfoordt	„ Bladel	„ Eindhov. (Fellenoord)	id.
W. E. P. v. Leeuwen	„ Liessel	„ Bladel	id.
L. W. J. v. Teeffelen	„ Reek	„ Liessel	id.
W. G. Peters	Rector Oerle	Past. Alphen	11 April
J A. v. d. Kamp	Kap. Valkenswaard (H. Nic.)	Rector Oerle	id.
J. C. Verhoeven	„ Kerkdriel	Kap. Valkenswaard (H. Nic.)	id.
P. J. L. M. Goulmy	Rector Tilburg (Carmel)	Past. Den Dungen	25 April

Namen	Vorige Bedieninq	Nieuwe Bedieninq	Met ingang van
P. J. L. Manders	Kap. 's-Bosch (H. Cath.	Rector Tilburg (Carmel) Moderator (St Odulphus Lyceum)	25 April
F. H. A. M. Mommers	„ Eindhoven (Gestel)	Kap. 's-Bosch (H. Cath.)	id.
F. J. C. J. de Klijn	„ Millingen	„ Eindhoven (Gestel)	id.
Th. A. J. Brok	„ Bergeijk (Het Hof)	„ Millingen	id.
P. J. F. Welting	„ Drunen	„ Bergeijk (Het Hof)	id.
H. J. A. M. Hubers O. Praed.	„ Nijmegen (H. Maria Geb.)	Past. Rotterdam (H. Hart)	26 Mei
F. Fr. R. Oorsprong O. Praed.	„ Utrecht (H. Dom)	Kap. Nijmegen (H. Maria Geb.)	id.
J Hesselmans	Past. Overloon	Deken Dekenaat Boxmeer	22 Juni
E. H. v. Mol	Kap Lith	Kap. Eindhov. (Boschdijk)	27 Juni
H. G. J. Sanders	„ Zeeland	„ „ „	id.
R. J A. M v. Haare O. Carm.	—	„ Lith	id.
J. Hesselmans	Past. Overloon	Past. Beugen	3 Juli
P. J. v. Empel	Kap. St Michiels-Gestel	„ Overloon	id.
G. C. J. Scheepers O. Praem.	„ Heeswijk	„ Bokhoven	11 Juli
A. J. v Kuijk O. Praem.	—	Kap. Heeswijk	id.
Mgr H. G. v. Hussen	Rect. „Eikenburg" Eindhoven	Eervol ontslag	20 Juli
M. N. M. v. Hussen	Priester v. h. Seminarie	Rect. „Eikenburg" Eindhoven	id.
Th. M. J. Malmberg	„ „ „ „	Assistent Nijmegen (H. Steph.)	id.
A. J. J. F. v. d. Eerenbeemt	„ „ „ „	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	8 Aug.
A. A. M. Panis	Kap. Eindh (Villapark)	Kap. Oss (H. M. O. O.)	id.
C. A. Muskens	Priester v. h. Seminarie	„ Eindhoven (Villapark)	id.
J. C. A. v. d. Veeken	Kap Asten (O. L. Vr. Pr.)	„ Tilburg (Heuvel)	id.
J. N. v. Loosbroek	Priester v. h. Seminarie	„ Asten (O. L. Vr. Pr.)	id.
G. H. Daandels	Kap. Tilburg (Besterd)	„ Eindhoven (H. Cath.)	id.
A. P. W. v. Thiel	„ Nijmegen (H. Anna)	„ Tilburg (Besterd)	id.
W. P. M. Bockling	„ Eindhoven (H.Cath.)	„ Nijmegen (H. Anna)	id,
J. H. J. v. d. Heuvel	Priester v. h. Seminarie	„ Eindhoven (H. Paulus)	id
W. J. H. Roelofs	„ „ „ „	„ St. Michiels-Gestel	id.
J. P. C. Verhoeven	„ „ „ „	„ 's Bosch (H. Ant. v. Pad.)	id.
J. W. A. Kuijte	Kap. Beugen	„ Eindhoven (Stratum) H. Georg.	id.
A. H. v d. Spijker	Priester v. h. Seminarie	„ Beugen	id.
J. J. H. v. d. Loo	„ „ „ „	„ Zeeland	id.
H. B. M. de Vocht	„ „ „ „	„ Drunen	id.
G M. M. Brandsma	„ „ „ „	Assistent Helmond (H. Lamb)	id.
L. A. J. v. Gorcum S. J.	Assist. Nijmegen (H. Jozef)	Eervol ontslag	12 Aug.
A. W. v. d. Kant S. J.	Kap. Amsterd. (H. Franc. Xav.)	Assist. Nijmegen (H. Jozef)	id.
P. H. v. d. Rijt	„ Tilburg (Heikant)	Eervol ontslag	22 Aug.
P. L. Chr Baaijens	Priester v. h. Seminarie	Kap. Tilburg (Heikant)	29 „
J. M. Caron	Kap. Raamsdonk	Eervol ontslag	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingsng van
H. W. M. Daniels	Priester v h. Seminarie	Kap. Raamsdonk	29 Aug.
J. A. Felix Ord. Carm.	Kap. Boxmeer	Eervol ontslag	12 Sept.
J. A. Lugtenberg O Carm	—	Kap. Boxmeer	id.
G. H. van de Stegge O. Carm.	Assist. Oss (Rect. Hulpk.)	Eervol ontslag	id
H. A. L. v. Erp Ord. Carm.	—	Assist Oss, Rect Hulpk.	id.
P. Fr. Benedictus O Cap.	Rector Rectorale Hulpk. Udenhout	Eervol ontslag	17 Sept.
P. Fr. Pancratius O. Cap.	Lector 's Bosch	Rector Hulpk. Udenhout	id.
J. L. Brekelmans	Past. Tilburg (H. Jozef)	Plebaan v. St Jan Evangelist 's Bosch	30 Oct.
M. v. d. Ven	„ Bergeijk (Het Hof)	Past. Tilburg (H Jozef)	id.
Th. B M. Verhoekx	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	„ Bergeijk (Het Hof)	id
A. P. P. Hootsman	Kap. Heeze	Rect. „Voorburg" Vught	idî
A. J. W. v. d. Heijden	„ Heusden	Kap Heeze	id.
C. A. v. d. Vleuten	Assistent Duizel	„ Heusden	id.
J. L. Brekelmans	Plebaan v. St Jan 's Bosch	Kanun v. h. Kath. Kapittel v. St. Jan en Provisor v h. Seminarie	4 Nov.
Th. F. Drabbe	Rector Liefdegest. Diessen	Eervol ontslag	14 Nov.
L. van Sleeuwen	Kap. Nuland	Rector Liefdegest. Diessen	id
L. E. J. v Herpt	Priester v h Sem.	Kapelaan Nuland	id.
L. H. J. F. Frencken	Past. Heesch (bij Oss)	Eervol ontslag	28 Nov
Ed. J. W. M v. Kemenade	Kap Tilburg 't Goirke	Past. Heesch (bij Oss)	id
C. A. W. v. Oorschot	„ Eersel	Kap Tilburg ('t Goirke)	id.
P J. Gommers	„ Eindhoven (Tongelre)	„ Eersel	id.
B. J. M. Verhoeven	Priester v h. Sem.	„ Eindhoven (Tongelre)	id.
A. A. v Laarhoven	Prof. Seminarie Haaren	Eervol ontslag	1 Dec.
Dr. J. P. Ch. M. Teulings	Coll. Angelic. Rome	Prof. Seminarie Haaren	id
Mgr. A. A. van Son	Deken en Past. Nijmegen	Kanun. v. h Kath. Kapittel v. St. Jan	12 Dec.
G. A. Vermeer	Kap. Loon-op-Zand	Kap. Vught (Euch Hart van Jezus)	24 „
Th. A. M. van Hoek	Priester v. h Sem.	„ Loon-op-Zand	id
J. Timmer	Past. Lage-Mierde	Eervol ontslag	31 Dec.
J. J. Pulskens	Kap Oirschot	Past. Lage-Mierde	id
S. J. F. v. d. Eijnde	Past. Aalst	Eervol ontslag	id.
L. J. A. N. Simonis	Kap. 's Bosch	Past. Aalst	id.
G. A. de Roy	Past. Eindhoven-Strijp (H. Trudo)	Eervol ontslag	id
F. J. A. Werners	Kap Nijmegen (H. Aug.)	Past Eindhoven-Strijp (H. Trudo)	id.
F. A. Th. M. Bartels	Priester van het Seminarie	Conrector „Huize Assisie" te Udenhout	id.

VI.

PRIESTERWIJDINGEN.

Den 14den Juni 1924 diende Z. D. H. Mgr A. F. Diepen het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerwaarde Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Petrus Lamb. Christianus Baajens	Boxtel	24 Febr. 1896
Johannes Hendrikus Bakx	Liempde	31 Dec. 1897
Gijsbertus Mebius Maria Brandsma	Roosendaal	18 Juni 1898
Henricus Wilhelmus Maria Daniëls	Tilburg	26 Juli 1897
Leonardus Nicolaas van Delft	Waalwijk	22 Juli 1898
Arnoldus Joh. Joseph Francisc. v. d. Eerenbeemt	's Bosch	22 Sept. 1901
Leonardus Emmanuel Josephus v. Herpt	Herpt	25 Dec. 1898
Johannes Hermanus Josephus v. d. Heuvel	Tilburg	18 Febr. 1900
Thomas Antonius Marianus v. Hoek	Aarle-Rixtel	23 Jan. 1898
Mathijs Nicolaas Maria v. Hussen	Woensel	11 Sept. 1897
Josephus Julianus Hubertus v. d. Loo	Sambeek	19 April 1897
Jacobus Nicolaus van Loosbroek	Oss	5 Aug. 1899
Theodoor Marie Joseph Malmberg	Nijmegen	23 Sept. 1899
Cornelis Adrianus Muskens	Elshout	8 Oct. 1898
Wilhelmus Johannes Hendrikus Roelofs	St. Oedenrode	16 Nov. 1898
Adrianus Henricus van de Spijker	Best	10 Aug. 1898
Bernardus Josephus Maria Verhoeven	Hilvarenbeek	25 April 1899
Josephus Petrus Cornelius Verhoeven	Eindhoven	13 Juli 1899
Cornelius Arnoldus v. d. Vleuten	Best	27 Nov. 1898
Henricus Bartholomeus Maria de Vocht	Oirschot	17 Juli 1897
20 December 1924		
Felix Adrianus Theod. Maria Bartels	Helmond	2 Sept. 1900
Franciscus Joannes Maria Smulders	's Bosch	20 Oct. 1897

VII.

PAUSELIJKE ONDERSCHEIDINGEN.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding	Datum
Fr. Bergmans	Tilburg	Eere-Kamerheer v. Z. H. met Kap en Degen	11 Sept. 1922
P. Maas	Tilburg	Eere-Kamerheer v. Z. H. met Kap en Degen	id.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding	Datum
Z. D. H. Monseigneur A. F. Diepen	's Bosch	Assistent-Bisschop bij den Pauselijken troon, Romeinsch Graaf en Huisprelaat	27 Mei 1923
E. v. Dooren-Hermans	Tilburg	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote	27 Mei '23
C. A. A. v. Son. Past. Deken en Kan.	Nijmegen	Geheim-Kamerheer van Z. H.	16 Aug. '23
Ferd. v. d. Bergh	Tilburg	Ridder in de Pius-Orde	17 Jan. 1924
Ch. Kieckens	Tilburg	Eere-Kamerheer v. Z. H. met Kap en Degen	19 Jan. '24
J. v. Vollenhoven	Tilburg	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote	7 Mrt. '24
J. Wintermans	Eindhoven	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote	29 Mrt. '24
E. De Heusde van der Sluijse	's Bosch	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote	29 Juli '24
J. van Rijsewijk	Tilburg	Ridder in de Orde van den H. Silvester	18 Juli '24
Prof. Dr. H. Hoogveld	Nijmegen	Geheim-Kamerheer van Z. H.	15 Nov. '24
Prof. Dr. J. Schrijnen	id.	Geheim-Kamerheer van Z. H.	id.

VIII.

KLOOSTERHUIZEN.

In **1923** werden **opgericht** de navolgende *vrouwenkloosters:*

te Malden van de Penitenten Recollectinen der Onbevlekte Ontvangenis, wier moederhuis te Roosendaal gevestigd is,

te Nijmegen H. Land-Stichting van de Regulieren Kanunnikessen van de Orde van het H. Graf Onzes Heeren Jezus Christus te Jeruzalem (moederhuis te Turnhout, België),

te Rijkevoort van de Zusters van het Kostbaar Bloed (moederhuis te Aarle-Rixtel),

te Nijmegen van de Zusters van het Gezelschap Jezus, Maria en Jozef (moederhuis „Mariënburg" 's Bosch),

1924 te St. Michiels-Gestel „Nieuw Herlaer" van de Zusters „Dochters van Maria en Jozef" (moederhuis Choorstraat, 's Bosch).

Het klooster te Berkel, dat in 1922 werd betrokken door de „Dochters van Liefde van den H. Vincentius à Paulo" is overgedragen aan de Zusters van het Allerheiligste Hart van Jezus, (Moederhuis te Moerdijk).

9 Mei is **opgeheven** te Zevenbergen het Succursaalhuis der Congregatie van de Zusters der HH. Harten en der Altijddurende Aanbidding, wier moederhuis is te Parijs.

Mannenkloosters werden **opgericht**

te St. Oedenrode van de Paters der HH. Harten van Jezus en Maria (Picpus),

te Nijmegen onder de parochie Neerbosch een studiehuis met openbare kerk der Paters Augustijnen.

Uit St. Michiels-Gestel „Nieuw Herlaer" zijn de Missionarissen van het H. Hart **vertrokken.**

IX.

ONDERWIJS [1]).

Het aantal katholieke scholen van lager onderwijs bedroeg 1 Januari 1924: 396 met 73.937 leerlingen, waarvan 30.940 jongens en 42.997 meisjes.

Bij de herdenking van het $12^1/_2$ jarig bestaan der R. K. Leergangen te Tilburg werden op 11 October 1924 de nieuwe gebouwen door Z. D. H. Mgr A. F. Diepen plechtig ingezegend, in bijzijn van HH. DD. HH. Mgr Schrijnen en Mgr Hopmans, bisschoppen van Roermond en Breda, alsmede van Zijne Excellentie Jhr Ruys de Beerenbrouck, minister-president en talrijke geestelijke en wereldlijke autoriteiten.

De lessen werden aan de Leergangen gevolgd door 663 leerlingen, nl. 478 mannelijke en 185 vrouwelijke.

[1]) Deze cijfers zijn ontleend aan het Jaarboek van het R. K. Centraal Bureau te 's-Gravenhage.

De 15 Klein-Seminaria en Latijnsche scholen telden 1721 — en de 16 Groot-Seminaria 519 studenten.

De R. K. Universiteit te Nijmegen werd 17 October 1923 met grooten luister door het Doorluchtig Episcopaat van Nederland geopend. Verschillende binnen- en buitenlandsche Universiteiten hadden hunne afgevaardigden gezonden.

De tweede algemeene jaarinzameling voor de R. K. Universiteit bracht in ons bisdom op de som van 51.300 gulden.

Met groote bereidwilligheid hebben de Geloovigen van het bisdom gehoor gegeven aan het verzoek van Z. D. H. Mgr A. F. Diepen in zijn Vastenmandement van 1924 om geldelijke bijdrage tot uitbreiding en herstelling van het Groot Seminarie te Haaren. De eerste lijst der giften meldde de aanzienlijke som van *f* 191.197.67½.

In Sept. 1923 vierde de Congregatie der Zusters Penitenten Recollectinen (moederhuis te Oirschot), die zich wijdt o. a. aan het onderwijs, haar derde eeuwfeest.

X.

MISSIE-ACTIE.

Van 27 Mei tot 3 Juni 1923 werd te Tilburg een goed geslaagde Missieweek gehouden.

1. 31 Juli 1924 werd te 's-Hertogenbosch een missiedag gehouden, die alle tot nu toe gehouden Missiedagen verre overtrof. Deze luisterrijke bijeenkomst werd voorgezeten door den Prefect der Congregatie de Propaganda Fide, Z. E. Kardinaal van Rossum, omgeven door Z. E. Kardinaal Sincero, den aartsbisschop van Utrecht, de Bisschoppen van Den Bosch, Roermond en de Missie-Bisschoppen Mgr C. v. d. Ven en Mgr J. Biermans.

De feestredenaar der middagvergadering was Prof. P. v. Grinsven. Een Pontificaal Lof door Z. E. Kardinaal v. Rossum, waaronder Pater W. Jonckbloedt, C. SS. R. een opwekkend woord sprak, sloot dezen merkwaardigen dag.

2. Meldde het tweede jaarverslag van het Gebedenverbond tot bekeering van Scandanavië en Finland, dat het

aantal leden bijna 16.000 bedroeg, het derde jaarverslag boekte een aanwinst van 315 leden.

3. De verschillende tentoonstellingen georganiseerd door de Missie-naaikringen op onderscheidene plaatsen van het Bisdom gehouden, gaven blijk van groote belangstelling in het Missiewerk.

XI.

VARIA.

1 Januari **1923** is in dit Bisdom begonnen de **Altijddurende Aanbidding,** door Mgr A. F. Diepen plechtig ingesteld op den sluitingsdag van het Eerste Diocesane Eucharistisch Congres, 13 November 1922.

Bij Bisschoppelijk schrijven van 8 Juni **1923** werd in ons Bisdom opgericht het liefdewerk: „Voor onze arme Kerken".

De collecte voor Roer- en Rijngebied, gehouden in alle openbare kerken en kapellen op Zondag 11 November 1923, bracht op *f* 82.094.28 1/2.

Van de HH. Bloeddoeken, die tijdens de reformatie van uit Boxtel eerst naar 's Bosch, later naar Antwerpen en in 1652 naar Hoogstraten in veiligheid waren gebracht, is 12 Juni **1924** de H. Corporaaldoek overgevoerd naar de parochiekerk van het H. Hart te Boxtel. Zondag daarop volgend, 15 Juni, is de H. Bloeddoek met grootsche plechtigheid teruggebracht naar de kerk van den H. Petrus, waarin eeuwen geleden het H. Bloedwonder geschied was. Mgr A. F. Diepen, omgeven door het Hoogwaardig Kathedraal Kapittel, verrichtte de kerkelijke plechtigheden van dien dag.

Door Z. D. H. werd in diezelfde kerk canoniek opgericht eene „Broederschap van het H. Bloed Onzes Heeren Jezus Christus".

29 Juli **1924** was een gloriedag voor het R. K. Huisvestingscomité, welks Dagelijksch Bestuur, met Mgr Diepen als Voorzitter, zetelde te 's-Hertogenbosch.

Twee Kardinalen en vijf Bisschoppen der centrale Rijken kwamen persoonlijk hun dank betuigen voor hetgeen katholiek Nederland in de moeilijke jaren ten behoeve van de zwaar

beproefde landen, met name voor de kinderen. had gedaan.

In de Kathedraal van St. Jan werden om elf uur Hunne Eminenties de Kardinalen ontvangen volgens de voorschriften van het Pontificale Romanum. Na bezichtiging der Kathedraal begaf men zich naar het stadhuis, waar het Gemeentebestuur den hoogen Gasten een vorstelijke ontvangst bereid had. Na den middag was de feestelijke bijeenkomst in de aula der R. K. Lycea onder voorzitterschap van Z. D. H. Mgr A. F. Diepen. Hier werd het woord gevoerd o. a. door Hunne Eminenties de Kardinalen G. Piffl, aartsbisschop van Weenen, A. Bertram, Vorst-aartsbisschop van Breslau, door H. D. Hoogwaardigheden Mgr Dr J. Glasfelder, bisschop van Csarod, Mgr Dr Straeter, wijbisschop van Aken, en Mgr Dr J. Mészarós, vic.-gen. van Boedapest.

Aanwezig waren verder H. D. Hoogw. Mgr Dr A. Rott, bisschop van Veseprem, Mgr Dr H. Hannauer, bisschop van Vaca, Mgr V. Horvath, wij-bisschop van Colocza, de gezanten van Duitschland en Oostenrijk en de zaakgelastigde van Hongarije te 's-Gravenhage. Z. E. Kardinaal Bertram bood als blijvend aandenken een kunstig uit hout gesneden beeldwerk aan, vervaardigd door prof. Busch uit München. Dit herinneringsbeeld is in een der zijbeuken van de Kathedraal geplaatst.

Het onderwerp, behandeld op den 11^{en} diocesanen Katholiekendag, 28 Sept. te Helmond gehouden, was: „versterking van de R.K. Vereenigingen".

28 October had in de kapel van het Cisterciënserklooster „O. L. Vr. van Onsenoort" te Nieuwkuik de plechtige wijding plaats van den Hoogwaardigen Pater M. Franciscus (Albertus Janssen, uit Tilburg) tot Abt van het klooster „St. Marie du Pont-Colbert" te Versailles.

De Consecrator Mgr A. F. Diepen werd geassisteerd door de Hoogwaardige Abten van Valdieu bij Luik en van Bornhem bij Antwerpen, beiden van de Cisterciënser-orde.

B.

De Capucijnenmissie te Nijmegen 1623—1644

door

P. PLACIDUS, Ord. Cap.

In het najaar van 1923 was het juist drie eeuwen geleden, dat de Paters Capucijnen van de Vlaamsch-Belgische Provincie hunne Missie begonnen binnen Nijmegen en in de omstreken der stad. Ruim 20 jaren lang hebben ze in samenwerking met andere Reguliere Missionarissen hunne krachten aan het zieleheil daar ter plaatse gegeven. En al zijn de gegevens over dezen arbeid verre van volledig, toch is er wel in algemeene trekken een beeld te vormen van het ontstaan en de werkzaamheden der Capucijnenmissie te Nijmegen, een beeld dat door nadere aanvullingen en verbeteringen zeer goed te vervolledigen is. Tevens kan het mede iets bijdragen om meer licht te werpen op een tijd, die van zeer groot gewicht is voor de geschiedenis der Katholieke Kerk van Nederland.

I.

De vestiging der Capucijnenmissie te Nijmegen.

De overheersching van het Calvinisme binnen Nijmegen begon voorgoed in October 1591; Nijmegen moest zich toen aan Prins Maurits overgeven. Dubbel hard voor de Katholieken, die een kort aantal jaren geleden onder Parma zich weer aan Spanje hadden onderworpen, en de vrije en volle uitoefening van hun godsdienst nog eens hadden genoten.

Bij de onderhandelingen omtrent de overgave der stad, drongen de Katholieken bij Prins Maurits krachtig aan op

de vrije uitoefening van den Katholieken Godsdienst, maar tevergeefs. Integendeel werd in het vierde artikel van het verdrag, dat de overgave der stad regelde, vastgesteld: „Sijne Excellentie verstaet: dat belangende de Religie, daerin agtervolgt sal worden den voet bij de Generale Staten van de geüniëerde Provintiën genomen, en dienvolgende binnen Nimwegen geene exercitie van andere Religie als van de Gereformeerde sal geschieden. Behoudens nochtans dat niemand in sijne conscientie sal worden gedwongen, nog eenigsins ondersogt." [1]) Dit was duidelijke taal op de smeekbede der Katholieke burgerij.

Met het verbod van den Katholieken Godsdienst te Nijmegen trad het plakkaat van den 29 Januari 1582 der Geldersche Staten in werking; het was tegen de Katholieken nà de afzwering van Filips II uitgevaardigd, en komt kort samengevat hierop neer: alle samenkomsten voor gebed, het opdragen der h. Mis, het toedienen der Sacramenten werd verboden, de Calvinistische predikant zal de huwelijken der Katholieken sluiten, de kinderen der Katholieken doopen; ten slotte in beslagname van kerkelijke en kloostergoederen. [2]) De stadsregeering van Nijmegen zette aan dit Statenbesluit nog de noodige kracht bij, door er verschillende strafbepalingen aan toe te voegen.

Niettegenstaande deze maatregelen, bleef de geestelijkheid van Nijmegen haar plicht doen; met het gevolg echter dat zij, o. a. deken Rijswijck, reeds in 1592 uit de stad is gebannen; praktisch waren de Nijmeegsche Katholieken sinds dien tijd zonder herders. Er was nog wel een oude, gebrekkige priester, maar deze kòn, noch mòcht de zielzorg uitoefenen.

Achteruitzetting en knevelingen der Katholieken in hunne burgerlijke vrijheid volgden deze godsdienstvervolging op den voet. Magistraten, gemeenslieden, de ambtenaren der stad tot de laagste toe, hadden den eed te zweren „de waere,

---

[1]) *Handvesten van Nijmegen*, blz. 318; Bor, *Nederl. Oorlogen*, 28e Boek, blz. 576.

[2]) *Groot Geld. Plakkaatboek*, D. II, Col. 12.

christliche, reformierte religie te befurderen ende voor te staan." Nog zwaarder kwam de druk der overwinnaars neer op een ander gedeelte der Katholieken; 3 Mei 1592 besloot de stadsregeering van Nijmegen, de hoofdaanleggers van den opstand, d. i. allen die Parma hadden geholpen en sedert dien in den Magistraat of in 't St. Nicolaasgilde gezeten hadden, onschadelijk en weerloos te maken; o. a. ze mochten geen wapenen dragen, niet de wacht betrekken, ze hadden een speciale belasting op te brengen. Grievend was wel deze harde behandeling der Katholieke burgerij van Nijmegen; maar het weerbarstig Nijmegen had eenmaal het juk der Staten afgeworpen, dat wilde men in de toekomst voorkomen; daarvoor was Nijmegen als frontierstad te gewichtig. [1]) En daarom bevorderde Prins Maurits ook krachtig de benoeming van Gereformeerde Magistraten bij de Magistraatsbestelling, die hem bij de overgave der stad in 1591 voor den duur van den oorlog was gegeven.

De godsdienstige en burgerlijke vrijheid der Katholieken te Nijmegen was vernietigd. Het is dus verklaarbaar, dat vele Katholieken de wijk namen naar veiliger plaatsen, o. a. naar Kleefsland. Aanteekeningen van den laatsten deken der St. Stevenskerk, Rijswijck, werpen eenig licht op deze bewogen dagen. „Geen der rampen, welke wij, toen wij nog tusschen vrees en hoop dobberden (d. i. vóór de overweldiging der stad door de Protestanten) ons voor den geest brachten, is dank zij de trouweloosheid onzer vijanden, onvervuld gebleven. Nauwelijks waren zij in de stad, of zij bestormden en ontheiligden, plunderden de kerken, altaren, roovende alle gewijde kostbaarheden. De eeredienst werd veranderd, de beide burgemeesters op staanden voet afgezet, en evenals de geestelijkheid en het trouw blijvende gedeelte der burgerij smadelijk bejegend; ja, zij dwongen hen, òfwel hunne bezittingen prijs te geven, en de stad te verlaten, òf tot hunne partij over te gaan, of zich alle soort van dwingelandij te

[1]) G. A. Meijer O. P., *Katholiek Nijmegen*, blz. 3.

laten welgevallen. Toen zijn dan ook met ons zeer vele burgers, wien hun leeftijd en fortuin zulks toeliet, en geheel de geestelijkheid uit de stad naar Cranenburg gegaan. De Burgemeester Cornelis de Jeger, een man zoowel om zijn uitstekenden deugdzamen levenswandel als door adellijke afkomst allerachtenswaardig, verliet eveneens met vrouw en kinderen en bloedverwanten de stad." [1])

Meer dan elders scheen de Hervorming het erop gemunt te hebben, om het Katholicisme in Nijmegen te vernietigen. Wat kan hiervan de reden geweest zijn?

Eenige verklaring is hiervoor te vinden in den terugkeer der ballingen in 1591, die als aanhangers van den Gereformeerden Godsdienst bij de verovering der stad door Parma uitgeweken, en van hunne goederen beroofd waren; zij hebben de Katholieken uit hunne positie gedrongen, gelijk dat elders plaats had bij de bezetting van steden door de Calvinisten. Veel kan men ook zetten op rekening der politiek; in dezen tijd werd Katholiek-zijn met Spaanschgezind-zijn vereenzelvigd, en daarom wilde men, door de Katholieken tot afval te brengen, de scheiding van Spanje zoo groot mogelijk maken. En dit gold in 't bijzonder nog te Nijmegen, dat om zijn strategische ligging zoo gewichtig was in den strijd tegen Spanje. Omdat Nijmegen de Waal beheerschte, was deze vesting uitermate geschikt voor de strategie van Maurits, die vooral daarin bestond: zich meester maken van de groote waterwegen. Per schip kon hij gemakkelijk troepen en oorlogsmateriaal transporteeren, en onverwacht het vijandelijk land binnenvallen; de Spanjaarden moesten gewoonlijk met hunne lange convooien langs slechte, ongebaande wegen voortsukkelen, blootgesteld aan de wisselvalligheid van het weder en vijandelijke aanvallen. Daarbij was Nijmegen een der gewichtigste frontiersteden der Republiek in den strijd tegen Spanje. Alva had in 1573 den aanval op Holland van het Oosten uit gedaan, en sinds werd dit voorbeeld in de latere

---

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht,* VII, blz. 93.

oorlogen veelal gevolgd. Hierdoor was Nijmegen, terwijl de Zuider-frontieren beveiligd lagen door de breede stroomen, één der gewichtigste strategische punten der Republiek. In Nijmegen en in de omstreken werd sinds 1591, en vooral na het afloopen van 't Bestand een groot deel van het Staatsche leger gereed gehouden tot beveiliging van de Oostgrenzen der Republiek, en voor alle gewichtige operatiën die in het gebied van Rijn en Maas plaats hadden. Zelfs laat Maurits o. a. het leger, dat in 1624 te Nijmegen ligt, oprukken tot ontzet van Breda. Waakzaamheid was dus te Nijmegen wel dringend geboden, en daarom had de wisseling der oorlogskansen dikwijls ten gevolge, dat de vervolging der Katholieken te Nijmegen nog verscherpt werd. Maar toch geeft dit alles geen voldoende oplossing voor den zwaren druk, die op de Katholieken bleef liggen, die zelfs tijdens het 12-jarig Bestand bleef voortduren. Hieraan nu staat voor alles de onverdraagzaamheid der Gereformeerden, het fanatisme der Predikanten schuldig, die jaar in jaar uit de Katholieken in het heiligste wat ze hadden griefden, hen vaak tot het uiterste dreven. En van de provinciën der Republiek was Gelderland één der ijverigste om aan de plakkaten streng de hand te houden; het was ook Gelderland, dat Frederik Hendrik, die tot verdraagzaamheid jegens de Katholieken geneigd was, het minste ter wille was. [1])

En in Nijmegen gaven Kerkeraad en Magistraat aan de Staten en de Calvinistische synode van Gelderland in fanatisme niets toe.

Was de toestand der katholieken binnen de stad Nijmegen bedroevend, niet beter waren de omstreken der stad eraan toe; het platteland dat nog meer dan de stad te lijden had van de doortrekkende legers, stroopende Staatsche en Spaansche benden. Voorgoed was dit begonnen met het beleg van Nijmegen onder Parma in 1586; sindsdien bleven de omstreken der stad onveilig, in 't bijzonder voor de uitoefening

[1]) P. J. Blok, *Gesch. v. h. Nederl. Volk*, II, blz. 621, 2e druk.

van den Katholieken Godsdienst. Havensius, een tijdgenoot, schetst ons een treurig beeld van dit fel omstreden gebied. Dat in geheel het land van Cuyk, Maas en Waal, en Batenburg nauwelijks een pastoor was, en dan nog een voortvluchtige; dat de kerken overal verwoest, verbrand of geplunderd lagen; dat in het dorp Huissen nog een pastoor en kapelaan verbleven, die onder groote gevaren de stervenden in den omtrek gingen bijstaan. [1]) En dit gebied kwam voor goed in de macht der Staten-Generaal, als Prins Maurits in 1602 de stad Grave op den zuidelijken Maasoever bezette. Het dorp Huissen maakt hierop echter een uitzondering; het is nooit in de macht der Staten-Generaal geweest; het behoorde eerst aan Kleef, later aan Pruisen, en bleef in deze streken een steunpunt der Katholieken.

Zoo was in Nijmegen en omstreken de heerschappij van het Calvinisme volkomen, het Katholicisme lag er gebroken neer, met het vooruitzicht om onder den blijvenden druk der plakkaten en beroofd van zijne herders geheel uit te sterven; zoo is immers de gang van zaken geweest in talrijke Katholieke plaatsen tijdens de aanvallen der Reformatie. In die tijden liep dan ook het gerucht, dat het Katholieke Geloof te Nijmegen was uitgeroeid.

Met de oprichting der Hollandsche Missie was in het begin der 17e eeuw het werk der Contra-Reformatie begonnen in de Noordelijke Nederlanden. Hier waren op vele plaatsen de omstandigheden gunstig voor de missionarissen, om met kans op loonend succes hun arbeid aan te vangen. Maar leek het niet hopeloos om onder de omstandigheden, waarin Nijmegen en omstreken verkeerden, het werk der Contra-Reformatie daar te beginnen?

Des te meer is de apostolische moed en ijver te prijzen van Jacobus a Castro, den Bisschop van Roermond; hij heeft immers in 1615 het initiatief genomen tot de Missie te Nijmegen, en heeft daar in 't geheim persoonlijk een onderzoek

---

[1]) Havensius, *Commentarius* etc., blz. 220.

ingesteld in dat gedeelte van zijn bisdom, dat een slachtoffer was geworden van het Calvinisme. Welke de bevindingen van den Bisschop waren, beschreef P. Agolla [1]): Hoe de Bisschop met veel moeite in 't geheim een aantal Katholieken om zich heen kan verzamelen, hoe hij voor hen zijn priesterlijk hart uitstort over het vervallen Katholicisme te Nijmegen als over een verwoest Jerusalem; toch is hij niet ontmoedigd, hij biedt hen aan voor een vasten priester in hun midden te zorgen, op voorwaarde dat zij hem het noodige onderhoud zullen geven. Maar dit konden hem de aanwezige Katholieken niet beloven; zóó waren deze Katholieken door zware boeten, achteruitzetting en slechten gang van zaken verarmd. Daarop zeide de Bisschop hun jaarlijks een som van 200 gulden toe voor een vasten priester; het ontbrekende zou door de Katholieken van Nijmegen worden aangevuld [2]).

Nijmegen zou een vasten Missionaris krijgen; sinds 1592 was er geen vaste dienstdoende priester meer geweest. Nu en dan kwamen de Paters Jezuieten uit Emmerich in de stad den troost van den godsdienst brengen; ook konden de katholieken bij gunstige gelegenheid gebruik maken van de diensten van den pastoor van Huissen en zijn kapelaan [3]). Maar tegenover zoo groote nooden en verval van het Katholicisme binnen Nijmegen en omstreken stonden ze praktisch toch machteloos. Met de hulp van een vasten Missionaris had de Bisschop gegronde hoop het vervallen Katholicisme weer op te richten. Te dien einde deed hij een beroep op de geestelijkheid van zijn diocees, maar tevergeefs; niet één werd bereid gevonden, om dat terrein vol distelen en doornen te gaan bewerken. Bij de Paters Jezuieten, die te Roermond en te 's Hertogenbosch een college hadden, vond zijn oproep

---

[1]) P. Mathias Agolla O. E. S. A. kwam uit Gend in 1672 te Nijmegen aan, waar zijn confrater Joannes Aerts gestorven was; hij werkte 25 jaar lang met veel vrucht te Nijmegen en verkreeg in 1697 als missionaris zijn ontslag, om zijn laatste jaren in rust door te brengen. Hij liet enkele geschriften na.

[2]) R. P. M. Agolla, *Rudis Augustiane Missionis in Urbe Neomagensi deductio.* Archief der parochie St. Augustinus te Nijmegen.

[3]) *Archief Aartsb. Utrecht,* XIII, 218 vlg.

gehoor; reeds in 1616 vertrok een Pater Jezuiet, Augustinus Blommaart naar Nijmegen om daar den Missiearbeid aan te vangen.

Met grooten ijver is P. Blommaart zijn moeilijk werk begonnen, maar bij nadere kennismaking en voordurend kontakt met de Katholieken zag hij eerst goed, hoe het Katholicisme binnen Nijmegen verworden was tengevolge der jarenlange afwezigheid der geestelijkheid; verdrukking der Katholieken en slechte invloed der dwaling waartegen ze niet gesterkt werden, hadden dat nog verergerd. Kennis zoowel als praktijk van den godsdienst hadden ontzaglijk geleden, Katholiek leven was er bijna niet meer te bespeuren. De boerenbevolking in de omstreken van Nijmegen had beter het geloof bewaard, omdat ze van het begin der Reformatie af veel geestelijken steun gehad heeft van het Land van Ravenstein en Megen, Huissen, van Mook, Cranenburg en Emmerich; daarom bleef de eigenlijke bevolking uitsluitend Katholiek.

Slechts onder de grootste inspanning en gevaren kon P. Blommaart te Nijmegen arbeiden; door predikatie en door het toedienen der Sacramenten trachtte hij bij velen het sluimerende geloofsleven weer op te wekken. Hij moest beginnen met de zielzorg in de stad over 12 huizen te verdeelen, waar hij of in den nacht of in den vroegen morgen de H. Diensten voor de geloovigen kon verrichten. Van de vestiging eener vaste statie der Paters Jezuieten binnen Nijmegen is in de eerste jaren geen sprake; eerst in de latere jaren konden de Jezuieten in de Vinkegas aan de Lage Markt een statie vestigen. Door voordurend van plaats te verwisselen kon P. Blommaart er in slagen aan het toezicht der stedelijke politie te ontsnappen.

Maar op den duur was zulke inspannende Missiearbeid voor één persoon te zwaar; daarom werd einde 1618 de Jezuiet P. Engelbert d'Hollander aan P. Blommaart als medemissionaris toegevoegd.

Nijmegen had nu twee vaste Missionarissen.

Jammer, dat een omstandigheid den voortgang van den

aangevangen Missiearbeid komt vertragen; bij de Jezuietenmissionarissen ging de eenheid van optreden verloren. Tusschen P. Blommaart en P. d'Hollander ontstaat een ernstig meeningsverschil over de methode van arbeiden; zelfs vormden zich onder de Nijmeegsche Katholieken twee partijen. Om daaraan een einde te maken, werd P. Blommaart door zijn Overste verplaatst; toch bleef hij door correspondentie met zijn partij de oneenigheid gaande houden, ook al heeft hij later de orde der Jezuieten verlaten. Om nu van P. d'Hollander onafhankelijk te zijn, riep de partij van P. Blommaart een zekeren priester Modestus te hulp; deze verbleef echter maar korten tijd te Nijmegen. Om nu alle aanleiding tot verdere moeilijkheden weg te nemen, riep de P. Provinciaal der Jezuieten in 1622 ook P. d'Hollander terug; hij werd te Nijmegen als Missionaris vervangen door P. Antonius de Greef [1]).

Toch bleef de tweespalt onder de Nijmeegsche Katholieken voortduren, en eerst schijnen de moeilijkheden voorgoed opgelost te zijn met de komst der Capucijnen te Nijmegen; want de partij van P. Blommaart heeft zich blijkbaar tot de Paters Capucijnen om hulp gewend, gelijk P. Agolla in het reeds vermelde handschrift aanteekent: „ En zoo werd eenige jaren lang door de Jezuïeten bij de Katholieken dienst gedaan, en wel door hen alleen; tot dat er onder de Katholieke burgerij geleidelijk oneenigheid ontstaat, en een gedeelte van hen raakt van de Jezuieten vervreemd, en heeft een afzonderlijke partij gaan vormen; en zij ontbieden in 1623 of 1624 een priester uit de orde der Capucijnen, later een tweeden, een derden; en bij hen (nl. bij de P. Jezuïeten en P. Capucijnen) voegt zich korten tijd later ± 1634 een uit onze Orde (nl. Augustijnen) P. Petrus Schoutens" [2]). Deze partij-

[1]) F. v. Hoeck S. J. *De Jezuieten te Nijmegen,* blz. 98 vlg.

[2]) „Sic ab Ignatianis annis aliquot servitur catholicis, ab iisque solis; donec anno vigesimo tertio aut quarto ejus saeculi, quadam inter cives suborta molestiâ, eorum quidam a Societate illa animo fiunt alieni, et in partes abeuntes, ex Capucinorum ordine sibi advocant sacerdotem, unum, alterum, tertium. Subinde ex ordine nostro ad hos (Jesuitas nempe et Capuccinos) accedit anno millesimo sexcentesimo trigesimo quarto aut circiter Reverendus Pater Petrus Schoutens".... P. Agolla, *Rudis* etc.

twisten onder de Nijmeegsche katholieken waren dus *aanleiding* voor de vestiging der Capucijnen-missie te Nijmegen.

Zeer snel hadden de Capucijnen zich einde 16e eeuw en begin 17e eeuw over de Nederlanden verbreid. „Twee religieuze orden beginnen in weinig tijds grootelijks te bloeien in Vlaanderen (nl. de Nederlanden) de Capucijnen en de Jezuïeten", meldt Bentivoglio [1]). Zoover de Spaansche wapenen zich in de Nederlanden deden gelden, daar verrezen ook de stichtingen der Capucijnen; want evenals voor de Jezuieten, had Philips II ook voor de Capucijnen het plakkaat van 10 Oktober 1558 opgeheven, dat de stichting van nieuwe kloosters in de Nederlanden verbood. Immers voor de Katholieke Kerk en voor Spanje waren de Capucijnen met de Jezuïeten de nieuwe strijdorden tegen de dwalingen van Luther en Calvijn, gelijk ook L. von Pastor bevestigt: „Neben den Jezuiten schätste Gregor XIII vor allem die Kapuziner" [2]). En Alexander Farnese, hertog van Parma was gewoon te zeggen: dat waar hij kon, hij de stichting der Capucijnenkloosters zou bevorderen, opdat de geest van boetvaardigheid, door het Protestantisme verstikt, door de vurige prediking en het voorbeeld der Capucijnen zou hersteld worden [3]). En in dienzelfden geest zijn later de Aartshertogen Albertus en Isabella de stichting yan Capucijnenkloosters blijven begunstigen. In 1585 werd onder de krachtige medewerking van Parma te Antwerpen het eerste Capucijnenklooster in de Nederlanden gesticht; en ruim 30 jaren later bestonden in de Nederlanden al 40 Capucijnenkloosters. In 1609 werd te Maastricht een Capucijnenklooster gesticht, in 1611 te 's-Hertogenbosch, in 1619 te Geldern en in 1625 te Breda.

Vanuit deze en andere kloosters, grenzende aan het Staatsche gebied, namen de Capucijnen al vóór hunne Missie te Nijmegen deel aan de bestrijding van het Calvinisme in de

---

[1]) Card. Bentivoglio, *Relatio d. Fiandra,* II, 180, 1633.
[2]) Ludw. v. Pastor, *Geschichte der Papste,* IX, blz. 4.
[3]) Bruslé de Montplainchamp, *Histoire d'Alexandre de Farnèse, duc de Plaisance,* VI, 318, 1692.

Nederlanden. Want als P. Andreas van Antwerpen, die in het Capucijnenklooster van 's-Hertogenbosch woonde, in Juni 1614 in de parochiekerk van Velp bij Grave predikt, dan heeft hij daar ook de Katholieken van Grave, die sinds de inname der stad in 1602 te Velp hunne godsdienstplichten kwamen vervullen, in de verdrukking getroost en hen gewapend in den strijd tegen het vooruit dringend Calvinisme. Zoo deden ook later de Capucijnen uit het klooster van Breda; zij beperkten hunne werkzaamheden niet alleen tot de stad en omstreken, ze drongen van daaruit zelfs door tot Gorkum, om de Katholieken in de gevaren bij te staan. Daarom is het niet te verwonderen, dat de aandacht van een aantal Nijmeegsche Katholieken is gevallen op de Paters Capucijnen, temeer daar reeds vóór 1623 twee leden van de aanzienlijke Nijmeegsche familie Grootvelt-Canis in de Vlaamsche Provincie der Capucijnen het ordekleed hadden aangenomen [1]). Daarbij kwam nog dat de Capucijnen zich in 1619 te Geldern, toen in het diocees van Roermond gelegen, hadden mogen vestigen; daarom waren ze ook den Bisschop van Roermond, Jacobus a Castro, gaarne ter wille om te gaan arbeiden in dat gedeelte van zijn diocees, dat door de ketterij was besmet en waarvoor de Bisschop al vroeger een beroep op de Reguliere geestelijkheid had gedaan.

Het blijkt wel niet uit de stukken, maar het ligt toch wel eenigszins voor de hand, dat de groep Nijmeegsche Katholieken die de hulp der Capucijnen inriep, zich gewend heeft tot het Capucijnenklooster van 's-Hertogenbosch [2]); want als de Provinciale oversten der Capucijnen op het verzoek der Nijmegenaren waren ingegaan, zonden zij één hunner P. Simon van Audenaarde, die in het klooster van 's-Hertogenbosch woonde, naar Nijmegen, om den toestand daar ter plaatse te onderzoeken. Nog in 1622 wist P. Simon van de Staten-

---

[1]) Zie bijlage II.

[2]) Als weldoeners van het klooster van 's-Hertogenbosch worden al eenige Nijmeegsche familie vermeld; of dit vóór of na de oprichting der Missie is, blijkt niet.

Generaal een paspoort (sauvegarde) te krijgen, dan hem voor drie maanden vrijgeleide gaf te land en te water om „zijn affaire" te verrichten.

Dat deze paspoorten zoo gemakkelijk door de Missionarissen konden verkregen worden, hangt samen met de modus vivendi in zake godsdienst, die tusschen de Calvinistische Republiek der Vereenigde Nederlanden en de Katholieke Spaansche Nederlanden bij het sluiten van het 12-jarig Bestand werd getroffen. Het Bestand ging hoofdzakelijk over handelsbetrekkingen; in geheime artikelen ontleend aan een Engelsch-Spaansche overeenkomst van 1609, werd bepaald dat Belgen die voor zaken in de Republiek, en Hollanders die in België reisden niet mochten gehinderd worden inzake godsdienst. Het drukke verkeer en de vroegere saamhoorigheid eischte deze politiek van verdraagzaamheid; daarom echter konden de Missionarissen zich zoo gemakkelijk van een „sauvegarde" voorzien. [1])

De geloofspropaganda was hun echter verboden; en meende de Republiek zich in dit opzicht te moeten beklagen over de Katholieken, daar stond tegenover, dat al in 1609 door de Aartshertogen plakkaten zijn uitgevaardigd tegen degenen, die in België niet alleen propaganda maakten voor de Republiek, maar vooral voor het Calvinisme. Want vele personen uit de Noordelijke Nederlanden, die van een paspoort voorzien onder voorwendsel van handel in België reisden, waren niets anders dan vermomde predikanten; en tegen deze geheime propaganda hadden de plakkaten der Aartshertogen weinig succes. [2])

P. Simon van Audenaarde had in Nijmegen den toestand onderzocht en begaf zich vandaar naar Roermond, om den Bisschop de noodige toestemming te vragen. Deze werd hem gaarne door Jacobus a Castro verleend, want zoo kon de aangevangen Missiearbeid te Nijmegen weer goeden voortgang

[1]) *Revue de l'Université de Bruxelles 1908*, p. 703—794.

[2]) E. Hubert, *Les Pays-Bas Espagnoles et la République des Provinces Unies. La question religieuse et les relations diplomatiques*, 1698—1713, p. 47 vlg.

hebben. Hij verleende aan de Capucijnen ook de bijzondere faculteiten, waarmede de Jezuïeten te Nijmegen werkzaam waren.

De Provinciale Oversten der Capucijnen hadden met deze Missieaangelegenheid nog des te meer haast gemaakt, omdat in 1623 de Hoogeerw. P. Generaal der Capucijnen, Clemens a Noto, in de Vlaamsch-Belgische Provincie de kanonieke visitatie kwam houden; daarna zou hij het Provinciale Kapittel voorzitten, dat over de Missie te Nijmegen had te beslissen. Op dit Kapittel, dat den 6 October 1623 te Brussel plaats had, werd de Missie te Nijmegen aangenomen; tegelijk volgde d benoeming der Missionarissen: P. Georgius van Moll, P. Bonaventura van Oldenzaal en P. Simon van Audenaarde. De paspoorten van P. Georgius en P. Bonaventura waren gedateerd van 12 October 1623, en waren geldig voor 6 maanden. [1])

De Missionarissen, voor de Nijmeegsche Missie bestemd, woonden in het klooster van 's-Hertogenbosch; en van uit 's-Hertogenbosch hebben ze waarschijnlijk de eerste jaren de Missie in Nijmegen waargenomen. In 1623 was in dit klooster P. Franciscus van 's-Hertogenbosch gardiaan, en op het Kapittel der orde te Gent werd hij voor 1624 opnieuw benoemd. Onder dezen eminenten pater werd in 1623/24 een begin gemaakt met de Missie te Nijmegen, en aan hem werd door het Provinciale Kapittel den lof toegekend, dat hij een krachtig bevorderaar was geweest van dit apostolisch werk, „opus praestantissimum", gelijk het Kapittel het noemde. Had P. Joannes Evangelista van 's-Hertogenbosch in deze ook groote verdienste, de Capucijnen uit het klooster van Maastricht schijnen eveneens een behulpzame hand geboden te hebben. [2])

Deze Missie was begonnen onder de jurisdictie en met de bijzondere faculteiten van den Bisschop van Roermond en in

[1]) ABC = *Archief Belgische Capucijnen*, I, 8102—8103; hieruit heb ik door de welwillende hulp van P. Dr. Hildebrand, archivaris der Belg. Capucijnen-provincie, verschillende gegevens ontvangen.

[2]) *Archief Cap. 's Bosch.*

volledige afhankelijkheid der Missionarissen van hunne Oversten. Deze verhouding tot hunne Provinciale Oversten is voor de Capucijn-missionarissen *wezenlijk* gewijzigd, als ze gaan arbeiden in de Hollandsche Missie. Dan komen ook de Capucijn-missionarissen te Nijmegen, gelijk die der andere staties der Capucijnen, onder de jurisdictie van den Apostolischen Vikaris der Hollandsche Missie en der Congreg. de Prop. Fide.

Hoe zijn de Capucijn-missionarissen te Nijmegen onder de jurisdictie van den Apostolischen Vikaris gekomen? Het Apostolisch werk der Capucijnen te Nijmegen had bij hunne medebroeders in de Vlaamsch-Belgische Provincie een vurig verlangen opgewekt om ook te gaan werken aan het zielenheil in de Calvinistische streken zelf; daarvoor wendden zich de Capucijnen van 's-Hertogenbosch en Maastricht met een smeekschrift tot de Congreg. de Prop. Fide. Den 11 April 1625 ontvingen ze van de Congreg. de Prop. Fide het volgende antwoord: „Aangezien de Capucijnen van de Vlaamsch-Belgische Provincie aanhouden om de machtiging ten einde in de streken aan de Staten van Holland onderworpen een Missie te beginnen; verleent de Congregatie aan den Provinciaal en aan de Definitoren der Vlaamsche Provincie de macht Missionarissen uit hunne medebroeders uit te zenden naar de streken aan de Staten van Holland onderworpen, mits het echter geschiedde volgens de overeenkomst tusschen den Apostolischen Vikaris en de Jezuieten, den 15 Oktober 1624 gesloten. Wat betreft de volmachten, die gewoonlijk den missionarissen gegeven worden en door hen gevraagd zijn, moeten zij zich vervoegen bij de Congregatie van het H. Officie." [1]) Hiermee was aan den hartewensch van vele Capucijnen voldaan, en op de Oversten rustte nu de taak

[1]) „Instantibus Capuccinis provinciae Flandriae pro facultate faciendi missiones ad partes Hollandiae Statibus subjectas, Sancta Congregatio Provinciali et definitoribus provinciae Flandriae, authoritatem faciendi missiones ex eorum fratribus ad partes Hollandiae Statibus subjectas concessit, servata tamen concordia inter Archiepiscopum Philippensem Vic. Ap^{um} et Patres Societatis Jesu inita Bruxellis 15 Octobris anni 1624. Et quoad facultates Missionarius concedi solitas ab eisdem petitas jussit adire Congregationem S. Officii". *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 216.

om den Missiearbeid te organiseeren, en de Missionarissen uit te zenden.

Toen de Capucijnen tot de Hollandsche Missie werden toegelaten, waren er reeds verschillende orden werkzaam. De Apost. Vikaris geeft er in zijn „Descriptio Status" den volgenden staat van voor het jaar 1622: „Van de Jezuïeten kwamen ons helpen ongeveer 22, van de Minderbroeders 5, van de Dominicanen 5, soms 6. Dit waren bijna allen vaste Missionarissen." [1]) Het aantal Missionarissen ging nu beduidend versterkt worden door het optreden der Capucijnen in de Hollandsche Missie.

Eerst werd door de Congreg. de Prop. Fide op voordracht der Provinciale Oversten den 11 November 1625 P. Juvenalis van Bergen, Provinciaal der Capucijnen, tot eerste Prefekt benoemd der Hollandsche Capucijnenmissie; aan hem werden door de Congr. van het H. Officie „ad septennium" de noodige faculteiten verleend, met de macht deze ook aan zijn onderhoorige Missionarissen mede te deelen.

In 't begin van 1626 vertrok de Prefekt P. Juvenalis naar het gebied der Hollandsche Missie; de Apost. Vikaris Rovenius gaf hem toestemming voor het gebruik zijner faculteiten, waarvoor hij gelijk het H. Officie wilde aan den Apost. Vikaris verlof te vragen had; P. Juvenalis heeft verder den toestand ter plaatse onderzocht. Op deze reis doelde klaarblijkelijk de Apostolische Nuntius Fabius a Lagonissa in zijn Relatio: „In het jaar 1626 kwam P. Juvenalis, een Capucijn van de Vlaamsche Provincie, met brieven van de H. Congreg. de Prop. Fide voorzien, naar Holland. Deze brieven machtigden hem om religieusen zijner orde als Missionarissen naar het gebied van Holland te zenden." [2])

Als de voorbereidende werkzaamheden zoover gevorderd waren, riep P. Juvenalis den 11 September 1626 te Antwerpen het kapittel bijeen; P. Simon van Audenaarde, die missionaris was te Nijmegen, werd tot Provinciaal gekozen. Daarop

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht*, XX, blz. 354.
[2]) *Archief Aartsb. Utrecht*, XIII, blz. 252.

zijn 7 Oktober 1626 8 Missionarissen voor de Hollandsche Missie benoemd; en volgens bovenaangehaald verslag van den Apostol. Nuntius wees de Apostolische Vikaris P. Juvenalis en P. Bonaventura „cum sociis" hunne standplaatsen aan. [1]) Van deze 8 Capucijn-missionarissen waren er volgens dit verslag 2 voor Nijmegen bestemd. [2]) *Door dezen maatregel van den Apostol. Vikaris en met goedkeuring der Provinciale en Generale Oversten zijn de Capucijn-missionarissen te Nijmegen van de jurisdictie van den Bisschop van Roermond overgegaan naar die van den Apostolischen Vikaris der Hollandsche Missie.* Dit blijkt o. a. uit den jurisdictiebrief door den Apost. Vikaris in December 1629 aan P. Tiburtius van St. Truijden gegeven, en uit de verslagen der Missieprefecten der Capucijnen; zoo teekent P. Marcellianus in 1636 in zijn verslag voor Nijmegen aan: „Op te merken valt nog dat onze Missionarissen de pastoreele zorg hebben te Nijmegen, die hun verleend is door den Apost. Vicaris, Aartsbisschop van Philippi, gelijk de Jezuïeten deze hebben van den Bisschop van Roermond, den ordinarius der plaats." [3]) Want, ofschoon het gebied der Hollandsche Missie werd uitgestrekt tot alle streken aan de Staten-Generaal onderworpen, zelfs „ad loca ruralia et campestria civitatibus catholicis adjacentia" [4]), bleven toch de Bisschoppen o. a. de Bisschop van Roermond, in die gedeelten van hun diocees, die aan de Staten-Generaal waren onderworpen, de jurisdictie en de bijzondere volmachten uitoefenen, die er de Apost. Vikaris, de Aartsbisschop van Philippi bezat. [5])

Tengevolge nu van den overgang der Capucijn-missionarissen van de jurisdictie van den Bisschop van Roermond naar die van den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie, zijn

---

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1885, 253—255.

[2]) Wellicht heeft de Apost. Vikaris Rovenius de Capucijn-missionarissen in België zelf de staties aangewezen; in den zomer van 1626 had de Apost. Vikaris uit de Hollandsche Missie de vlucht moeten nemen.

[3]) *Archief Cap., 's Bosch.*

[4]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 317—318.

[5]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 313.

ze te Nijmegen in geheel andere rechtsverhoudingen tot hunne Oversten gekomen. De reden hiervan was deze: de Capucijnmissionarissen hadden zich te houden aan het verdrag van 15 Oktober 1624 evenals de Jezuïeten, die dit te Brussel hadden gesloten met den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie. Deze nieuwe rechtsverhoudingen behoeven wel een nadere uiteenzetting, omdat ze een oorzaak zijn geworden van voortdurende wrijving tusschen den Apostolischen Vikaris en de Reguliere Missionarissen; voor de Capucijnen leidde het ten slotte tot opheffing hunner bloeiende staties in het gebied der Hollandsche Missie. Sasbout Vosmeer was in 1592 onder den titel van „Vicarius Apostolicus" met de leiding der Hollandsche Missie belast, onder toezicht van den Apost. Nuntius te Keulen, later onder toezicht van den Apostolischen Nuntius te Brussel. Toen Sasbout Vosmeer Apostolisch Vikaris benoemd werd, kon hij voor zijn Missiegebied niet gebruik maken van een statuut om te besturen, dat juist omschreven en tevoren al gebruikt was. Hier stond de Katholieke Kerk voor een geheel nieuwen toestand van zaken; de bestuursinrichting der Hollandsche Missie is geleidelijk gegroeid, en kreeg een geheel ander karakter dan het bestuur van een gewoon kerkelijk gebied bezat [1]).

In deze nieuwe wordende kerkelijke bestuursorganisatie moesten ook de rechtsverhoudingen geregeld worden van de Reguliere Geestelijken, die door Sasbout Vosmeer waren ter hulp geroepen. Deze rechtsverhoudingen van de Reguliere en Seculiere Geestelijkheid waren voldoende omschreven voor het gewone kerkelijke bestuur; de regeling er van in de Hollandsche Missie gaf van begin af aan aanleiding tot groote moeilijkheden.

De Jezuïeten gingen van het standpunt uit dat zij in de Hollandsche Missie alleen afhankelijk waren van den Paus en hunne Oversten, gelijk ze dat waren in andere Missiegebieden

[1]) Vermeldenswaardig is wel, dat de bestuursorganisatie der Hollandsche Missie in hoofdzaak nog het model is voor het bestuur der tegenwoordige Missiegebieden. Hist. Tijdschrift I. blz. 397 vlg.

o. a. in Engeland en Scandinavië. De Apost. Vikaris wil voor de Reguliere Missionarissen in de Hollandsche Missie met de rechten van een diocesaan-bisschop optreden, met „potestas ordinaria"; ze zouden in deze omstandigheden zelfs geheel van den Apost. Vikaris moeten afhankelijk zijn, omdat ze in de Missie gewoonlijk geen kloostergemeenten vormden; daarom stelden de Jezuïeten over hunne missionarissen in de Missie een superior aan, en onttrokken hen daardoor aan de jurisdictie van den Apost. Vikaris. Eveneens stonden de Capucijn-missionarissen eerst onder hun Prefekt in de Missie, later onder een superior onder toezicht van den Provinciaal-Prefekt der Capucijnen [1]).

Ten laatste werd door bemiddeling der Belgische Bisschoppen, aan wie door den Paus de oplossing der kwestie was opgedragen, een compromis gesloten tusschen den Apost. Vikaris en de Jezuïeten, de concordia van 15 Oktober 1624, dat later nog aangevuld en verklaard, door den Paus is bekrachtigd [1]).

Vastgesteld werd: dat de Regulier-Missionarissen op de staties hadden te werken in afhankelijkheid van den Apost. Vikaris; wat de regeltucht betreft, bleven ze afhangen van hunne Oversten; de zending naar en de terugroeping uit de Missie zou alleen mogen gebeuren door de Congreg. de Prop. Fide.

Nogmaals legde de Congr. den 15 Juli 1630 hierop den nadruk: „Om de Reguliere Missionarissen, ook terwijl zij in de Missie verblijven, des te gemakkelijker in de reguliere tucht te houden, heeft de H. Congregatie de Prop. Fide verklaard en verklaart door dit dekreet, dat dezelfde Missionarissen wat betreft jurisdictie, visitatie en correctie, in alles onderworpen worden aan de Oversten hunner orde, behalve in geval van terugroeping uit de Missie, wat door hunne Oversten op geenerlei wijze mag gedaan worden, tenzij zij

---

[1]) Dr. de Jong, *Het Utrechtsche Vikariaat en de strijd over de hierarchische orde in de 17e eeuw. De Katholiek* 1923, D. 164, blz. 84 vlg.
[2]) *Batavia Sacra,* II, blz. 90 vlg. en *Archief Aartsb. Utrecht,* IV, 242.

zich eerst verstaan hebben met dezelfde H. Congregatie [1]).

Door de Concordia van 1624 werd aan den Apost. Vikaris de potestas ordinaria onthouden, die diocesane bisschoppen hebben. Een van de meest merkwaardige gevolgen was wel, dat de Apostolische Vikaris niet zonder meer de Reguliere Missionarissen kon wegzenden, of nieuwe weigeren; zóó zelfs dat het aantal Reguliere Missionarissen voordurend toenam, in het algemeen tegen den zin van den Apost. Vikaris en van de Seculiere Geestelijkheid [2]). Een bron van vele moeilijkheden was ook het bezetten der staties door de Regulieren. Zoo legde P. Franciscus v. Gouda, Prefekt der Capucijnenmissie in Holland, aan den Apost. Nuntius te Brussel eenige moeilijkheden voor, die gerezen waren bij de uitvoering van de concordia van 1624, over het bezetten der staties door de Capucijnen; 30 Augustus 1630 heeft de Apost. Nuntius Fabius a Lagonissa in gunstigen zin hierop voor de Reguliere Missionarissen beslist [3]). Deze en andere moeilijkheden bleven aanhouden; in 1631 en nogmaals in 1652 vond de Congreg. de Prop. Fide het noodig te verklaren, dat de potestas van den Apost. Vicaris der Hollandsche Missie een „gedelegeerde" en geen „potestas ordinaria" was. Moeilijkheden met Seculiere Geestelijkheid e. a. hebben echter de Capucijnen, voor zoover men kan nagaan, te Nijmegen niet ondervonden; omdat er geen Seculiere Geestelijkheid was, oefenden zij daar, gelijk de Jezuïeten, de volle pastoreele zorg uit. Wel stonden de Missionarissen te Nijmegen voor den eigenaardigen toestand dat twee Bisschoppen er jurisdictie uitoefenden; óf de jurisdictie van den Apost. Vikaris voor de Capucijnen te Nijmegen voldoende was, óf dat de Oversten der Capucijnen dienaan-

[1]) S. Congregatio de Prop Fide ut Missionarii Regulares facilius in disciplina regulari, etiam dum sunt in Missionibus contineantur, praesenti decreto declaravit et declarat, eosdem missionarios suarum religionum superioribus eorumque jurisdictioni, visitationi et correctioni in omnibus esse subjectos, praeterquam in casu amotionis a Missione quæ ab eisdem superioribus fieri nullo modo potest, nisi prius consulta eadem S. Congr *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 329—330.

[2]) Dr. de Jong, l. c., blz. 183—184.

[3]) *Archief Cap. 's Bosch.*

gaande met den Bisschop van Roermond nog een regeling getroffen hadden, van dit alles blijkt niets. Voor zoover men kan achterhalen, heeft deze toestand te Nijmegen geen aanleiding tot conflikten gegeven; daarentegen wordt wel meer dan eens melding gemaakt van moeilijkheden op andere staties tusschen de Capucijn-missionarissen en den Apost. Vikaris of de Seculiere Geestelijkheid.

De Oversten der Capucijnen bleven aandringen, om de volle beschikking te houden over de Missionarissen. Gedeeltelijk kwam de Congreg. de Prop. Fide hierin tegemoet; zij liet toe, dat de Oversten de Missionarissen tijdelijk terugriepen, de Provinciaal „pro tempore" zou tevens Prefect der Capucijnen-missie in Holland zijn, terwijl hij onder zijn verantwoordelijkheid een Missionaris als vicarius of superior de Missie zou laten besturen. Maar de „revocatio totalis" heeft de Congreg. de Prop. Fide nooit willen toestaan, en dat is tot de opheffing der Missie toe een bron van vele moeilijkheden gebleven.

Den 4 September 1630 vaardigden de Provinciale Oversten der Vlaamsche Capucijnen-provincie verschillende ordonnantiën uit voor hunne religieuzen in de Hollandsche Missie. Daarin werd hun voorgeschreven, hoe zij de faculteiten door den H. Stoel verleend met inachtneming der reguliere observantie hadden te gebruiken; o.a. werd ook bepaald dat ze jaarlijks een retraite hadden te houden in de kloosters van Antwerpen of Breda (na de opheffing van dit klooster in 1637, te St. Truyden).

De apostolische ijver dreef de Capucijnen om te gaan arbeiden te Nijmegen, in een gebied geheel aan de ketters onderworpen, en daarom zoo verschillend van den arbeid der Capucijnen onder de Protestanten in andere streken, waar de ketterij niet overheerschend was; b. v. in Frankrijk. De vestiging der Capucijnen te Nijmegen was ook de aanleiding, dat de Capucijnen zijn gaan arbeiden in de Hollandsche Missie, met het gevolg tevens dat de Missionarissen te Nijmegen kwamen onder de jurisdictie van den Apost. Vikaris.

Dit laatste vooral maakte het de Provinciale Oversten moeilijk, om zulke regelingen te treffen, die èn het zielenheil èn de onderhouding der strenge regeltucht der Capucijnen niet in gevaar brachten. Ofschoon de regelingen niet geheel voldeden, hebben de Capucijnen toch met vertrouwen en ijver den arbeid aangevat tot opheffing van het Katholicisme in de Noordelijke Nederlanden.

II.

De werkzaamheden der Capucijnen te Nijmegen.

De Capucijnen zijn onder bijzonder ongunstige omstandigheden den Missiearbeid te Nijmegen begonnen; opnieuw laaide de vervolging der Katholieken met felheid op. Sinds 1618 had de Contra-Remonstrantsche partij, de streng Calvinistische richting de overhand gekregen in de Republiek. 26 Mei 1619 scherpte de algemeene synode van Dordrecht de vervolging tegen de Katholieken nog eens in, bijzonder het verdrijven der Jezuïeten, der vreemde priesters, als politieke begunstigers van Spanje, als onverzoenlijke vijanden van de Republiek.

Vooral deed zich dat in Gelderland voelen. In Januari 1618 verzette Prins Maurits te Nijmegen de wet ten gunste der Contra-Remonstranten, en sinds 1621 werden alleen Gereformeerde leden der Ridderschap tot den Landdag van Gelder toegelaten, ofschoon de meeste edelen in Gelderland nog Katholiek waren; de edelen hadden een overwegenden invloed in den Landdag van Gelderland. Ook is de houding der Calvinisten tegenover de Katholieken weer verscherpt, doordat na het afloopen van het 12-jarig Bestand in 1621 de oorlog met Spanje opnieuw begon; temeer nog omdat de 80-jarige oorlog nu samen viel met den 30-jarigen oorlog in Duitschland. Dikwijls werkten de Duitsche met de Spaansche Habsburgers samen tegen de Republiek.

Meer dan ooit werd Nijmegen centrum van krijgsbedrijven; verschillende jaren achtereen werden de omstreken

van Nijmegen door beide partijen geplunderd en gebrandschat. Vanaf 1621 tot 1629, de val van 's-Hertogenbosch bleef het voor Nijmegen en omstreken een zeer kritieke en onrustige tijd. Daarom is het niet te verwonderen, dat de Katholieken „de landsvijanden" hiervan den terugslag moesten ondervinden.

Kerkeraad en Magistraat van Nijmegen deden daarbij voor de Synode en den Landdag van Gelderland in geloofsfanatisme niet onder. Tot ongeluk der Katholieken was Lambert Charles kommandant van Nijmegen, die al wat Spaansch en Roomsch was, verafschuwde; de fanatieke predikant Smetius was mede de ziel der vinnige vervolging tegen de Katholieken. [1]) Men heeft in Nijmegen met alle strengheid de plakkaten van den Landdag van Gelderland, die weer hernieuwd waren, doorgezet. „Geene Jesuijten nochte Priesters, Papen, Monicken of andere geordende personen van den voorschreven Roomsche gesinden zullen in de Vereenigde ende geassocieerde plaetsen komen ofte verblijven." [2]) Zelfs op briefwisseling met — en huisvesting van deze personen stonden straffen. Vielen Jezuïeten e. a. in handen der justitie, dan werden ze de eerste maal beboet voor minstens honderd ponden Vlaamsch; de tweede maal zouden zulke personen gegeeseld en verbannen worden; de derde maal „met den swaerde aen den lijve gestraft" en hun goederen verbeurd verklaard worden. En om het opsporen dezer personen nog aan te moedigen, zou de aanbrenger $^3/_4$, de officier van het gerecht $^1/_4$ der boeten ontvangen. Zulke strafbedreigingen hingen den Capucijn-missionarissen boven het hoofd, die in 1623 den Missiearbeid te Nijmegen begonnen. Zij gingen dan wel groote gevaren tegemoet. Dat blijkt ook uit het verslag van 1623, dat Jacobus a Castro, bisschop van Roermond, geeft over Nijmegen en omstreken: „Een groot gedeelte van het bisdom Roermond is aan de macht der ketters onderworpen; en daar kan voor hunne bekeering in het openbaar

[1]) G. A. Meyer O. P., *Dominikanenklooster en Statie te Nijmegen*, blz. 185 vlg.

[2]) *Groot Geld. Placaetboek*, D. II, col. n. 19.

niets gedaan worden. Wij achten ons reeds gelukkig, indien wij ten minste de daar wonende Katholieken in 't geheim de noodige hulp verleenen, opdat ze niet bezwijken of afvallen. Zoo doen wij te Nijmegen, waar een priester der Sociëteit van Jezus zich schuil houdt, door wiens arbied nu en dan eenige afgedwaalden teruggebracht worden. Nergens elders is metterwoon een priester gevestigd, maar nu en dan worden de Katholieken terloops door een priester bezocht, terwijl de ijverigste naar de naburige katholieke streken gaan, somtijds twee, drie uur ver. Voor de bekeering der ketters kan daar niets worden uitgericht. De reden der verlatenheid is, dat er weinig steden zijn, en deze zijn door zoo zware garnizoenen bezet, dat er bij de burgers voor de priesters bijna geen schuilplaats is. De dorpen hebben in plaats van een pastoor een predikant met een kettersche landelijke magistraat. Uitheemsche bewoners leven te midden der oorspronkelijke bevolking. Niets kan op de dorpen voorvallen, dat aan hunne aandacht ontsnapt. Hieruit ziet men, welk een ellende daar onder de Katholieken heerscht." [1])

De Capucijn-missionarissen vertrokken vanuit het klooster van 's-Hertogenbosch naar Nijmegen, en bleven waarschijnlijk voorloopig tot de kloosterfamilie van 's-Hertogenbosch behooren; want evenmin als de Jezuïeten slaagden zij erin in de eerste jaren een vaste statie te Nijmegen te vestigen. Zoo was dat klooster een uitgangspunt voor hunne vaste werkzaamheden te Nijmegen en omstreken, in tegenstelling met de andere Missieposten der Capucijnen in de Hollandsche Missie in de latere jaren, waar ze ook hunne residentie hadden. Hiermee staat zeer zeker in verband, dat P. Franciscus, gardiaan van het Capucijnenklooster te 's-Hertogenbosch, den 18 April 1624 van Prins Maurits aanbevelingsbrieven kreeg voor zijne medebroeders, om in het gebied der Staten-Generaal te kunnen verblijven [2]); nog andere paspoorten zijn door Frederik Hendrik den 14 Juni 1627 aan de Capucijnen in het

[1]) *Publications etc. du Limbourg*, XVII, blz. 210.
[2]) *ABC.*; I, 8104—8107.

algemeen gegeven. [1]) Zeker is wel, dat verschillende Capucijnen in de eerste jaren te Nijmegen gearbeid hebben, ook al om de aandacht der magistraten af te leiden. Maar wélke Capucijnen de medehelpers waren der Capucijn-missionarissen, die aangesteld waren en blijkbaar de leiding van het Missiewerk bleven behouden, en in wélke volgorde ze daar gearbeid hebben, blijkt niet.

Tot ± 1629 schijnt men de Missie te Nijmegen op die manier bewerkt te hebben. Dan valt 's-Hertogenbosch in Staatsche handen, en tegelijk werd het Capucijnenklooster daar ter stede opgeheven; daarmee was ook het uitgangspunt voor de Nijmeegsche Missie weggevallen. Zeker van dien tijd af aan hebben de Capucijnen ook vast te Nijmegen gewoond, gelijk ze toen reeds hunne vaste residentie hadden in de andere staties der Hollandsche Missie. Want de meest nabijgelegen kloosters Geldern en Breda waren voor een geregeld verkeer met Nijmegen te ver afgelegen. [2])

De eerste Capucijn-missionarissen, die binnen Nijmegen vast verblijf hielden, waren P. Seraphinus van Brussel en P. Benedictus van Haarlem.

P. Seraphinus vermeldt, dat hij te Nijmegen drie jaren (± 1628—1630) gewoond heeft bij Wichman Buys; deze was een welgesteld koopman en woonde in de Grootestraat, een der drukste straten van Nijmegen [3]). Eveneens kan men

---

[1]) *ABC.*, I, 8118

[2]) Na de opheffing van hun klooster te 's-Hertogenbosch in 1629, trachtten de Capucijnen in het Land van Ravenstein, de heerlijkheid van den Katholieken paltsgraaf van Palts-Neuburg, een klooster te vestigen, dat als uitgangspunt zou dienen voor hunne Missionarissen te Nijmegen en elders, eerst in 1645, als de Capucijnen-missie te Nijmegen al was opgeheven, ontstond de stichting der Capucijnen te Velp bij Grave, in de heerlijkheid van Ravenstein gelegen. Sinds dien was dit klooster de steun voor de Capucijnenmissie te Grave en te 's-Hertogenbosch, die na 1645 nog bleef voortbestaan.

[3]) P. Seraphinus behoorde tot de aanzienlijkste families van Brussel, zijn vader was Caspar Ruffini en zijn moeder Petronella de Burchgrave Hij was energiek van optreden, een vurige en uitmuntende missionaris, maar niet vrij van Spaansche sympathieen, gelijk verder blijken zal. Hij heeft in verschillende plaatsen der Hollandsche Missie vertoefd, heeft daar ook de gelegenheid benut, om door aanzienlijke bejaarde Katholieken verklaringen te laten afleggen omtrent de vereering der martelaars van Gorkum; men hield

uit het Missieverslag van P. Marcellianus van 1636 ook besluiten, dat eerst ± 1628 van een vaste statie der Capucijnen te Nijmegen sprake is; woordelijk staat in dat verslag: „voor 7 jaren waren te Nijmegen geen andere missionarissen werkzaam dan de Paters der Sociëteit van Jezus en de onze" [1]; en verder spreekt hij als over een vaste woonplaats der Capucijnen daar ter stede. Dat er reeds vanaf 1623/24 Capucijnen te Nijmegen waren, staat voldoende vast uit de getuigenis van P. Agolla en uit de aanstellingsbrieven der Oversten; voor 1626/1627 blijkt het nog ten overvloede uit de aanstellingsbrieven van den Apost. Vikaris, en uit het verslag van den Apost. Nuntius Fabius a Lagonissa aan den Staatssecretaris, waarin hij vermeldt, dat van 1627—1634 twee Capucijnen te Nijmegen werkzaam zijn [2].

In hun Missiearbeid volgden de Capucijnen de methode der Jezuïeten; evenals deze verdeelden zij de godsdienstoefeningen te Nijmegen over verschillende huizen, want dit was noodzakelijk wegens de hevige vervolging. Zoo richtten vele aanzienlijke katholieken te Nijmegen den 23 September 1633 een verzoek tot de Oversten der Capucijnen om een derden Capucijn-missionaris te ontvangen; als één der beweegredenen gaven ze op, dat bij de toename van het aantal katholieken nog op meerdere plaatsen godsdienstoefeningen konden gehouden worden; dan zouden meerdere personen kunnen geholpen worden, en de Missionarissen zouden beter aan de waakzaamheid der politie kunnen ontsnappen [3]. Deze methode van arbeiden vermelden ook de verslagen van de Missie-

algemeen, dat ze uit haat tegen het Katholieke geloof waren ter dood gebracht, en men vereerde ze als Martelaren der Kerk. Voor Nijmegen haalt P. Seraphinus de getuigenis aan van Wichman Buys, een man van 70 jaren, bij wien hij inwoonde; en van de zuster van Pater Canisius van de Societeit van Jezus, en van haar echtgenoot, beiden 80 jaren oud, en van hunne kinderen; deze behoorden allen tot den voornamen koopliedenstand van Nijmegen. Deze verklaringen zijn samengevat in een zeldzaam werkje: Harlēm. canonizationis seu declarationis martyrii servorum Dei decem et novem martyrum Gorcomiensium etc. *Archief Cap. 's Bosch.*

[1]) „Noviomagi septem abhinc annis nulli fuerunt operarii quam Patres Societatis et nostri". *Archief Cap. 's Bosch.*

[2]) *De Belgii Statu*, Vatic. Bibliotheek, Latijnsch Barbarinifonds n. 2677.

[3]) Zie bijlage III.

prefekten der Capucijnen van 1636 en 1639. Zoo berichtte P. Juvenalis van Bergen in 1639 aangaande Nijmegen:

„Te Nijmegen zijn de Paters Hyppolytus van Kortrijk en Winocus van Bergen werkzaam, maar in deze stad kan nauwelijks eenige samenkomst van volk gehouden worden wegens de hevige vervolging der ketters. Daarom moeten onze Paters iedere week van woning veranderen, en in deze schuilplaatsen worden ze dan door de Katholieken onderhouden" [1]). Die moeilijkheden waren niet van voorbijgaanden aard; van het begin tot het einde toe hebben de Capucijnmissionarissen te Nijmegen in die omstandigheden moeten arbeiden.

De Capucijnen hadden, wat het Missiewerk betreft, zich te Nijmegen te houden aan de overeenkomst van 1624, omdat zij onder de jurisdictie stonden van den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie. Te Nijmegen konden ze niet alleen prediken, biechthooren enz., maar gelijk de Jezuïeten hadden ze er de volle pastoreele bediening, nl. het toedienen van het H. Doopsel, het H. Oliesel en het Huwelijk, omdat tijdens hun verblijf aldaar de Seculiere Geestelijkheid geen dienst heeft gedaan. Bleven ze dus van de moeilijkheden vrij, die elders het samenwerken van Regulieren met Seculiere Geestelijkheid meermalen veroorzaakte, toch hadden ze het te Nijmegen zwaar genoeg bij het uitoefenen der priesterlijke bediening wegens den zwaren druk der plakkaten. Zeer gevaarlijk bleef altijd het toedienen van het H. Doopsel, het sluiten van huwelijken voor de Missionarissen, hetgeen beide aan de Gereformeerde Predikanten was voorbehouden.

Onder veel tegenwerking slaagden de Missionarissen er in, om weer het geloofsleven op te wekken; niet alleen door predikatie en toedienen der Sacramenten, maar ook door bijzondere godsdienstoefeningen trachtte men het nog tot grooter bloei te brengen, b.v. door het vieren van het 40-uren gebed, een devotie tot het H. Sacrament, die in dezen tijd door de Paters Capucijnen sterk verbreid werd.

[1]) *Arch. Cap. 's Bosch.*

Waren er eerst drie, en sinds 1626 twee Capucijn-missionarissen voor Nijmegen aangesteld, ook de Jezuïeten-missionaris P. de Greef kreeg in 1627 een medehelper. En liet volgens het verslag van 1623 van den Bisschop van Roermond de toekomst van het Katholicisme te Nijmegen zich nog somber aanzien, toch schijnt omstreeks het jaar 1628 door den gezamenlijken apostolischen arbeid van Jezuïeten en Capucijnen een merkbare vooruitgang van het Katholicisme te hebben plaats gehad. In dat jaar bracht de Jezuïet Pater Boutens verslag uit van een visitatie te Nijmegen, die hij op last van zijn Provinciaal verrichtte. Hij verklaart daarin, dat Nijmegen voor een groot gedeelte Katholiek is, waaronder aanzienlijke en welgestelde families zijn te rekenen; dat Nijmegen als garnizoens- en frontierstad vol troepen ligt; dat na Paschen de plakkaten tegen de Katholieken weer vernieuwd zijn, en dat daarom de Missie-arbeid veel gevaarlijker en moeilijker is geworden, zelfs in die mate dat de Missionarissen om den anderen dag de plaats van bijeenkomst en hun woning moeten veranderen. Men was nl. begonnen in den laatsten tijd met grootere godsdienstige bijeenkomsten te houden; daarvoor benutte men de brouwerijen aan de Lage Markt, want de brouwers waren meestal Katholiek; door geheime toegangen en deuren te laten aanbrengen, lieten ze hunne lokalen voor de godsdienstoefeningen inrichten. Meermalen werden deze geheime toegangen door de politie ontdekt, en werden ze telkens op last van den Magistraat dichtgemetseld, maar even spoedig bracht men weer nieuwe geheime toegangen aan. Verder maakt P. Boutens er nog melding van, dat te Nijmegen twee Paters Jezuïeten met groote vrucht werkzaam zijn, dat zelfs een derde missionaris op 't platteland van Nijmegen nuttig zou kunnen werken. Maar vreemd genoeg verklaart hij, dat binnen Nijmegen niet alleen geen Seculiere priesters, maar ook geen enkele Reguliere priester werkzaam is [1]); toch blijkt uit het voorafgaande afdoende, dat er al jaren vóór 1628 Capucijn-missionarissen te Nijmegen werkzaam waren.

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1875, blz. 244—249.

Een kwestie van belang voor de zielzorg van dezen tijd, en in 't bijzonder voor de garnizoensstad Nijmegen was: welke houding hadden de Katholieke Missionarissen aan te nemen tegenover de Katholieke soldaten, die in dienst stonden der Staten-Generaal. Vele dezer huurtroepen waren uit Frankrijk afkomstig, waren Katholieke soldaten, die voor het geval, dat ze geen aalmoezeniers bij zich hadden, in de Republiek op de plaatselijke geestelijkheid, dus op de Missionarissen waren aangewezen. Maar hiertegen meende de Apost. Vikaris der Hollandsche Missie zich te moeten verzetten. In December 1639 werd door J. Uytenbogaert aan Z. H. Frederik Hendrik een memorie ingezonden naar aanleiding van beschuldigingen tegen de Katholieken, en bijzonder tegen den Apost. Vikaris Rovenius. Hieruit blijkt o.a., dat de Apost. Vikaris *niet* wil, dat zijn onderhoorige priesters tegelijk ook de godsdienstige belangen der Katholieke Fransche soldaten verzorgen, die in dienst staan van de Staten Generaal. De redenen zijn: omdat het wegens de beperkte ruimte der schuilkerken niet kan; de geloovigen zelf moesten dikwijls wegens plaatsgebrek de godsdienstoefeningen missen. Maar vooral omdat het toelaten der Katholieke soldaten door den Magistraat der stad hier en daar benut is, om de godsdienstoefeningen der Katholieken door de politie te laten overvallen, gelijk o. a. te Utrecht gebeurd is. Daarom wordt er in de memorie op aangedrongen, om de plakkaten ten gunste der Katholieken zoo te wijzigen, dat het toelaten der Katholieke soldaten tot de godsdienstoefeningen der geloovigen mogelijk is [1]). En was er al neiging o. a. bij Frederik Hendrik de Katholieken ter wille te zijn, de Staten van Gelderland hebben deze vrijheid van godsdienst ook voor de soldaten blijven afwijzen, zelfs in de pestjaren 1636 en 1637.

De Missionarissen hadden zich in deze naar het voorschrift van den Apost. Vikaris te voegen; maar velen van hen o. a. verschillende Capucijnen-missionarissen waren bovendien van

---

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht*, II, blz. 16 vlg.

meening, dat ze de Katholieke soldaten niet konden helpen, omdat ze door in het Staatsche leger dienst te nemen een slechte zaak dienden. Als nu vele Fransche Katholieke soldaten zich in de Republiek van geestelijke hulp verstoken zagen, wendden eenigen hunner zich in 1641 met een petitie tot de Congreg. de Prop. Fide, om Fransche Capucijnen als bijzondere Missionarissen te krijgen om van hen de Sacramenten der Kerk, vooral het Sacrament der Biecht te kunnen ontvangen; en blijkbaar heeft de Congreg. de Prop. Fide hierop gunstig beschikt [1]). Het spreekt natuurlijk van zelf dat de Missionarissen, geen één uitgezonderd, de Katholieke soldaten in Staatschen dienst zonder aarzelen in stervensgevaar hebben bijgestaan; dit is in de pestjaren te Nijmegen en elders voldoende gebleken.

Een tijd van groote spanning heeft Nijmegen doorgemaakt in het jaar 1629; dit hield verband met de belegering van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik. Door Spaansche en keizerlijke legers zijn toen pogingen gedaan om 's-Hertogenbosch te ontzetten, door van de Oostgrenzen uit een aanval op Holland te wagen. De Spaansche bevelhebber Hendrik van den Berg was met zijn leger naar Wesel vooruitgerukt, en bedreigde van daaruit Gelderland.

Plotseling kwam er een wending, toen den 19 Augustus 1629 Otto van Gent, Gouverneur van Emmerich, zich van Wesel meester maakte; daardoor ontviel aan de vijandelijke legers het voornaamste steunpunt voor hunne operaties, en de Spanjaarden moesten hunne troepen terugtrekken. Daarop dwong Frederik Hendrik den 14 September 1629 's-Hertogenbosch tot overgave, de stad die fier ging op haar naam „la pucelle de Brabant", omdat de burgerij zich altijd door eigen krachten verdedigd had, en omdat de stad nog nooit door een vijand was ingenomen [2]).

Gelijk men zich kan voorstellen, was in deze dagen de stemming der Protestanten zeer geprikkeld; dit werd nog

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht*, 1906, blz. 370—374.
[2]) C. M. de Villermont, *L'Infante Isabelle*, II, blz. 276.

verergerd door onvoorzichtig optreden der Katholieken in Nijmegen en omstreken. Ook zij leefden bij deze gebeurtenissen in de hoogste spanning, want zij beseften maar al te goed, wat er met den val van 's-Hertogenbosch voor het Katholicisme op het spel stond, zoowel voor de stad als voor een groot gedeelte van Noord-Brabant.

In de resoluties der Staten Generaal van 23 Augustus 1629 wordt melding gemaakt van een pastoor (waar?), die den vijand heeft aangemoedigd den IJssel te passeeren. Den 1[en] September 1629 compareerden in de vergadering der Staten-Generaal de Gedeputeerden der steden Arnhem en Nijmegen met een instructie van het hof van Gelderland, om toepassing van verbodsmaatregelen tegen de Papen; verschillende resoluties der Staten Generaal in de maand September betreffen maatregelen tegen de „Papen" en de Jezuïeten te Emmerich en te Rees, die correspondentie houden met den vijand [1]). Deze en ook de volgende maatregelen houden verband met den dreigenden toestand aan de Oostgrenzen der Republiek. In Augustus—September zijn er ook stukken gewisseld tusschen de Staten van Gelderland en de Staten Generaal, om het ter Misse gaan te Huissen en te Hulhuizen te verbieden, en niet toe te laten dat de Jezuïeten van Emmerich te Arnhem komen, en dat door deze of door Graaf van den Berg, die in Spaanschen dienst staat, maar zich neutraal hield, geen verstandhouding met den vijand gehouden wordt [2]).

Zelfs hebben de regeeringen van weerszijden het noodig geoordeeld in zake de belegering van 's-Hertogenbosch openbare gebeden voor te schrijven. Den 28 Mei 1629 gelastte het Hof (van Gelderland) de predikanten namens de Staten te prediken en te bidden voor den voorspoed van het beleg van 's-Hertogenbosch [3]). Eveneens werden door den koning van Spanje Philips IV openbare gebeden gevraagd van de

---

[1]) *Algemeen Rijksarchief*, Afd. I.
[2]) *Archief Aartsb. Utrecht*, XL, blz. 269.
[3]) *Archief Aartsb. Utrecht*, XL, blz. 269.

Katholieken tot ontzet van 's-Hertogenbosch [1]). Om dit openbaar gebed is het te Nijmegen tot een aanval op de Katholieken gekomen.

Zeker is dat één der Missionarissen de Katholieken van Nijmegen in 1629 tot een algemeenen biddag heeft aangespoord, opdat 's-Hertogenbosch voor Spanje zou behouden blijven. En zoodra den Magistraat van Nijmegen dit ter oore kwam, begon de vervolging tegen de Katholieke „landverraders" voor goed. Overvallen in de huizen der Katholieken hadden plaats, vooral in het stadsgedeelte aan de Lage Markt, waar de panden door geheime doorgangen verbonden waren; altaarbenoodigdheden werden in beslag genomen.. De Jezuïet P. de Greef geraakte bijna in gevangenschap. De Missionaris, die de Katholieken tot het algemeen gebed had aangespoord, was geen P. Jezuïet, maar een P. Capucijn [2]); dit is zeer zeker P. Seraphinus van Brussel geweest, die toen met P. Benedictus van Haarlem te Nijmegen werkzaam was. Tot verklaring dat P. Seraphinus met zijn gezel bij deze gebeurtenissen is betrokken geweest, kan wellicht nog het volgende dienen: door drie Capucijn-missionarissen, die in verschillende streken, aan de Staten Generaal onderworpen, werkzaam waren, werd aan de Congr. de Prop. Fide verslag uitgebracht, dat gedateerd is van 2 Oktober 1629. Hierin maken zij melding van de groote vruchten van hun Missiearbeid; dat zij de Katholieken in zulk een ijver hebben ontstoken, dat sommigen hunner zelfs strenge boetedoeningen hebben verricht om van God te verkrijgen de bevrijding van 's-Hertogenbosch uit de handen der Staatsche legers; ze voegen er niet alleen aan toe, dat ze vele ketters hebben bekeerd, maar dat ze ook vele Katholieke soldaten hebben overgehaald om den dienst der Hollanders te verlaten [3]). P. Seraphinus en P. Benedictus zijn uit Nijmegen moeten vluchten. Was het om het gebeurde te Nijmegen? En was het hierom alleen?

---

[1]) C. de Villermont, *L'Infante Isabella*, II, blz. 280.
[2]) F. v. Hoeck, *S. J. De Jezuïeten te Nijmegen.*
[3]) *Archief Aartsb. Utrecht*, 1906, 326—327.

Want beide Missionarissen werden ook in verband gebracht met het optreden van een Roomschen Geestelijke v. Emmerich tegen het Staatsche leger. Dit gebeurde wordt nader toegelicht door een Resolutie van den Raad v. State, dd. 19 October 1630: „den fiscaal gevraecht sijnde, verhaelt, dat Sijne Excellentie geschreven heeft aan den Crijghsraedt 't Emmerich recht te doen in de sake van den gevangen Paep aldaer, die schuldich is aan den aanslach op Schenkenschans ende daarbij, soo hij ter doot gecondemneert wordt, dat hij niet meer als met den sweerde soude geexecuteerd worden, 't lichaam begraven, ende met 't hoofd te doen naar hun goedvinden" [1]). De veroordeeling had plaats, en de geestelijke onderging de straf; dit staat in een verslag van 3 Februari 1631, dat gericht is aan de Congreg. de Prop. Fide; hierin wordt een geestelijke, die pastoor van Emmerich genoemd wordt, ten laste gelegd, dat hij zich in politieke zaken met de Spanjaarden had ingelaten, en op last der Staten Generaal ter dood was gebracht; hiervan worden ook twee Capucijnen beschuldigd, die voortvluchtig (fugantes) waren (uit Nijmegen?). En aan deze laatsten verbood de Apost. Nuntius zich nog langer met politieke zaken in te laten. Hoewel in dit verslag geen namen genoemd worden, feit is dat daarop door de Congreg. de Prop. Fide aan P. Seraphinus de terugkeer naar de Hollandsche Missie werd geweigerd [2]).

Was P. Seraphinus werkelijk in den aanval op Schenkenschans betrokken? Niet alleen kwam hij tegen die beschuldigingen op, maar hij verklaarde ook, dat hij bij den Prins van Oranje valschelijk was aangeklaagd. Voor zijn terugkeer naar de Hollandsche Missie werd zoowel bij de Oversten als bij de Prop. Fide aangedrongen door verschillende aanzienlijke Katholieken en uit verschillende plaatsen der Hollandsche Missie; zelfs ook door den Apost. Vikaris Rovenius. Want bij een verslag dat P. Seraphinus in September 1631 opzond naar de Congreg. de Prop. Fide over zijn apostolaat in Holland,

[1]) *Algem. Rijksarchief,* afd. I.
[2]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 333.

voegde de Apost. Vikaris een getuigschrift voor P. Seraphinus er aan toe; hierin verklaart hij dat P. Seraphinus tijdens zijn verblijf in de Hollandsche Missie, en in 't bijzonder te Nijmegen en omstreken degelijk werk verricht heeft, en dat vele Katholieken hem terug verlangen [1]).

Zelfs in 1636 deed P. Seraphinus nog een poging om terug te keeren, maar de Prop. Fide bleef hem het verlof daartoe weigeren [2]). „Zij (de Congreg. de Prop. Fide) eischte onverbiddelijk algeheele onthouding. Wie onvoorzichtig genoeg was, om zich in dien gevaarvollen tijd van scherpe tegenstellingen met politiek in te laten, werd streng berispt, en zoo noodig zelfs in zijn geestelijke bediening geschorst", aldus teekent dr. G. Brom aan, bij de uitgave der Missieverslagen der Congreg. de Prop. Fide [3]).

Na 1629 trad er te Nijmegen een ontspanning in. Men kon dan ook een sterken groei van het Katholicisme waarnemen, en in niet geringe mate kwam hiervan de verdienste toe aan P. Seraphinus, gelijk de Apost. Vikaris getuigde. De Jezuïeten-missionaris P. de Greef kreeg een tweeden medehelper, om van Nijmegen uit ook de omstreken te kunnen bewerken, nl. het Rijk van Nijmegen, de Betuwe, en het gebied van Maas en Waal. En deze drie Jezuïeten--missionarissen, en de twee Capucijn-missionarissen P. Gregorius van Antwerpen en P. Tiburtius van St. Truyden, die ± 1630 naar de Missie van Nijmegen vertrokken waren, schenen nog lang niet voldoende om in de behoeften der Katholieken te voorzien. Want den 23 September 1633 werd er aan het provinciaal kapittel der Capucijnen te Brugge een verzoekschrift gericht om een derden Capucijn-missionaris te ontvangen. Dit verzoekschrift draagt de handteekening van verschillende aanzienlijke Katholieken van Nijmegen, waarvan de rij geopend wordt door B. Goltstein, kommandeur der

---

[1]) *Archief Prop. Fide II Lettere di Germania. Fiandra,* 1632, Vol. 74, fol. 161v.
[2]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 398.
[3]) *Archief Aartsb. Utrecht,* XXXI, blz. 304.

Malthezerorde te Nijmegen [1]). Vooral het optreden van P. Marcellianus van Brugge [2]) scheen diepen indruk gemaakt te hebben op de Nijmeegsche Katholieken; deze verving nl. eenigen tijd te Nijmegen P. Felicianus van Antwerpen, die in de plaats van P. Tiburtius gekomen was.

De predikaties van P. Marcellianus maakten diepen indruk. Het rekest zegt daarover: „dewelke soo eenen grooten toeloop gecauseert hebben, dat geen plaetsen voor den ijver van den gemeinte groot genoeg geweest sijnde, een groot deel daar buyten heeft moeten geslooten blijven, ende dagelicx moeten van den dienst beroofd worden op feestdagen, bijdien dat de gemeinte alle daeg meer is aanwassende in ijver. Soo dan d'Eerweerdige Patres gelieffden een derden toe senden (nl. P. Marcellianus), soo souden die twee Patres duslangs hier geweest sijnde een wenich in haeren aerbeyt ontlast moegen worden, dewiel onmogelick is dat bij den geduyrigen aerbyet ende onrust sonder anval van sieckte den dienst Godts can gecontinueert worden". Verder geven ze als redenen voor een derden Missionaris op, dat al verrichten op Zon- en feestdagen de twee missionarissen de H. Diensten, toch nog een gedeelte der geloovigen moet verstoken blijven van de godsdienstoefeningen. Een derde Missionaris zou ook het gevaar der strenge plakkaten kunnen verminderen, want men zou de diensten beter over verschillende plaatsen kunnen verdeelen. En ter versterking van het voorgaande voegen zij er nog aan toe: „deurdien dat daer soo eenen groeten toeloop is, soowel van buytenluyden als binnenluyden wassende alle daech meer ende meer de gemeinte in men-

[1]) B. Goltstein was kommandeur van het huis der Orde van St. Jan te Nijmegen van 1617 tot zijn dood in 1638. Zoolang hij leefde, durfde de stadsregeering te Nijmegen het niet aan om op de goederen van St. Jan te Nijmegen beslag te leggen; ze wachtte hiermede tot zijn dood. Hij stond tegelijk aan het hoofd der kommanderij te Arnhem, waar hij meestal verblijf hield. De Augustijn-missionaris Agolla noemt hem „Strenuissimus Dominus Bernardus a Golstein".

[2]) Marcellianus van Brugge was van het adellijke geslacht Pardo-de Spinoza, hij bekleedde verschillende waardigheden in de Vlaamsche Capucijnen-provincie, was een aantal jaren in de Hollandsche Missie werkzaam, en stierf als Missionaris te 's-Hertogenbosch in geur van heiligheid in 1637.

nigte ende soo het duck om buytenluyden te gerieven, dat een pater moet buyten gaan, soo can den eenen het derde deel niet voorsien met den godtsdienst." [1])

Op het rekest der Nijmeegsche Katholieken gaven de Provinciale Oversten der Capucijnen een gunstige beschikking. Want de P. Provinciaal-Prefect Cyprianus teekent omtrent Nijmegen, dat hij „celeberrimum oppidum" noemt, in zijn Missieverslag van 1634 aan, dat hij op herhaald aandringen van de Katholieke burgers dezer stad een derden Missionaris heeft moeten aanstellen, die ook nu en dan naar de naburige Betuwe en Veluwe gaat werken, waar door hunne predikaties velen met de Kerk verzoend worden [2]). Niet P. Marcellianus, maar P. Tiburtius werd als derde Capucijn-missionaris te Nijmegen benoemd den 14 Oktober 1633 [3]). Deze was tijdelijk in de Missie van Ravenstein werkzaam, en vertrok in 't voorjaar van 1634 opnieuw naar de Missie te Nijmegen.

Was Nijmegen in het begin der Missie van buiten af met veel moeite bewerkt, nu was het een centrum geworden van bloeiend Katholicisme; in Nijmegen kwamen de bewoners van het omliggende platteland hun godsdienstplichten vervullen, van Nijmegen trokken de Missionarissen uit naar het Rijk van Nijmegen, naar Betuwe en Veluwe.

Deze loop der gebeurtenissen verontrustte de predikanten zeer. Onder de leiding van Smetius wendden zij zich al in April 1633 tot den Magistraat van Nijmegen om krachtige maatregelen te nemen tegen de Katholieken, o. a. tegen het doopen der kinderen door Katholieke priesters, tegen het heimelijk huwen der Katholieken, dat ook voor de Missionarissen gebeurde, tegen de geheime bijeenkomsten der Katholieken, zeer druk bezocht door lieden van het platteland. Tegen dit laatste geven ze den raad om 's Zondagsmorgens de stadspoorten te sluiten. Blijkbaar maakte de Magistraat niet veel haast; want eerst 4 December 1633 vaardigde de Raad van

[1]) Zie bijlage III.
[2]) *Archief Cap. 's Bosch.*
[3]) *ABC.*, III, 1006, p. 323.

Nijmegen een plakkaat uit, waarbij het verblijf „van Jesuyten, Papen, Monicke off andere geordende personen van de pauselijken Religie" verboden werd; ze worden voor „goede prise ende ransonabel, als vijanden van den Lande ende deser Stadt" verklaard. Men verbood opnieuw het houden van en het deelnemen aan godsdienstige bijeenkomsten der Katholieken. Scherper werd het volgend jaar de vervolging doorgezet. Om den anti-Katholieken eed, die voor het burgerrecht gevorderd werd, konden de Katholieken voor hunne kinderen geen burgerrecht in Nijmegen krijgen. Den 5^{en} Maart 1634 nu werd bij Raadsbesluit bepaald, dat als kinderen van Protestansche ouders Katholiek gedoopt werden, zij het burgerrecht zouden verliezen; deze straf was ook van toepassing op de bekeerlingen tot het Katholiek Geloof. Het burgerrecht was niet alleen eisch voor de ambten, maar bij gemis aan burgerrecht kon men geen deel uitmaken van de gilden, geen deel hebben aan de privilegies der stad.

Tegen de Katholieken van Nijmegen werd wel het uiterste beproefd.

Teekenend is in dit verband het verslag van 1635 van Rovenius, den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie, over Nijmegen: „Nijmegen behoort eigenlijk tot het diocees van Roermond, maar het is al sinds langen tijd door de ketters overheerscht. Het heeft talrijke Katholieken, en er arbeiden daar drie Paters van de Sociëteit van Jezus, en even zoovele Paters Capucijnen, die ook de naburige plaatsen van het diocees Utrecht geregeld bedienen; ze hebben ± 2000 kommunikanten, niettegenstaande het zeer scherpe plakkaat, dat onlangs te Nijmegen en te Arnhem uitgevaardigd werd tegen de Katholieke priesters, die hunne bediening uitoefenen en tegen de Katholieken, die dit in hunne huizen toelaten" [1]).

[1]) „Noviomagum proprie est diocesis Ruremondensis, sed ab haereticis occupatum, jam a multo tempore. Habet multos Catholicos; laborant illic tres ex Societate Jesu et totidem Capuccini qui vicinis locis diocesis Ultrajectensis etiam subinde desserviunt, habentque communicantes ± 2000, non obstante acerbissimo edicto, nuper Noviomagi et Arnhemi publicato contra sacerdotes Catholica exercitia agentes et laicos eadem domi suae fieri permittentes." *Archief Aartsb. Utrecht,* 1890, blz. 7—8.

Wat een verschil, wat een verandering sinds 1615, juist 20 jaren geleden, toen de Bisschop van Roermond als een Jeremias bij de ruïnen van het Katholicisme te Nijmegen neergezeten, zijn klagende stem verhief. Nu zes Missionarissen met stijgend succes aan den arbeid, temidden van een standvastig, steeds aangroeiend aantal Katholieken. Het Katholicisme te Nijmegen bleek in 1635 een sterke boom te zijn geworden, die zijn wortels diep geschoten had, wel in staat om voortaan den zwaarsten storm der vervolging te trotseeren.

Maar wat de plakkaten niet hadden gekund, dat scheen een hevige pest, die in 1636 en 1637 te Nijmegen heerschte, te zullen bereiken; en al werden hier de Protestanten even zeer getroffen, de verliezen voor de Katholieken waren niettemin buitengewoon zwaar. Echter heeft de pest geopenbaard van welk gehalte de Missionarissen waren te Nijmegen. Waren ze gewoon voor het zielenheil de plakkaten te trotseeren, nu gingen ze met even veel bereidwilligheid de groote gevaren tegemoet, om de ongelukkige pestlijders bij te staan. Vier Capucijnen, drie Jezuïeten en één Augustijn zijn bij de verzorging der pestzieken bezweken.

Reeds in 1634 was in verschillende plaatsen der Republiek de pest uitgebroken; in dat jaar kwamen te Nijmegen ook pestgevallen voor. Maar het volgend jaar werd de bevolking van Nijmegen, dat zonder garnizoen ± 12.000 inwoners telde, bijna verdubbeld; de inval in België was mislukt, Frederik Hendrik trok in 1635 het leger op Nijmegen terug, omdat Schenckenschans [1]) door de Spaansche troepen bezet was, en hij liet het Staatsche leger van 10.000 man binnen Nijmegen kampeeren. Onder de troepen brak eerst een kwaadaardige koorts uit, en later de pest; weldra tastte deze ook de burgerij van Nijmegen aan. Groot werd het aantal pestlijders; niet alleen de hospitalen, ook de kerken en openbare

[1]) Schenckenschans, dat de Rijnovergangen beveiligde, werd in April 1636 met veel moeite door Frederik Hendrik heroverd. In het Spaansche leger te Schenckenschans deden twee Capucijnen uit het klooster van Geldern, nl. P. Sylvester en P. Andreas, dienst als aalmoezeniers en verzorgden de pestlijders; P. Sylvester is er in 1635 aan de pest bezweken.

gebouwen waren te klein, hier en daar legde men de pestlijders zelfs op straat neder. Radeloos als de bevolking was, zag ze niet meer om naar de maatregelen om zich tegen de pest te beveiligen. Ruim 6000 inwoners, de helft der bevolking, bezweek volgens schatting aan de gevreesde ziekte. Hier kwamen natuurlijk vele krachten te kort, om de pestlijders te verzorgen. Heeft de bekende pestdokter van dien tijd Ysbrand van Diemerbroeck, die zes collega's aan de pest zag bezwijken, gedaan wat hij kon, met de grootste offervaardigheid wijdden zich ook de Nijmeegsche Missionarissen aan de verpleging der pestzieken; voor alles ging hunne zorg daarnaar uit om de stervenden, soldaten zoowel als burgers, in de laatste oogenblikken bij te staan met de Genademiddelen der H. Kerk.

De Paters Capucijnen maakten zich in deze tijden bijzonder verdienstelijk in de verpleging der pestzieken. Voor verschillende steden was één der voorwaarden, waarop de Capucijnen zich binnen de stad konden vestigen, dat zij in geval van pest de lijdenden zouden bijstaan. Ook te Maastricht was zulks het geval. Eén der Capucijnen, die ook door de pest was aangetast, maar later herstelde, beschreef zijne ervaringen uit die dagen, en vatte beknopt aldus het werk van een Capucijn als verzorger der pestlijders samen: „Blijmoedig spoeden zij zich naar de huizen der burgers, naar de hospitalen der soldaten, die aangetast zijn, spreiden voor hen het bed, beuren ze op in hunne armen, onderzoeken hunne lichamen, verzorgen en verbinden de pestwonden, brengen liefdevol troost aan de bedroefden, dienen hun de laatste H. Sacramenten toe; en tenslotte is hun geen enkele dienst te veel, waardoor ze de stervenden naar ziel en lichaam kunnen verlichten; voorts geven ze een passende begrafenis aan de afgestorvenen, sluiten hun den mond en de oogen, dragen de lijken weg, wikkelen ze in lijnwaad, leggen ze in de doodkist neer en begraven ze" [1]). Met dezelfde offervaardigheid

[1]) „Infectorum civium domus, et militum tuguria laeti ac festini invisunt, iis lectulos sternunt, brachiis ac humeris sustollunt, eorum membra contrectant, pestis vulnera fovent, obligant, maestos benevole solantur, Poenitentiae,

als hunne confraters te Maastricht, waren ook de Capucijnen-missionarissen te Nijmegen alles voor allen geworden.

Temidden van dezen kommervollen tijd verscheen het hard-vochtig besluit van de Staten van Gelderland, dat aan de Katholieke priesters verbood om de pestlijders, zelfs de lijdende soldaten bij te staan; de Missionarissen stoorden er zich niet aan, zij gingen door zich onvermoeid en onverschrokken aan de verpleging der pestzieken te wijden. Zelfs de stadsregeering van Nijmegen liet de Missionarissen begaan; zij scheen voor een wijle haar fanatisme te hebben afgelegd, want krachtens een raadsbesluit van 4 Juni 1636 werd aan een priester uit de Meierij, die, gelijk bleek, een ervaren pestdokter was, toestemming gegeven, zich eenigen tijd te vestigen „op te Sluyse voor de Hoenderpoort" om zijn praktijk uit te oefenen. Hoe deze ongewone verdraagzaamheid bij den stadsmagistraat te verklaren?

Herhaalde zich misschien te Nijmegen, hetgeen de reeds genoemde Capucijn te Maastricht uit den mond van het volk moest vernemen, dat de Calvinistische predikanten het gewone volk en de soldaten, door de pest aangetast, ontvluchtten, terwijl de Capucijnen zich voor allen offerden? Diep getroffen door zooveel naastenliefde verklaarden vele Calvinistische soldaten, die in de hospitalen en tuighuizen van Maastricht met den dood worstelend neerlagen, dat ze in het geloof van de Capucijnen wilden sterven [1]). Talrijk waren ook de bekeeringen door de Missionarissen te Nijmegen gemaakt.

In 1636 bezweken drie Capucijnen aan de pest: 17 April stierf Gregorius van Antwerpen in den ouderdom van 52 jaren;

Eucharistiae, Extremae Unctionis Sacramenta administrant, nullis tandem morientibus officiis desunt, quibus vel corpora, vel animas sublevare possunt; defunctis vero debita funera persolvunt, ora obturant, oculos claudunt, cadavera gestant, linteis involvunt, loculis imponunt, terrae tradunt." *Analecta Ord. Min. Cap.*, VIII, p. 158.

[1]) Omdat de Bisschop van Luik nà 1632 met de Staten Generaal Maastricht mee bleef besturen, genoten de Katholieken vrijheid van Godsdienst, bleven er ook de kloosters bestaan; daarom konden de Capucijnen er vrij in hun kloosterhabijt verschijnen.

12 Mei P. Tiburtius van St. Truyden, 37 jaren oud; 20 Juli P. Felicianus van Antwerpen 37 jaren oud. En 4 Juni 1637 bezweek nog aan de pest P. Emmanuel van Antwerpen 38 jaren oud. In sobere, gevoelvolle woorden teekende P. Marcellianus v. Brugge, die sinds eenige jaren superior der Hollandsche Missie was en te Nijmegen in 1636 persoonlijk de visitatie hield aan: „Te Nijmegen hebben gearbeid P. Gregorius van Antwerpen, P. Tiburtius van St. Truyden en P. Felicianus van Antwerpen (zaliger gedachtenis), die in deze laatste drie maanden tot groote droefheid der inwoners aan de pest gestorven zijn" [1]).

Maar grootere lof nog is aan de nagedachtenis dezer drie Missionarissen gewijd, en wel van onverdachte zijde. Het is de reeds genoemde Calvinistische pestdokter Ysbrand v. Diemerbroeck [2]), die deze drie Capucijn-missionarissen in hunne ziekte bijstond, en van hen, gelijk van vele anderen, de ziekteverschijnselen en de behandeling der ziekte beschreef. Voor ons doel dient slechts datgene, wat hij van de persoonlijkheid en het afsterven der drie Capucijnen meedeelt.

Van P. Tiburtius van St. Truyden verhaalt hij, dat hij priester en kloosterling van der Orde van St. Franciscus en Missionaris was, een man van zeer groote kennis, vol menschenliefde en van onbesmetten levenswandel. Als hij door de pest was aangetast, hielpen bij hem de aangewende geneesmiddelen niet veel. Intusschen bleef de koorts stijgen, en toen de ziekte heviger werd, „heb ik, zoo verhaalt hij

---

[1]) „Neomagi laborarunt (piae memoriae) P. Gregorius Antverpiensis, P. Tiburtius Trudonensis et P. Felicianus Antverpiensis, qui hisce tribus ultimis mensibus magno incolarum moerore peste correpti sunt." *Archief Cap. 's Bosch*

[2]) Ysbrand van Diemerbroeck werd in 1609 te Montfoort geboren, studeerde te Utrecht en te Leiden, en in Frankrijk; na eenigen tijd te Nijmegen de praktijk te hebben uitgeoefend, werd hij niettegenstaande zijn Remonstrantsche meeningen in 1649 tot buitengewoon hoogleeraar, en in 1657 tot gewoon hoogleeraar benoemd in de geneeskunde aan de universiteit van Utrecht. Hij stierf daar in 1674. Hij schreef o. a De Peste Neomagensi libri quatuor, waarin hij ook verschillende pestgevallen beschreef, het werk getuigt van groote scherpzinnigheid en maakte Van Diemerbroeck ver buiten de landsgrenzen beroemd. Zie Isbrandus de Diemerbroeck, *Opera omnia Anatomica et Medicina in folio, Utrecht 1685.* — *Gelre* D. VI, blz. 57 vlg.

verder, hem aangezegd, dat de ziekte ongetwijfeld met den dood zou eindigen. En deze tijding heeft de zieke met de grootste, met een onuitsprekelijke blijdschap ontvangen, en binnen weinige uren later stierf hij vol vreugde, alsof hij ter bruiloft zou gaan" [1]).

Elders deelt hij omtrent P. Felicianus mede, dat ook hij een priester en kloosterling van de Orde van St. Franciscus en Missionaris was, een geleerd en zeer menschlievend man; en als hij door de pest was aangetast, bleven zijne lichaamskrachten zoo goed als onverzwakt. „Den vierden dag van zijn ziekte heb ik hem bezocht; hij was geheel gekleed, en hij wandelde wel een kwartier lang met mij in de kamer op en neer, niet wankelend, maar met vasten gang. Hij sprak mij veel van zijn overgave aan Gods H. Wil, dat hij den dood in 't geheel niet vreesde en van zijn zeer groot en zeer vurig verlangen, om van hier naar het zalige Vaderland over te gaan, en nog veel meer dat zeer vermeldenswaardig zou zijn. Al op en neergaande liet hij daarop zes of zeven roode vlekken zien, die op zijn armen en borst waren te voorschijn gekomen. Hij vroeg mij wat dat was, en wat die vlekken te beteekenen hadden? Ik antwoordde hem, dat het de voorteekenen waren van den naderenden dood. En als die goede man dit gehoord had, was hij even blij, alsof hij een zeer kostbaar geschenk ontvangen had, en vol vreugde stortte hij in deze woorden zijn hart uit: „Heer, nu zult Gij Uwen dienaar bevrijden, en mijne oogen zullen van aanschijn tot aanschijn Uw heil aanschouwen; Uw H. Wil geschiede, en de Naam des Heeren zij in eeuwigheid gezegend." Dan heb ik hem vaarwel gezegd tot in de eeuwigheid en ben daarop heengegaan. Daarna zijn degenen die hem in zijn laatste oogenblikken bijstonden mij komen zeggen, dat zoodra ik weg was, hij tot hen zeide: ik voel mij wat vermoeid van het gaan; en als hij zich dan op den rand van het bed neer-

---

[1]) Isbrandus de Diemerbroeck, *Opera Omnia etc. Tractatus de Peste lib. IV. Historia LXIV,* blz. 232. Zie bijlage V.

zette, om wat te rusten, stierf hij op hetzelfde oogenblik, achterover op het bed vallende".

Ysbrandus van Diemerbroeck wijdt aan dit ziekegeval nog de volgende beschouwing: „Wat we bij dezen zieke waarnamen, merkten wij ook bij eenige anderen op: nl. zulk een lichaamskracht tot den dood toe, dat zij al wandelende, in het geheel niet den dood vermoedende, plotseling ineen zakten. Echter bij zeer weinigen hebben wij zulk een zielssterkte, zoo groote gelijkmoedigheid in den dood, zulk een verlangen naar het Eeuwig Leven, dat uit het diepste van hun hart voortkwam, aangetroffen als bij genoemden P. Felicianus en zijn metgezel P. Tiburtius, alsook bij P. Gregorius, een kloosterling van dezelfde orde; en deze drie zijn in de grootste vreugde gestorven, en bleken alle vrees voor den dood door de blijde hoop op een beter leven geheel en al te hebben afgelegd. Want niet allen, die de vreugden van het Eeuwig Leven prediken, haasten zich om deze te bereiken; maar als 't laatste oogenblik nadert, slaan de meesten zijpaden in en trachten met allerlei middelen dit laatste uur te verschuiven" [1]). Welk een treffende overeenkomst heeft dit afsterven der Capucijnen met het sterven van hun H. Vader Franciscus, wiens ziel zingende naar haar Schepper opsteeg, gelijk de leeuwerik zingende omhoog stijgt.

Waar de Capucijn-missionarissen als slachtoffers van de pest gevallen waren, daar boden zich onmiddellijk talrijke anderen aan hunne oversten aan, om hun werk van naastenliefde voort te zetten. Eerst is P. Emmanuel van Antwerpen ter hulp gekomen; hij stierf al 4 Juni 1637 aan de pest. Ook snelde P. Willibrordus, die missionaris in Vianen was, in 1636

---

[1]) Verder geeft Van Diemerbroeck het afsterven van den Jezuieten-missionaris P. de Bruijn; hij laat hierop wel wat te veel de schaduw vallen door het verheffend uiteinde der drie Capucijnen te stellen tegenover het afsterven van dezen Missionaris, die bij de verzorging der pestzieken ook door de ziekte werd aangetast, en blijkbaar ten gevolge van vrees voor de pest en den naderenden dood in overspannen toestand is geraakt. Zie Ysbrandus v. Diemerbroeck, *Opera Omnia etc. Tractatus de Peste Lib. IV, Historia LXXVII,* blz. 290—291, bijlage V.

zijn medebroeders in Nijmegen te hulp; hij verklaarde tevens, dat hij al voor den tweeden keer de pestlijders kwam helpen. In 1637 kwam P. Winocus van St. Winocsbergen de plaats van P. Emmanuel aanvullen; in hetzelfde jaar vertrok Hippolytus van Kortrijk waarschijnlijk naar Nijmegen. Hij moest wellicht hier P. Willibrordus vervangen, die naar Vianen terugkeerde. Ook de Paters Jezuïeten en Augustijnen hadden spoedig hulp ter plaatse; want de oogst der zielen was groot, de drang naar God was in die dagen sterker dan ooit, en de Missionarissen hebben deze stemming weten te benutten.

Het groote verlies, dat de Katholieken van Nijmegen geleden hadden, werd hun echter bijzonder noodlottig. Als te Nijmegen de pest voor goed geweken was, herleefde bij de predikanten en den stadsmagistraat weer de godsdiensthaat. De stadsregeering van Nijmegen deed alle moeite om de halfuitgestorven stad te bevolken; voor de Protestanten werd de vestiging binnen de stad op allerlei manier vergemakkelijkt, maar niet voor de Katholieken. Streng werden weer de plakkaten tegen de Katholieken gehandhaafd, o. a. het plakkaat omtrent het verkrijgen van poortersrecht: „ghij sult verclaeren ende sweren sonder eenige simulatie te sijn van de waere Gereformeerde Christelijke Religie ende een afkeer te hebben van alle papistische superstitïen ende dwalingen". Door dezen schandelijken eed, al sinds jaren van de Katholieken geëischt, werd de uitbreiding der katholieke bevolking onmogelijk gemaakt.

Door de Provinciale overstenwas het aantal Missionarissen te Nijmegen op twee teruggebracht, en hiervan geeft P. Marcellianus in zijn Missieverslag van 1636 de volgende verklaring: „Te Nijmegen zijn de Jezuïeten en Capucijnen werkzaam, van elke Orde drie Missionarissen, en deze kunnen bezwaarlijk niet minder in aantal zijn om het groote aantal Katholieken. Echter is er nu onlangs een Augustijn bijgekomen, en om de aankomst van dezen en omdat er dit jaar een groot aantal Katholieken aan de pest gestorven zijn,

zouden wij met twee Missionarissen uit onze Orde kunnen volstaan" [1]).

Dit waren de Paters Winocus en Hippolytus. Toch hadden de Nijmeegsche Katholieken nog gaarne een derden Capucijn-missionaris behouden en blijkens het juistgenoemde verslag van 1636 was ook P. Marcellianus wel genegen om met de wenschen der Nijmeegsche Katholieken rekening te houden. Hij zou nl. willen, dat P. Basilius van Brugge, de Capucijn-missionaris te Grave, een medehelper kreeg, dan zou P. Basilius zijne werkzaamheden in het land van Maas en Waal kunnen uitstrekken, gelijk ook de Jezuïeten deden vanuit Nijmegen. In den winter zou P. Basilius, terwijl zijn medehelper voor de statie Grave zorgde (nl. in de parochiekerk van Velp) zoowel te Grave als te Nijmegen kunnen werken of in de Betuwe. Zoo schijnt de Missie te Nijmegen nog tijdelijk de hulp van een derden Capucijn-missionaris te hebben behouden, door middel van de Missiestatie der Capucijnen te Grave, ofschoon er vanaf 1636 tot de opheffing der Missie toe maar twee Missionarissen officiëel bleven aangesteld. Dit kon des te gemakkelijker, omdat P. Basilius vanaf ± 1635 tot 1645 werd geholpen door de Capucijnen uit het klooster te Geldern. [2]) P. Basilius was aldus in staat ook elders Missiearbeid te verrichten, zijne medehelpers konden in de parochiekerk van Velp zijne diensten waarnemen. Zoo wordt het ook verklaarbaar, dat in de Missieverslagen van den Apost. Nuntius Fabius a Lagonissa van het jaar 1638 [2]) en van den Apost. Vikaris Rovenius in 1642 nog steeds drie Capucijnmissionarissen te Nijmegen werden opgegeven, ofschoon één ervan maar tijdelijk in Nijmegen en omstreken werkzaam was.

---

[1]) *Archief Cap. 's Bosch*

[2]) P. Basilius mocht binnen Grave dienst doen in de kapel van het Begijnhof voor de Begijnen, voor de Katholieken van Grave verrichtte hij den dienst in de parochiekerk van Velp, dat lag in het Land v. Ravenstein, bij deze parochiekerk van Velp bij Grave stichtten de Capucijnen in 1645 een hospitium voor hunne Missionarissen; sinds dien tijd was de hulp uit het klooster van Geldern voor de statie te Grave niet meer noodig.

[2]) *Archief Aartsb. Utrecht.* XII, blz. 213.

Welke Capucijnen waren te Nijmegen als Missionarissen werkzaam?

In het najaar van 1623 vertrokken P. Georgius van Moll, P. Bonaventura van Oldenzaal en P. Simon van Audenaarde naar de Missie van Nijmegen, vanuit het klooster van 's-Hertogenbosch, waar ze tot de kloosterfamilie bleven behooren. Ze werden in hun werk door andere Paters van het Bossche klooster gesteund, wellicht ook uit het klooster van Maastricht; de namen dezer paters zijn echter niet bekend. Toen de Capucijn-missionarissen onder de jurisdictie kwamen van den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie, werden door de Oversten in 1626/27 twee Missionarissen aangewezen voor Nijmegen. Dit kan niet geweest zijn P. Simon v. Audenaarde, die in 1626 tot provinciaal werd gekozen; dit zijn zekerlijk de twee overblijvende Missionarissen geweest, die beiden dan tot 1628 te Nijmegen werkzaam bleven. P. Bonaventura van Oldenzaal schreef immers in 1636, dat hij al zeven jaar werkzaam was in het gebied van Overijsel. Wellicht bleef ook P. Georgius van Moll tot ± 1628; dan volgden te Nijmegen P. Seraphinus van Brussel en P. Benedictus van Haarlem, die tot 1630 daar verbleven. Als aan dezen na hunne vlucht de terugkeer naar Nijmegen werd geweigerd, dan namen P. Gregorius van Antwerpen en P. Tiburtius van St. Truyden hunne plaatsen in. Den 15 December 1629 werd P. Tiburtius [1]), die na de opheffing van het klooster van 's-Hertogenbosch vandaar vertrokken was, door den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie te Nijmegen aangesteld in plaats van P. Seraphinus van Brussel die gevlucht was. Kort daarop 25 Januari 1630 gaf de Apost. Vikaris aan P. Gregorius van Antwerpen de jurisdictie om als Missionaris te werken, niet rechtstreeks voor Nijmegen, maar voor de Hollandsche Missie in het alge-

[1]) „Rovenius dat littera patentes pro fratre Joanne Wijnters, Trudonenti ordinis Capucinorum religioso presbytero, quibus ipsi concedit facultatem et licentiam laborandi et exercendi pastoralia Neomagi et in partibus Geldriae, loco patris Seraphini in absentia ipsius ad reditum". P. Seraphinus is echter te Nijmegen niet meer teruggekeerd. *Archief Cap. 's Bosch.*

meen. [1]) Uit een brief van P. Marcellianus aan de Congreg. de Prop. Fide van Aug. 1636 blijkt, dat P. Gregorius al zeven jaar te Nijmegen werkzaam is [2]); hij zal dus in 1630 rechtstreeks naar Nijmegen vertrokken zijn en heeft daar dan P. Benedictus van Haarlem vervangen.

P. Tiburtius vertrok in 1633 uit Nijmegen naar Ravenstein, om daar de plaats in te nemen van P. Basilius, die in dat jaar de Missie van Grave begon. P. Felicianus van Antwerpen volgde P. Tiburtius op, want als Missionaris te Nijmegen vergezelde hij den Provinciaal-Prefekt in 1633 op zijne visitatiereis door de Hollandsche Missie; te Nijmegen werd hij vervangen door P. Marcellianus van Brugge, die toen superior der Capucijnen-missie was. [3])

Tengevolge van een verzoekschrift, dat aanzienlijke Katholieken van Nijmegen richtten tot het kapittel der Capucijnen te Brugge, werd P. Tiburtius van St. Truyden den 19 Oktober 1633 als derde Capucijn-missionaris benoemd te Nijmegen. P. Tiburtius was werkzaam in de Missie van Ravenstein, het gebied van den Katholieken paltsgraaf van Palts-Neuburg; deze dwong de Paters Capucijnen de Missie van Ravenstein aan de Duitsche Jezuïeten over te dragen. Wegens omstandigheden vertrok P. Tiburtius eerst omstreeks Paschen 1634 naar Nijmegen. Volgens een verslag van P. Columbanus van Leuven vertoefde ook P. Hippolytus van Kortrijk in 1634 te Nijmegen [4]); wellicht maar tijdelijk, want eerst vanaf ± 1637 blijkt hij er als vast Missionaris aanwezig. In 1636 stierven P. Gregorius, P. Tiburtius en P. Felicianus aan de pest. Hen volgden op: P. Willibrordus, die Missionaris was te Vianen

---

[1]) Facultas .... pro fratre Gregorio Capuccino administrandi pastoralia, Sed in locis ubi certi pastores designati resident, pastoralia non exercebit. neque conventus ad concionandum faciat, nisi petito et habito eorum consensu. Ubi vero nullus ordinarius resident, libere quaecumque pastoralia exercebit Confirmabit se resolutionibus et Congregationis et nostris Constitutionibus nuper toto clero præscripto". *Archief Aartsb. Utrecht*, XIII, blz. 251—258. In Nijmegen echter had P. Gregorius de volle uitoefening der pastoralia, omdat er geen seculiere priesters aanwezig waren.

[2]) *Gen. Archief Cap. Rome.*

[3]) Zie bijlage III.

[4]) *Generaal Archief der Capucijnen, Rome.*

en daarheen later weer terugkeerde; P. Emmanuël die 4 Juni 1637 aan de pest bezweek; en P. Winocus van St. Winocsbergen, die alleen de pestepidemie overleefde. Deze kreeg hulp in P. Hippolytus van Kortrijk; deze bleven tot het einde de vaste Missionarissen te Nijmegen. Tijdelijk ontvingen ze hulp van de Missiestatie van Grave, die toen geholpen werd door het klooster te Geldern. Wellicht traden o. a. P. Basilius van Brugge, P. Franciscus van 's-Hertogenbosch en P. Elzearius van Veurne te Nijmegen als tijdelijke Missionarissen op. [1])

Met de Paters Jezuïeten oefenden de Paters Capucijnen 20 jaren lang de pastoreele zielzorg in Nijmegen en omstreken uit; beide Orden moesten het getal Missionarissen geleidelijk uitbreiden, omdat door den ijver en den onvermoeiden arbeid der Missionarissen het aantal Katholieken voortdurend aangroeide; hun werk droeg rijke vruchten. Ten slotte waren zes Missionarissen voor Nijmegen en omstreken zelfs hard noodig; Nijmegen, dat in 't begin door één priester van buiten tersluiks werd bezocht, werd centrum en uitgangspunt voor het Missiewerk in de omstreken. Veilig kan men zeggen, dat in de 20 jaren, dat de Jezuïeten en Capucijnen samenwerkten, de Contra-Reformatie te Nijmegen is geslaagd.

III.

De opheffing der Capucijnen-missie te Nijmegen.

Omstreeks 1640 waren de Paters Capucijnen reeds over een uitgestrekt gebied der Hollandsche Missie werkzaam; in alle streken van de Republiek der Vereenigde Nederlanden namen zij aan het Missiewerk deel.

Hiervoor kwamen op de eerste plaats in aanmerking de vaste staties, die zij te midden der kettersche bevolking hadden: Amsterdam, Utrecht, Sneek, Almelo, Amersfoort,

---

[1]) Zie bijlage I.

Vianen, Nijmegen, 's-Hertogenbosch en Grave; tevens werd ook meermalen in de omstreken dezer Missieposten dienst gedaan. Aan deze staties waren vast 11 à 12 Missionarissen verbonden; hadden de meesten één Missionaris, aan andere staties waren er meerdere verbonden. Streven der Oversten was wel, om overal minstens twee Missionarissen te plaatsen.

Tijdelijk werkten de Capucijnen: te Rotterdam, Gorkum, Den Haag, Ravenstein e. e. Niet vergeten mag worden, dat de Capucijnen ook hun bekeeringsarbeid ondernamen van uit die kloosters, die wel lagen op Spaansch of Luiksch gebied, maar grensden aan de streken door de Staten-Generaal overheerscht. In zijn verslag van 1639 vermeldde de Provinciaal-Prefekt P. Cyprianus, dat er wel 10 kloosters waren, van waaruit die Missiearbeid werd ondernomen; en hiertoe zijn zeer zeker te rekenen de kloosters: Brugge, Gent, Antwerpen, Mechelen, Breda (tot 1637), Leuven, St. Truyden, Maaseyck, Hasselt, Maastricht en Geldern.

Van de Missiestaties was Nijmegen misschien wel de voornaamste; deze statie beschikte geruimen tijd over drie Missionarissen, en hier oefenden de Capucijn-missionarissen de volle pastoreele zorgen uit. Zeer vruchtbaar en in hooge mate verblijdend waren daar de resultaten van hunne zielzorg. Ook elders verkeerden de staties der Capucijnen in bloeienden toestand; meermalen worden ze hoogelijk geprezen, zoo wel door de Congreg. de Prop. Fide als door den Apost. Nuntius te Brussel en den Apost. Vikaris der Hollandsche Missie om de rijke vruchten van hun arbeid. Verder kan nog blijken, dat het Missiewerk der Capucijnen beteekenis had, uit het feit dat in 1628 het plan bestaan heeft bij de Congreg. de Prop. Fide en den Apostolischen Nuntius in België, om de Missies der P. Jezuïeten en P. Capucijnen te vereenigen tot één Missie onder de Prefectuur van P. Juvenalis v. Bergen, die toen Prefekt der Capucijnen-missie in Holland was [1]).

---

[1]) *Archief Aartsb. Utrecht,* 1906, blz. 322—323.

Toch werd het aantal staties in de kettersche streken niet uitgebreid, ofschoon de Capucijnen in verschillende steden dringend gevraagd werden; ook toonden de Provinciale Oversten zich langer hoe meer ongenegen, om op de reeds bestaande staties het aantal Missionarissen te vermeerderen, ofschoon Nijmegen hier een uitzondering op maakte. Op aandringen der Nijmeegsche Katholieken werd er zelfs in 1634 een derde Missionaris aangesteld, en tot het laatste toe bleef een derde Missionaris, ten minste tijdelijk tot hun dienst.

In het Missieverslag van 1634 gaf de P. Provinciaal-Prefekt Cyprianus de eigenlijke redenen aan van de houding der Provinciale Oversten in deze. Hij geeft daarin eerst uiting aan zijn vreugde, dat de Capucijn-missionarissen met zooveel vrucht arbeiden, dat het aantal Missionarissenal van 8 tot 11 geklommen is; maar hij verheelt ook zijn spijt niet, dat hij niet meer Missionarissen kan zenden, want zoo gaat hij voort: „op dit punt heb ik de overige Definitoren (Provinciale Oversten) tegen, gedeeltelijk omdat ze meenen, dat het niet is zooals het hoort, dat we de noodzakelijke arbeiders onttrekken aan de Katholieke streken, gedeeltelijk omdat het niet bevorderlijk is voor het geestelijk welzijn der broeders, met het gevolg immers dat ze los van alle reguliere observantie onder de ketters moeten verblijven; zóó zelfs dat ze nauwelijks om de gewichtigste redenen (uit de Missie) mogen teruggeroepen worden. En dit is de reden, waarom ook al worden onze paters op verschillende plaatsen gevraagd, de P. P. Definitoren niettemin weigeren nieuwe missionarissen te zenden" [1]). Altijd het brandende vraagstuk: de Oversten wilden de volle beschikking hebben over de Missionarissen, de Congreg. de Prop. Fide bleef dit echter weigeren.

---

[1]) „hac in parte valde adversos patior reliquos definitores, quibus partim non videtur conveniens ut necessariis operariis destituamur in partibus catholicis, *partim non videtur expediri saluti plurium fratrum, ut inter haereticos* degant soluti ab omni regulari observantia, adeo ut vix ex gravissimis causis liceat eos revocare. Et haec est causa cur etiamsi fratres nostri in pluribus locis exspectentur, nihilominus PP. Definitores detrectent novos mittere missionarios". *Archief Cap. 's Bosch.*

De Missiearbeid, die de Capucijn-missionarissen te verrichten hadden in die streken, waar een overwegend Katholieke bevolking en Katholieke regeering was, kon gebeuren zonder dat ze iets offerden van hunne reguliere observantie. Geheel anders waren de omstandigheden voor de Capucijn-missionarissen in die streken waar de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden was. Hier moesten de Capucijn-missionarissen alles mijden op godsdienstig gebied, o.a. het dragen van het habijt, wat eenigszins de aandacht trekken kon; omstandigheden die voor het strenge kloosterleven, zooals de Capucijnenorde dat eischte, gevaarlijk waren, en waartegen althans vele Missionarissen niet bestand waren. Duidelijk en zakelijk vat P. Fredegand, Archivist-Generaal der Capucijnenorde dit aldus samen: „Le port obligatoire de l'habit séculier, l'emploi facultatif de l'argent, une liberté d'action peu controlée, la vie isolée dans une atmosphère sursaturée d'hérésie, n'étaient pas de nature à entrenir ni la pauvreté Franciscaine, ni la ferveur religieuse. On s'aperçut que certains missionnaires, tout en déployant une grande activité, perdaient peu à peu l'estime pour l'observance conventuelle. Ils étaient d'excellents curés, très aimés, non seulement des fidèles, mais aussi des hérétiques. Malheureusement, leur profession de Capucin menaçait de s'altérer et de se reduire insensiblement à une simple étiquette" [1]). Toch waren er verschillende Capucijn-missionarissen met een verheven religieusen geest, die in zooverre het de omstandigheden toelieten, in de Missie nauwgezet de regeltucht onderhielden. Het zij voldoende hier de namen te noemen van P. Basilius van Brugge, P. Marcellianus van Brugge, P. Bonaventura van Oldenzaal, P. Columbanus van Leuven, P. Winocus van St. Winocsbergen, en de Missionarissen te Nijmegen aan de pest bezweken. Deze allen hadden het volle vertrouwen der kerkelijke autoriteiten, maar niet minder van hunne Oversten. Zonder schade voor hunne religieuse professie verrichtten zij hun arbeid in die gevaarlijke tijden en plaatsen.

[1]) P. Frédégand d'Anvers, *Etude sur Père Charles d'Arenberg*, p. 294-295.

Verschillende middelen grepen de Provinciale Oversten aan, om deze gevaren voor de Missionarissen te verminderen, o. a. de Missionarissen ontvingen bijzondere voorschriften, hoe ze bij den Missiearbeid de reguliere observantie hadden te onderhouden, elk jaar hadden de Missionarissen een retraite te houden van 14 dagen in één der kloosters der Vlaamsche Capucijnen-provincie; in 1632 stond de Prop. Fide aan de Provinciale Oversten toe, om de Missionarissen „ad tempus" uit de Missie terug te roepen, als ze dat noodig oordeelden; zelfs was sinds 1633 de Provinciaal „pro tempore" tegelijk Prefekt der Hollandsche Missie, die hij door één der Missionarissen als superior of vicarius liet besturen; maar deze concessies voldeden de Provinciale Oversten op den duur niet.

Zij bleven bij de Congr. de Prop. Fide er op aandringen, dat de Capucijn-missionarissen in de Hollandsche Missie van hen geheel afhankelijk zouden zijn, zoodat zij, buiten de Congreg. de Prop. Fide en den Apost. Vikaris om, altijd en overal over hunne Missionarissen zouden kunnen beschikken. P. Marcellianus teekende in zijn Missieverslag van 1636 aan, dat hij van een P. Augustijn gehoord had, dat zijn Orde zulke beschikking over de Missionarissen had, en hij verklaarde in hetzelfde verslag, dat geheel de toestand zou verbeteren, als de Congreg. de Prop. Fide dit ook aan de Capucijnen wilde toestaan. En ofschoon de Provinciale Oversten van de Vlaamsche Capucijnen-provincie beloofden de ledige plaatsen onmiddellijk aan te vullen, en al teekenden in 1635 alle Capucijn-missionarissen in de Hollandsche Missie een suppliek aan de Congreg. de Prop. Fide om aan hunne Provinciale Oversten die vrijheid van handelen toe te staan: op het punt der „totalis revocatio" uit de Missie heeft de Congreg. de Prop. Fide aan de Capucijnen nooit toe willen geven.

Daarbij komt nog: het verdrag van 1624 bleef aanleiding tot moeilijkheden geven, vooral op de staties waar de Seculiere met de Reguliere priesters moesten samenwerken. Dat was er niet gemakkelijker op geworden sinds de Apostolische Nuntius Fabius a Lagonissa in 1631 een verklaring gegeven

had van het verdrag van 1624 ten gunste der Reguliere Missionarissen. Te Nijmegen echter, waar geen Seculiere priesters waren, zijn de Capucijnen van deze moeielijkheden vrij gebleven.

Dan kwam er voor de Generale en Provinciale Oversten een gereede aanleiding om in deze netelige kwestie, die al zoolang hangende was, een beslissing te nemen en daarnaar voorgoed den toestand te regelen.

In 1643 waren de Constituties der Minderbroeders Capucijnen opnieuw herzien en door Paus Urbanus VIII goedgekeurd. Het Generale Kapittel der Orde in 1643 te Rome gehouden kreeg de opdracht om deze Constituties in de Orde door te voeren. Bij deze gelegenheid richtte het kapittel eene suppliek aan de Congreg. de Prop. Fide om die Missies der Capucijnen op te heffen, waar het kloosterhabijt niet kon gedragen worden.

Men had hier bijzonder de Hollandsche Missie op het oog; naar menschelijke berekening was van het habijt dragen der Capucijnen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden binnen afzienbaren tijd geen sprake. Bij een besluit van 1 Juni 1643 bepaalde echter de Congreg. de Prop. Fide alleen, dat er voortaan geen Capucijnen-missies konden gesticht worden, waar de Missionarissen het habijt niet konden dragen; maar de beslissing over de al- of niet-opheffing der Missies, die in zulke omstandigheden reeds waren opgericht, liet zij over aan Kardinaal Barbarini, den Protector der Orde; deze droeg echter de beslissing over aan den P. Generaal der Capucijnen met zijne Definitie.

Er was op het Kapittel van 1643 een sterke strooming om de nieuwe Constituties, niet het minst wat het habijt dragen betreft streng door te voeren; de leuze van velen was: „primo capuccinus, dein missionarius", en volgens hen moest men niet schromen om de Missionarissen uit de Hollandsche Missie terug te roepen. Zij hielden vol, dat door het habijt af te leggen om den Missiearbeid te kunnen uitoefenen, de Capucijn zich berooft van een krachtig hulpmiddel niet alleen voor zelf-

heiliging, maar vooral voor het zielenheil. Dat bleek ook nog later de meening te zijn van de Congreg. de Prop. Fide; want 12 Juli 1659 schreef nog de Procurator Generaal der Capucijnen aan den Provinciaal der Vlaamsche Capucijnen-provincie: „Ongetwijfeld meent zij (de Congregatie), dat de Capucijnen in hun eigen kloosterhabijt met veel meer vrucht den naam en de glorie van God onzen Heer J. C. zullen bevorderen en verbreiden, omdat hun kloosterhabijt op zijn eigenaardige wijze predikt en sticht, zonder welk alle Missiewerk krachteloos blijft." [1])

De Generale Oversten, die gelijk de Provinciale Oversten onoverkomelijke bezwaren hadden, dat ze niet volledig over de Missionarissen konden beschikken, waren des te eerder geneigd naar den zin dergenen te beslissen, die de Constituties der Orde, wat het habijt dragen betreft, overal streng wilden doorvoeren. 26 Juni 1643 bepaalden zij, dat de Provinciaal der Vlaamsche Capucijnen-provincie de Missionarissen uit de Hollandsche Missie zou terugroepen; en op het Provinciale Kapittel te Antwerpen van September 1644 werd de opheffing der Hollandsche Capucijnen-missie doorgevoerd.

Maar zoowel de Congreg. de Prop. Fide als de Generale Oversten drongen bij de opheffing dezer Missie er op aan, dat het „omni meliori modo" zou geschieden, zonder schade voor de zielen, aan de zorgen der Capucijn-missionarissen toevertrouwd. Dienovereenkomstig namen ook de Provinciale Oversten hunne maatregelen, gelijk blijken kan uit het volgende: „Om echter het dekreet des te beter uit te voeren, is er op verlangen van Zijne Eminentie niet alleen een kort, maar een overgangstijdperk van ongeveer één jaar toegestaan; en om alle verwondering weg te nemen en om wat er nog te doen blijft, aan te vullen, hebben wij P. Bonaventura en

[1]) „Indubitanter existimat (S. Congreg. de Prop. Fide) quod Capuccini cum habitu proprio et regulari multo efficacius Dei Dn. nostri Jesu Christi nomen atque gloriam propagent atque extendant, cum habitus eorum regularis etiam suo modo praedicet et aedificet sine quo remanet enervis omnis missionis operatio". *Archief Gen. der Cap. Rome. Provincia Flandro-Belgica I Missiones.*

P. Winocus zijn metgezel met geloofsbrieven afgevaardigd, om zich naar den Aartsbisschop van Philippi te begeven en tot anderen die met het Missiewerk belast zijn, om gelijk hij te kennen had gegeven, hen in te lichten over de uitvoering van het dekreet, opdat ze tijdig in de bezetting der staties voorzien, gelijk het den Heeren zelf zal goeddunken." [1])

De opheffing der Missie werd dan ook met omzichtigheid en gematigdheid doorgevoerd; en hier had P. Carolus d'Arenberg, die als Definitor-Generaal der Orde zeker grootelijks tot de opheffing der Missie bijgedragen had, groote verdienste bij de uitvoering van het besluit. Men gaf aan de Missionarissen een tijd van zes maanden en later nog meer om hunne zaken te regelen; de staties, die zij verlieten, moesten eerst door Reguliere of Seculiere priesters worden aangevuld. Kon dit echter om een of andere reden niet gebeuren, dan werd een uitstel van twee of meerdere jaren gegeven. Zelfs konden 's-Hertogenbosch en Grave om bijzondere redenen hunne Capucijn-missionarissen behouden.

Zoodra het besluit der opheffing in de Hollandsche Missie bekend werd, stelde men van verschillende zijde alles in het werk, dat het besluit niet ten uitvoer zou worden gebracht; protesten, smeekschriften werden aan de Generale en Provinciale Oversten gezonden door Katholieke leeken zoowel als door de hooge Kerkelijke Autoriteiten; zeer krachtig o. a. drong de Vikaris-Generaal Marius van Amsterdam op behoud der Capucijn-missionarissen aan. Noode wilde men de mannen missen, die alle gevaren voor het geestelijk welzijn der geloovigen trotseerden, die dag en nacht zich voor hen hadden geofferd. Al hielden de Oversten met de belangen der Katholieken zooveel mogelijk rekening, toch konden zij de uitvoering van het

[1]) „Ut autem omni meliori modo executio decreti fieret, non solum brevis juxta mentem Eminentissimi sed anni circiter integri, indutiae concessae fuerunt, et insuper ad tollendam omnem admirationem, et si quae restarent supplenda, deputavimus cum litteris obedientialibus V. P. Bonaventuram cum socio P. Fr. Winoco quatenus accederet Illmum Dnum Archiepiscopum Philippensem, ac alios Missioni intendentes, eosque sicut requisierat informaret de decreti executione ut tempertive stationibus provideant prout ipsis dominis inspiraverit". *Archief Cap. 's Bosch.*

besluit zelf niet tegenhouden. De Katholieken van Nijmegen deden ook krachtige pogingen om hunne Capucijn-missionarissen te behouden. Ze zonden den 4^en^ Juni 1644 een smeekschrift op naar den P. Provinciaal der Capucijnen te Antwerpen; het was door een aantal aanzienlijke Katholieken onderteekend. Ze vragen dringend, dat P. Hippolytus van Kortrijk mag terugkeeren; zijn vertrek heeft onder de Nijmeegsche Katholieken groote verslagenheid teweeggebracht, en met allen aandrang smeeken ze P. Provinciaal P. Hippolytus weer terug te zenden. [1]) In denzelfden geest was het smeekschrift opgesteld, dat 30 Juli 1644 aan P. Provinciaal werd opgezonden, om P. Winocus van St. Winocsbergen te behouden; het was onderteekend door Alexander van Munster den Ouden en Hendrick Grondt. [2]) Voor Nijmegen echter leidden deze pogingen tot geen resultaat; hier konden immers de voorwaarden, die in het dekreet van de opheffing der Missie stonden aangegeven, zeer goed vervuld worden. Behalve de Jezuïeten, die het eerst te Nijmegen waren, was er tijdens het verblijf der Capucijnen een Augustijn als Missionaris bijgekomen; en in 1643 kwamen zich de Franciscanen in Nijmegen vestigen. Voor de Provinciale Oversten der Capucijnen bestond er dus geen reden om hunne Missionarissen nog langer in Nijmegen te laten. Nijmegen was één der staties, die onmiddellijk moest worden opgeheven. P. Winocus en P. Hippolytus verlieten Nijmegen voorgoed. Wel berichtte P. Bonaventura van Oldenzaal aan P. Provinciaal den 10 Oktober 1644, dat P. Winocus morgen naar Nijmegen vertrekt. Dat was maar tijdelijk, want hij was door de Provinciale Oversten aan P. Bonaventura toegevoegd, om op de staties mede de opheffing der Missies te regelen; en sinds 1649 was hij Missionaris te Grave.

Ruim twintig jaar lang hadden de Capucijnen te Nijmegen een zegenrijk apostolaat uitgeoefend; met inspanning van alle krachten, onder voordurende gevaren hadden ze daar moeten

[1]) Zie bijlage IV.
[2]) *ABC.* I, 4603.

arbeiden. Met groote droefheid in het hart verlieten de beide Missionarissen deze stad, maar zij lieten aan de Katholieken het voorbeeld der gehoorzaamheid achter. Zij echter hadden den troost, dat hun arbeid te Nijmegen niet tevergeefsch was geweest. Met de P. Jezuïeten hebben zij te Nijmegen opnieuw het Katholicisme opgebouwd.

BIJLAGE I [1]).

Lijst der Missionarissen te Nijmegen.

1623—1628 (?)	G. Georgius van Moll.
1623—1626	P. Simon van Audenaarde.
1623—1628 (?)	P. Bonaventura van Oldenzaal.
1628—1630 (?)	P. Seraphinus van Brussel.
1628—1630 (?)	P. Benedictus van Haarlem.
1629—1636	P. Tiburtius van St. Truyden (hij was van 1633—1634 als Missionaris te Ravenstein werkzaam).
1630—1636	P. Gregorius van Antwerpen.
1633 (?)—1636	P. Felicianus van Antwerpen.
1633	P. Marcellianus van Brugge (tijdelijk te Nijmegen werkzaam).
1633	P. Hippolytus van Kortrijk (tijdelijk te Nijmegen werkzaam).
1636—1637	P. Emmanuel van Antwerpen.
1636—1637	P. Willibrordus van Vianen (hij was Missionaris te Vianen en was tijdelijk te Nijmegen bij de verzorging der pestlijders behulpzaam).
1636—1644	P. Winocus van St. Winocsbergen.
1637 (?)—1644	P. Hippolytus van Kortrijk.
1637 (?)—1644	P. Basilius van Brugge,
	P. Franciscus van 's Hertogenbosch,

[1]) Gelijk uit het voorafgaande voldoende kan blijken, mag deze lijst geen aanspraak maken op volledigheid.

1637 (?)—1644	P. Elzearius van Veurne, P. Lactantius van Zeeland e. a., die als derde Missionaris van uit Geldern of Grave de Missie te Nijmegen tijdelijk te hulp kwamen.

BIJLAGE II [1]).

Capucijnen te Nijmegen geboren

(vóór 1800).

Br. Hermanus, Cornelius Grootvelt, zoon van Joannes en Theodora Canisius, geb. ± 1592, gekleed te Leuven 9 Nov. 1615, gestorven te Mechelen 3 Januari 1648.

P. Gregorius, priester (geen predikant), Gisbertus Grootvelt, zoon van Joannes en Theodora Canisius, geb. ± 1592, gekl. te Gent 4 Oktober 1613, gest. te Mechelen 14 Oktober 1666 (verschillende spelling dezer beide familienamen: Grootvelt of van Grootevelt).

P. Franciscus, predikant, Henricus Henghst, zoon van Henricus en Agnes Maria Oosters, geb. ± 1715, gekleed te Leuven 22 Sept. 1735, gest. te Geldern 16 Juni 1768.

P. Fredericus, predikant, Cornelis Eckmiller, zoon van Joannes en Mechtildis Randhaxe, geb. ± 1719, gekl. te Leuven 21 Juni 1741, gest. te Maaseyck 22 April 1774.

P. Marcellianus, predikant, Joannes van Cortrijck, zoon van Joannes en van Henrica Tunnissen, geb. ± 1741, gekl. te Leuven 15 Okt. 1769, gest. te Velp 25 Okt. 1823.

BIJLAGE III.

1633, September 23.

Verzoekschrift van verscheidene Katholieken van Nijmegen, gericht aan den P. Provinciaal en de P.P. Definitoren om

[1]) *ABC.*

nog een derden Capucijn-missionaris te mogen ontvangen (nl. P. Marcellianus).

In Nimwegen 23 September stylo veteri.

Ad^{m}. R. P. P.

Die goede ende eenige jaeren geduijrige affectie, die U Eerweerdige Ordre tott onse gemeinte is draegende, verstout ons in noot ende voorvall d'Eerweerdige Patres t'imploreren tot assistentie en de hulp der sielen, welcke met eenen singulieren ijver aengestaecken sijnde, deur Patris Marcelliani sermonen voor eenige maenden, als p. Commissarius tot sijn meerder gerieff om sijn visite te doen — p. Felicianus medegenoemen heeft ende den gemelte p. Marcellianus om de gemeynte niet ontrijven, in patris Feliciani plaets gesubstitueert heeft, ende soo nu onlangs van nieuws den voorgenoemden p. Marcellianus bij nootsaeckelick affwesen van p. Felicianus, deur sijn praedicatien aen de gemeinte een nieuw begeerte ende verlanghen gecauseert heeft om te moegen sijn aentreckende vermaeninge toe hooren, de welcke soo eenen grooten toeloop gecauseert hebben dat geen plaetsen voor den ijver van de gemeinte groot genoeg geweest sijnde, en een groot deel daarbuyten heeft moeten geslooten blijven, ende dagelicx moeten van den dienst berooft worden op feestdaegen, bijdien dat de gemeinte alle daeg meer is aenwassende in ijver. Soo dan d'Eerweerdige Patres gelieffden eenen derden toe senden soo souden die twee Patres duslangs hier geweest sijnde een wenich in haeren aerbeyt ontlast moegen worden, dewiel onmogelick is dat by den geduyrigen aerbeyt ende onrust sonder anval van sieckte den dienst Godts can gecontinueert worden, dan wiewel op feestdaegen van elckeen in besonder twee missen gedaen worden, soo wordt bij d'helftte offte over d'helffte niet gerenen van de gemeinte, ende soude mede het perickel van de Patres ende gemeinte cunnen vermindert worden, sijnde den dienst in verscheydene plaetsen verdeilt, dan de Heeren ons dagelicx dreigen deurdien dat daer soo eenen groeten toeloop is, soowel van buytenluyden als van binnenluyden, wassende alle daech meer ende meer de gemeinte in mennigte ende soo het duck gebeurt om buytenluyden te gerieven, dat een pater moet buytengaan, soo can den eenen het derden deel niet voorsien met den godsdienst.

Daerom is ons ootmoedich versoecken diewiel den gemelte

p. Marcellianus met een singulier gratie Godts van de geheel gemeinte getrocken heeft in corten tijt den ijver grootelick ontsteecken, den toeloop ongelooffelick vermeerdert, ende dat de gemeinte hem een besonder affectie is toedraegende, dat de Eerweerdige Patres sullen gelieven toe verleenen den gemelten p. Marcellianum, soo wil Godt U. E. P. een eeuwich loon blijven, ende ons gratie geven dat wij hem loeven en dancken ende d'Eerweerdige Patres een geduyrige affectie toedraegen.

(Volgen eigenhandige handteekeningen)

B. Goltstein S. J. O. Ridder	Christiaen van den Berch
Arnoldus van den Berch	Jacob Muntgens
J. U. Licentiatus	Henrick van Ghe (?)
Willem van Appelteren	Henrick Honnen
Hermannus Rijswijck J. U. L.	Wyllem van den Berch
Herman van Goes	Hendrick Roest (?)
Derk van Ommeren	Jaspar Jarande
Geret de Bye	Jan van Dusseldorp
Willem van den Berch	Hendryck Grondt.

Op de keerzijde: Aan die seer Eerweerdige Patres P. Provinciael ende P. P. Definitoren van het capittel der Capucijnen Broederen gehouden tegenwoordich tot Bruggen.

ABC. I 1225

BIJLAGE IV.

1644, Juni 4.

Verzoekschrift van verscheidene Katholieken van Nijmegen, gericht aan den P. Provinciaal der Vlaamsche Capucijnenprovincie te Antwerpen, om den Capucijn P. Hippolytus van Kortrijk weer als Missionaris terug te zenden.

Den Eerweerdige, welgeleerde, wijse ende seer voorsienige heer.

Alsoo, noe dat de heere ende Pater Polit (Hippolytus) de catholycque gemeinte alhier ennige jaren herwarts met alle toontlicheit ende sorchvuldicheyt gedient gehat heeft, tot troost ende gerusticheyt derselver, eintliche nu onlanghsleden van hier gerevoceert ende geremandeert sijnde vertrocken is, ende

hem weder naer sijn convent begeven heeft, tot merckelicke desolatie van de voorsz. gemeynte, ende tot geen minder leetwesen onser aller, diewelcke effenwel desselffs wedercompste alhier met een groot verlangen sijn verhopende ende verwachtende.

Ende so sijn Eerw. door de langduyrige frequentatie ende conversatie nu alle gelegentheit deser stat ende humeuren der goede Catholycque allerdinghs bekent sijnde, de gemeynte seer nut ende dienstich soude sijn, Soo hebben wij ons als genootdringht gevonden ons refugie tot U Weleerw. te nemen, ende seer dienstelich te bidden, dat de saecke deur interpositie van de authoriteit van U Weleerw. daarhen mooge werden gederigeert, dat voorsz. heere Polit (Hippolytus) alhier mochte werden gerelegeert, opdat door sijn compste, presentie ende verblijf de desolate gemoederen als weder verynickt ende opgeweckt mochten worden, tot vermeerderinge der glorie Godes ende zalicheit der sielen. Ende dese dan tet geene anderen dienende, ende ons in de goede gratie van Uw Weleerw. recommanderende betuygen ons te sullen blijven altoos Weleerw. welgeleerde, wijse ende seer voorsienighe heer

Uw Eerw. ootmoedige dienere

Jacob Mintgens
Alexander van Munster
Gaspar Süyrmondt
Hendrick van den Berch
Jan Gysberch (?)
Hendrick van den Berch
Alexander v. Munster de Jonge

Op de keerzijde: Den Weleerweerdigen, welgeleerde, wijse ende seer voorsienige n. n. provinciael ende ordre der patres Capuccinen, Brabant tot Antwerpen.

ABC. I, 4603.

BIJLAGE V.

Historia LXIV. Pater Tiburtus sacerdos, Ordinis Franciscanorum monachus missionarius, vir eruditione, humanitate et vitae probitate excellens, peste cum bubone in inguine correptus, varia alexipharmaca assumpsit, et inter alia bis illi exhibui lapidis bezoarticis Orientalis electissimi pulverisati

drachmam, et tertia vice scrupulos quatuor: a cujus lapidis usu levis quidem sudor sequebatur, sed omnino nihil levaminis inde consecutus est aeger; alia alexipharmaca ex theriaca, salibus, aqua theriacali, aliisque similibus confecta, quamvis morbum non sanarent, copiosos tamen sudores cum aliquo levamine movebant.

Interim omnibus remediis frustra adhibitis, cum febrem ingravescere aliaque mala symptomata augeri perciperem, praedixi mortem procul dubio morbum finituram. Quod nuncium aeger cum maximo et incredibili gaudio excipiens inter paucas horas, tamquam ad nuptias iturus laetus obiit.

Isbrandus Diemerbroeck, *Opera omnia medica et anatomica Tractatus de Peste, Lib. IV, blz. 232.*

Historia LXXVII. Pater Felicianus sacerdos, Ordinis Franciscanorum monachus missionarius, vir doctus et humanissimus, peste correptus est, cui vix ulla manifesta febris adjuncta erat, ut nec alia gravia symptomata, praeter solam et summam anxietatem, qua cor tamquam in praelo comprimi dicebat. Post sudorem copiosum alexipharmaco provocatum, duo exiles carbunculi in femore eruperunt, etiam dolor in inguine perceptus est cum obscuro quodam tumore. Exhibui tria quatuorve sudorifera, et alia quoque antidota intermedio tempore dedi, verum his omnibus neque inguinis tumor adauctus, neque anxietas quicquam imminuta est. Interea tamen vires egregie constabant, ac valde parum dejectae erant. Quarta morbi die cum ipsum inviserem, totus vestitus erat, et circiter horae quadrantis spatio, mecum per cubiculum deambulavit (non titubante gradu, sed fortiter) ac de confidentia in Deo, de non extimescendo morte de maximo et flagrantissimo suo hinc ad salutarem patriam migrandi desiderio, multa notata dignissima loquebatur. Postea inter ambulandum monstrabat mihi etiam sex septemve exanthemata purpurea quae in pectore et brachio eruperant, et rogabat qualesnam essent, et quidnam indicarent hae maculae? Respondi esse mortis advenientis praenuncias. Quo nuncio intellecto, bonus ille vir non minus gavisus est, quam gratissimo aliquo dono accepto, et statim cum gaudio in haec verba erupit: Jam liberabis servum tuum, Domine, et videbunt oculi mei salutare tuum facie ad faciem: fiat voluntas tua; et sit nomen tuum benedictum in saecula. Tunc ego ipsi in aeternum valedixi, atque discessi. Postea retulerunt mihi astantes qui illi inserviebant, quod statim post meum discessum diceret: Sentio

me ab ambulatione aliquantum delassari; et cum dicto lecti margini se imposuisset sedendo, atque illico quasi in momento retrorsum supra lectum cadens expiravit.

ANNOTATIO.

Quod in hoc aegro, illud in nonnullis aliis etiam animadvertimus, nempe in quibusdam peste laborantibus tantam corporis fortitudinem usque ad mortem fuisse, ut ambulantes nec quicquam minus quam mortem metuentes, subito conciderint. Verum in paucissimis tantam animi fortitudinem, tantam in morte constantiam, tantum vitae aeternae ex intimo corde procedens desiderium observavimus, quanto in praedicto D. Feliciano, et socio ejus Tiburtio, nec non Patre Gregorio, ejusdem quoque Ordinis Monacho, qui tres summo cum gaudio mortui sunt, totumque mortis metum, laeta spe melioris vitae omnino extinxisse videbantur. Non omnes qui vitae aeternae gaudia praedicant, ad illa festinant, sed extrema necessitate ingerente plerique diverticula quaerunt, et his illisve mediis extremam illam horam differre nituntur. Sic Pater de Bruyn Jesuita doctus, cum peste correptus esset, maximo mortis metu perculsus fuit; et tam altum terrorem concepit, ut exhibita remedia plane nihil operarentur ad salutem; tandem omnibus nihil proficientibus, cum ab exanthematum eruptione mortem ipsi praedicerem, tres quatuorve exiguas pyxides (in quibus imagines, reliquiae sanctorum, schedae benedictae et similia continebantur) de collo pendulas manu prehendens, ac cum indignatione irridens, dicebat: „O inania fulcra, in quibus confisus sum, quid jam mihi prodestis?" et paulo post cum magna desperatione obiit, immemor versiculi:

„Fer facilis quod fata ferunt, si ferre recusas
Ipsum te crucias, nec minus illa trahent".

Isbr. Diemerbroeck, *Opera omnia etc. Tract. de Peste Lib. IV, blz. 240—241.*

Een ongebruikt Officium B. Mariae Virg. sub titulo Dulcis Matris

(Circuitus Imaginis B. M. V.)

door

G. A. M. v. d. KANT, past.

Toen het gouden jubeljaar van den terugkeer van het wonderbeeld der Zoete-Lieve-Vrouw in de kathedraal naderde, meende Mgr v. d. Ven het oogenblik gekomen, om Rome een bijzonder officie der Zoete-Moeder te vragen.

De samenstelling van dit officie droeg Z. D. H. op aan A. N. Mutsaerts, professor aan het Seminarie „Beekvliet" te St Michiels-Gestel. 't Kon aan geen betere handen toevertrouwd.

Met den ijver en de opgewektheid, welke den sympathieken leeraar kenmerkte, zette hij zich aan den arbeid; en spoedig, nog tijdens het leven van Leo XIII, werd het officie ter goedkeuring opgezonden naar de Eeuwige Stad. [1])

Te betreuren voor prof. Mutsaerts is het, dat de Congregatio Rituum hare goedkeuring aan het door hem samengestelde officie niet kon hechten, en zeer ingrijpende veranderingen wenschte.

Het handschrift van dit oorspronkelijk officie, dat eene mislukte reis naar Rome maakte, berust onder mij; en ik geloof niet, dat er een tweede exemplaar van bestaat.

Nu is dit wel geen stuk uit de grijze, eerbiedwaardige oudheid; maar toch meen ik, dat eene publicatie van dit officie, voor zoover het afwijkt van den tekst, die in het

[1]) Uit de Lectio VI van het brevier blijkt, dat de goedkeuring gegeven werd door Pius X.

Proprium Dioec. Busc. is opgenomen, om twee redenen reeds nu te billijken is.

Vooreerst het zou te bejammeren wezen, dat de eerste lezing verloren ging; iets wat zeer gemakkelijk geschieden kan, wanneer mijn vermoeden, dat er buiten dit handschrift geen tweede exemplaar bestaat, juist is.

Ten tweede de overgroote meerderheid der Bossche Clergé heeft van de seminariebanken eene dankbare herinnering aan den duchtigen professor door het leven meegedragen, en zal hem nog gaarne eene hulde gebracht zien in het openbaarmaken van wat hij ter eere der Zoete-Moeder ten papiere bracht.

Niemand, die weet met wat moeitevollen arbeid prof. Mutsaerts de Latijnsche gedichten van Leo XIII in Hollandsche strophen gelukkig wist over te zetten, zal het eenige verwondering baren, dat hij zelf bij de samenstelling van dit officie zijne kracht aan het Latijnsche vers, welks techniek hij volkomen onder de duimen had, met grooten lust beproefde.

't Zijn juist deze hymnen, welke in Rome geen genade konden vinden. Men achtte het raadzaam zelfs voor deze verzen geene uitzondering toe te staan, en zich te houden aan de gewone lezing van het Officium B. M. V. per annum.

De hymni, door onzen professor vervaardigd, zijn de volgende.

IN I VESPERIS.

Dulcissimam per saecula,
O Virgo, matrem laudibus
Sylvae Ducis te civitas
Effert, celebrat, praedicat.
Tuam juventa percolit
Votis piis imaginem;
Grato senectus pectore
Tuas ad aras volvitur.
Hic te, Parens, silvae tuae
Campis in his invenimus;
Haec silva, dum perambulas,
Quovis fit horto pulchrior.

Ex Ps. 131 Allusio ut supra in Graduali Missae.

Favente rore gratiae,
Solis perennis ignibus
Amoris hic rubent rosae,
Fragrant pudoris lilia.
Reduc ab oris exteris
Hanc jugiter silvam novis
Campumque ut ante saecula
Virtutis orna flosculis.
Per te piorum candida
Patrum residat hic fides;
Per teque vitae fulgeat
Intaminata sanctitas.
Jesu, tibi sit gloria
Qui natus es de Virgine
Cum Patre et almo Spiritu
In sempiterna saecula.
Amen.

AD MATUTINUM.

cfr. lectionem IV et seqq.

Schisma dum Christi per orbem
Distrahit dirum, Batavo precanti
Attulit dulcis Genitrix salutem
Sylvaducensis.
Cujus abjectum venerata signum
Turba cremento fidei novisque
Gratiae donis, tribuente summo
Numine, gaudet.
Corporis languens fugit aegritudo,
Lumine extincti radiant ocelli;
Ipsa quin debet fera mors prehensas
Reddere praedas.
Undique ex densae properant cohortes
Supplices grataeque animis ad urbem;
Per tuas laetus sonat hymnus aedes,
Sancte Joannes!
Plausus at quantus reboat quotannis
Compitis cunctis, ubi per triumphum
Circuit festa comitante pompa
Matris imago!
Exul, heu! dulcis Genitrix, furente
Haeresi, linquis populos amatos;

At fidem proles tua te juvante
Servat avitam.
Sede in antiqua renitens, fidelis
Perge tutelam gerere urbis hujus,
Fac tuas omnes soboles superna
Scandere regna.
Sit decus Patri genitaeque Proli
Et tibi, compar utriusque virtus
Spiritus, semper, Deus unus omni
Temporis aevo.
Amen.

AD LAUDES.

Instante morte apostolo
Jesus tuus carissimo,
Maria, matrem te dedit,
Ipsum tibi dans filium.
Accepit hinc almam pius
Matrem Joannes in sua;
Illique te, nobis simul,
Materna vinxit charitas.
Np. in ecclesia Cathedrali St Joannis Buscoduci.
Adhuc ab aevis in sua
Hic te Joannes accipit,
Hic supplices dulcis suae
Matris colunt imaginem.
Precesque tu per saecula
Hic, dulcis audisti Parens,
Larga profundens dextera
Natis amatis munera.
Hac usque sede te tuis
Ostende matrem prolibus,
Sanctique amoris ignibus
Fove tuorum pectora.
Jesu, tibi sit gloria,
Qui natus es de Virgine,
Cum Patre et almo Spiritu
In sempiterna saecula.
Amen.

De lectiones van den 1sten Nocturn zijn De libro Ecclesiastici. De oorspronkelijke tekst verdeelde XXIV, 14—30

in drie. De later gewijzigde maakt de verdeeling van vers 5 tot 30.

De lectiones van den 2den Noctum hebben eene algeheele gedaanteverwisseling ondergaan. Mag ik mij op mijn geheugen verlaten, dan was, volgens mededeeling van Prof. Mutsaerts zelf, het groote bezwaar van Rome, om deze lecties goed te keuren, het veelvuldig voorkomen van eigen — vooral van familienamen. Naast den naam der Infante Isabella mocht alleen die van Joannes, met weglating van den familienaam (Zwijsen) genade vinden. De eerste lezing der lecties luidde als volgt:

Lect. IV.

Non sine divino consilio factum creditur, ut quum schisma Occidentis affligeret Ecclesiam, Buscoduci in ecclesia S. Joannis Apostoli simulacrum B. M. V. prodigiis clarescere inciperet. Confirmato enim exinde sensu religioso in una veritatis via Neerlandia perstitit. Quod Deiparae simulacrum clarissimum atque antiquissimum olim in opificium receptaculum inter materiem struendae ecclesiae idoneam projectum erat. Quodam die puer lapicida ferrum corripuit, ut dissecto in frusta vetusto simulacro ignem exstrueret, sed eum architecti increpatio ab aussu absterruit. In ecclesiam autem quum postea puer iste simulacrum honoris gratia tulisset, propter deformitatem in obscurum angulum relegatum est. Indignatus pius quidam coenobita, cui nomen frater Walterus, abjectam statuam in S. Michaelis aram extulit. Non ita multo post, anno salutis millesimo trecentesimo octogesimo primo Walterus statuam domum auferre volens tantum inesse pondus sensit, ut nequiret attollere. Quod multorum miraculorum fuit praesagium.

Lect. V.

Idem Walterus effigiem infantis Jesu, quae quondam brachio sinistro maternae statuae fuerat inposita, mirum in modum reperit ac loco restituit. Nondum tamen inclaruit imago, imo vili pigmento ac rudiori cultu deformior reddita ludibus exposita fuit. Mox vero pia quaedam mulier Hedwigis, jampridem paralysi laborans, quum suadente per somnum Christo ad contemptam B. Virginis statuam confugisset, oblato dono

vigori pristino restituta est. Pervagante hujus prodigii fama certatim percoli coepit imago, splendidoque ornatu in ecclesiae aedicula prope turrim collocata est. Exin passim nomine Dulcis Matris invocata a Sylvaducensibus Deipara continenti beneficiorum copia multitudini ex dissitis etiam terris affluenti probavit indolem melle dulciorem. Ejus ope non tantum omne genus miserias sublatas morbosque sanatos, verum etiam amplius centum mortuos vitae redditos fide digna monumenta testantur. Quare crescente in dies populi ipsorumque principum veneratione instituta est festivitas circuïtus, qua solemniter plaudente infinita hominum turba quotannis per civitatis Sylvaducensis vicos circumferebatur Matris dulcissimae imago.

Lectio VI.

Anno autem millesimo sexcentesimo undetrigesimo, haereticorum armis expugnata civitate, Dulcis Matris statuam nobilis virgo Anna Hambroeck hortatu Sylvaducensis episcopi Ophovii domi suae abdidit, dein avexit Antverpiam. Inde curis Isabellae piissimae Hispaniarum Infantae Bruxellas translatam imaginem per amplius duo saecula in ecclesia Caudenbergana populi coluit pietas. Illic quoque, ut Buscoduci identidem contigerat, mirabiliter ex incendii flammis erepta est. Interim Sylvaducenses saeviente persecutione dulcissimam suam Matrem honorare et invocare haud destiterunt, imo per noctis tenebras submissa voce precantes ejus quotannis celebravere circuitum. Neque immerito ipsius intercessioni tribuitur servata difficillimis istis temporibus in civitate ac dioecesi Buscoducensi fides catholica. Tandem anno restitutae hierarchiae catholicae Joannes Zwijsen, archiepiscopus, clarissimam imaginem reduxit, restituitque in antiquam ecclesiae cathedralis sedem. Hinc sine intermissione ad Dulcem Matrem affluit pius populus, antiquumque circuitum, praesertim ex quo dira contagio invasit, magno concursu frequentat. Illustrem vero imaginem post quinque lustra annuente Pontifice Leone tertio decimo Adrianus Godschalk, Sylvaducensis episcopus, solemni ritu diademate distinxit; post alia quinque petente hujus successore Wilhelmus van de Ven idem Pontifex propria Missa proprioque officio Dulcem Matrem Sylvaducensem honorandam concessit.

AD LAUDES.

In het goedgekeurde officie zijn de Antiphonen van het

Officium B. M, V. per annum behouden, de eerste tekst van prof. Mutsaerts had de volgende:

1. Sonet vox tua * in auribus nostris: vox enim tua dulcis, et facies tua decora. Cant. cap. 2.
2. Favus distillans * labia tua, sponsa, mel et lac sub lingua tua. Cant. cap. 4.
3. Sicut vitta coccinea, * labia tua, et eloquium tuum, dulce. Cant. cap. 4.
4. Comede, fili mi, mel, quia bonum est, et favum dulcissimum gutturi tuo. Prov. cap. 24. 13.
5. Sub umbra * illius, quem desideraveram, sedi: et fructus ejus dulcis gutturi meo. Cant. cap. 2.

Onuitgevoerd plan eener nieuwe koorafsluiting in de Kathedraal van Sint Jan

door

G. A. M. v. d. KANT, Past.

Van het in 1866 uit de St Jan verwijderde oxaal gewagend, schrijft Dr Smits in zijn bekend werk „De Kathedraal van 's-Hertogenbosch" op bladzijde 217 het volgende:

„Het oxaal der Sint-Jan bestaat nog, maar .... niet meer ten onzent (in 1866 verkocht voor 1200 gulden; het afbreken kostte 2000). [1])

„Alwie het Kensington-Museum te Londen bezoekt, wordt aangetrokken door de pracht van dit oxaal, dat daar thans als triomfpoort van een vreemd heiligdom — een museum — dienst doet."

Vermoedelijk heeft de schrijver niet geweten, dat er in die dagen een ernstig plan bestond, het naar Engeland verhuisde jubé door eene andere koorafsluiting te vervangen. Te verwonderen is dit niet, want bij navraag bleek mij, dat mannen, die in zeer nauwe betrekking staan met de restauratiewerken der Kathedraal, nimmer van dit plan hadden gehoord. Met de levenden en werkenden van die dagen scheen dit plan voor altijd begraven.

Bij louter en groot toeval zijn mij stukken in handen gevallen, welke niet alleen wijzen op het voornemen, om het

[1]) Wij zullen maar veronderstellen, dat deze 2000 gulden door de koopers betaald zijn, anders is de negotie al te gek. In 1610 was het aanbesteed voor 11.000 carolusgulden, waarbij nog verschillende oplagen gevoegd zijn l. c. p. 216.

verdwenen oxaal door eene nieuwe afsluiting te vervangen, maar eene nauwkeurige omschrijving geven van hetgeen men zich voorstelde.

Dit plan — eenieder ziet het — werd niet uitgevoerd. Waarom niet? 't Is mij onbekend. Is dat te betreuren? of geeft het reden tot blijdschap? Die vraag laat ik onbeantwoord.

Toch meen ik het niet van belang ontbloot te publiceeren, wat mij in de vingeren kwam. 't Zijn twee papieren. Een calque, die in potloodlijnen het ontwerp geeft zonder de altaren, waarvan in de beschrijving gesproken wordt. De tand des tijds, misschien het scherp gebit der aschgrauwe diertjes, waarvoor de dames onbegrijpelijk vreezen, heeft het rechtsche deel der teekening tot met de Synagoge weggeknabbeld. Het dunne papier is geel geworden en de potloodlijnen zijn verflauwd; toch geeft de teekening nog een voldoende beeld.

Het tweede stuk is geheel onbeschadigd. Het is eene omschrijving van het geheel, die met eene prijsopgave en dubbele onderteekening eindigt. Deze geef ik hier woord- en letter-getrouw.

Ik onthoud mij van alle bespiegeling, doch ik wil alleen den lezer opmerkzaam maken op de drie cijfers.

Memorie van toelichting bij het ontwerp eener nieuwe koorafsluiting in de Cathedraal of St Jan Evangelist Kerk te 's-Hertogenbosch.

De ondergeteekenden hebben bij het ontwerpen eener koorafsluiting in gemelde kerk vooral gemeend te moeten inachtnemen de volgende punten:

1. Het daarstellen van eene afsluiting tusschen het koor en het transcept in den Oostelijken boog, genaamd Triomphboog, welk, zonder het gezigt te belemmeren op de Godsdienstplechtigheden, welke in het koor verrigt worden, eene behoorlijke afsluiting daarstelt aan de Westelijke zijde der koorstoelen of kannunike banken.
2. Deze afsluiting te verbinden met de twee kleine altaren, welke bij den triomphboog moeten geplaatst worden.

3. Aan deze afsluiting die gedaante te geven, welke een harmonisch geheel met de kerk vormt.

Het materiaal, hetwelk naar onze meening de voorkeur voor dit werk verdient, is hoofdzakelijk het eikenhout, niet alleen, omdat men daardoor een beter geheel verkrijgt met de koorstoelen, maar ook omdat de meer fijne bewerking van het hout minder belemmering voor het gezigt daarstelt.

De altaartafels echter zijn uit steen, en de kam, welke de afsluiting bekroont, uit koper, om Esthetische en Archeologische redenen vervaardigd, omdat vóór de XVI eeuw, de altaartafels algemeen in ons land van steen gemaakt werden; de kam, dienende tergelijkertijd tot het opsteken van kaarsen, behoort uit niet brandbare stof gemaakt te worden.

De afmetingen der retabels worden aangegeven door den vorm der koorstoelen, zoodanig, dat de koppen derzelve overeenstemmen met de bekrooning van de retabels en dit wel voor al de hoofdlijnen.

De beide altaren zijn toegewijd, de noordzijde aan den Patroon der kerk, St Jan de Evangelist, en de zuidzijde aan St Jan de Dooper, diensvolgens hebben wij in het retabel, dat zich verheft op twee gradijns, waarvan eene voor kaarsenbank dient, overeenkomstig het gebruik der middeleeuwen voorgesteld, in vorm van vleugelaltaren, de merkwaardigste tafreelen uit het leven van den Heilige, waaraan het altaar is toegewijd.

De voorsteltingen van het retabel zullen in beeldhouwerk, die der deuren in schilderwerk vervaardigd worden en zijn de volgende:

Altaar Noordzijde:

Op de vleugels aan de buitenzijde:
St Jan, het Evangelie schrijvende op Patmos, in den achtergrond de zeven kerken, welke hij in Azië stichtte.
De Martelie van St Jan in den kokenden olie.
In de vier hoeken als Symbolen:
De kelk, waaruit hij ongedeerd het gift dronk.
De Palm van het Martelaarschap.
De kroon der zuiverheid en
De kroon der overwinning.

Aan de Binnenzijde:

Als hoofdtafereel St Jan aan de borst van Christus in het laatste avondmaal, ter linker, de opwekking van een doode,

en ter regter zijde, de verkondiging van het Evangelie en zijne wonderwerken voor Aristodemus.

Altaar Zuidzijde.

In het retabel in beeldhouwerk, de twee feiten uit het leven van St Jan de Dooper, welke door de kerk jaarlijks als hoofdfeesten herdacht worden, de Geboorte en de Marteldood.

De deuren stellen aan de buitenzijde voor, zijn leven in de woestijn en zijne predeking.

In de vier hoeken als voor, als Symbolen.

De Boetvaardigheid.

De Zuiverheid.

De Zachtmoedigheid en

Het Martelaarschap.

Aan de binnenzijde, regts

De doop van Christus

Links de vermaning van Herodes, waardoor hij den marteldood verworven heeft.

De afsluiting is verdeeld in zes vakken, waarvan de twee middelste onder eenen boog een ingang vormen ter breedte van drie Ned. Ellen.

De zes stijlen, welke deze vakken afdeelen, zijn versierd met Engelen, welke dragen

Het zwaard der gerechtigheid.

De Helm der Zaligmaking.

De wierook des gebeds.

De Geesel der boetvaardigheid.

De Gordel der standvastigheid en

De Beukelaar der Waarheid.

Allen middelen, waardoor wij tot den ingang van het Heilig der Heiligen of tot den Hemel geraken.

Het bovengedeelte der afsluiting is gewijd aan de glorie of triomph van Christus, daarom prijkt het Glorierijke Kruis, versierd met de Symbolen der vier Evangelisten aan de uiteinde, boven de eerepoort, welke ons het koor binnenleidt.

Het Kruis ontspruit uit den boom des levens, aan den voet is het menschdom geknield, in de gedaante van onze voorouders Adam en Eva, den gekruisigden aanbiddende, voorgesteld.

Naast het kruis, Maria ter regter en Johannes ter linker zijde.

Aan de Noordelijke pijler, de kerk of de nieuwe wet, die tot Christus gekeerd, in den kelk het bloed der genade wenscht op te vangen.

Aan den Zuidelijken pijler (links) de oude wet of de Synagoog, die geblinddoekt, zich van Christus afkeert, terwijl ze de tafels der geboden laat glijden, in de regterhand, eene gebroken lans, als zinnebeeld van het einde van haar rijk.

Het kaarslicht, hetwelk op de kam ontstoken wordt, is het zinnebeeld van de eeuwige heerlijkheid in den Hemel, waarvan het Priesterkoor in de kerk eene afbeelding is.

Het geheele werk kan volgens berekening van ontwerpers voor eene som van twaalf duizend gulden gemaakt worden.

's Hertogenbosch 12 September 1866.

geteekend P. J. H. Cuypers, *architect.*
J. Bolsius, *arch.*

Het Gesticht „Reinier van Arkel" te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland

door

H. VAN ROOIJ.

I. Stichting.

Degenen, die met de geschiedenis van 's-Hertogenbosch bekend zijn, weten, dat aldaar in de vroegste tijden vele gasthuizen door godsdienstige mannen en vrouwen zijn gesticht. Zoowel in de verpleging van zieken als in de verzorging van oude mannen en vrouwen heeft de christelijke weldadigheid aldaar ruimschoots voorzien. Er ligt dan ook een groote lofspraak in opgesloten, waar de geschiedenis vermeldt, dat in niet één diocees der voormalige Nederlanden een zóó groot aantal gasthuizen werd gesticht als in dat van 's-Hertogenbosch, waarvan de hoofdstad alléén er meer dan 30 bezat [1]).

Mocht 's-Hertogenbosch derhalve vooraan staan in het bezit van vele dier inrichtingen, een huis evenwel, alwaar de ongelukkigste aller menschen, de krankzinnigen — eertijds „zinneloozen" genaamd — konden worden opgenomen, ontbrak daar nog in het begin der 15e eeuw. Niemand had zich tot dusverre het lot dier ongelukkigen aangetrokken.

Wél bestond er aldaar reeds lang vóór dien tijd een uitstekend ziekenhuis, namelijk „het Groot-Ziekengasthuis", doch daarin mochten geen krankzinnigen verpleegd worden,

---

[1]) *Le Grand Théatre Sacré du Brabant*, I. p. 57.

want zoo zegt ons Jacob van Oudenhoven: „Het Groot-Ziekengasthuis is geordonneert voor alle arme krancke ende miserable menschen, uytgesondert die met lazerye, uytsinnicheyt ende andere incurable accidenten besocht syn" [1]).

Gelukkig bracht een bemiddeld en weldadig Bosschenaar, Reinier van Arkel geheeten — den 19n November 1439 te 's-Hertogenbosch overleden — hierin verandering. In zijn testament, verleden voor notaris Jan van Dommelen, geeft hij aan zijne executeurs opdracht om te 's-Hertogenbosch te stichten een huis, uitsluitend bestemd voor de verzorging van krankzinnigen [2]).

Meer dan drie jaren na zijn overlijden werd door de uitvoerders: Henrick van Arkel, wettigen broeder van den testator, Symon die Bever en Jan Eghenssoen deze last uitgevoerd. Den 26n November 1442 hebben zij, in tegenwoordigheid van de „eerbair manspoirters en gebuer des Hyntamereynds, meester Jan Bathensoen, Everit van Arkel, Melis van den Hoevel, Jan Hels, Wouter van Gennep, Meeus van Meerlair, Jacob Loyer, Aert Sterrick, Adaem Ghysselen ende veel meer andere getugen dairtoe geroepen ende gebeden", aan den notaris Rutger van Arkel duidelijk de bedoelingen van den erflater verklaard.

Deze omvatten in hoofdzaak deze punten;

a. in het gesticht zal men ten eeuwigen dagen moeten opnemen alle poorters en poorteressen, kinderen van de stad van 's-Hertogenbosch of van den bloede des testators

[1]) *Beschrijvinghe der stadt ende Meyerye van 's-Hertogenbosch,* blz. 42.

[2]) Hij had drie broeders: Henricus, Rutger en Everardus en was gehuwd met Jenne van Vlierden, die hem eene dochter schonk met name Elisabeth. (Zie akte van 26 November 1442, archief Godshuizen, doos n0 54 en het maandblad *„De Nederlandsche Leeuw"* XXIV, blz. 57).

Zijn Vader heette Henricus. (Zie schepenakten van 16 September 1446 en 28 Maart 1448. Archief Godshuizen, doos n0 53).

In de rekening van het gesticht van 1480/1 en vlg. komt een naam voor van Jan van Arkel; vermoedelijk was hij een zoon van een der gebroeders van Arkel.

Het testament van Reinier van Arkel is niet op het archief der Godshuizen aanwezig. Den naam van den notaris, alsmede den sterfdag van den stichter, hebben wij gevonden in een stuk uit de 18e eeuw. (Archief Godshuizen, doos n0 54).

wezende, die „synloes zyn ende hoirre zyn niet mechtich en zyn, die men van nootswegen spannen, bynden ende sluyten moet", doch wanneer er eenige kamers in het gesticht ledig waren, dan mocht men daarin ook opnemen krankzinnigen uit de Meiery van 's-Hertogenbosch [1]) of van de familie van den stichter, anders geene;

b. de op te nemen krankzinnigen moeten terstond afstand doen van hunne tegenwoordige en toekomstige goederen; deze komen onmiddellijk in eigendom aan het huis en moeten ten eeuwigen dage aan hetzelve blijven;

c. omtrent het bestuur verklaarden zij, dat de uitvoerders van het testament het gesticht voor hun leven zouden besturen en dat bij overlijden van Henrick van Arkel in diens plaats zal treden Everard van Arkel, wettige broeder van wijlen Reinier van Arkel, en als mede-bestuurders de Vuurmeesters van het Hinthamereinde, terwijl bij overlijden van Everard van Arkel als bestuurder van het gesticht zal fungeeren een van de familieleden van wijlen Reinier van Arkel, daartoe door de Vuurmeesters voornoemd gekozen. Zij, die als van den bloede des testators gekozen zullen worden, mogen die functie twee jaren bekleeden, evenzoo één der Vuurmeesters;

d. na het overlijden van Henrick van Arkel moeten de Vuurmeesters de volle macht krijgen om alle goederen, renten en profijten van het gesticht te ontvangen en met „alle wegen van recht te vervolgen", zonder daarvan aan iemand eenige rekening of verantwoording te doen, onder voorwaarde echter, dat degene, die van de familie van den stichter wordt gekozen, een eed zal doen, welken ook de Vuurmeesters moeten afleggen;

e. aan het bestuur der stichting moet de macht gegeven worden om de krankzinnigen op te sluiten en hen desnoods te binden;

[1]) De stad en Meierij van 's-Hertogenbosch was vóór 1795 verdeeld in: *a.* Stad en vrijheid van 's-Hertogenbosch, met Orthen, Hintham en Den Dungen, *b.* Kwartier van Oisterwijk, *c.* Kwartier van Kempenland, *d.* Kwartier van Peelland en *e.* Kwartier van Maasland.

f. in al de hiervoor genoemde voorwaarden mag in geen enkel opzicht eene verandering worden gemaakt, maar deze moeten „ten ewigen daghen stenteftich [1]) gehouden worden ende dair niet teghen gedaen en wordt in eniger wys, manieren ofte rechten";

g. voorts verklaarden zij nog, dat Henrick van Arkel voor een som van 300 gulden Peters [2]) had gekocht een huis op het Hinthamereinde, ter plaatse waar het gesticht heden ten dage nog staat, en op die plaats had gebouwd een steenen huis, waar „die arme synloes menschen in liggen en liggen sullen ten ewigen daegen," en verder, dat na het overlijden van Elisabeth, de natuurlijke dochter van wijlen Reinier van Arkel, het gesticht nog verschillende bezittingen zal bekomen, welke eveneens eene waarde vertegenwoordigden van 300 gulden Peters. Van een en ander werd door den notaris eene akte opgemaakt. Den 27n November 1442, daags na de eigenlijke stichting, werd op verzoek van de executeurs onmiddellijk na afloop der H. Mis in de Sint Anthoniuskapel, eene openbare vergadering in die kapel belegd en voornoemde akte door den notaris in „presencien van alle der ghemeynre gebuer ende der Vuermeesters op Hinthamereynde ende getugen: Jan Bathensoen, Melis van den Hoevel, Wouter Goetscalcx, Wouter van Gennep, Jacob Loyer ende veel meer andere getugen dairtoe geroepen ende gebeden", voorgelezen en nadien aan de buren en Vuurmeesters gevraagd of zij soms bezwaren tegen de stichting hadden in te brengen en of de buren konden toestemmen, dat de Vuurmeesters in de toekomst het beheer en bestuur dier stichting zouden aanvaarden.

Het einde dezer bespreking was, dat de buren de stichting goedvonden, onder voorwaarde, dat ook de Stedelijke Regeering en de Schout toestemming verleenden en alle punten der oprichtingsakte door hen zouden worden bevestigd en tevens, dat de Vuurmeesters zouden worden gevrijwaard van alle

[1]) Stenteftich is standvastig, in stand houden.

[2]) Een Peter is gelijk aan 18 stuivers. Dit was een munt, waarop de beeltenis stond van den Apostel Petrus.

aansprakelijkheid, indien eenig ongeval met of door de krankzinnigen werd veroorzaakt [1]).

Het gevraagde consent werd bij akte van 26 Augustus 1444 door het Stedelijk Bestuur verleend.

Onwillekeurig zal meer dan een de vraag stellen, waarvoor toestemming en medewerking der buurschap en goedkeuring van de Stadsregeering noodig was, en waarom deze goedkeuring — gezien het groote belang dat het Stedelijk Bestuur toch bij deze stichting had — eerst bijna twee jaren na de oprichting werd verleend.

Ter verklaring het volgende:

In de oude tijden was de stad verdeeld in negen wijken of blokken, aan wier hoofd een Blokmeester stond. Deze moest toezicht houden, dat de „brugghen, straten, pompen, putten, watertrappen ende alle brandtghereetschap behoorlyck onderhouden werden. Item is des blockmeesters ambt de aalmoessen te versamelen ende den armen van synen block uyt te deelen, want tot onderhout derselver zyn hier veel aelmoessen ghegeven ende fondatien ghemaect, die by dese aelmoesseniers naer eysch ende noot aen de armen in haren block worden ghedistribueert ende uytghedeelt." [2])

Armenzorg was dus een der voornaamste plichten van den Blokmeester. Duidelijk staat dit ook nog in enkele stichtingsbrieven van de blokken: „die (de Blokmeesters) die aelmissen, renthen ende gueden desen armen sullen spynden ende deylen, desen armen huysarmen, armen kramen getruden bedde liggende, krancken luyden ende anderen des van node hebbende, in byer, olye, arweyten, brode en andere noottorften, soe hen dat, nae hoere consciencien goet ende dbest sal duncken, syn gedaen." [3])

Maar in den tijd, dat het gesticht „Reinier van Arkel" in

---

[1]) Zie bijlage I, blz. 1.

[2]) Jacob van Oudenhoven, blz. 31. Hetzelfde schrijft Van Heurn, aangehaald door Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt in zijn werk *De Voorname Huizen en Gebouwen van 's-Hertogenbosch*, deel III, blz. 199.

[3]) Blokken van de Markt en Vughterstraat. Archief nos: 19 en 178.

het leven werd geroepen, kende men nog niet de indeeling in blokken. De blokken van de Markt, Kerk- en Ververstraat en Vughterstraat zijn respectievelijk opgericht 7 October en 6 en 7 November 1480. [1]) Vermoedelijk is de blok van de Hinthamerstraat de oudste en opgericht den 7n November 1477, daar wij aangeteekend vinden: „Anno 1477, 7 Nov. worden by der gemeynen naegebueren gecoren tot blokmeesteren Wouter Vugts, Hendrik Spyze, Jacob van Stiphout en Goyart Strick." [2])

Vóór 1477 kende men dus geen blokmeesters, maar ongeveer dezelfde plichten hadden toen de Vuurmeesters, waarover in de oprichtingsakte wordt gesproken. De zorg voor den arme en zieke rustte op de bewoners van de „wyk of heirtganck", waar de Vuurmeester of Brandmeester de officiëele persoon was.

In de akte nu, waarbij de wilsbeschikking van den stichter werd vastgelegd, waren, in tegenstelling met andere stichtingsbrieven, geen gelden tot onderhoud van de krankzinnigen, die immers gratis moesten worden verzorgd, aangegeven; eerst nà den dood van Elisabeth van Arkel kreeg het gesticht de beschikking over enkele vaste inkomsten. Onmiddellijk nà de oprichting moesten de krankzinnigen dus onderhouden worden uit liefdadige bijdragen, en wanneer deze giften in geld of natura ontoereikend waren, dan toch had men de hulp der blokbewoners noodig, evengoed als hunne hulp onmisbaar was bij de ondersteuning der vele armen.

En dat de blokbewoners in moeilijke tijden ook daadwerkelijk met aalmoezen steunden, getuigen de gestichtsrekeningen.

Maar de toestemming der blokbewoners werd ook gevraagd, wijl de Vuurmeesters in de toekomst het gesticht moesten besturen en de bestuurders uit de bewoners van dit stadsdeel kiezen.

De hulp der Overheid had men noodig, wijl de akte van

---

[1]) Archief nos. 19, 119*a* en 178.

[2]) Archief no. 37. Vgl. „*De Voorname Huizen en Gebouwen.*" Deel III, folio 200.

1442 ingrijpende bepalingen bevatte betreffende vrijheidsberooving, eigendomsrecht en erfrecht; er moesten door de gestichtsbestuurders overheidsrechten worden uitgeoefend, die alleen door de Overheid konden worden gegeven. De krankzinnigen moesten bij opname in het gesticht voor altijd van hun vrijheid worden beroofd, desnoods mocht men ze ketenen en opsluiten en verder alle goederen „beruerlic ofte onberuerlic, erfelic ofte havelic" van de op te nemen lijders kwamen terstond in eigendom aan het gesticht. Daarenboven verkreeg het gesticht door het consent van den Schout en de Stadsregeering rechtspersoonlijkheid.

Om te onderzoeken, waarom het bijna twee jaren moest duren, vooraleer het consent van Schout en Schepenen werd verleend, moeten wij ons verplaatsen in het bestuur der stad in het jaar Onzes Heeren 1442. In dat jaar werd de stad, zooals J. C. A. Hezemans ons in zijn werk: „'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798" op blz. 25 mededeelt, bestuurd door drie Collegiën, welke de Drie Leden der regeering genoemd werden. Zij beraadslaagden afzonderlijk, doch stemden vereenigd. Deze drie collegiën waren: 1e De Schepenen, 2e De Gezworenen en Raden en 3e De Dekenen der Ambachten. De Hoogschout was de vertegenwoordiger van den Hertog in 's-Hertogenbosch en de Meierij en voerde er het opperste gezag. Deze hooge waardigheidsbekleeder was het hoofd der Justitie; hij eischte namens zijn Heer voor de Schepenbank recht tegen alle misdaden en overtredingen. Hij moest waken tegen alle aanranding van het hoogheidsrecht van zijn Heer en zorgdragen voor de naleving der wetten en placaten. De Stadsregeering kon geen afkondigingen of geboden doen zonder zijn voorkennis en goedkeuring, wanneer het recht van zijn Heer daarin betrokken was.

De oprichting nu van een gesticht, uitsluitend bestemd voor de verzorging van krankzinnigen, had in ons land nog niet plaats gehad; de eerste gestichten van dien aard ontstonden in de Spaansche steden o. a. te Valencia in 1409, te Saragossa en Sevilla in 1436. Het gesticht van Willem Arentz

te Utrecht, dat niet uitsluitend bestemd was voor krankzinnigen, maar waar in tijden van pestilentie deze aangetasten ook ter verzorging werden opgenomen, dateert eerst van 1460.

Het is dan ook zeer goed verklaarbaar, waarom het Stedelijk Bestuur er bijna twee jaren over heeft gedacht om de oprichting van een dergelijk — in dien tijd dus nog onbekend gesticht — mogelijk te maken. Daarover is uit den aard der zaak door de drie collegiën, die het Stedelijk Bestuur uitmaakten, veel gedelibereerd en wellicht zijn er vele formaliteiten in acht genomen moeten worden. Voorts hadden de blokbewoners bij de oprichtingsvergadering te kennen gegeven, dat de punten in de stichtingsakte opgenomen, ook aan de goedkeuring van den Hoogschout zouden worden onderworpen, hetgeen ook al weder eenigen tijd in beslag nam. Door zijne bekrachtiging was de Stadsregeering niet alleen gedekt ten aanzien van de uitzonderingen, die op het gebied der vrijheidsberooving, eigendomsrecht en erfrecht waren gedecreteerd, maar zij werd daardoor, evenals de Vuurmeesters, ook gevrijwaard tegen een eventueel straffend optreden van dien hoogen waardigheidsbekleeder, indien eenig ongeval met of door de krankzinnigen mocht worden veroorzaakt. Wij zien dan ook hoe de Hoogschout de bepalingen in de akte van 1444 opgenomen bekrachtigt: „ Ende ick Ywaen de Moll, Schouteth voirscreven, terselver redelycker beeden, in meerdere vasticheyt der puncten voirschreven, hebbe mynen zegel oock aen desen brieff gehangen." [1]).

II. Naam van het Gesticht.

Bij het nazien der Schepenakten en gestichtsrekeningen is ons gebleken, dat in vroegere tijden weinig eenstemmigheid heerschte ten aanzien van den naam, dien men het gesticht gaf. In de schepenakten vóór 1469 wordt het gesticht meestal aangeduid met: „*Het hospitaal van de H. Dymphna*", ter-

[1]) Zie bijlage II.

wijl aan het hoofd der gestichtsrekeningen de volgende benamingen voorkomen:

„*Zinnelooshuis*" in de gestichtsrekeningen van 1469, 1491/2 tot en met 1580/1 en van 1811 tot 1848.

„*Zinneloosgasthuis*" in de rekeningen van 1473/4 tot en met 1491/2.

„*Godshuis der arme Zinneloozen*" in de rekeningen van 1580/1 tot en met 1607/8, 1609/10 tot en met 1613/4, 1648/9 tot en met 1661/2, 1684/5 tot en met 1699/1700 en van 1706/7 tot en met 1754/5.

„*Godshuis der Zinnelooze menschen*" in de rekeningen van 1607/8 tot en met 1609/10, 1661/2 tot en met 1684/5 en van 1699/1700 tot en met 1706/7.

„*Arme Godshuizen der arme Zinnelooze menschen*" in de rekeningen van 1613/4 tot en met 1618/9.

„*Arme Godshuizen van Zinnelooze menschen*" in de rekeningen van 1618/9 tot en met 1640/1.

„*Van de arme Zinnelooze menschen*" in de rekeningen van 1640/1 tot en met 1648/9.

In de rekening van 1754/5 werd voor het eerst de naam van den stichter vermeld, daar heette het: „*Godshuis gesticht door Reinier van Arkel voor arme Zinnelooze menschen*"; deze benaming hield men tot 1811, waarna, zooals hiervoor is medegedeeld tot 1848 „*het Zinnelooshuis*" werd geschreven.

In 1849 werd het gesticht tot 1885 aangeduid met den naam van „*het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen*" terwijl van laatstgenoemd jaar af tot heden de naam luidt: „*Het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen, Reinier van Arckel*".

In de rekeningen van 1470/1 tot en met 1472/3, band n° 755, troffen wij nog het volgende aan: „Rekeninghe ende bewysinge van (volgen de namen der Regenten) als Rentmeesters van den gueden Sunte Dinguensgasthuys toebehoerende, dat genoempt is Tgasthuys der Synloese menschen in de Hinthamerstraet by Sunte Jacobsstraet." Oorspronkelijk

waren wij van gedachten, dat de Regenten in die jaren misschien zijn belast geweest met het beheer der goederen van een gesticht van dien naam, doch daar een dergelijke instelling nooit te 's-Hertogenbosch is opgericht, vermoeden wij, dat met „Sunte Dinguens" zal bedoeld zijn, de Patrones der krankzinnigen de „H. Dymphna".

III. Bestuur.

Reinier van Arkel had het beheer over het gesticht opgedragen aan de Vuurmeesters, later Blokmeesters van den blok van het Hinthamereinde, die uit hun midden een regeerder kozen. Hij had aan de executeurs van zijn testament: zijn broeder Henrik van Arkel, Simon die Bever en Jan Eghenssoen de bevoegdheid gegeven, het beheer over de stichting voor hun leven te voeren. Indien de eerste kwam te sterven, zou zijn plaats in het bestuur worden ingenomen door den anderen broeder Everard, en bij diens overlijden zou de vacature worden aangevuld uit een der wettige bloedverwanten van den stichter, gekozen door de Vuurmeesters voornoemd.

Nà het overlijden van Henrik van Arkel zouden de Vuurmeesters de volle bestuursmacht uitoefenen. Eén van hen mocht, evenals een bloedverwant van den stichter, twee jaren de functie bekleeden.

Zoo luidt de notariëele akte, waarin de wilsbeschikking van Reinier van Arkel werd vastgelegd, bekrachtigd ook door het Stedelijk Bestuur en den Schout.

Toch bestaat bij ons twijfel, of — uitgezonderd Henrik en Rutger van Arkel — er wel ooit andere familieleden van den stichter in het bestuur zitting hebben gehad. De weinige archiefstukken, welke uit de eerste twintig jaren zijn bewaard gebleven, zouden ons eer tot het tegendeel doen besluiten.

Zoo vermeldt een schepenakte van 6 April 1446 als beheerder Walterus Goedschalcx [1]), een van 16 September van

[1]) Hij was tegenwoordig bij de oprichting van het gesticht.

hetzelfde jaar Arnoud van Weilhuze, een van 28 Maart 1448 en 2 Januari 1454 Lambertus van Doernen, zoon van Christiaan, een van 8 Februari 1456 Adam Ghysselen, [1]) Johannes de Beerse en Johannes Herberts. Gelijk met deze laatste wordt Henrik van Arkel bestuurder genoemd. Een schepenakte van 20 December 1456 en een van 10 Februari 1462 noemt Rutger van Arkel als beheerder, terwijl op 29 November 1462 namens het gesticht optreedt Gerard Boest.

Bij eene vergelijking der akte van 1442 met die van 1444 blijkt, dat ten opzichte van de keuze van familieleden van den stichter en van de mede-bestuurders: de Vuurmeesters, de wil van den oprichter door Schout en Schepenen niet is geëerbiedigd.

In eerstgenoemde akte is duidelijk vermeld, dat de keuze uitsluitend aan de Vuurmeesters is opgedragen, terwijl in de akte van 1444 wordt gezegd: „ende nae doode Everarts voirschreven een van den wettigen bloede des voirschreven wilneer Reyners van den voirschreven vuermeesteren *daertoe by raede der Schepenen* derselver stadt gecooren te werden." Men liet de keuze derhalve wel door de Vuurmeesters doen, doch de Schepenen moesten hierover gehoord worden.

Ook omtrent den duur van het Regentschap is door Schout en Schepenen eene wijziging gebracht. Leest men in de akte van 1442: „ende die van den bloede voirschreven gecoren sall worden, sall dairaen bliven twee jair, gelyk die een van den vuermeesteren doet," de akte van 1444 vermeldt: „ende die van den bloede voirschreven gecoren sal worden sal daeraen blyven, *hy en word verset by rade der Schepenen ende den vuermeesteren voirschreven.*"

Volgens onze bescheiden meening hebben Schout en Schepenen hierdoor eigenmachtig in de statuten van het gesticht verandering gebracht. In den stichtingsbrief toch waren de regelen bepaald, volgens welke de stichting moest geregeerd

---

[1]) Hij was tegenwoordig bij de oprichting van het gesticht.

worden. Reinier van Arkel had daarin uitdrukkelijk vastgelegd, welke personen tot het kiezen van de bestuurders bevoegd waren en hoe lang men als regeerder mocht optreden. Wanneer de voorschriften in den stichtingsbrief, de grondwet kunnen wij zeggen van het gesticht, nu niet in strijd waren met het gewoonterecht en de algemeene wetten, dan moesten o. i. alle in dien brief opgenomen bepalingen als zijnde heilig, zoowel voor de Stadsregeering als wie dan ook, onherroepelijk worden nageleefd. Dit was immers ook de uitdrukkelijke wil van den Stichter: „ende omdat die ordinancie ten ewigen daghen *stenteftich* gehouden wordt ende die meyninge oft intencie des voirscreven wilneer Reyners testatoirs *ten ewigen dage geopenbaert blyft ende dair niet teghen gedaen en wordt in eniger wys, manieren ofte rechten*".

Duidelijk gaven ook de buren — toen aan hen op den 27ⁿ November 1442, tijdens de wijkvergadering in de St. Anthoniuskapel, de vraag werd gesteld of zij met de oprichting instemden en of zij goedvonden, dat de vuurmeesters in de toekomst het bestuur zouden uitmaken — te kennen, dat „sy gheerne gheven hoir consent tot ten gasthuys *inder manieren* voirscreven, (dus volgens de voorgelezen artikelen der ordonnantie) soe verre die Schoutheit ende Schepenen der stat van den Bosch hoir consent dairtoe gheven ende *die punten al en yegeliken confirmeren wouden ende confirmeerden*".

Het bevestigen door Schout en Schepenen van alle artikelen in de akte van 26 November 1442 opgenomen, was juist de hoofdvoorwaarde, waarop de buren en vuurmeesters van den blok van het Hinthamereinde de stichting tot stand wenschten te doen komen. In deze voorwaarden nu heeft de Stadsregeering verandering gebracht.

Alleen als de grondslagen, waarop de stichting rust, kwamen te ontbreken, bijvoorbeeld als er langs den weg, die in den stichtingsbrief is aangegeven, geen bestuurders gekozen werden, of wanneer deze laatsten de hun opgedragen taak weigerden te vervullen, dan mocht o. i. de Stadsregeering als

hebbende eene toeziende voogdij, in het bestuur voorzien, want niemand anders zou hier handelend mogen optreden.

De Stadsregeering oefende reeds in de 15e eeuw — de juiste datum in onbekend — niet alleen het voogdijschap over de verschillende te 's-Hertogenbosch gevestigde instellingen van liefdadigheid uit, maar had daarenboven reeds eenig aandeel in de administratie en regeering dezer gestichten. Dit blijkt uit een brief van den Hertog Philips II, gegeven te Brussel, den 27n Mei 1458. Daaruit vernemen wij, dat de Schepenen, Gezworenen en Raden dezer stad zich bij den Hertog hadden beklaagd, omdat hij ten eerste eenige ambten had gegeven aan zijne dienaren en verder over de administratie, voogdij, enz. der Godshuizen en andere instellingen van liefdadigheid. De Stadsregeering beweerde toen, dat zij reeds sedert lange tijden heeft gehad: „de administratiën, momboryen [1]), ende gouvernementen, overmits hoeren gecontinueerden possessien in den huysen van den Heyligen Geest, van den Gasthuizen, van der Kercken, van den Siecken oft Melaatschen oft andere Godts-huysen ende der Armen", hetgeen zij aantoonden met: „veele saacken ende puncten en bysundere, dat by sulcke ofte gelycke giften dien Philips alsoe souden moghen doen, sy (de stadsregeering) grootelycken gequest souden syn, soe in hoere Privilegien, Vreyheden en Costumen van zeer langen tijden onderhouden, soo in der Politien in der voorschreven stadt ende andersints", en ten slotte: „biddende oytmoedelyck, dat wy daartoe wouden verstaan, ende hen hier inne voorsien van behoorlijker remedien".

Philips heeft toen de vergeving van verschillende ambten, alsmede de administratie enz. over vermelde instellingen voor zich en zijne nakomelingen wederroepen en te niet gedaan, en de volkomen dispositie daarover aan de Stadsregeering verleend, zonder dat hij of zijne nakomelingen daarop nog eenige aanspraak zouden mogen maken, voor welke gunst echter de stad 's-Hertogenbosch aan hem zou moeten betalen

[1]) Een momber is een voogd, een beschermer.

3200 overlensche Rynsche gulden, welk bedrag, blijkens eene akte van den 19n October 1458, ook is voldaan [1]).

Het betrokken stuk luidt:

Ende om te schouwen (schuwen) alle questien ende geschillen, die hierom hier namaals souden moegen op staan, hebben voor ons, Onse Erven ende Nacomelingen, Hertogen en Hertoginnen van Brabandt wederroepen, gecasseert en te niete gedaan, wederroepen, casseeren ende doen te niete mits desen tot ewigen dagen, die voorschreven Gifte ende Verleninghe by Ons ghedaan van den voorschreven Officien van Weertschappen ende Mynen van den voorgeschreven Vissche, ende van den proffyte van den voorschreven ontfange, geheyte innegelt, latende, gevende ende verleenende, mits desen der voorchreven Stadt, die volcomen dispositie daar af met oyck van alle anderen Officien ende diensten boven geschreven, enen eygelicke anderen aangaande der Politien Onsser voorschreven Stadt, het sy dat het aldaar Officien oft diensten syn geweest, en voor sulck geacht ende gehouden, oft neghene Officien diensten ende die men soude mogen houden, dat Officien oft diensten souden syn; desgelyx van den administratien, momberyen ende gouvernementen in de voorschreven huyse van den Heyligen Geest, van de Gasthuijsen, van der Kercken, van den Siecken of Melaatschen ende andere Goidts-huysen boven geschreven ende yegelicke andere van gelycke conditien, om van den selven Officien ende diensten te gebruicken ende te üserene alsoo en in der manieren als sy hier voormaals gedaan hebben gehadt, oft anders alsoo sy weten en bevynden sullen in hoeren Raide ten oirbare ende prouffyte Onsser voorschreven stadt dienende; Ende dat sy in denselve Officien en diensten sullen mogen, overmits Onse Schepenen, Gesworen ende Raide Onsser voorschreven stadt, stellen en setten, persoonen daartoe nutte en oirbaarlyk wesende, om die te bedienen, alsoo als sy hier voormaals hebben pleegen te doen, ende sy deden voir den tydt Onsser voorschreven giften ende verleeningen en andersints" [1]).

Bij een resolutie van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden van 5 Augustus 1650 werd de Stadsregeering in bovengenoemde gekochte praerogatieven, bevestigd [1]).

[1]) *Plakaten en Ordonnancien van 's-Hertogenbosch.* Zie bijlage IIa.

Reinier van Arkel had evenwel bepaald, dat de Vuurmeesters van het Hinthamereinde alleen bevoegd waren om de bestuurders van het gesticht te benoemen, zoodat het wel niet behoeft gezegd te worden, dat de Stadsregeering nimmer deze functionnarissen heeft aangesteld, hetgeen wij ten overvloede met enkele voorbeelden zullen bewijzen.

Rekening van 1491/2. „Item in de Wildeman doen men die meesters kiezen soude, betaelt 4 stuyvers op St. Thomasavont".

Rekening van 1516/8. „Item doen men die vier meesters koes totten regiment des huys voirscreven, betaelt 9 stuyvers".

Rekening van 1553/4. „Item ghegeven int huys doen die meesters ghecoren waren".

Rekening van 1606/7. „Den 20 December als die meesters van dezen huizen gecoren hadden nieuwe blockmeesters ende sindeloosmeesters alsdoen vertheert 5 gulden 10 stuyvers".

Rekening van 1666/7. „Item int kiezen van de nieuwe meesters verteert ende betaelt de somme van 4 gulden 2 stuyvers en 3 oirt".

Verder blijkt nog uit de reglementen van het gesticht van 1690, 1762 en 1788, dat de Blokmeesters altijd de Regenten van het gesticht hebben aangesteld.

Hoe is het nu te verklaren, dat de Stadsregeering reeds vóór 1458 toezicht had op het gesticht, terwijl de goederen daarvan toch niet aan haar toebehoorden? Laten wij in het kort de gronden onderzoeken, die hiervoor kunnen aangevoerd worden.

De gestichtsbestuurders konden met de aan hun zorgen toevertrouwde goederen niet handelen naar goeddunken; zij waren gebonden aan de bepalingen opgenomen in den stichtingsbrief, bekrachtigd ook door den Schout en de Stedelijke Regeering. Wanneer zij nu maar zorgden, dat deze goederen werkelijk werden aangewend tot bereiking van het doel, waarvoor het gesticht was opgericht, dan viel er op hun beheer niets aan te merken. Maar nemen wij nu eens aan, dat zij door grof verzuim of slecht beheer, het doel, dat als nuttig

erkend was, verwaarloosden, zoodat de stichting in verval kwam. Dan zou niemand de gestichtsbestuurders kunnen dwingen hunne plichten na te komen, terwijl het toch noodig was, dat 't geschiedde. De bestuurders zouden maar vrij zijn de plichten, die zij op zich genomen hebben te verzuimen, vrij zijn om de bedoeling van den Stichter te verwaarloozen? O neen. Aan dergelijke gevallen had de Stadsregeering ook gedacht. Zij wist al — vermoedelijk was zulks bij eenige gestichten al eens voorgevallen — dat zoolang er geen toezicht op eene stichting van hooger hand bestaat, er geen waarborg is, dat de goederen volgens de bepalingen van den stichtingsbrief zullen beheerd worden. Van daar dan ook, dat zij een Provisor (Schepen) over het gesticht aanstelden, die uitsluitend de taak had, om de wil van den Stichter, die de wet is der stichting, te doen eerbiedigen.

Gaarne hadden wij hier eene beschrijving willen laten volgen van den rechtstoestand der Bossche gestichten in de middeleeuwen, in de reformatie, tijdens de Bataafsche Republiek, het Koninkrijk Holland, inlijving bij Frankrijk enz., maar dit zou ons te ver buiten de vastgestelde grenzen onzer verhandeling voeren. Hoogst noodzakelijk lijkt het ons evenwel, dat dit gewichtig en moeilijk onderwerp eens in studie worde genomen en te boek gesteld [1]).

Tijdens onze nasporingen zijn echter vele plakaten enz. ons onder de oogen gekomen, waaruit een stuk geschiedenis van den rechtstoestand is vast te leggen. Wij achten

---

[1]) Degene, die zijn krachten eens zou willen beproeven om dit veld te gaan bearbeiden, dat nog geheel braak ligt, zal, om de rechtspositie der Bossche gestichten te kunnen beoordeelen, vooral niet uit het oog mogen verliezen, dat het niet alleen van het grootste belang is, dat hij de geschiedenis van het ontstaan en den aard dezer geestelijke en burgerlijke gestichten in vroegere eeuwen, alsmede de staatkundige verhoudingen der verschillende geheerscht hebbende machten, meester zij, maar noodzakelijk de talrijke plakaten, ordonnanties enz. die in deze gewesten zijn uitgevaardigd, moeten opsporen, door middel waarvan de plaatselijke Overheid een nieuwen staat van zaken heeft ingevoerd, terwijl vooral diende onderzocht te worden of de maatregelen in een tijd van staatkundige omwenteling genomen inderdaad door de wettige Overheid zijn vastgesteld, m. a. w. of die Overheid bevoegd was het recht vast te stellen.

die te belangrijk om ze hier niet met een enkel woord te bespreken.

Een brief van Philips, gegeven in de stad Brugge den anderen dach van Januario int jaar Ons Heeren 1463, bepaalt:

„dat van nu voortaan tot eeuwighen daghen die voorschreven Kloosteren, Godtshuysen, Gasthuysen, vergaderinghe van Mannen ende Wyven, ende alle andere Geestelycke persoonen, noch iemant van huerent wegen, noch tot heuren behoef, egeen chynsen, renthen, pachten, of erfgoederen bij maniere van coop, transporte, gifte by testamente oft andersints en sullen moghen vercryghen binnen der voorschreven stadt ofte Meyeryen geleghen, ten sy by openbaren oorlof ende consent van Ons" [1].

Een plakaat van Karel V van 26 April 1515 [2] beperkt het opeenstapelen van goederen in de doode hand nader:

„dat geene onberuerlycke goederen, het sy eigen goederen, leengoeden, emphiotike goeden of cynsgoeden en sullen mogen verkocht, gecedeerd of getransmuteert worden, by wat saecke oft titele het wesen mochte, tot behoef van eenige Cloosteren, Godtshuysen, Capellen, Collegien oft andere doode handen, ten ware by gemeyne oorlof ende consenten van Ons".

Een ander artikel verbood het verkrijgen van onroerende goederen:

„Item dat insgelyckx geene onbereurlicke goederen by titel van generaele oft particuliere successien by testamente oft eenige andere uytersten wille of gifte, hetsy donatione mortis causa oft van intestato, geentsins en sullen moghen toekomen, succederen oft devolveren tot Cloosteren, Godtshuysen, Collegien ofte andere doode handen versterven, verclaerende alles te blyven voor nul en van onweerde".

Een plakaat van 6 Juli 1515 [3] schrijft voor, dat de Godshuizen, Kloosters enz. die geamortiseerde goederen gebruiken, daarvan zullen betalen zooals gebruikelijk is, terwijl een pla-

[1] J. van Oudenhoven, p. 127.
[2] *Plakaat van Braband,* VIII p. 139.
[3] *Groot Plakaatboek,* II 2048.

kaat van 8 September van dat jaar [1]) nog de volgende bepalingen bevat:

„Alsoo binnen onse landen groote menichte van Godthuysen syn, die dergelycx vermeerderen en dat vele landen, die contribuabel waren en daar van wy dagelycx in beden en de subsidien plagen gediend te wesen, vervreemt en gealieneert worden in die selfde handen, soo hebben wy noch geordoneert en gestatueert, dat gheene nieuwe Godtshuysen enz. gesticht of getimmerd moghen worden dan by expressen consent of octroy van ons".

Op bevel van Karel V werden in 1516 al de goederen die de Gasthuizen, Godshuizen, Kloosters en andere gestichten in 40 jaren hadden verkregen, geschat [2]). In Braband alleen beliep deze schatting over de 90.000 Philipsgulden.

Was het oprichten van nieuwe gestichten bij voorschreven plakaat van 6 Juli 1515 verboden, in een plakaat van 19 October 1520 [3]) werd dit voorschrift nog eens herhaald, alsmede dat het aan alle doode handen verboden was vaste goederen en onkwijtbare renten te acquireeren.

Een plakaat van 15 September 1521 [4]) stond aan de gestichten toe om losbare renten te verkrijgen, terwijl twee jaren later [5]) de goederen in de doode hand als wereldlijke belastingen moesten betalen.

Een streng plakaat zag op 20 Maart 1524 [6]) het licht. Daarbij werd bevolen, dat alle Godshuizen, gasthuizen, conventen en andere gestichten, alle leenen, goederen, landen, erven, huizen, renten, pachten enz. niet geamortiseerd zijnde, uit hare handen moeten doen, op verbeurte daarvan, noch om voortaan gelijke goederen te aanvaarden bij testament, legaat of schenking. Op 16 October 1531 herhaalde Karel V deze strenge bepalingen nogmaals, terwijl hij twee jaren later

---

[1]) *Groot Plakaatboek*, II 2051.
[2]) J. van Oudenhoven, p. 124.
[3]) *Plakaat van Braband*, I, p. 81. *Gr. Plakaatb.* III, p. 396 en 1209.
[4]) *Plakaatboek van Braband*, III, 384.
[5]) *Plakaatboek van Braband*, III, 284. (Plakaat van 4 Sept. 1523).
[6]) *Groot Plakaatboek*, II 2974.

het overdragen van huizen en erven aan geestelijken en Godshuizen verbood.

Belangrijk is ook nog het plakaat van Mei 1531, waarbij de Kerken, Godshuizen en andere gestichten werden verplicht om hunne landerijen tegen overstrooming te bedijken.

Keeren wij thans weder terug tot het gesticht „Reinier van Arkel".

Aan de bestuursfunctie had de Stichter het openbare ambt van Vuurmeester verbonden, hetgeen heel juist was gezien, want hij was dan verzekerd, dat het gesticht nimmer onbeheerd zou kunnen zijn. Immers de verplichting tot beheer ging — zij het dan ook bij keuze — direct over op hunne ambtgenooten.

Niet altijd heeft men zich aan het voorschrift, om de bestuurders uit de Vuur- of Blokmeesters van het Hinthamereinde te kiezen, gehouden; meerdere malen zelfs is hiervan afgeweken. Toen de Provisor van het gesticht, Mr Jan Hendrik van Heurn, bijvoorbeeld in 1773 weder een dergelijk geval constateerde en dit bij het Stedelijk Bestuur had aanhangig gemaakt, besloot dit College, dat het de keuze voor ditmaal als wettig zal beschouwen, maar dat men in het vervolg zich stipt had te gedragen naar den inhoud der oprichtingsakte, waarin is voorgeschreven, dat niemand tot Regent van het gesticht kan worden benoemd, alvorens tot Blokmeester van het Hinthamereinde te zijn gekozen [1]).

Evenals de familieleden van den Stichter, die tot beheerder werden gekozen, waren ook de Vuurmeesters verplicht om een eed te doen, wellicht, omdat de Stichter had bepaald, dat de Vuurmeesters van hun bewind aan niemand rekening en verantwoording verschuldigd waren. In de akte van 1444 wordt omtrent het afleggen van dien eed niets gezegd en aangezien de gegevens van de stichting af tot 1469 helaas ontbreken en de bescheiden nà laatstgenoemden datum hieromtrent geen licht verspreiden, weten wij niet of deze eed

[1]) *Notulen van de stad* dd. 6 Juli 1774.

al dan niet werd afgelegd. Vast staat evenwel, dat in de notulen van het gesticht, die van 1690 af over het algemeen genomen regelmatig zijn bijgehouden, van eene eedsaflegging door de Regenten van het gesticht niets blijkt. Wij vermoeden, dat Schout en Schepenen door hun voorschrift van 1444, om elk jaar — in strijd met den stichtingsbrief — rekening en verantwoording te eischen, het afleggen van een eed overbodig achtten.

Tot omstreeks 1518 was het beheer toevertrouwd aan vier Regenten, die twee jaren achtereen zitting hielden. Dan begint een nieuw tijdperk en zijn er slechts twee Regenten, en wel het eerste jaar als aankomend, 't volgende jaar als regeerend Regent. Om welke oorzaken deze verandering heeft plaats gegrepen, staat nergens vermeld.

Aan het voorschrift, dat slechts één Vuurmeester de functie van Regent twee jaren lang mocht waarnemen, zooals de stichtingsakte uitdrukkelijk bepaalt, heeft men zich niet altijd gehouden. Integendeel. Wij zien bijvoorbeeld Claes van Goch van 1518 tot 1525 en Jan Aerntzn. van 1525 tot 1532, dus zeven jaren achtereen, het gewichtige ambt van regeerend Regent bekleeden. Deze verandering kan zijn geschied, wegens gebrek aan geschikte opvolgers, of omdat men er misschien een groot nut in zag, om eenzelfde persoon langer aan het bestuur te houden.

De wijze, waarop de Regenten werden gekozen, wordt ons verhaald in eene memorie van 1582. [1])

„Opten 20 dach Decemb. anno 1500 twee en tachtentich, wesende op Sint Thomasavont de aude blockmeesters en sindeloosmeesters in de Valck om te kiesen eenen blockmeester en eenen sindeloosmeester vergaedert wesende, hebben geresolveert en tot een euwighe memorie laten bescryven, de manier van doene, so men van auts gewone is te kiesen de blockmeesters ende sindeloosmeesters, om in toucomende tyden de aude manier van kiesen te onderhouden en nae te volghe, welcke soe is als hiernae volcht.

---

[1]) *Archief Godshuizen*, n° 803.

Op Sint Thomasavont worden byeen geroepen de aude blockmeesters en sindeloosmeesters met deghene, die tegenwoerdelyck dienen ende alsdan worden ierts voer den block op een papier gescreven, vier goede mannen, wonende binnen desen block, gehuyst ende gehoeft binnen desen block wesende, van welcke vier mannen worden alsdan gecosen mette meeste stemmen twee, van welcke twee, des anderen daechs, wesende Sint Thomasdach, de voirscreven aude blockmeesters en sindeloosmeesters worden geroepen tegens de middach in Sint Anthoniscapele en aldaer ter presentie van de meesters voirscreven, de joncste aenblyvende blockmeester van twee gecosen mannen tot dienst van armen tegens het aenstaende jaer eene kiest, die den selven aenblyvenden blockmeester belieft; van gelycke doet men ten voirscreven daghe inde Electie ende kiesen van sindeloosmeesters en om tselve te onderhouden, soe hebben dese naevolghende blockmeesters en sindeloosmeesters en aude meesters dit onderteekent ten daghe, maent en jaer voirscreven, te wetene: Dirick Tielmans en Willem Ariens, tegenwoerdige blockmeesters, Jan van Weert en Willemss. van Beeck, tegenwoerdige sindeloosmeesters ende Wouter Tolinck, Peter Aertss, Mathys Mathyssen, Peter Lamberts, Jan Dirick, Sander Jacopss, Gerit Geritss, verver ende Goyarts van Engelant als aude meesters.

Ick Wyllem Aryenssen.
Aert Willems.
By my Mathys Mathyssen.
Peeter Lamberts.
Jan Dierck Gobels.
Goyart van Engelant.
Ick Dierck Tielman van Diepenbeeck.
By my Jan van Weerdt.
By my Wouter Tolinck.
By my Peter Aertss.
Gheryt Gerytss.
Sander Jacops van Boesdonck.

Toen de Republiek in den zomer van 1629 een groot leger, onder bevel van Prins Frederik Hendrik van Oranje-Nassau, afzond om 's-Hertogenbosch in te nemen en onder hare heerschappij te brengen en dit na een langdurig beleg den 14^{n} September van dat jaar geschiedde, was onder de voorwaarden, waarbij de stad zich moest overgeven ook eene bepaling opgenomen ten aanzien van de aanstelling van de Provisoren en Rectoren der verschillende aldaar bestaande gestichten.

Zoo lezen wij bij artikel XIX der „Poincten by syne Princelyke Excellentie ende de Gedeputeerde van de Hooge Moghende Heeren Staten Generaal der Vereenichde Provin-

cien den 14 September 1629 aen die Geestelyckheyt, Magistraet ende Borgerye van de Stadt van 's-Hertogenbosch geaccordeert, „dat de Regeeringe der Taeffel van den heiligen Gheest, groote Gasthuys, Fabricque der Kercken, Weeshuysen, Leprosen, Vondelinck-huysen, Sinneloose-huyse ende alle andere particuliere fundatien van Mannen ofte Vrouwen Gasthuysen, ende het stellen van de Provisoors ende Rectors van dien, sullen by de drie Leden [1]) gedaen ende geconfereert [2]) worden, soo ende gelyck tot noch toe in gevolch van oude Privilegien der selver stadt is geploghen." [3])

Dit voorschrift was in strijd met den fundatiebrief van het gesticht, waarin uitdrukkelijk is bepaald, dat de bestuurders daarvan uit en door de Blokmeesters van het Hinthamereinde moesten benoemd worden. Om die redenen vermoeden wij, is artikel 19, voor zooverre uit de rekeningen is op te maken, dan ook nooit op het Zinnelooshuis toegepast, zoodat de bestuurders van het gesticht, in die voor de Katholieken zoo treurige tijden, hunne rechten ten aanzien van het aanstellen hunner mede-bestuurders hebben kunnen handhaven.

Tot staving dezer meening enkele voorbeelden; „Den 18n December als men nieuwe meesters deses Goidtshuys ende van den Block vercose, 6 gld. en 14 st." (Rekening 1631/2). „Item Dirck Dongens betaelt ende verteert int kiesen van de nieuwe meesters, 4 gld. en 8 st." (Rekening 1651/2). „Int kiesen van de nieuwe meesters verteert naer ouwer manieren, 3 gld. en 13 st." (Rekening 1665/6). Verder verwijzen wij naar de Reglementen van het gesticht van 1690 en 1762 (art. 1.).

In de vergadering van Regenten van 1 Juli 1690 [4]) werd een nieuwe ordonnantie, meer het algemeen beheer en bestuur betreffende, opgemaakt. Zooals het opschrift zegt, was de bedoeling „de onderhoudinghe van een goede harmonie int bedienen ende regeren van den block ende Goidtshuys."

[1]) De Drie Leden van Stadsregeering.
[2]) Aangesteld.
[3]) Afgeleid van plegen (gedaan is).
[4]) *Archief Godshuizen*, n° 804, bl. 1 en volg.

Art. 1.

Dat int kiesen van eenen nieuwen Blockmeester ende Regent van den voorschreven Godtshuyse sal gereguleert werden naer ouder gewoonte, behalve den keuse, welcke placht te staen aen den jonxtaenblyvende Block- ende Sinneloosmeester ende sal gereguleert worden naer de meerderheyt der stemmen, doch in egaliteyt van stemmen, sal den joncxtaenblyvenden meester, daervan mogen kiesen, denghenen hem believende, welcke gekozen meester alsdan in den register der resolutien sal worden aengeteekent, gelyck oock mede vant Caters-gasthuys.

2.

Dat soo wanneer iemant van de Block- ofte Sinneloos-meesters capel ofte vergaedringhe doet leggen, gehouden sal syn, door den dienaer van den voorschreven Godthuys in den omganck te doen noemen ende uytdrukken den meester, die het capel ofte vergaederinghe doet leggen, in den verstande nochtans, dat een meester buyten bedieninghe synde, sulcx niet en sal vermogen te doen, tensy met consent ende kennisse van den bediende ende regerende meester ende contrarie doende sal verbeuren twaalf stuyvers.

3.

Dat een meester capel ofte vergaederinghe geleght hebbende, selffs niet ende compareert sal verbeuren vier stuyvers ende denghene met den lesten clockenslage van de gestelde ure niet in de camer synde, twee stuyvers.

4.

Dat den meester geproponeert ende voorgedraegen hebbende aen syne medemeesters doorsaecke ende reden van de geleghde vergaederinghe ende daerop de genomene resolutie ende conclusie gehoort ende verstaen hebbende, gehouden sal syn deselve in den register der resolutiën aen te teyckenen, met jusertie van dage, maendt ende jaere, ten waere in saecken van geringhe importansie anders verstaen wierde, ende iemandt hierinne negligent bevonden werdende sal verbeuren twaalff stuyvers.

5.

Dat int houden van capel oft vergaederinge de meesters

gehouden sullen syn te gaen nedersitten in ordre naer oudtheyt hunner bedieninghe, om alsoo met aandacht te connen aenhooren tghene by den meestervergaederinghe geleght hebbende staende sal worden geproponeert, waarop een ieders oordeel ende sentiment van de oudtsten tot den joncxten toe met alle modestie sal worden aangehoort ende vervolgens alsoo met goede voorbedachten raede ende rype deliberatie naer gelegentheyt der saecken gejugeert ende geresolveert onder restrictie, dat deghene contrarie deses doende, alsoock daerinne voor synen tour spreeckende, sal verbeuren twee stuyvers ende gelycke ordre int nedersitten sal geobserveert worden tyde van thouden der maeltydt int Godtshuys voorschreven, op poene als voors. 2 Stuyvers.

6.

Dat niemandt van de meesters van te compareren op de vergaederingen vry ofte geexcuseert sal wesen, tensy impotent, sieck ofte buyten de stadt waeren, twelcke hy gehouden sal syn aen den dienaer in den omganck bekent te maecken of sal verbeuren twee stuyvers.

7.

Dat niemandt tot het bedienen van den voorschreven Block ende Godtshuyse meer dan driemael niet en sal mogen gekozen, nochte aengestelt worden, gelyck oock niet een man gepasseert synde den ouderdom van vyffensestich jaeren, ten waere den noodt anders vereyschte.

8.

Dat soo wanneer iemandt van de meesters ofte desselfs huysvrouwe kome te sterven, gehouden sal syn tot het begraeven van het doodt lichaam te compareren in den rouw met sluyers ende handtschoenen ende daertoe te vergaederen in de camer van den Godtshuyse voorschreven alwaer naer het slaen van den laetsten clockeslage van elff uren deghenen absent bevonden werdende sal verbeuren twee stuyvers ende sich van het lyck absenterende acht stuyvers.

9.

Dat de meesters voor den dienst van neffens het lyck van den overledenen meester ofte desselfs huysvrouwe gegaen te

hebben, sullen genieten ende profiteren twee ducatens ende oft het gebeurde, dat iemandt met koetsen oft andersins begraven wiert, soo sullen evenwel de meesters de bovenstaende somme genieten.

10.

Dat in de byeencompsten van de meesters in de camer van den voors. Godtshuyse voor egeenen hoogeren prys sal mogen gespeelt werden dan twee stuyvers ende iemandt bevonden werdende voor hoogeren prys gespeelt te hebben, ofte eenige weddingen te hebben aengegaen boven ses stuyvers, sal verbeuren het geld daeromme hy gespeelt ofte gewedt heeft in de busse der Godtshuys voors. ende daerenboven tot behoeff van de meesters een halff vate bier van drie guldens.

11.

Dat soo wanneer den eenen meester den anderen met scheltwoorden injurieert ofte heet liegen, sal verbeuren een half vate bier, ten pryse voors. ende wanneer dat hy hem sloege, eene tonne bier.

12.

Dat de Blockmeesters op de Hooghtyde van Paaschen ende Kersmisse uyt den inkomsten van de Block niet meer en sullen mogen doen maelen om te spynden dan twintich malders rogge, ieder reyse, gelyck oock aen de huysarmen niet meer en sullen mogen distribueren, als de jaerlycxe provenuen van den Block syn renderende, ten waere naer constitutie des tydts by de gesamentelycke meesters anders verstaen ende geordineert wierden ende iemandt bevonden werdende meer gedebourseert ende uytgegeven te hebben als dincompsten van den voors. Block syn bedraegende, sal 'tselve tot laste van den Block niet mogen repeteren, maer daervan gefrustueert syn.

13.

Dat den affgaende Blockmeester den aenkomende tot de Paescher spynde sal moeten overleveren twintich malders rogge.

14.

Dat den affgaende Blockmeester aen den aenkomende sal

moeten overleveren alle het brandtgereetschap wel versien ende gerepareerd om in tyden van noodt gebruyckt te connen werden, sullende daertoe, alsmede tot het onderhouden van de gemeene watertrappen, ieder Blockmeester in syn jaer gehouden syn te collecteren, de penningen by forme van trapgelt naer voorgaende daerop gehoudene capel ofte vergaederinge, op poene, dat deghene hierinne negligent synde, boven syne gedebourseerde penningen sal verbeuren een tonne bier.

15.

Dat de regerende Block- ende Sinneloosmeesters voortaan gehouden sullen syn alle renten, chynsen, pachten ende schepenen schuldtbrieven meer dan drie jaeren tachter ende onbetaelt staende by wegen van recht oft andersins in te vorderen ende op te maenen ende henne gedaene devoiren daertoe by reeckeningen te verantwoorden ende by aldien iemandt bevonden werdt daerinne negligent geweest te syn ende niet behoorlyck geinvigileert te hebben, sal verbeuren van iedere rente, chyns, pacht ende schepenschuldtbrieff, twaelff stuyvers.

16.

Dat den Block- ende Sinneloosmeesters gehouden sullen syn in henne registers ofte maenboeken pertinentelyck aen te teeckenen den ontfanck van de renten, chynsen, pachten, landthueren etc. met insertie van dage, maendt ende jaere ende by onderteeckeninge van henne naemen, op poene, dat denghene sulcx omitterende van ieder text ofte post sal verbeuren drie stuyvers.

17.

Dat d'affgaende Block- ende Sinneloosmeesters gehouden sullen syn aen de aenkomende meesters over te leveren alle reeckeningen, rentebrieven, chartes ende papieren, den Block ende Sinnelooshuyse voors. concernerende ende indien eenige brieven om in rechte te dienen waeren overgegeven, sal tselve onder een schriftelyke memorie moeten notificeren om van deghene daeronder die berustende syn te konnen gerepeteert werden ende soo iemandt daerinne naerlaetich bevonden werdt, sal verbeuren een halff vate bier.

18.

Dat soo wanneer capel oft vergaederinge gehouden wordt, niemandt en sal vermogen sigh uyt de vergaederinghe ofte buyten de camer te begeven voor alleer op de propositie van den meester, die de vergaederinghe heeft doen leggen, sal wesen geresolveert, op poene van vier stuyvers.

19.

Dat gheen Sinneloosmeester en sal vermogen eenige nieuwe wercken te maecken (uytgenomen gemeene noodige ende dagelycksche reparatien) dan met consent ende kennisse van de gesamentlycke meesters ende by resolutie daerop naer gehouden capel genomen ende iemandt bevonden werdende hierinne gepecceert te hebben, sal verbeuren soodanige boeten als in de vergaedringhe ende houden van capelle met meerderheyt van stemmen sal werden uytgesproocken.

20.

Dat den Blockmeester gehouden sal syn te doen syne reeckeninghe alle jaere op den tweeden Dinsdagh naer den Hooghtyde van Kersmisse ende den Sindeloosmeester veertien daghen à drie weken daeraenvolgende naer gelegenheyt des tydts ofte sal verbeuren denghene hierinne negligent synde, oock mede die tot het aanhooren, sluyten ende passeren der voorschreven reeckeninghe sonder merckelyck beletsel niet en sal hebben gecompareert, een halff vate bier.

21.

Dat men bij het doen van voors. reeckeninghe, alsoock tot de byeencompsten van de meesters op andere tyden gehouden sal syn soodaenich bier in te leggen als met meerderheyt van stemmen sal goetgevonden ende verstaen worden, waernaer mede sal werden gereguleert ten regueerde van de coste by de voors. reeckeninghe te doen ende iemant bevonden werdende alsulcke resolutie overtreden te hebben, sal gehouden syn het bier by hem ingeleght ende extra ordinaire coste gedaen selffs tot synen laste te betaelen.

22.

Dat oft gebeurde iemandt van de meesters bevonden wierdt

buyten de vergaederinghe bekent gemaect te hebben, dat by capelle ende in de camer te seggen verboden is, hetsy, van serieuse saecken aengaende de regeringhe van den Block ende Sinnelooshuyse, of te wel van eenige scheltwoorden, slaen etc. sal verbeuren een kinneken bier, mits daervan by behoorlycke preuve overtuyght synde, twelck sal staen ter arbitragie van de twee oudste ende regerende meesters.

23.

Dat soo wanneer bevonden werdt, dat de regerende meesters met pressante affaires geoccupeert syn ende de saecke by hen op de vergaederinghe geproponeert niet ende can werden waergenomen, nochte naer vereysch van die geeffectueert, soo sullen daertoe met meerderheyt van stemmen twee à drie meesters werden gecomitteert om daerover te vaceren ende sal denghene alsulcke commissie weygerende aen te nemen verbeuren ses stuyvers.

24

Item sal den meester capell ofte vergaederinghe geleght hebbende, de resolutie van syne gedaene propositie affvraegen van den oudtsten tot den jonghsten toe, in behoorlycke ordere sonder iemandt over te slaen off sal den meester van het leggen der voors. vergaederinge daervoor verbeuren twee stuyvers ende denghene voor synen tour spreeckende, eenen stuyver.

25.

Item oft gebeurde, dat iemandt onwillich waere syne boete te betaelen ende sich aen het oordeel van onpartydige meesters niet ende wilde submitteren, soo sal denselve naer driemael aengenaemt synde verbeuren dubbele boeten ende daernaer vergaederinghe daerop geleght synde, moeten betaelen soodaenige boete als tot syne laste met meerderheyt van stemmen sal werden uytgesproken sonder eenige tegenseggen.

26.

Item dat alsoo verscheyde vruchteloose vergaederinge werden gelegt tot naedeel van de meesters ende Regenten van den Block ende Sinnelooshuys voorschreven over het bestellen ende aennemen van simpele menschen in den huyse voor-

schreven, soo sal den Sinneloosmeester, nu wesende ende naemaels komende, naer d'eerstgenomene resolutie van de meesters, gheene tweede vergaederinge ofte capelle mogen houden, sonder daervan betaelt te worden tot behoeff van de meesters, een gulden thien stuyvers, welcke somme alvoorens sal moeten gesurueert werden ende by naerlaticheyt sal den meester daervoor responsabil wesen.

27.

Item dat by het innemen ende ontfangen van simpele menschen in den cost vreemt ende buyten dese stadt woonende, sal gegeven worden tot behoeff van de voorschreven meesters voor henne gerechticheyt, de somme van vyff gulden, doch van poirterskinderen ende die van den armen bestelt worden, sal het ordinaris recht betaelt worden.

28.

Eindelinge, dat alsoo dese Ordonnantie is gemaeckt ende geraemt met eenparighe toestemminghe ende consent van de oude ende nieuwe meesters van den Block ende Sinneloos-huyse voorschreven, d'articulen hiervoor vermelt niet en sullen werden vermeerdert ofte vermindert, dan met wilkeure ende goetvinden van de meesters ende Regenten voorschreven. Ende opdat dese Ordonnantie promptelyck werden geobserveert ende niemandt ignorantie daervan en hebbe, soo werdt den Sinneloosmeester geinjungeert dese Ordonnantie op de capelle ende vergaederinge alle halff jaere eens voor te lesen, ende desgelyck mede op de dage vant keyse der nieuwe meesters om by de selve alsdan mede onderteeckent te worden ende by naerlaticheyt sal verbeuren ieder reyse twaelff stuyvers.

Aldus dese Ordonnantie gemaeckt, geraemt ende gesloten by de ondergeteeckende Block- ende Sinneloosmeesters binnen dese stadt 's-Hertogenbosch, op ten eersten July anno 1600 negentich.

Nadien zijn nog nieuwe verordeningen vastgesteld in 1762 en 1788, terwijl in 1802 ook een huishoudelijk reglement werd ingevoerd [1]).

[1]) Als bijlage III volgt het reglement van 1762. De verordening van 1788 is bijna eensluidend. Als bijlage IV het reglement van 1802.

In 1743 kwam in de vrijheid van kiezen van Regenten van het gesticht eenige beperking. Als opvolger van een Roomsch Katholiek Blok- of Zinneloosmeester moest n. l. altijd een Gereformeerde, en eveneens van een Gereformeerde altijd een Roomsch Katholiek gekozen worden [1]).

Ter voorkoming van familieregeering werd in 1791 bepaald, dat vaders, schoonvaders, zoons en broeders of zwagers van Regenten niet in het bestuur mochten gekozen worden, tenzij bij gebrek aan geschikte personen [2]), terwijl in 1809 werd vastgesteld, dat niemand tot Regent kon worden benoemd, alvorens twee jaren het ambt van Blokmeester te hebben bekleed [3]).

De dag, waarop de Regenten werden gekozen, was, zeker tot 1540, de feestdag van St. Thomas (21 December). In dat jaar wilden Schepenen hierin verandering brengen ter voorkoming van vergissingen en kosten [4]), en gaven aan de Blokmeesters en Regenten verlof zelf den dag aan te wijzen.

In de rekening van 1543/4 lezen wij, dat „des Donderdachs voer Sunte Thomas die nieuwe meesters gecoren werden", maar reeds van 1547 af keerden de Regenten terug tot den vroeger vastgestelden dag. Dit bleef zoo tot in 1762, toen de keuze werd gesteld op den eersten Zondag na St. Nicolaas, wat in 1788 werd veranderd op 5 December.

De keuze had plaats meestal in de St. Antoniuskapel, maar somtijds ook in een der herbergen „de Zwaan", „de Molen", „de Wildeman", „de Rog", of „de Valk", nà 1629 in het gesticht zelf.

Na de verkiezing werden de nieuwe meesters door den knecht van het Zinnelooshuis uitgenoodigd ter vergadering in de Regentenkamer. Hunne namen werden dan in het resolutieboek ingeschreven, met vermelding van dag, maand en jaar hunner keuze. Verzuimde de nieuwgekozene deze vergadering, dan werd hem een boete opgelegd van zes stuivers [5]).

---

[1]) Notulen van de stad dd. 2 December 1743.
[2]) id. id. dd. 6 Augustus 1791.
[3]) id. id. dd. 5 Januari 1809.
[4]) Rekening 1540/1.
[5]) Reglement 1762.

In die vergadering werd de nieuw benoemde geïnstalleerd. Dit geschiedde blijkbaar in 1554 ook in het gesticht, want de rekening van dat jaar vermeldt: „Item ghegheven int huys, doen de meesters gecoren werden ende nieuwe meesters willekom geheyten werdt, 2 Rynsgulden, 11 stuvers ende 1 ort"; in 1564: „item ghegheven den 6 February voir 6 potten wyns gedroncken, doen wy de nieuwe meesters willecom hieten, 24 stuvers".

In latere jaren werden de onkosten heel wat grooter. De regeerende Blokmeester moest acht dagen vóór de verkiezing eene vergadering uitschrijven, waarin de leden konden opgeven, welke spijzen en dranken zij dien dag wenschten te gebruiken. Verzuimde hij deze vergadering te beleggen, dan werd hij gestraft met een boete van zes stuivers. En had hij vergeten het opgegeven menu te bestellen, dan moest hij 30 stuivers betalen.

Sinds eeuwen was het gebruikelijk, dat op dien dag *f* 9.50 mocht verteerd worden, waarvan de eene helft betaald werd door den Blok, de andere door het Zinnelooshuis. Was er meer verteerd, dan moesten de Regenten dit uit eigen zak bijpassen [1]).

In de rekening van 1736 [2]) staat uitvoerig opgegeven, welke onkosten gemaakt werden naar aanleiding van het verkiezen van nieuwe meesters, n.l.

Een ton bier met draeggelt	6.	5.	0.
14 1/2 pond rundvlees à 3 st. met thuysbrengen	2.	4.	0.
9 1/2 pond kalfvlees à 3 1/2 st. met thuysbrengen	1.	11.	0.
Aen brood, koeckjes, meel etc. . . .	2.	0.	14.
Aen kaas	0.	18.	0.
Ses hoenders	2.	11.	0.
Vier endvogels	0.	15.	0.
Kaas	0.	5.	8.
7 3/4 pond boter	1.	8.	4.
1/2 pond roockvlees	0.	3.	8.

[1]) Reglement 1762.
[2]) Archief no 79.

8 pond kaarsen	1.	8.	0.
8 pond corstangnes	0.	16.	0.
Een pond suyker	0.	4.	12.
Een half pond (onleesbaar)	0.	1.	8.
Een half loot caneel	0.	1.	4.
Een loot noten en nagel	0.	2.	8.
Een loot witte peper	0.	0.	12.
Een pint boomoly	0.	5.	0.
Aen appelen	0.	2.	8.
Aen roode kool	0.	1.	0.
Aen knollen	0.	2.	8.
Aen mostaert	0.	0.	8.
Aen ajuyn	0.	0.	8.
Een kan asyn	0.	2.	0.
Twee bossen seldry	0.	2.	0.
Veltsla, andivi en krooten	0.	4.	0.
Suyckery	0.	0.	0.
Ses spellen kaarten	0.	6.	8.
Een half mantje pypen	1.	0.	0.
Aen Marike de kockin	1.	10.	0.
Aen een schotelwaster	0.	6.	0.
	24.	19.	6.

In 1808 is in de betaling van het verteer bij de keuze van nieuwe meesters eene verandering gebracht, want in de notulen der vergadering van 6 Februari lezen wij:

In aanmerking genoomen zynde, dat by het verkiesen van eenen nieuwen Blokmeester en nieuwen Regent dien dag ter eere van deselve eenige dépense worden gemaeckt, dewelke uyt de beurs van de present blyvende worden betaelt, en daer by ondervinding is gebleken, het getal der tractanten van jaer tot jaer vermindert en het des niet te min een inrigting is van het grootste nut, alszynde zulks dienende tot aenkweeking van een goede hermonie, alsmeede, dat leeden uytmakende het avondgeselschap, altoos de last hebbende gedraegen in het betaelen van kaerten, pypen, etc. en zelfs, dat die gebruyckt wierde op alle vergaederings, vroolyke avonden, maeltyden etc. en welke last over een klyn getal van compareerende Regenten wierd gedraegen, zoo is men onderling met unanieme stemmen overeengekomen, dat een zoowel als ander, te weeten, dépense op den dag van den

keus, kaerten, pypen, vuur, volgens een oud gebruyk, het geheele jaer door betaelt sal worden uyt de bus van boetens en inkoomende gelden van ingekomen Sinneloosen, en dat het te kortkoomende door de gesaementlyke Regenten, dewelcke van een of ander gebruyk hebben gemaeckt, sal worden gedraegen, wel te verstaen, dat diegeene vry zullen zyn, die van een nog van ander geen gebruyk hebben gemaeckt.

De nieuw gekozen Blokmeester was verplicht nà de keuze de gezamenlijke Blokmeesters en Regenten te tracteeren op een half anker rooden en een half anker witten wijn, terwijl de nieuw benoemde Regent den volgenden dag eveneens verplicht was de Heeren te onthalen op eene gelijke hoeveelheid wijn. Zoo echter op die twee avonden meer dan twee ankers wijn werden verorberd, moest hetgeen meer gedronken was, door de genoodigden worden betaald [1]). Deze tractaties hadden steeds plaats in de Regentenkamer. Over dit onthaal vinden wij in de notulen van 10 December 1750 het navolgende aangeteekend :

Op den 10 December 1750 is Godefridus van Amelsvoort gekosen als Blockmeester voor de derde reys en Anselmus van Wesel als Sinneloosmeester voor de derde reys, soo heeft den eerstgenoemde Godefridus van Amelsvoort volgens ouder gewoonte den wyn, die op den avont van den ceus geconsumeert is geweest onder de oude als nieuwe meesters, die altyd voor reekening van den aengekosen Blockmeester geweest is, geweygert heeft te betaelen, soo hebben de geintresseerde meesters gesamentlyk geresolveert den onwilligen te siteeren voor het Collegie van Schepenen om aldaer het vonnis af te wagten voor den geenen die ongelyck heeft. Soo hebben de vier meesters als gecommitteerde van de geintresseerde meesters, te weten Anselmus van Wesel als President van alle de meesters en Jasper Gast, Francis Coolen, Hendrik Corstens, op den 30 Januari den bovengemelde gesiteert voor Schepenen, die hem als onwilligh synde hebben gecondemneert om te betaelen, vermits sulkx in den Sinnelooshuyse een gebruyck is, hetwelk onderhouden moet worden, welke condemnatie onder protestatie van veel woorden

[1]) Reglement 1762.

tegen den bovengemelde is uytgesproken door den Heer Cuper van Olthuysen als President ter presentie van den geheelen Schepenstoel als volgt: de heer Crol, pensionaris, de heer Tulleken, Griffier, de heer Grahame als vice-president, de heer Paddenburgh, de heer Martini, de heer Eybergen, de heer 's-Gravesande, de heer Amende, de heer Smidts en de heer Beerestyn.

In margine staat nog aangeteekend:

Alsoo den gecondemneerde G. van Amelsvoort noch onwilligh bleyft om syne wyn te betaelen, soo hebben de Regenten goedgevonden van voor hem te betalen aan Willem van Zuylen, te weten 22 potten, hetwelck per memorie dient en toont sigh te wesen eenen malcontente van de goede harmonie en het out gebruyck.

Sinds 1690 was de nieuw gekozen Regent ook verplicht om het Reglement der instelling met zijne handteekening te bekrachtigen, ten teeken, dat hij zich naar den inhoud zou gedragen. Bij weigering moesten de gezamenlijke Regenten in eene speciaal daarvoor belegde vergadering zulke maatregelen nemen als door de meerderheid noodzakelijk werd geacht. En welke besluiten men in zulk een geval nam, blijkt nog uit de notulen der vergadering van 12 Februari 1762, toen twee Regenten bleven weigeren om het Reglement van 1762 te onderteekenen:

dat Reinier Hermans en Adriaan van Herk niet meer zullen worden uitgenoodigd op vergaderingen of eenige bijeenkomsten, noch op maaltijden of andere vroolijkheden, terwijl de bedienden van het gesticht zullen worden gelast, dat, indien het mocht gebeuren, dat voornoemde twee Heeren of een van hen in de gemeene vergaderkamer van de Regenten kwam, dezelve niet mogen worden bediend van die wijnen of bier, welke de dagelijks vergaderde Regenten tot hun gebruik en consumptie hebben ingelegd.

Toen vier jaren later weder groote oneenigheden — men sprak van onlusten — tusschen de Regenten over eenzelfde geval, alsmede over het boetenstelsel, waren ontstaan, kon

men, niettegenstaande de vertegenwoordigers van het Stedelijk Bestuur, de Heeren Professor Mobachius Qiraat en Mr. Molegraaf Juyn, alles in het werk hadden gesteld om het geschil op vredelievende wijze op te lossen, niet verhinderen, dat zeven Regenten ontslag namen [1]).

In 1768 bepaalde men, dat eene benoeming als niet gedaan zal worden beschouwd, zoo het Reglement door den belanghebbende niet is onderteekend [2]).

Als belooning voor hunne diensten kregen de Regenten tijdens hun bestuur samen *f* 6.— 's jaars. In de gestichtsrekening van 1534/5 vinden wij hieromtrent het volgende vermeld:

Item noch Jan Cuylen voir syn salaris als die outste Meester van den Sinnelooshuyse dats te weten, dat leste jaer van zyn tweeste jaer daer hem af toebehoirt ghelyck die Meesters dat tanderen tyden eendrechtelyck tsamen overdraghen syn ende gheordineert hebben, soe wien dat boeck vuert soude hebben 4 Rynsgulden ende syn meghesell soude hebben 2 Rynsgulden en dat voir hen groote moeite ende kommernisse die sy dair aff hebben, dairom Jan Cuylen alhier 6 Rynsgulden.

Vele jaren is het een gewoonte geweest, dat de nieuw benoemde regeerende Regent uit de kas van het gesticht *f* 10.— ontving tot aankoop van huishoudelijke artikelen [3]).

De echtgenooten van de Regenten waren omstreeks 1564 ook werkzaam voor het gesticht; zij waren belast met het beheer over de keuken, het inkoopen van eetwaren en andere zaken en het toezicht over het dienstpersoneel. Deze diensten werden door haar gratis verricht, alleen kregen zij elk jaar een halsdoek ten geschenke.

Het was een oud gebruik, dat de Dames-regentessen op den Maandag van vastenavond het warm brood, dat bij die gelegenheid aan de krankzinnigen werd toegediend, kwamen „boteren" [4]).

---

[1]) Notulen van het gesticht dd. 29 November 1766.
[2]) id. id. 31 December 1768.
[3]) Gestichtsrekening 1699/1700.
[4]) Notulen van het gesticht dd. 18 Februari 1808.

In de verordeningen van 1762 en 1788 is eene bepaling opgenomen, betreffende het kiezen van Roomsch-Katholieken en Gereformeerden tot Regenten, waarover wij hiervoor reeds met een enkel woord iets hebben medegedeeld. Dit voorschrift heeft in de practijk veel oneenigheid veroorzaakt tusschen het Stedelijk Bestuur en Regenten. Wij zullen hieronder de geschiedenis behandelen, waaraan dit voorschrift zijn ontstaan dankt.

Zooals onder het hoofdstuk „Stichting" reeds is aangehaald uit van Oudenhoven, hadden de Blokmeesters een gewichtige betrekking. Bij het overgaan der stad in 1629 is daarin geen verandering gebracht; dit geschiedde eerst bij besluit van de Stadsregeering dd. 8 October 1639. Van Heurn deelt ons in zijne „Historie der stad en Meijerije van 's-Hertogenbosch", deel II, bl. 504 hieromtrent het navolgende mede:

Hoewel de stad nu reeds elf jaren onder de magt der Algemeene Staten geweest was, hadden de Roomschgezinden egter het Blok- of Armmeesterschap alleen aan zig gehouden. De Regeering begreep, dat dit tot nadeel der armen van den Hervormden Godsdienst zoude kunnen strekken, had reeds in het voorige jaar gelast, dat ieder der negen wijken, door twee Blokmeesters van den Hervormden en twee van den Roomschen Godsdienst, bestierd zouden worden en had van haar besluit den Blokmeestereen kennis gegeven. Zij had ook agtien Blokmeesteren van den Hervormden Godsdienst aangesteld. Bij hun werden agtien Roomschgezinde gevoegd. De zaak bleef hier bij tot in dit jaar, wanneer de Blokmeesteren de Regeering te kennen gaven, dat de aanstelling der nieuwe Blokmeesteren, hun toekwam, omdat de blokken hunnen oorsprong hadden uit eene liefdaadige samenvoeging der burgerij, zoo als dit, uit de instelling van den blok van de Markt, in het jaar 1480, de oudste van allen, bleek, waar naar de andere blokken gestigt waren. Deze samenvoeging diende, om de armen te helpen en dus was het hunne zaak; ook had de Regeering zig nooit hiermede gemoeid. Bij de Voorwaarden van Overgaaf was ook bedongen, dat dergelijke stigtingen, op den ouden voet moesten blijven, zij verzogten derhalve, dat de Regeering, haar besluit intrekken wilde. Deeze volharde daar egter bij, en deed de Blokmeesters

aanzeggen, dat zij hun de vrijheid van verkiesing laaten zoude, mits zij, zo wel Hervormden als Roomschgezinden daartoe aanstelden. De Blokmeesteren verkoren hierop Blokmeesteren, alle den Roomschgezinden Godsdienst toegedaan. Schepenen ontboden hierop de Blokmeesteren, welke na eenige woordenwisseling aannamen, de Hervormde Blokmeesteren door de Regeering aangesteld, te erkennen, mits zij in het vervolg de vrije keuse behielden. Den volgenden dag verschenen de Blokmeesteren op het Stadhuis en zeiden, dat zij deswegen onder zig besloten en vastgesteld hadden, de schikkingen door de Regeering gemaakt te agtervolgen, voor zooveel die met de stigtingen en het oud gebruik niet streden en met opzigt tot de anderen, waren zij genegen eene samensprank te houden, om daarin zulke middelen te beramen, als men zonder partijschap van Godsdienst, oordeelen zoude te behoren. De Regeering vroeg hun, of zij de door hun aangestelde Blokmeesteren eenvoudig aannemen wilde. Hierop antwoorden zij, geene nadere verklaring te kunnen doen, waarop men hen deed heenen gaan. Toen gelaste men den nieuwe Blokmeesteren, door de oude aangesteld, de sleutelen hunner kisten over te geeven. Terwijl zij hiermede draalden, werd hun aangezegd, dien avond, voor zonnen ondergang, de sleutelen over te geeven, op de verbeurte van twaalf gulden, welke boete, den volgenden dag verdubbeld werd, en telkens alle dagen, totdat zij, den last der Regeering volbragt hadden. Des nademiddaags verscheen een der aangestelde Roomsche Blokmeesteren op het stadhuis, die verklaarde geene sleutelen te hebben. Men vroeg hem, of hij van zijne bediening wilde afstaan; hij antwoorde, neen, ten ware hij van die, welken hem aangesteld hadden, ontslagen was. Andermaal gevraagd zijnde, antwoorde hij, dat wanneer hij iets misdaan had, hij de gestelde boete voldoen zoude. Een ander verklaarde reeds afstand gedaan te hebben. Terzelver tijd verscheen een notaris, met twee getuigen, die uit naam der Blokmeesteren een protest deed. Zij betuigden daarin de sleutelen over te geeven, doch verzogten, zig daarover te mogen beraaden, andersins zouden zij zig aan hooger hand vervoegen. Men antwoordde hun, dat hun den last der Regeering bekend was en dat zij zig daarna zoude gedragen. De Regeering onderrigt, dat de Blokmeesteren gedurig samenkomsten hielden en eenigen van hun naar den Haage gezonden hadden, besloot mede eenige Gemagtigden derwaards te doen vertrekken. Inmiddels bragten alle de Blokmeesteren de sleutelen hunner kisten over. Ten

zelven dage vertoonde zig weder voor Schepens Kamers, een notaris en twee getuigen, met verzoek om binnen te staan. Den Kamerbewaarder, die hem beval een weinig te vertoeven, antwoorde hij, dat hij gelast was te zeggen, dat de Blokmeesteren onder protestatie hunne sleutelen overgebragt hadden, om alle boeten te ontgaan. Na verloop van drie of vier dagen, werden de aangebleven Blokmeesteren, nevens de Hervormden op het Stadhuis ontboden, daar hun gezegd werd, dat zij voortaan nieuwe Blokmeesteren konden aanstellen, mits zij een gelijk getal van Hervormden daartoe naamen; ook vroeg men den Roomschgezinden of zij de Hervormden, door de Regeering aangesteld, erkennen en met hun de blokken en den armen bestieren wilden. Dit met ja beantwoord zijnde, werden hun de sleutelen overhandigd.

Gold het vorenstaande uitsluitend de Blokmeesters, ook in het kiezen van Regenten kwam verandering.

Naar aanleiding van het benoemen op 13 December 1705 van een Roomsch Katholieken Blokmeester tot Regent van het gesticht, schijnt het eerste geschil te zijn ontstaan tusschen de Roomsch Katholieke en Gereformeerde Blokmeesters.

Blijkens de notulen der vergadering van het gesticht van 19 December 1705 hadden partijen, tot oplossing van dit geschil, zich tot de Schepenen der stad om eene uitspraak gewend. De Stadsregeering stelde de zaak toen in handen van den Heer Cornelis van Vrijbergen, Vice-President van het Stedelijk Bestuur en Provisor van het gesticht, die het geschil oploste door eene overeenkomst te maken tusschen de Roomsch Katholieke en Gereformeerde Blokmeesters van den volgenden inhoud:

Eerstelyck, dat de gedane verkiesinge, so van block als huysmeester wedersyts worden erkent.

Ten tweede, dat dan van den andere kant de Regenten van de Roomsche Religie beloven, so wanneer meergemelte heere Provisoor van Vrybergen, of iemandt anders van gelycke qualiteit, ingevalle van syn Zd. onverhoopt vertreck ofte afsterven tegens de aenstaende verkiesinge hier sal gelieven te recommenderen een man van de gereformeerde Religie, tegens den welcke geene overtuygende preuve van

inhabiliteyt sullen worden connen ingebragt, in dien gevalle den selve voor nieuwe meester, nevens de Regenten, van de gereformeerde Religie by stemminge sullen verkiesen ende aennemen en bysondere reflexie slaen op den persoon so nu, als voor heen door meergesegde gereformeerde Regenten voorgestelt ende genomineert, mits dat dan evenwel nevens denselven oock andere kiesbaere sullen werden gebracht op de nominatie, ende de verkiesingen altyt verders ongebonden ende vry blyven als voor desen.

Dit stelsel duurde tot 1743, toen op 2 December van dat jaar door de Stadsregeering werd besloten:

Offschoon in voorige tyden bereyts is vastgesteld geweest, dat de neegen blocken van de stad zullen worden bedient halff door Gereformeerde en half door Roomsgesinde blockmeesters, hetgeene tot nog toe is geobserveert in alle blockken, uytgenoomen die van het Hinthamereynd, alwaar die van de Roomse Religie prevaleeren in het regime niet alleen van den voorschreven block, maar oock van het Zinnelooshuis, alzoo de Regenten van het zelve, volgens de acte van de fundatie van den jaare 1442, uyt de blockmeesters moeten worden genomen, is nae deliberatie goedgevonden en verstaan, dat aan de blockmeesters van het Hinthamereynde zal worden aangesegt, dat zy in het verkiezen van de regeerende blockmeesters, alsoock van de Regenten van het Zinnelooshuis, die schickinge zullen moeten maken, dat altyt een Gereformeerde en een Roomschgesinde, soo in den block als in het Zinnelooshuys te samen in functie en regime zyn.

Dit besluit gaf dikwijls aanleiding tot groote moeilijkheden, omdat er in den blok van het Hinthamereinde toen zeer weinig Gereformeerden woonden en onder dezen waren er, behalve de leeraren van de Latijnsche scholen, bijna geen, die de geschiktheid bezaten, om een dier ambten behoorlijk waar te nemen.

Wij zien dan ook verschillende leeraren dier scholen o.a. Christiaan de Booy, Jacobus Bruyst en Jacob van der Hoeven de functien van Blokmeester en Regent verscheidene jaren bekleeden, doch ook hieraan maakte het Stedelijk Bestuur een einde. Uit overweging, aldus lezen wij, dat het waar-

nemen van het Blokmeesterschap of Regentschap van het gesticht door een Rector of Preceptor der Latijnsche scholen niet anders dan tot nadeel der jeugd moet strekken, werd, mede op advies der Heeren Schoolarchen der Illustre en Triviale Scholen, den 4n Juli 1764 door de Stadsregeering besloten, dat het den Rector of Preceptor voortaan verboden zal zijn, het ambt van Blokmeester of Regent van het gesticht aan te nemen.

Door dit besluit werden de Blokmeesters en Regenten nog in een moeilijkeren toestand gebracht.

Toen zij bij de verkiezing in 1766 geen anderen geschikten Gereformeerden candidaat konden vinden dan een leeraar van de Latijnsche School, gingen zij gezamenlijk in de vergadering van Schepenen van 3 December van dat jaar dezen onhoudbaren toestand uiteenzetten en verzochten of zij tot Blokmeester zouden mogen aanstellen Jacobus Oliphant, Preceptor der eerste Latijnsche School. Op dit verzoek werd afwijzend beschikt, men moest, aldus het antwoord van Schepenen, maar naar een anderen Gereformeerde omzien.

Bij de verkiezing op 7 December 1766 namen de Blokmeesters en Regenten blijkbaar weinig notitie van dit besluit van de Stadsregeering en benoemden met meerderheid van stemmen tot Regent Jacob van der Hoeven, Praeceptor der Latijnsche Scholen. Omtrent deze benoeming putten wij uit de notulen van 23 December 1766 het volgende:

Is voorgebragt door den heer Jacob van der Hoeven, vertrouwende, dat aan deese vergadering niet onbewust synde, dat hy bevoorens den dagh der keuse aen de leden hadden te kennen gegeven, dat ingeval den keus van Block- of Sinneloosmeester op hem soude mogte vervallen, hy die bedieninge niet soude konne aennemen, integendeel daertegens soude moeten protesteeren, uythoofde van sekere resolutie van myne Heeren van de Leden de dato 4 Juli 1764, soo als dan oock kennelyck is, dat op den verkiesingsdagh door hem oock is gedaen geworden, dierhalve versoeckende, dat deese vergadering geliefde goed te vinden aan hem des requirerende daervan te geven een declaratoir, verders, dat hy

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. VII. AFLEV. 1. JUNI 1925.

Firma Wilhelm van Eupen, Eindhoven

Bij gelegenheid der heiligverklaring der **Kleine Teresia van het Kindje Jezus van Lisieux** werd door ons uitgegeven een

KUNSTPLAAT,

een vier-kleuren reproductie naar een aquarel van den Heer B. REITH te Amsterdam, waarover DR L. SCHMEDDING S. J. in *„De Tijd"* o. a. het volgende oordeelde:

Wanneer de uitgever erin slaagt deze beeltenis bij het publiek ingang te doen vinden, mag hij er groot op gaan aan de godsvrucht der Nederlandsche Katholieken en aan de beminnelijke Heilige zelf een grooten dienst te hebben bewezen. Want hij brengt haar vereerders een portret van St Teresia en geen bedenksel van welmeenende maar min begaafde ontwerpers van devotieplaatjes. Wat de kunstenaar geeft, is een menschelijk gelaat en niet dat van een wassen pop. Beminnelijk is haar voorkomen en toch zonder een zweem van zoetelijkheid. Het kinderlijke van haar aanleg en karakter bleef behouden, doch hoe weldadig doet het aan onder dien zachten glimlach al den ernst harer Serafijnsche liefde en den bovenaardschen moed harer heiligheid te herkennen!

Moge het beeld der lieve Heilige zóó en niet anders staan afgedrukt in geest en hart van duizenden en nogmaals duizenden vereerders.

Verkrijgbaar bij den R. K. Boekhandel en bij de Uitgeefster ad f 1.25, fr. p. p. f 1.35.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel.

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10 %

THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

ERVEN & C°. OIRSCHOT

-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

—.— **Vraagt CATALOGUS.** —.—

Frans Boex, Wijnhandel

EINDHOVEN

Opgericht 1833 — Telefoon 128

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.
Koopt oude Boeken.

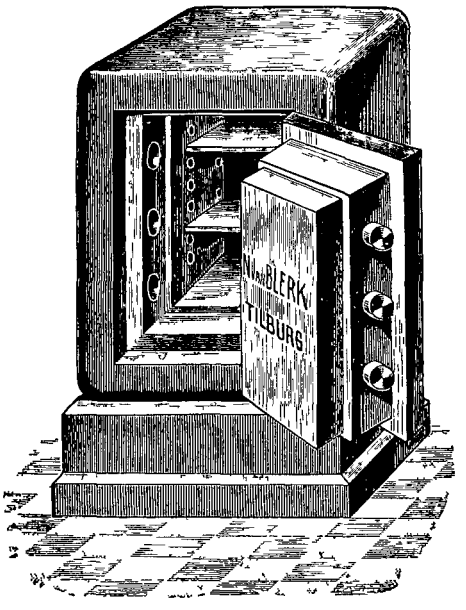

Jos. Huybregts
Aannemer
TAXATIE
Eindhoven
Prins Hendrikstraat
Teleph. 389.

G. ROMBOUTS,
Eindhoven Kl. Berg 23.
Voor Gebreide Goederen:
Kousen, Sokken,
Truien, Jumpers.
Speciale aanbieding van eerste klas fabriek

TEEKEN- EN SCHILDERKUNST
Alle behoeften op dit gebied vindt men uitsluitend
TUINSTRAAT 89
Encadrementen
Kunsthandel H. van Hoof, Tilburg.

B. ZWAANS
TILBURGSCHE
Steenkolenhandel
TEL. 216.
Piusstraat 89, Tilburg

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

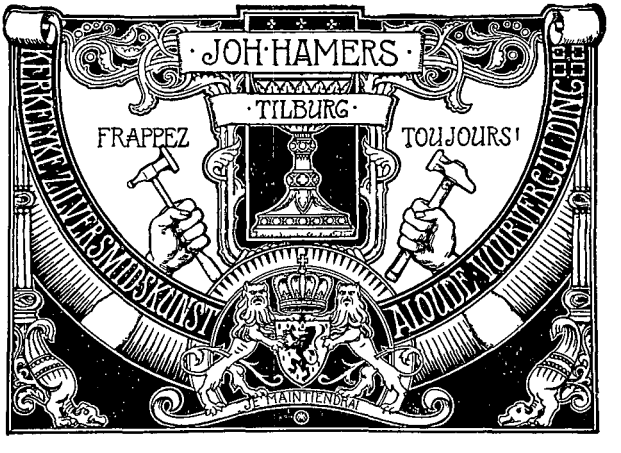
„De beste waarborg"

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

s BOSCH Vuchterstraat **TILBURG** Hoofdkantoor **VENLO** Roermondschestraat

Teleph. Interc. N0 675 Teleph. Interc. N0 427 (Techn. afd.) Teleph. Interc. N0 607

„ „ N0 833 (Boekhouding)

Telegramadres: EDISON

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64 TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Kerkkaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

Fa Johan Smulders

's BOSCH

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:-: OLIËN en VETTEN :-:

VUGHTERSTRAAT 33 POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

Dépôt voor Nederland van Fr. PUSTET, Regensburg.

MISSALEN	vanaf	f 40.—
ROUWMISSALEN . . .	„	f 3.50
BREVIERS	„	f 25.—
CANONTABELLEN . .	„	f 0.75
PRIMA WIEROOK . . .	„	f 1.35

VOORHANDEN:

Missa et Officia in festo

Eucharistici Cordis Jesu

feria V post Octavam SSmi Corporis Christi.

Firma J. H. de Leeuw

's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

VERSCHENEN bij:

G. Mosmans Zoon, 's-Hertogenbosch

(Uitgever van den Heiligen Stoel)

en bij **alle R.-K. Boekhandelaren** voorhanden:

EENE BLOEM UIT CARMELS LUSTHOF. — DE HEILIGE TERESIA VAN HET KINDJE JEZUS, ongeschoeide Carmelites 1873—1897. — Met verlof der Eerw. Moeder Priorin van den Carmel te Lisieux uit het Fransch vertaald door Pater PETRUS THOMAS HIKSPOOR, Ord. Carm., met tien platen en bandteekening van GER. GERRITS. Prijs *f* 1.75; in prachtband *f* 2.50. Franco per post *f* 0.25 hooger.

DE H. TERESIA VAN HET KINDJE JEZUS, onze Voorspreekster en ons voorbeeld. — Devotie- en Gebedenboekje ter eere der H. Teresia, met novene. Prijs *f* 0.45; in linnen bandje *f* 0.75. Per post 4 cts hooger.

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installeering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,

ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

DRUKKERIJ R. K. JONGENSWEESHUIS, — TILBURG
Postrekening No 13711 :-: :-: Telefoon No 566.

Een werkje van hooge, praktische opvoedkundige waarde

Fr. S. ROMBOUTS

Een Spiegel voor Moeders

(De Moeder van Don Bosco)

Herdruk, als Volksuitgave, van Opvoedkundige Brochurenreeks N⁰ 8.

(112 bladzijden in fijnen omslag)

Prijs per Exemplaar fl. 0.60
Bij 5—24 Exemplaren à fl. 0.55
» 25—49 » » fl. 0.50
» 50 en meer » » fl. 0.45

Een zeer nuttig boekje voor verspreiding in de huisgezinnen

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken, Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

Electr. Meubelfabriek
JOS. LODEWIJKS Eindhoven
Solied en voordeelig Adres
voor
uwe MEUBILEERING.
Steeds 60 tot 70 Modelkamers voorradig.

JOS. ANDRIESSEN
v.h. TH. ELIENS-VAN GEMERT
JUWELIER
MARKT N° 21 - EINDHOVEN
Reparatie-Graveer-Inrichting
Speciaal Adres voor het zetten
- en verzetten van Juweelen -
Vergulden -:- Verzilveren.

Gebrs. Eijkens
Eindhoven, Vrijstr. Telefoon 896.
Goedkoopst Adres in Baden en Gijsers.
Prof. Junker-gijser met Colijpso-Badkuip à f 125.--
Junker's Ruh-Gasfornuizen enz.

Losbladige Cahierband
(Systeem losbladig boek)
Fabriek voor Schoolschriften
„DE WERELD"
EINDHOVEN.

HET BESTE ADRES
VOOR
alle soorten Wollen Goederen
„De Belgische Kous"
J. BOOGAERTS,
FELLENOORD 22
EINDHOVEN.

Luxe Auto-Verhuurinrichting
AGENT:
Simplex-rijwielen, Kinderwagens, Waschmachines en Waschfornuizen
Ant. OOMS
Hoogstraat 191 EINDHOVEN

M. v. Bokhoven & Jonkers
'S-HERTOGENBOSCH
BEELDHOUWERS
ATELIER VOOR
DECORATIEVE SCHILDERKUNST

Electr. Handelsdrukkerij
SNEP & v. PIERE,
Emmasingel 5, Eindhoven,
is het goedkoopste adres voor alle soorten Handelsdrukwerk.
VRAAGT OFFERTE.

Vacant

Zwarte Hoeden
Grootste keuze
in alle MODELLEN
Verspaendonck's
Heeren Hoedenmagazijn
Heuvelstraat 5 TILBURG
Opgericht 1870

Brandstoffenhandel
„De Kolenmijn"
Kantoor: SPOORLAAN 72
Opslagplaatsen:
KORVELSCHEWEG 78
Teleph. N° 1156. **TILBURG**
Levert alle voorkomende brandstoffen aan lage prijzen.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST
OPGERICHT 1872
H. VAN DER GELD & ZOON
'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWWERKEN
KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN
IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE □ □ □ **KRUISWEGEN**
OOK IN GIPS

Vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

J. P. van Gilse & Zoon

Wijnhandel

Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 45

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 60

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban	Pauillac
Chapelle de la Trinité	St. Emilion
Clos du Roi	Pauillac
Clos du Pouijallet	Pauillac
Milon-Lafite	Pauillac
Domaine de Pez	St. Estèphe
La Gauloise (R. Réquier)	Périgueux
Tripie Sec (Allary)	Mussidan

Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.

VRAAGT PRIJSCOURANT.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN Dr TH. GOOSSENS

DEEL VII.
AFLEVERING 2.

ST MICHIELS-GESTEL — OCTOBER — 1925.

INHOUD:

Het Gesticht „Reinier van Arkel" te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland, door Henry J. M. van Rooy . . . blz. 129
De sluiting der Kerkschuur te Deurne in 1712, door H. N. Ouwerling . . . . . blz. 178
Oorkonden en bijzonderheden betreffende de kerkelijke geschiedenis van Gemert, door A. M. Frenken, pr. blz. 205
Een Dialogus oft Tsamenspreken van den Heylighen Doopsel, door L. v. Miert S. J. . . . blz. 221

VOORWAARDEN:

De **„Bossche Bijdragen"** verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg. Postchèque en Giro **50174.**

H. VERHULST

Markt 5 — 's-Hertogenbosch — Tel. 841

Priesterboorden
in Linnen, Gummi en Papier
Manchetten Handschoenen
Priesterkousen
Katoenen en Linnen Zakdoeken
Onderkleeding voor H.H. Geestelijken

op den 18 deser hadde binnen gestaen in het Collegie van Heeren Schepenen, dat hem aldaer was voorgelesen sekere resolutie des daags te vooren by hem Heeren van de Leden genomen, uythoofde van de welke hem nader was aengesegt geworden, om het Regentschap van het Sinnelooshuys, waertoe hy verkoren was, niet te mogen aennemen. Dat hy oock uyt kragte van die resolutie van syne voorrige verbintenisse aen den Block en het Sinnelooshuys ontslagen was, dat hy hiervan aen den Blockmeesteren en Regenten van het Sinnelooshuys soude kennis geven, gelyck hy dan oock by deesen is doende en tegelyck versoekende om van de bedieninge van het Sinnelooshuys ontslagen te worden, waarover gedelibereert synde is met meerderheyt goedgevonden en geresolveert, soo als goedgevonden en geresolveert werd by deesen, om aen den Heer Jacob van der Hoeven uyt naem van dese vergadering door de regerende Block- en Sinneloosmeester des versoeckende, te laten geven een declaratoir van de gesegdens hierboven gemelt door hem gedaen, voor en op den dagh der keuse, dat sulks gehoort is geweest en het verdere versoek af te slaen, soo als dat mede afgeslagen werd by dese en verder soodanige maatregelen te beramen en werckstelligh te maken als noodigh geoordeelt en goedgevonden sullen worden, ten eynden den voornoemden Jacob van der Hoeven te necessiteeren om te accepteeren het Regentschap van het Sinnelooshuys, daertoe verkooren synde uyt kragte van de verbintenisse tot dien op den 7 deser maand.

Jacob van der Hoeven trad echter niet in functie.

Deze toestand duurde gelukkig niet lang, want toen het volgende jaar de Blokmeesters wederom bij gebrek aan geschikte Gereformeerde personen aan het Stedelijk Bestuur verzochten of zij genoemden Jacob van der Hoeven mochten benoemen tot Regent van het gesticht, besloot dit College: „dat zij veronderstelden, dat de Rector en Preceptor der Latijnsche scholen door het waarnemen van het Blokmeesterschap of Regentschap van het gesticht met geen minder ijver als voorheen, de belangen der Latijnsche jeugd zullen behartigen en derhalve de besluiten van 4 Juli 1764 en 3 December 1766 introkken en aan den Preceptor Jacob van der Hoeven

verlof gaven, de benoeming van Regent van het gesticht aan te nemen" [1]).

Tot 1774 hadden de Blokmeesters en Regenten met veel moeite bekwame Gereformeerde personen kunnen kiezen, doch toen hun bleek, dat het meergenoemde besluit van 2 December 1743 in de toekomst onhoudbaar was, richtten zij een gezamenlijk adres aan de Schepenen, Gezworenen en Raden der stad 's-Hertogenbosch van den volgenden inhoud:

dat zy in hunne laatstgehouden vergadering nauwkeurig ingezien hebben de resolutie van 2 December 1743, behelzende, dat in het kiezen van nieuwe Blokmeesters en Regenten van het Zinnelooshuis altijd een Gereformeerde op een Roomschgezinde en reciproquelyk een Roomschgezinde op een Gereformeerde by de jaarlyksche keuze zoude moeten gekozen worden, maar dat zy geene mogelykheid vonden hieraan te beantwoorden, dewyl thans geene Gereformeerden, die daartoe eligibel waren, in derzelver blok woonden;

dat het getal der reeds gefungeert hebbende Gereformeerde maar vyf was en daarvan geen eene kiesbaar, als hebbende alle dien last al reeds driemaal gedraagen;

dat zy mitsdien de vrijheid nemen aan deze vergadering voor te houden, dat in de andere blokken de voorschreven last maar eens, in dezen driemaal gedragen wierdt;

dat het derhalve voor de Gereformeerden eene groote hardigheid zoude zyn, indien hen geinjungeerd wierdt dezen last nog meer als driemaal op zig te neemen; dat zij nu nog hoopten, dat in 't vervolg meer Gereformeerden in hunnen blok zouden koomen woonen, doch dat deze begrypende, dat de last der Gereformeerden zooveel grooter was als die der Roomschgezinden en als in andere blokken, daarvan zouden worden afgeschrikt;

dat ook daarom de Gereformeerde thans in voorschreven blok woonende ligtelyk zouden verhuizen en dat dus de last voor diegeene, welke er in moesten blijven, altoosduurend en ondraaglijk zoude worden gemaakt; dat zij ook reeds konden voorzien, dat zij het aanstaande jaar omtrent de keuze van een Regent van het Zinnelooshuis ten opzigte van de Religie niet zouden konnen voldoen, dewyl alsdan geene van de Gereformeerden daartoe eligibel zouden zijn;

[1]) Notulen van de stad dd. 9 September 1767.

dat zij wel begrepen, dat Stadsregeering met het neemen van voorschreven resolutie met betrekking tot de Religie in het oog gehad had, dat het getal der Roomschgezinde Blokmeesters en Regenten van het Zinnelooshuis grooter zynde dan dat der Gereformeerden, de armen van dese laatstgemelde Religie in voorschreven blok daardoor prejudicie zouden lijden, doch dat zij Stadsregeering konden verzekeren, dat zij onder hun dieswegens zodanige wetten hadden gestatueerd, dat ofschoon twee Roomschgezinde Blokmeesters of twee Roomsche Regenten van het Zinnelooshuis te gelijk in bediening waren, daardoor de Gereformeerde armen, zoo weinig als de krankzinnigen, of het Zinnelooshuis eenig nadeel konden lijden, zoo lang Gereformeerden in de vergadering stem hadden;

dat voorts Stadsregeering kon verzekerd zijn, dat, ingeval personen van de Gereformeerde Religie in hunnen blok kwamen woonen, die zij begrepen tot Blokmeester eligibel te zijn, zij die nooit in de keuze zouden voorbijgaan, maar het zig altoos een eer zouden rekenen aan de resolutien van Stadsregeering te obedieeren, dan dat zij zig nu bij de aanstaande keuze, mits gebrek van stof daartoe buiten staat bevonden en vreesden telkens daarin zwarigheid te ontmoeten en Stadsregeering lastig te vallen.

En verzoeken zij mitsdien, dat zoodanige schikkingen mogen worden gemaakt, dat, indien bij de keuze, stof van Gereformeerde mogt deficieeren, zij alsdan een Roomsche bij een Roomsche mogen verkiezen en dat de opgemelde resolutie met relatie tot den blok van het Hinthamereind en het Zinnelooshuis zoodanig mogen worden gealtereert, dat zij telkens Stadsregeering daarover niet behoeven lastig te vallen en zij in het doen der keuze voortaan geene onaangenaamheden en oneenigheden ontmoeten.

Hierop besloot het Stedelijk Bestuur den 23n November 1774, zoo er bij de aanstaande keuze een geschikt Gereformeerd candidaat mocht ontbreken, voor dien keer een Roomsche mocht gekozen worden, terwijl op 8 November van het volgende jaar, genoemd besluit in dier voege werd gewijzigd, dat bij gebrek aan een bekwaam Gereformeerd persoon, de Blokmeesters en Regenten dan altijd een Roomsch Katholiek mochten kiezen.

Ieder jaar werd er door den regeerenden Regent rekening en verantwoording gedaan van zijn beheer, waarbij de Schepenen, ingevolge de akte van 26 Augustus 1444, moesten worden uitgenoodigd, om die rekening te komen aanhooren.

Ook hier zien wij weder eene afwijking van de oprichtingsakte. Daarin is toch voorgeschreven, dat nà het overlijden van Henrick van Arckel de Vuurmeesters de macht zullen hebben „alle die gueden, renten ende profyten des voirscreven gasthuys in der manieren voirschreven te heffen, te manen, te boeren ende met alle weghen van recht te vervolgen ende in oirber ende profyt des voirschreven gasthuys te beheren ende te verwaeren, *sonder enige rekeninge dairaff yemande te doen*".

Uitsluitend als gevolg van dit voorschrift moesten o. i. de Regenten dan ook eenen eed afleggen.

In de akte van 1444 laat men op de hiervoor vermelde woorden: „ende te verwaeren" volgen: *„maer sullen daeraff schuldig syn alle jaer wettighe reeckeninghe te doen des Vrydachs voir den Sondach Palmarum, daer men de Schepenen deser stadt den weete aff doen sall, om daerby te comen ende die reeckeninghe aenhooren off sy willen*".

Wij hebben in dit verband de rekeningen van 1469, zijnde de oudste, tot 1810 eens grondig onderzocht, te meer, omdat wij over deze materie in de notulen van het Stedelijk Bestuur dd. 11 April 1712, fol. 22 vonden aangeteekend:

dat volgens het instrument van 1442 de Vuur- of Blokmeesters van het Hinthamereinde niet verplicht zijn om van hun bewind aan iemand rekening te doen en het waarschijnlijk op dit fundament is, dat de Blokmeesters in train hebben gebracht, om de rekeningen van het Zinnelooshuis onder hun op te nemen, zonder eenige interventie van den Magistraat, als alleen van den Provisor door de Schepenen over voorschreven huys gesteld. En is ook nooit in practyk gebracht, hetgeen in latere tyden is goedgevonden, namelyk, dat tot het hooren van rekeningen en het opnemen derzelve, jaarlijks op Vrijdag vóór Palmzondag zullen verzocht worden alle de Schepenen.

Ons onderzoek had tot resultaat, dat de rekeningen van 1469 tot en met 1504, van 1516 tot 1521 en van 1523 tot 1532 niet zijn opgenomen, noch onderteekend, terwijl die van 1504 tot 1516 en van 1521 tot 1523 zijn opgenomen uitsluitend door de buren en oude meesters.

De eerste rekening, die in tegenwoordigheid van vertegenwoordigers van het Stedelijk Bestuur werd opgenomen, is die van 1532/33:

Deze rekeninge is aldus geschiet ende gedaen opten XXVI dach September anno XV^{C} XXXIIII, ten bywesen Hermans van Deventher, meester Goessens van der Stegen, Scepenen in sHertogenbossche, meesteren Dirc de Borchgreve ende Claessen van der Stegen, Raidsheeren der voerscreven stadt ende der gemeynen naebueren van den Hynthamereynde.

(w. g.) H. v. Deventher. (w. g.) G. v. Stegen.

De onderteekening der rekening door de Schepenen was o. i. niet noodzakelijk, want aan het voorschrift vervat in de akte van 1444 kan geen andere interpretatie worden gegeven dan deze, dat de Schepenen bij het doen der rekening en verantwoording moeten worden uitgenoodigd daarbij tegenwoordig te willen zijn, om die rekening *aan te hooren*.

Ook verschillende rekeningen nà 1534 zijn opgenomen zonder dat een vertegenwoordiger van de Stadsregeering tegenwoordig is geweest, o. a. die van 1538 tot 1539, van 1541 tot en met 1576, van 1582 tot 1583, van 1586 tot 1587, van 1596 tot 1597, van 1599 tot 1600 en van 1609 tot 1610.

Na 1534 zien wij — op één enkele uitzondering na [1]) — dat uitsluitend de Schepenen met het opnemen der rekeningen waren belast; hun aantal was echter wisselvallig, dan kwam er één, dan weder twee; drie malen werden er drie afgevaardigd [2]). Ook de Pastoor van de St. Jacobskerk is van 1582 af tot 1598 bij het opnemen en sluiten der rekeningen tegenwoordig geweest. Sinds 1668 is bij 't afteekenen der rekening de functie van Provisor vermeld.

[1]) Rekening van 1577/8. Toen werd ook een Gezworen afgevaardigd.
[2]) Rekeningen van 1533/4, 1638/9 en 1644/5.

Over het algemeen genomen werden de rekeningen onderteekend door de buren, in functie zijnde en gewezen Regenten en Blokmeesters, Schepenen en de Pastoor hiervoor genoemd.

Uit het bovenstaande blijkt, dat men het voorschrift van 1444, om ieder jaar rekening en verantwoording te doen ten aanhooren van Schepenen, zeer vele jaren vóór en nà 1534 niet heeft opgevolgd, terwijl door het Stedelijk Bestuur hierover nooit eenige aanmerking schijnt gemaakt te zijn.

De rekeningen werden van „poinct tot poinct ende van artikel tot artikel van boven tot beneden" voorgelezen [1]).

Behoudens enkele uitzonderingen had het opnemen der rekening ook niet plaats op den bepaalden dag, des Vrijdags vóór Palmzondag, doch op verschillende andere tijdstippen, en eveneens op verschillende plaatsen: tot 1629 in de St. Anthoniuskapel op het Hinthamereinde, in de St. Jacobskerk, in de herberg „de Valk" en soms ook ten woonhuize van den rekenplichtigen Regent; nà 1629 tot het begin der 19e eeuw in het gesticht zelf [2]).

Na de reformatie zijn er ten aanzien van het opnemen en sluiten der rekeningen van de instellingen van liefdadigheid verschillende reglementen door de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden voor deze gewesten vastgesteld. Zoo lezen wij bij artikel 3 van een „Reglement op de Politie, Justitie en Financien der stad van 's-Hertogenbosch", dd. 29 April 1673:

dat het staan sal tot lasten van den Praesident ende den oudsten Raadt, dat alle openstaande rekeningen, soo van de Stadt als van Gasthuysen, Godtshuysen, Kerken en Fundatien binnen de voorschreven Stadt op hare behoorlycken tyt werden geëxamineert ende afgedaan, ende volgens de bovengemelde Reglementen van Anno 1657 ende 1667, de sloten der selver gesuyvert ende nalatigheyt daar inne bevindende, sal den Praesident het selve aan het Collegie van Schepenen

---

[1]) Rekening van 1622/3.
[2]) Rekeningen van 1558/78, 1615/6, 1584/1600 e.a.

ofte Leden bekend maken, omme daar op soodanige prompte ordre te werden gestelt, als tot dienst van den Staat nodigh bevonden sal werden [1]).

Voor het gesticht „Reinier van Arkel" is deze bepaling o. i. nooit van toepassing geweest. Immers in 1690 zien wij de Regenten van dit gesticht zelf den datum tot het doen der rekening en verantwoording bepalen en wel op 14 dagen à drie weken nà den tweeden Dinsdag van Kerstmis [2]), in 1697 op 14 dagen à drie weken vóór Vastenavond [3]), terwijl zij in 1788 een vasten dag bepaalden nl. den Zondag vóór den laatsten Zondag vóór Vastenavond, ten 4 ure n.m. De Heer Provisor moest 8 of 14 dagen te voren hiervan in kennis gesteld worden [4]).

Een Reglement van 27 November 1675 [5]) bepaalde bij artikel 1, dat:

geen Commissarissen over het opnemen en sluiten der rekeningen van eenige klyne fundatien ende Gast-huyskens, sullen mogen hebben ofte genieten eenigh gelt of beneficie.

Artikel 2 geeft verder een voorschrift omtrent het bewaren der afgesloten rekeningen:

Item, dat in toekomende van alle gesloten rekeningen, soo van de Kerck, Gast-huys, Geest-huys ende alle Arme Fundatien een dobbelt op het Stadt-huys sal moeten gebragt werde, ende in de Kamer, daar de Stadtsrekeningen leggen en bewaart werden, sullende tot dien eynde den Pensionaris der voorschreven Stadt gehouden syn deselve rekeningen met de Apostillen te dupliceren ende autentiseeren voor anderhalven stuyver, het bladt pampier daarinne gerekent, ende sullen den Praesident ende oudsten Raadt responsabel wesen in cas van versuym ofte nalatigheyt van eenige deser poincten.

Betreffende de commissiën over de rekeningen der verschillende gestichten, zegt artikel 8 nog:

[1]) Plakaten en Ordonnanciën van 's Bosch.
[2]) Reglement van het gesticht van 1690.
[3]) Notulen van het gesticht dd. 24 December 1697.
[4]) Reglement van het gesticht van 1788.
[5]) Plakaten en Ordonnanciën van 's Bosch.

Ende opdat alle de Regenten van de voorschreven Stadt soude kennisse bekomen van de constitutie van Stadts-Finantie, alsmede van het inkomen der Gast-huysen, Geesthuysen, Weeshuysen, Kercken ende alle andere fondatie, daar Commissarissen der Leden tot opnemen ende sluyten der rekeningen toe gestelt werden, soo sullen de voorschreven Commissarissen hare Commissie voltrocken hebbende, moeten blyven stille staan, en over geen meer rekeninge kommen, tot dat ieder Lith der Regeringe over de respective rekeninge haar tour door Commissie sullen gehadt hebben, welke tour ook plaats sal moeten hebben ende geobserveert werden omtrent de Commissarissen, die jaarlijks uyt de Leden aangestelt werden tot de voorschreven fondatien.

Ten slotte werd bij eene resolutie van de Staten Generaal van 22 Januari 1761 aan de stad 's-Hertogenbosch toegekend het recht van parate executie, om zoowel de Rentmeesters of Administrateurs van de stad als van de Godshuizen en andere instellingen van liefdadigheid, die aan den Magistraat der stad comptabel zijn, tot het aanzuiveren hunner sloten te verplichten [1]).

Het is sinds het laatst der 15e eeuw eene gewoonte geweest, dat de Regenten nà het doen der rekening onderling eenige verteringen maakten, waarvan de kosten toen slechts enkele stuivers bedroegen; ook is het lang in gebruik geweest, dat men bij die gelegenheid extra brood en olie aan de armen van den blok uitdeelde [2]).

In latere jaren werden de kosten wegens verteer heel wat grooter, zóó zelfs, dat het Stedelijk Bestuur ingreep en in zijne vergadering van 11 September 1755 het navolgende besluit nam:

dat uit de verschillende stukken aan haar niet was voorgekomen, dat er ooyt een maaltijd in het Sinnelooshuys was gefundeert geweest, maar wel, dat ten tyde van het opnemen

---

[1]) Plakaten en Ordonnancien van 's Bosch.
[2]) Rekening van 1558/9.

der jaarlyksche rekening van ouds eenige dépenses en verteringen waaren gevallen, welke aanvankelyk als gering zynde, tot laste van het Sinnelooshuys waren geleden, dog dat die verteringen ofschoon van jaar tot jaar toenemende, tot den jaare 1700 maar tweemaal de somme van een hondert guldens hadden geexedeert als in den jaare 1694 hebbende bedragen *f* 119.1.2 en in den jaare 1698 ter somme van *f* 116.7.0, dat na den jaare 1700 de verteringen en maaltyden van jaar tot jaar met groote schreden syn opgeklommen, bysonder in de gepasseerde laatste vyff jaaren, wanneer deselve verteringen altyd verre boven de twee hondert guldens, en in den jaare 1752 ter somme van *f* 331.15.4 hadden beloopen;

dat sy vermeenden, dat de Regenten van het Sinnelooshuys daaromtrent wierden gelimiteert ten eynde het inkomen van het selve door geene onnutte verteringen gedeeltelyk wierde geconsumeert.

Waar op gedelibereert en in agting genomen synde, dat de Regenten van het Sinnelooshuys sedert immemoriale tyden in possessie syn geweest van by het opnemen der jaarlyksche rekening eenige verteringen tot laste van het selve Sinnelooshuys te hebben, is goedgevonden en verstaan, de voorschreven verteringen te bepaalen op eene somme van een hondert tien guldens jaarlyx, sodanig, dat al hetgeene meerder wordt verteert, door de Regenten in haar privé sal moeten gedragen en in de rekening geroyeert worden, en dat hetgeene door de menage van de voorschreven verteringen wordt overgehouden, sal worden geemployeert tot onderhoud van een meerder getal van Zinneloosen als tot hiertoe in de fundatie van Reynier van Arkel syn gealimenteert geweest.

Volgens het reglement van 28 Januari 1762 was de regeerende Regent verplicht om twee à drie weken voor het doen der rekening en verantwoording eene vergadering te beleggen, ten einde te bespreken, op welke wijze de Heeren de vastgestelde som ad *f* 110.— voor den ophanden zijnden maaltijd wenschten te verteren, en hoeveel dagen er feest gevierd zou worden. Tevens moest op die vergadering worden besloten, hoe met den op te leggen wijn en het bier voor het feest gehandeld zou worden. Verzuimde hij deze vergadering te beleggen, dan kreeg hij eene boete van 25 stuivers.

Op dezen maaltijd werden uitgenoodigd de in functie zijnde en gewezen Regenten en Blokmeesters van het Hinthamereinde, benevens de Provisor van het gesticht en eenige Schepenen der stad met hunne echtgenooten. Waren er onder de genoodigden ongehuwden, dan mochten dezen hun moeder, zuster of een maîtresse medebrengen [1]).

De Ceremonie-meester mocht in 1780, wegens zijne goedheid en moeite, behalve zijne echtgenoote nog medebrengen een zijner kinderen, een vriend of kennis, al naar verkiezing [2]), terwijl in 1784 ook de dokter van het gesticht met zijne echtgenoote werden uitgenoodigd [3]).

In 1788 mocht elke Regent een kennis medebrengen, die gratis aan den maaltijd mocht deelnemen; bracht hij er echter meer dan één mede, dan was hij verplicht om daarvoor per hoofd 3 stuivers te betalen [4]). Op 7 December van dat jaar werd nog besloten om twee dagen achtereen feest te vieren en wel den eersten dag den maaltijd te houden en den tweeden dag de brokken te eten. Op dit besluit kwam men den 8n Februari 1792 terug. Men bepaalde toen, om voortaan volgens oud gebruik 's Woensdags den maaltijd te houden, 's Zondags daaraanvolgende de „gekkenavond" te vieren en 's Maandags daarna de brokken te eten.

In 1806, toen de maaltijd met muziek werd opgeluisterd, mocht de Griffier van het gesticht twee gasten boven de andere Heeren medebrengen [5]), terwijl een jaar daarna de advocaat van het gesticht met zijne echtgenoote eveneens werden uitgenoodigd [6]), zoodat in 1808 niet minder dan veertig personen aan den maaltijd deelnamen [7]).

Het was voorgescheven naar de jaren van bediening plaats te nemen. Aan het hoofd der tafel zat de regeerende Regent.

---

[1]) Notulen van het gesticht dd. 19 Januari 1733 en 29 Januari 1775.
[2]) id. id. 28 Januari 1780.
[3]) id. id. 12 December 1784.
[4]) id. id. 7 Maart 1788.
[5]) id. id. 6 September 1806.
[6]) id. id. 2 Februari 1807.
[7]) id. id. 15 Februari 1808.

Het schijnt al eens voorgevallen te zijn, dat de Regenten de overgebleven spijzen mede naar huis namen, althans in de notulen van 25 Januari 1754 lezen wij:

Is met eenparigheid van stemmen geresolveert, dat het geen der Regenten voortaan op de groote maaltyd vry sal staen eenige spys, hoegenaamt, na huys te brengen of daermede eenige bediendens te senden, maer dat al den overschot voor de kinderen sal syn en blyven en dat den contrarie doende sal aengemerkt worden als de onnosele kinderen het hunne ontnomen te hebben en sig sal exponeeren aan affrontes van de andere Regenten aff te wagten.

In 1644 werden de Regenten van Stadswege op dezen maaltijd vereerd met 26 à 28 potten wijn [1]). Dit aantal werd in 1665 verminderd tot 15 potten Franschen wijn, tevens werd toen door de Stadsregeering bepaald, dat op den maaltijd, behalve de Provisor, niet meer den twee Schepenen mochten worden uitgenoodigd [2]). In 1699 is de vereering van wijn door het Stadsbestuur afgeschaft; dit duurde evenwel slechts tot 1711, want in dat jaar stelde het weder *f* 50.— voor wijn beschikbaar [3]).

Zooals reeds gezegd, namen in 1808 veertig personen aan den maaltijd deel. Het behoeft wel geen betoog, dat de uitgetrokken som ad *f* 110 voor een dergelijk feest ontoereikend was; daarom besloten de Regenten om een adres te richten aan den Burgemeester ten einde genoemd bedrag te verhoogen tot *f* 160.— [4]). Hierop besloot de Stadsregeering, dat voor verteeringskosten bij het opnemen der rekening voortaan *f* 150.— in rekening mocht worden gebracht [5]).

In 1811 is de laatste maaltijd van het gesticht gehouden, nadat deze een jaar te voren, wegens de slechte tijdsomstandigheden, was uitgesteld.

---

[1]) Notulen van de stad dd. 2 Februari 1644.
[2]) id. id. dd. 26 Juni 1665.
[3]) id. id. dd. 22 Augustus 1699 en 31 December 1711.
[4]) id. van het gesticht dd. 15 Februari 1808.
[5]) id. van de stad dd. 23 Februari 1808.

Wij vonden nog eene rekening van een grooten maaltijd gehouden den 28 Januari 1698.

Voor twee tonnen bier met het draeggelt	14.	6.	0.
Voor een Westphaelschen ham	3.	10.	0.
Voor 48 pond haemele vleesch à 5 stuivers pond	12.	0.	0.
Voor een haemele bout van $10^1/_2$ pond à 5 stuivers pond	2.	10.	0.
Voor een lamsbout	1.	0.	0.
Voor 28 pond kalfsvleesch à 5 stuivers pond	7.	0.	0.
Voor 8 pond kalfsvleesch à 5 stuivers pond	2.	0.	0.
Voor twee haesen	2.	10.	0.
Voor 20 kapuinen en 3 smalle hoenderen	29.	0.	0.
Voor sousysen, worstjens en speck	3.	10.	8.
Voor kappers, comcommers, appelen en sucaten	1.	18.	0.
Voor salade, endivie en boerenkool	1.	15.	0.
Voort gebruyck van speten en wyndgetouwen, tmaken van twee houten	0.	14.	0.
Voor eyeren en mostaert	1.	8.	0.
Voort braeyen vant vleesch	0.	12.	0.
Aen Minoretti voor kruyt, suycker en tabacq en pypen en kaerten	7.	15.	0.
Voor een half pond verinis tabacq voor de Heeren en Meesters	4.	0.	0.
Voor brandewyn en koffy	1.	7.	0.
Voor 't inbrengen van de wyn	1.	0.	0.
Voor broot en tarwemeel	10.	3.	0.
Aen de kock voot 't koocken	3.	0.	0.
Voor 't hueren en breecken van glasen	2.	16.	0.
Aen kaes	1.	2.	8.
Aen castanies	1.	10.	0.
	116.	7.	0.

Den inhout deses ter somme van hondert sestien gulden seven stuyvers door Mr. Lehardy aen my voldaen dd. 6 Febr. 1698.

w g. C. de Vlieger.

Na het houden van den grooten maaltijd, was de Regent, die zijn rekening had gedaan, verplicht aan de in functie zijnde, alsmede aan enkele gewezen Blokmeesters en Regenten,

met hunne echtgenooten, of hun moeder, zuster of maîtresse, een vroolijken avond, den zoogenaamden „gekkenavond" genoemd, te geven en was hij gehouden te schenken een half anker witten en een half anker rooden wijn.

Dit feest, dat gewoonlijk in de Regentenkamer en soms ook ten woonhuize van den gever plaats had, is in 1788 wegens de hooge kosten afgeschaft, doch in 1792 weder ingevoerd.

Ook de Blokmeester, die zijn rekening had gedaan, moest eveneens een gelijke hoeveelheid wijn schenken, doch dit geschiedde op den maaltijd van den Blok, waaraan ook de Regenten met hunne echtgenooten enz. deelnamen.

Omtrent de benoeming van een President der vergadering van de Regenten lezen wij in de notulen der vergadering van 14 Januari 1784, toen Professor Christiaan de Booy voor het eerst tot die functie werd gekozen, dat hij in navolging der Presidenten de Heeren Regenten in de Regentenkamer op een glas wijn uitnoodigde.

Onder voorschreven notulen staat in sierlijk schrift te lezen:

Memorie.

Dit aanbod was te gul om van de hand te wijzen.
Die opvolgt doe met meê, en ieder zal Hem prijzen.

Niemand had het recht om eene vergadering te beleggen dan de regeerende Regent of de President der vergadering, doch wanneer een der Regenten iets noodzakelijks in het belang der stichting had voor te stellen, was de regeerende Regent op eene boete van 12 stuivers verplicht, hieraan gevolg te geven.

De vergaderingen werden gehouden des middags tegen 5 of 6 uur, naar goeddunken van den belegger; zij moesten daags te voren vóór zonsondergang bij de leden, alsmede bij den Provisor worden aangezegd, terwijl op de convocatie-biljetten steeds moest vermeld staan, op wiens last eene vergadering bijeengeroepen werd.

Wie met den laatsten klokslag van de St Antoniuskapel, en zoo deze stilstond, nà den laatsten klokslag van de St Janskerk op het aangegeven uur niet aanwezig was, kreeg 2 stuivers, die niet kwam 3 stuivers boete, terwijl de belegger eener vergadering bij zijne afwezigheid 12 stuivers boete moest betalen.

Niemand kon van deze boete worden ontslagen, tenzij men ziek of uit de stad was.

De belegger eener vergadering was verplicht de leden te verzoeken naar duur hunner bediening plaats te nemen en alles wat hij ter tafel bracht met de grootst mogelijke aandacht aan te hooren. Staande werden de te behandelen punten door hem voorgedragen. Sprak een lid voor zijn beurt of had men niet plaats genomen, zooals het reglement voorschreef, dan kreeg men resp. eene boete van 3 en 2 stuivers.

Alle besluiten werden met meerderheid van stemmen genomen. Die met eenparigheid van stemmen genomen waren, konden alleen met 2/3 der stemmen, die met meerderheid genomen, alleen met meerderheid van stemmen buiten werking worden gesteld.

De regeerende Regent [1]) was tot 1780 belast met het notuleeren der vergaderingen; in dat jaar werden deze werkzaamheden aan een vasten Griffier opgedragen. Verzuimde hij op eene vergadering het notulenboek mede te brengen of had hij vergeten om het verhandelde eener vorige vergadering daarin te schrijven, dan ontving hij voor elk verzuim 6 stuivers boete.

Bevond men, dat een lid bekend gemaakt had, hetgeen in eene geheime vergadering was besproken, dan was deze verplicht, zoo hij zich naar het oordeel eener daarvoor benoemde commissie niet voldoende kon verantwoorden, eene boete te betalen van *f* 3.—. Ook bij weigering van een Regent, om zonder gegronde redenen zitting te nemen in

[1]) Van 1766 af tot 1811 wordt deze functionaris in het hoofd der rekening genoemd: Rentmeester.

eene commissie van bijstand, moest een gelijk bedrag als boete betaald worden.

Ter bevordering van de goede verstandhouding onder de Regenten was de regeerende Regent, op straffe van 12 stuivers boete nog verplicht, om op elken eersten Woensdag of Zaterdag van iedere maand eene vergadering te beleggen, waarop elk lid in de gelegenheid werd gesteld de belangen der stichting te bespreken.

Ook werden er buitengewone vergaderingen gehouden; de besluiten daarin genomen waren echter van geen kracht, zoo niet de meerderheid der leden aanwezig was geweest. Voor zoo'n vergadering kon in geen enkel opzicht boete worden geheven [1]).

Behalve de vele vergaderingen, die gehouden werden, had ook elken avond eene bijeenkomst van Regenten in de Regentenkamer van het gesticht plaats, alwaar hun tot 1735 was veroorloofd om gasten gratis te introduceeren. De Regenten brachten waarschijnlijk te veel gasten mede, want in dat jaar werd een besluit genomen, dat op straffe van een half vat bier geen der Regenten nà 4 uur n.m. een gast in hun gezelschap mocht introduceeren; hiervan waren evenwel uitgezonderd de Regenten, die tracteerden; dezulken mochten medebrengen, wie zij wilden [2]).

In 1753 moest voor elken gast 6 stuivers, in 1762 3 stuivers betaald worden. Dit gebruik is in 1792 afgeschaft.

Die bijeenkomsten werden zeer druk bezocht en moeten zeer gezellig zijn geweest. Men dronk wijn of bier, speelde om geld een partijtje dam of kaart en rookte daarbij een stevige pijp. Het is dan ook geen wonder, dat er Regenten zijn geweest, die, door omstandigheden genoodzaakt om in eenen anderen blok te gaan wonen, verzochten, om de bijeenkomsten 's avonds te mogen blijven bezoeken [3]).

In 1777 kwamen de onkosten voor het gebruik van vuur en

---

[1]) Reglementen van 1762 en 1788.
[2]) Notulen van het gesticht dd. 22 October 1735.
[3]) „ „ „ „ „ 3 Augustus 1805.

licht op vergaderingen, bijeenkomsten, maaltijden enz., die tot dát jaar door de Regenten uit hun privé-beurs waren betaald, waarvoor zij tot 1745, als eene tegemoetkoming in die kosten ieder jaar van den blok van het Hinthamereinde gratis een kar turf hadden gekregen, voor rekening van het gesticht, terwijl in 1788 het vuur en licht, alsmede de abonnementsgelden voor de couranten, uit de boetenbus der Regenten werden betaald [1]). Wegens het zeer ver doorgedreven boetenstelsel was dit mogelijk; slechts bij hooge uitzondering kom men vrijstelling van boete krijgen. Hieromtrent geven de notulen der vergadering van 13 Februari 1762 een sprekend voorbeeld.

De gesamentlyke Regenten vergadert synde, is door den Heer President Willem van Engelen voorgedragen, dat hy, vermits syne hooghklimmende jaren wel wenschte ontheft te syn van het betalen van alle sulke boetens als in het reglement door de gesamentlyke Meesters op den 26^{n} January 1762 gemaakt, syn gestatueert en ten dien eynde de gesamentlyke Meesters op den volgenden dagh op cabelau met het daertoe behoorende te sullen tracteeren, hetwelk in omme vragen gebragt synde, is met eenparigheid van stemmen geresolveert, dit versoek aan Syn Edelen te accordeeren, eximerende Syn Edelen derhalve gedurende Syn Edel. Leven langh van het betalen van alle boetens, blyvende noghtans gereserveert Syn Edel. stem en verdere prerogatieven, die Syn Edel als President is hebbende en naar Syn Edel. syn belofte had voldaan en alle de Meesters met alle gulhartigheid had getracteert, is verder geresolveert, dat deese resolutie behoorlijk in het resolutieboek sal worden geregistreert, opdat den selven, zoo wel by lateren als de tegenwoordige Meesters nooyt in vergetenheyd geraken.

De vergaderingen van het Zinnelooshuis, van den blok van het Hinthamereinde en van het Catersgasthuis, alsmede de avondbijeenkomsten en maaltijden werden gehouden in de Regentenkamer van het gesticht.

[1]) Den 3n Februari 1787 besloten de Regenten om in plaats van de Haagsche en Rotterdamsche courant aan te schaffen de Haarlemsche en de Vaderlandsche.

Ongetwijfeld moet dat een zeer gezellige Regentenkamer geweest zijn en daarom willen wij trachten het voorbeeld van Asmodée, den Diable Boiteux, te volgen en het dak op te lichten van het gesticht in het jaar 1810, ten einde een blik in het intérieur van die Regentenkamer te verkrijgen.

Volgens artikel 15 van het Huishoudelijk Reglement van het jaar 1802 [1]) moest elk jaar een inventarislijst worden opgemaakt van de aanwezige goederen in het gesticht. Treden wij dan met behulp van dit lijstje [2]) in gedachten de Regentenkamer, die met goudleder was behangen, binnen, dan zien wij, dat zich daarin, alsmede in de verschillende kasten de navolgende goederen bevonden:

Aan Linnen.

14 tafellakens, waaronder drie zeer mooie en 120 servetten waaronder 50 zeer mooie.

Aan Glaswerk.

1 kroon, 1 spiegel, 9 lusters, 1 bocaal, 2 groote bierglazen, 54 kleine bierglazen, 53 wijnroomers, 20 wijnroomers iets grooter, 5 olie- en azijnfleschjes, 2 schoteltjes, 36 geslepen bierglazen.

Aan Aardewerk.

1 punschkom met toebehooren, 38 theekopjes met schoteltjes, 3 groote spoelkommen, 1 theepot, 1 roomkannetje, 4 slabakken, 48 Delftsche borden, 19 Delftsche schotels, 57 dessertborden, 2 dozijn vuur-vaste borden, 24 witte borden, 3 botervloten, een Saksisch theeservice.

Aan Tin-, Koper- en IJzerwerk.

2 lusters voor de schouw, 6 koperen gordijnroeden, 1 tang, 1 schop, 1 vuurijzer, 1 haardveger, 1 tinnen spoelkom, 1 tafelbel, 14 tinnen kandelaars, 2 tinnen olyetten, 1 tinnen koffie-

[1]) Zie bijlage n. IV.
[2]) *Archief Godshuizen*, n. 807e.

kan, 3 koperen comforen, 10 ijzeren comforen, 46 tafelmessen, 24 stalen vorken, 2 theebusjes, 1 blikken trommel, 4 blikken schenkblaadjes, 1 verlakt schenkblaadje, 2 theeblaadjes, 1 tinnen inktkoker, 14 koperen kandelaars, 18 pijpensleedjes, 18 kaarsenblakers, 2 tabakscomforen, 1 kaarsendomper, 1 schuif en lade van de oeil de boeuf.

Aan Houtwerk.

1 tafel met marmer blad, 5 speeltafeltjes, 1 groote tafel met groen laken, 48 stoelen, 6 valgordijnen, 12 groene glasgordijntjes, 1 hoekbuffet, 1 pendule, 21 stoven, 5 speelleien, 1 dambord, 1 water- of pieskuip, 1 tafelborstel, 1 steenen verguld geksken, 3 landkaarten, 2 lampen, 1 raggel en een schilderij, gevat in eikenhouten lijst, voorstellende het lezen van het testament van Reinier van Arkel in 1442 [1]).

Menig verzamelaar van oud tin en koperwerk zal van een en ander watertanden. Van dit alles is behalve genoemde schilderij niets bewaard.

Uit een administratief oogpunt werd in 1780 besloten, om een vasten Griffier aan te stellen. Als zoodanig werd toen benoemd de Heer Willem Hendrik Pels, die in 1785 ontslag nam, „omdat hem van tijd tot tijd moeilijkheden en onaangenaamheden, zoo in gemelde qualiteit als anderszins door dese of gene Regent waren aangedaan en steeds nog wierden aangedaan" [2]).

Eerst op 6 September 1806 werd deze plaats aangevuld door benoeming van den Heer L. Gast. Op dienzelfden datum stelden de Blokmeesters en Regenten tevens de navolgende instructie voor den Griffier vast.

Artikel 1.

De Griffier zal bij meerderheyd van twee derde stemmen door de gezamenlijke meesters uyt hun midden worden ver-

[1]) Deze schilderij is gemaakt door den schilder J. Raats.
[2]) Notulen van het gesticht dd. 15 Juni 1785.

koren en zal verpligt zyn desen post gedurende zes agtereenvolgende jaren getrouwelijk waar te nemen en zal na dien tyd in geen zes jaren wederom verkiesbaar zyn, tenzy by vrywillige aanneminge.

Art. 2.

Het werk van den Griffier zal zyn, het houden en registreeren der resolutien genomen door de meesters van desen Blok, Zinnelooshuys en Catersgasthuys en zal die bij de maandelyksche vergadering ter resumptie moeten voorlezen, ten eynde die door de twee oudste leden, beneffens den Rentmeester, ingevolge art. 24 van het Reglement, worden onderteekend.

Art. 3.

De Griffier, tegelyk belast zynde met het in order houden der documenten dese administratien specteerende, zal verpligt zyn, indien voor een of ander renten, pagten, enz. worden aangekogt, derselver brieven daarvan mentioneerende op derselver inventarissen en leggers aan te teekenen en zullen ten dien eynden als voorschreven, de resolutieboeken en voornoemde inventarissen, mitsgaders de sleutels der kasten en lessenaars, waarin opgemelde documenten worden bewaard, onder zyn blyven berusten.

Art. 4.

Ten eynde alles in een behoorlyke order blyve, zal hy verpligt zyn, van zoodanige brieven als mogte benoodigt zyn te dienen en alsoo geligt wordende, door den ligter te laten doen behoorlyke aanteekening in het boek, ten dien eynde op het komptoir van het Zinnelooshuys gedeponeert, omme alsoo ten tyden, ingevolge art. 31 van het Reglement, gerepeteerd te worden, op de boeten in voorschreven artikel bepaald.

Art. 5.

De Griffier zal mede moeten assisteeren by de ordinaire speeningen van deesen Blok, mitsgaders by het ophalen van het trapgeld en zal van het noodige dienaangaande aanteekening houden.

Art. 6.

De Griffier zal jaarlyks by het overnemen der sleutels, als

by het overnemen van den inventaris der meubilaire goederen moeten present zyn en op deselve by- en afschryven.

Art. 7.

Verders zal hy alles moeten verrigten, hetgeen in dien gevallen van applicatie is, als het oplesen, apostileeren en schryven van de décharge der rekeningen, uitmaken van verklaringen, inventariseeren van goederen als anderszins.

Art. 8.

By ziekte off afwezigheyd derselfs post niet konnende waarnemen, zal hy verpligt zyn eenen anderen uyt de gezamentlyke meesters te substitueeren en zal die vervolgens de noodige documenten ter hand stellen.

Art. 9.

Alsoo den last van deesen post wordt waargenomen, zonder van de andere bedieningen bevryd te zyn, en egter strekt tot merkelyke hulp en gemak in voorschreven bedieningen, zal hy ter erkentenisse van dien altoos op vroolyke avonden en maaltyden twee gasten boven de andere meesters vermogen mede te brengen, zonder dat hem daarvoor iets meerder zal mogen worden afgevordert.

Art. 10.

Deze Instructie met eenparigheid van stemmen geapprobeert zynde, zal ook niet dan met eenparigheid van stemmen kunnen verbroken worden en zal deeze in het register der Reglementen worden ingeschreven en worden mitsdien de gesamentlyke meesters versogt, gelyk mede de nieuwaankomende zullen worden uitgenoodigt by onderteekening te accedeeren.

In de vergadering van de gestichtsbestuurders van 5 Januari 1808 onderging dit reglement nog eene kleine wijziging.

Wegens het bedanken van den Heer L. Gast in 1808 werd in de vacature voorzien door benoeming van den Heer P. J. van Oorschot, die dit gewichtig ambt tot de invoering der Fransche wetten heeft bekleed.

Vóór de Fransche overheersching bestonden er te dezer stede, behalve de Diaconiën en Weeshuizen, behoorende tot onderscheiden Kerkgenootschappen, verschillende Godshuizen en andere instellingen van weldadigheid. Tot de Godshuizen behoorde het „Groot-Ziekenhuis", het gesticht „Reinier van Arkel", benevens zeer vele kleine z. g. gasthuisjes, die ten doel hadden arme oude lieden te huisvesten en te onderhouden. Naast deze gestichten bestonden nog de armenfondsen, speciaal opgericht uit liefdegiften der ingezetenen, die ten doel hadden armen te bedeelen en uit te besteden. Daartoe behoorde een algemeen armenfonds, bekend onder den naam van „Tafel van den Heiligen Geest", later ook „Geefhuis" en „Heilige Geesthuis", ook al „Godshuis van den Heiligen Geest" genaamd, dateerende van het jaar 1268, benevens de blokken, die, zooals wij reeds eerder hebben aangetoond, beheerd werden door de Blokmeesters.

Elke instelling had een afzonderlijk bestuur, zoo ook het gesticht „Reinier van Arkel". De beheerders van dit gesticht handelden in vele zaken geheel eigenmachtig. Zoo benoemden zij bijvoorbeeld hunne mede-bestuurders, stelden de instructies op het bestuur en beheer van het gesticht vast, lieten bouwen en verbouwen, huurden en verhuurden landerijen, stelden de doktoren en het verdere personeel aan, alles zonder eenige autorisatie van het Stedelijk Bestuur.

In den Franschen tijd is hierin eene groote verandering gekomen. Eene beschrijving van den overgang van de Hollandsche naar de Fransche inrichting, voert ons — hoe beknopt ook — noodwendig buiten de vastgestelde grenzen onzer verhandeling. Daar echter de Fransche wetten en besluiten zoo'n overwegenden invloed hebben uitgeoefend op den lateren tijd, ja zelfs op sommige punten nog voor de tegenwoordige regeling aansprakelijk zijn, hebben wij gemeend hieromtrent eene uitzondering te moeten maken en zullen de Fransche wetgeving op dit gebied in het kort nagaan.

Toen bij Sénatus-consulte van 24 April 1810 [1]) verschillende

[1]) Rondonneau L. *Collection des lois Françaises exécutoires dans*

landen gelegen aan den linker-Rijnoever werden ingelijfd bij het Fransche Keizerrijk en vereenigd tot één departement onder den naam van: „Département des Bouches-du-Rhin" met 's-Hertogenbosch als hoofdplaats en bij Keizerlijk Decreet van 9 Juli 1810 [1]) de algeheele inlijving van ons Vaderland bij Frankrijk volgde, kwam niet alleen aan de zelfstandigheid van bijna alle te dezer stede gevestigde instellingen van weldadigheid en liefdadigheid spoedig een einde, maar werden zelfs de meeste gestichten ten doode opgeschreven. Zelfs particuliere stichtingen, waarvan de administratie door de stichters aan hunne erfgenamen of naastbestaanden was opgedragen, verdwenen.

Nadat bij de Keizerlijke Decreten van 26 April, 14 en 15 Mei, 22 Juni, 10 Augustus, 19 October en 8 November 1810 [2]) de inwendige organisatie dezer ingelijfde landen was geregeld, werden bij Keizerlijk Decreet van 8 November 1810 [3]) onder het hoofdstuk: „Régie et administration des biens des communes, des hôspitaux, etc." verschillende wetten en besluiten in het departement van de Monden van den Rijn ten aanzien van de Godshuizen en andere liefdadige gestichten executoir verklaard, waarvan als de voornaamste kunnen genoemd worden, de wetten van 16 Vendémiaire an V (7 October 1796) en 16 Messidor an VII (4 Juli 1799). Deze beide wetten zijn voor de Godshuizen van historisch belang, omdat zij den overgang van de Hollandsche naar de Fransche wetgeving regelen en derhalve den grondslag vormen van de Fransche organisatie in dit ingelijfde gewest. Wij zullen hieronder de voornaamste bepalingen dezer wetten in het kort behandelen.

---

les départements de la Hollande et autres réunis à la France depuis 1810. Deel I, p. 198.

[1]) Rondonneau, Deel I, p. 200.

[2]) Fortuyn Mr. C. J. *Verzameling van wetten, besluiten en andere rechtsbronnen van Franschen oorsprong, in zooverre deze ook sedert de invoering der nieuwe wetgeving in Nederland van toepassing zijn.* Deel III, p. 127, 136, 137, 139, 146 en 210. Deel I, p. 6 en 9. *Courrier d'Amsterdam,* Nos. 33 en 107.

[3]) Fortuyn Mr. C. J., Deel I, p. 13 en vlg.

Wet van den 16n Vendémiaire van het 5e jaar [1]).

In elke gemeente werd het onmiddellijk toezicht over de Godshuizen opgedragen aan het Municipale Bestuur of Gemeentebestuur. Dit had te benoemen eene „commission des hospices", eene commissie, samengesteld uit 5 leden, die het beheer moest voeren onder contrôle van het Municipale Bestuur. Uit en door de leden dezer commissie werd een President en een Secretaris benoemd. De Ontvanger, eveneens door haar te benoemen, mocht geen lid der commissie zijn. (Art. 1 en 3).

De Godshuizen zouden gehandhaafd worden in het genot van hunne goederen, renten en bijdragen, die hun door de algemeene schatkist of door de particulieren verschuldigd zijn. (Art. 5).

De overige bepalingen dezer wet hebben voor ons verder geen waarde, omdat zij naar onze meening uitsluitend betrekking hebben op goederen van Godshuizen en andere instellingen van weldadigheid, die in de Fransche omwenteling door de wet van 23 Messidor an II waren vereenigd met het Staatsdomein [2]).

Wet van den 16n Messidor van het 7e jaar [3]).

Deze wet regelde nader de administratie der Godshuizen.

Het Municipale Bestuur zal belast blijven met het onmiddellijk toezicht over de Godshuizen, die in hun arrondissement alsnog bestaan, terwijl de benoeming der commissie van ad-

[1]) Rondonneau Deel II, p. 307. *Bulletin des Lois,* n. 81.

[2]) Ter toelichting het volgende: Het toezicht op de Godshuizen en andere gestichten was in het begin der Fransche omwenteling opgedragen aan de departementale besturen en de goederen dezer instellingen bleven voorloopig uitgezonderd van „Nationalisation". De wet echter van 23 Messidor an II vereenigde deze goederen ook met het Staatsdomein. De Decreten van 19 Maart en 23 Juni 1793 en 29 Floréal an II hadden de wettelijke liefdadigheid als een der eerste plichten van den Staat gehuldigd. Gelijk met den algemeenen toestand dier dagen, heerschte er ook op dit gebied de grootste verwarring totdat de wet van 16 Vendémiaire an V eene orde van zaken schiep en bij artikel 6 voorschreef, dat alle vroegere goederen, welke verkocht zijn ingevolge de wet van 23 Messidor an II, zullen worden vergoed door gelijkwaardige nationale goederen. Dit artikel bepaalt verder, dat de laatstgenoemde wet, voor zoover het de Godshuizen betreft, buiten werking is gesteld.

[3]) Rondonneau, Deel II, p. 309. *Bulletin des Lois,* n. 293.

ministratie over de Godshuizen, door het Municipale Bestuur gedaan, aan de goedkeuring van het Departementaal Bestuur was onderworpen. De leden der voorschreven commissie moesten op dezelfde tijden en in dezelfde evenredigheid aftreden en door anderen vervangen worden, als die van het Municipale Bestuur. Ten allen tijde waren zij opnieuw verkiesbaar. De aftreding had plaats binnen tien dagen na de installatie der nieuwe commissie. (Art. 1, 3 en 4).

Geen lid of leden dezer commissie konden uit hunne waardigheid worden ontzet dan na voorafgaande goedkeuring van het Departementaal Bestuur en bekrachtiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken. De commissie van administratie was uitsluitend belast met het beheer der goederen, de huishoudelijke administratie en het aannemen of afwijzen van behoeftigen. Het personeel bij de Godshuizen werd door de commissie benoemd en ontslagen. (Art. 5, 6 en 7).

Alle leverantiën en mondbehoeften of andere noodwendigheden moesten publiek worden aanbesteed, op straffe van nietigheid. De aannemer was verplicht borg te stellen.

De rekeningen, door den ontvanger aan de commissie af te leggen, moesten door haar, binnen 30 dagen, met haar advies worden toegezonden aan het Municipale Bestuur, terwijl de commissie zelf verplicht was, aan dat Bestuur om de drie maanden rekening te doen van hare gehouden administratie. (Art. 8 en 9).

Behalve de besluiten van de commissie in betrekking tot den dagelijkschen dienst, welke voorloopig uitgevoerd mochten worden, waren alle overige genomen besluiten aan de goedkeuring van het Municipale Bestuur onderworpen, waarop binnen twee maanden moest worden beslist. (Art. 10, 11 en 12).

De vaste goederen aan de Godshuizen toebehoorende moesten overeenkomstig de Fransche wetten verhuurd worden. (Art. 15).

Op verzoek van het Departementaal Bestuur zal het Uitvoerend Bewind aan het Wetgevend Lichaam voordragen, om op de plaatsen, waar meer dan een Godshuis is, deze

te vereenigen, mits het nut van zoodanige vereeniging wenschelijk is. (Art. 16).

De overige Fransche Besluiten, Decreten enz., die bij het meergenoemde Decreet van 8 November 1810 [1]) werden ingevoerd, laten wij volledigheidshalve hierachter in het kort volgen:

a. Besluit van den 25^{n} Floréal van het 7e jaar, (16 Mei 1800) [2]), waarbij werd voorgeschreven, dat het aandeel in de boeten en confiscatiën, bij de bestaande wetten aan de Godshuizen en armen toegewezen, gestort zal worden in de kas van den ontvanger der Godshuizen, in de hoofdplaats van elk Departement, terwijl de fondsen, hierdoor bijeengebracht, uitsluitend besteed moeten worden tot betaling van het minnegeld der vondelingen.

b. Besluit van den 7^{n} Germinal van het 9^{e} jaar, (28 Maart 1801) [3]) wegens het verhuren van landerijen aan Godshuizen toebehoorende.

c. Besluit van den 14^{n} Ventôse van het 11e jaar, (5 Maart 1803) [4]) betreffende de vereischte formaliteiten inzake de huren der goederen van armen- of Godshuizen, ten aanzien van welke de commissie van bestuur eene opheffing of verlaging van prijs heeft toegestaan.

d. Besluit van den 8^{n} Vendémiaire van het 12e jaar, (1 October 1803) [5]) toepassende op de Godshuizen en andere menschlievende gestichten de bepalingen van het besluit van 18 Thermidor van het 10e jaar (6 Augustus 1802) ten aanzien van de pensioenen en jaarlijksche gratificatiën.

e. Besluit van den 19^{n} Vendémiaire van het 12e jaar, (12 October 1803) [6]) bevattende voorschriften voor den ontvanger der Godshuizen en andere liefdadige gestichten.

f. Besluit van den 15^{n} Brumaire van het 12e jaar, (7 November 1803) [7]) wegens het recht van registreering ten opzichte der giften aan Godshuizen en wegens de aanneming dier giften.

g. Besluit van den 4^{n} Pluviôse van het 12^{e} jaar, (25 Januari

---

[1]) Fortuyn Mr C. J., Deel I, p. 13.
[2]) Rondonneau, Deel II, p. 312. *Bulletin des Lois*, n. 25.
[3]) id. Deel II, p. 313. idem n. 77.
[4]) id. Deel II, p. 319. idem n. 252.
[5]) id. Deel II, p. 321. idem n. 318.
[6]) id. Deel II, p. 322. idem n. 321.
[7]) id. Deel II, p. 323. idem n. 327.

1804) [1]) wegens de aanneming van giften en legaten aan Godshuizen en armen. Elke gift of legaat beneden de 300 franken kon op autorisatie der onderprefecten aangenomen worden. Voor giften of legaten boven dit bedrag is de goedkeuring van het Gouvernement noodig.

h. Besluit van den 16n Germinal van het 12e jaar (6 April 1804) [2]), waarbij de ontvangers der Godshuizen en andere liefdadige gestichten een borgtocht in geld moeten stellen van 1/12 gedeelte der aan hun zorgen toevertrouwde gelden en niet minder dan van frs. 500.

i. Besluit van den 11n Thermidor van het 12e jaar (30 Juli 1804) [3]) aangaande hypothecaire inschrijvingen. Geene doorhaling van hypotheken mag geschieden zonder toestemming van den Raad van Prefectschap.

j. Wet van den 15n Pluviôse van het 13e jaar (4 Februari 1805) [4]) aangaande de voogdijschap van kinderen, die in de Godshuizen worden toegelaten.

k. Decreet van den 7n Floréal van het 13e jaar (27 April 1805) [5]), betreffende de af te leggen rekeningen door de ontvangers der Godshuizen en liefdadige gestichten.

l. Decreet van den 10n Brumaire van het 14e jaar (1 November 1805) [6]) over op te richten gestichten, herbouwingen en reparatiën van gebouwen toebehoorende aan Godshuizen en andere liefdadige gestichten.

m. Decreet van 23 Juni 1806) [7]) aangaande het beleggen van gelden in Godshuizen en andere instellingen van liefdadigheid.

n. Decreet van den 12n Augustus) [8]) betreffende de pachtcontracten van Godshuizen en andere liefdadige instellingen.

o. Het advies van den Staatsraad dd. 22 November 1808 en het Decreet van 16 Juli 1810) [9]) omtrent het beleggen van gelden.

In de streken, die bij het Sénatus-consulte van 24 April 1810 waren ingelijfd, en waaronder 's-Hertogenbosch behoorde,

---

[1]) Rondonneau, Deel II, p. 325. *Bulletin des Lois*, n. 338.
[2]) id. Deel II, p. 326. idem n. 359.
[3]) id. Deel II, p. 327. idem n. 11.
[4]) id. Deel II, p. 328. idem n. 31.
[5]) id. Deel II, p. 330. idem n. 43.
[6]) id. Deel II, p. 333. idem n. 63.
[7]) id. Deel II, p. 335. idem n. 102.
[8]) id. Deel II, p. 337. idem n. 155.
[9]) id. Deel II, p. 340 en 366. idem n. 221 en 302.

hadden de wetten van den 16n Vendémiaire an V en 16 Messidor an VII al de bestaande Godshuizen vereenigd onder één bestuur: „commission des hospices" en deze onmiddellijk aan het Municipale Bestuur onderworpen. Voor de overige instellingen van weldadigheid — in 's-Hertogenbosch bijvoorbeeld de blokken — werd eveneens, zooals hierna zal blijken een „Bureau de bienfaisance" ingesteld.

Toen de overige provinciën van Holland eenige maanden later bij het Decreet van 9 Juli 1810 met Frankrijk werden vereenigd, was te verwachten, gezien de wetten en besluiten, die reeds in de ingelijfde gewesten waren executoir verklaard, dat deze ook op die landen van toepassing zouden verklaard worden. Dit is evenwel niet het geval geweest. Maar weinig werd er daar veranderd in alles wat het bestuur der Godshuizen betrof. De wetten toch, die al de bestaande Godshuizen tot een rechtspersoon: „commission des hospices" vereenigden, zijn daar krachtens artikel 49 van het Decreet van 18 October 1810 nooit van toepassing geweest. Immers dat artikel schreef voor: „Er wordt niets veranderd in het bestuur der Godshuizen, in de uitdeeling van hulp aan armen en in de wijze om in de behoeften van vondelingen te voorzien". Waarom dit laatste Decreet niet van toepassing is verklaard op de landen, die het departement van de Monden van den Rijn en de Monden van de Schelde uitmaakten, is ons een raadsel.

Zoowel de „commission des hospices" als het „bureau de bienfaisance" kregen rechtspersoonlijkheid en mochten legaten en schenkingen aannemen [1]).

De Heer Baron Fremin de Beaumont, Prefect van het Departement der Monden van den Rijn [2]), benoemde, ter uitvoering van de in dat departement executoir verklaarde wetten enz., bij besluit van den 21 Februari 1811 eene voorloopige commissie tot organisatie en regeling der zich in deze stad bevindende Godshuizen en andere instellingen van

[1]) Artt. 902, 910 en 937 C. C.
[2]) *Journal du Département des Bouches du Rhin. 1810.* n. 2.

liefdadigheid, die hare taak moest verrichten overeenkomstig de wetten van het Keizerrijk.

Dit besluit werd den 5 Maart d. a. v. opgevolgd door twee besluiten van Zijne Exellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken; het eene bepaalde, dat de gestichten van weldadigheid in deze stad onder de administratie van eene en dezelfde provisioneele commissie zullen worden gebracht, bestaande uit vijf leden, de Maire er niet onder begrepen, daar deze, krachtens zijn ambt, lid dier commissie is en er rechtens het voorzitterschap van op zich neemt, en verder, dat bij gemelde commissie zal fungeeren een secretaris, belast met de bewaring der archieven en het houden der notulen en dat al de ontvangsten onder de verantwoordelijkheid van eenen Rentmeester zullen worden gebracht, terwijl tot leden der voorschreven commissie werden benoemd: T. C. v. Rijckevorsel, J. C. Marggraff, M. van den Heuvel, H. de Wijs en P. J. G. Vogelvanger.

Het andere besluit hield de mededeeling in, dat de heer Suet Latour werd benoemd tot provisioneel secretaris van voornoemde commissie en de Heer J. H. van der Does tot provisioneel rentmeester van alle Godshuizen en instellingen van weldadigheid.

Wij willen bij deze besluiten even opmerken, dat zij in strijd waren met de wet van den 16^{n} Vendémiaire an V. Daarin was bepaald, dat de commissie over de Godshuizen moest gekozen worden niet door den Prefect van het Departement noch door den Minister van Binnenlandsche Zaken, maar door het Municipale Bestuur of Gemeentebestuur. Ook de benoeming van den secretaris en ontvanger der commissie had evenmin door genoemden Minister mogen geschieden. Beiden moesten gekozen worden door de commissie en wel de secretaris uit de leden, de ontvanger buiten de leden.

Herhaaldelijk ontvingen de Regenten van het Zinneloos-huis brieven van de zich noemende „Commission provisoire des hospices de la ville de Bois-le-Duc", waarin allerlei vragen werden gesteld, waarop men slechts ongaarne ant-

woord gaf. Zoo vroeg men bij schrijven van 8, 16 en 20 Maart o. a.

a. een algemeenen inventaris van de meubelen en verdere goederen van het gesticht op primo Januari 1811;

b. de toestand van de kas op dien datum;

c. een staat van de sommen, welke over het dienstjaar 1810 nog moesten worden ontvangen en uitgegeven;

d. een gedetailleerden staat over de eigendommen van het gesticht in en buiten de stad.

Telkens na ontvangst van zoo'n brief werd er door de Regenten beraadslaagd. De vragen werden steeds naar waarheid beantwoord, doch met een angstig gemoed.

Op 30 Maart 1811 traden weder twee besluiten van den Prefect van het Departement enz. in werking, inhoudende:

a. dat de voornoemde provisioneele commissie op den 1ⁿ April 1811 door den Maire zal worden geïnstalleerd en op dienzelfden dag het beheer over het „Groot-Burgergasthuis" op zich zal nemen,. alsmede successievelijk die der andere gestichten van weldadigheid, zoodra de voorloopige werkzaamheden, voorgeschreven bij artikel 2 van het arrêté van den Prefect van 21 Februari 1811 geheel zullen zijn afgeloopen, hetgeen op z'n laatst zal moeten zijn geschied op den 15ⁿ April;

b. dat de heer J. H. van der Does als provisioneel benoemde Rentmeester van alle Godshuizen en instellingen van weldadigheid en de Heer S. Latour als provisioneel Secretaris der voornoemde commissie, onverwijld op den 1ⁿ April 1811 in functie zullen treden;

c. dat dientengevolge alle geïnde en nog te innen gelden, aan de voorschreven Godshuizen en instellingen van weldadigheid toebehoorende, alsmede de opbrengst der collecten en vrijwillige giften, de onderstandgelden door het Gouvernement toegestaan en het tiende gedeelte van de opbrengst van het Stedelijk octrooi in de kas van eerstgemelden zullen worden gestort; zullende de gewezen Ontvangers, Rentmeesters of Administrateurs gehouden zijn, om aan hem tegen recepis over te geven alle huurcontracten en andere titels en bescheiden, betrekkelijk de invordering dier inkomsten, overeenkomstig artikel 2 der wet van 19 Vendémiaire van het 12ᵉ jaar,

en eindelijk, dat de oude administratiën tevens verplicht zullen zijn, om aan laatstgenoemden te overhandigen alle papieren, eigendomsbewijzen, charters en documenten, behoorende aan de gestichten van weldadigheid, waarvoor hij recepis zal afgeven.

Op 1 April 1811 had de Maire der stad, de Heer A. G. Verheyen de hiervoorgenoemde besluiten nog onder de aandacht van de bestuurders der verschillende instellingen gebracht, met last, om zich dien overeenkomstig te gedragen en de voorschreven commissie, alsmede haren secretaris en den rentmeester als zoodanig te erkennen en aan hen alle inlichtingen te verstrekken, die gevraagd zouden worden [1]).

Door de hiervoor genoemde besluiten waren de Regenten van 't „Zinnelooshuis" feitelijk uit hunne bediening ontzet. Zij hadden evenwel de bedoeling van het Fransche Bestuur voorzien en in hunne vergadering van 19 Maart 1811 reeds eene commissie benoemd, aan wie was opgedragen, een request op te stellen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarin eene uiteenzetting moest worden gegeven inzake de oprichting, bestuur enz. van het gesticht en waarin tevens moest worden verzocht om in hunne functie gehandhaafd te blijven.

Den 4^{n} April d. a. v. had de commissie haar taak volbracht en het request als volgt opgesteld:

L'administrateur de la fondation de Renier van Arkel pour les pauvres insensés à Bois-le-Duc, département des Bouches-du-Rhin,

à

Son Excellence le comte Montalivet, Ministre de l'intérieur.

Monseigneur,

L'amour que vous portez naturellement aux anciennes institutions, qui ont pour but très prononcé et unique même le soulagement des malheureux, nous a enhardis de nous présenter à vous, Monseigneur, osant espérer un accueil favorable à

[1]) *Archief Godshuizen. Losse correspondentie.* Boek n. 806

l'exposé véritable que nous prenons la liberté de faire à votre Excellence.

Par le testament du fondateur de l'établissement ci dessus dénommé, qui est aussi utile qu'absolument nécessaire, il a été stipulé en l'année 1442, que ses administrateurs doivent être pris parmi les voisins de la maison, qui sert de refuge aux malheureux insensés réduits à la pauvreté et quelle maison est située en cette ville.

Depuis cette époque jusqu'à ce jour l'établissement a été administré sans interruption par ceux choisis conformément à la disposition testamentaire du fondateur avec le plus grand zèle et le plus grand amour, sans le moindre salaire, remplissant cette fonction par les seuls principes de l'humanité.

Cette maison est toujours sous nos yeux comme voisins et tous les jours inspectée par plusieurs de nous pour nous assurer des traitements qu'on y observe vis à vis de ces infortunés et si tout s'y fait exactement dans le service le plus régulier bien particulièrement encore pour procurer et faire délivrer à ces malheureux compatriotes ce qui peut servir à améliorer leur sort et à pourvoir à leur sûreté.

Il nous paraît, Monseigneur, que le fondateur a eu les plus grands motifs de vouloir que ces fonctions pénibles, mais honorables pour nous fûssent remplies par les voisins de sa fondation; effectivement qui sont ceux plus à portée de surveiller constamment de tels établissements que des hommes qui par leur voisinage ont journellement sous les yeux ces créatures tout à plaindre et tant à surveiller pour leur besoins continuels?

Nous sommes maintenant au nombre de dix-sept administrateurs et choisissons annuellement un nouveau membre parmi les habitants les plus aisés et les plus expérimentés de la section, pour pouvoir remplir le vide que les décès pourraient faire dans l'administration et personne ne se refuse de remplir ce poste désagréable, par l'amour et la compassion qu'on porte naturellement à ces personnes d'ailleurs si malheureuses.

L'établissement par les soins les plus assidus est tellement accrû qu'il peut renfermer maintenant soixante-dix insensés et dont le nombre est à présent de cinquante trois, parmi les quels il y en a douze qui sont entretenus pro Deo et une très grande quantité dont une très petite pension est payée par la caisse des pauvres de la ville et celle des communes environnantes.

Chacun de nous, à son tour, remplit pour un an la fonction de receveur et payeur et rend compte annuellement en présence d'un proviseur nommé par la municipalité de la ville. Nous sommes très inclinés, Monseigneur, de continuer tous les ans à rendre compte de notre gestion à qui ce soit, soit à une commission soit à un fonctionaire que votre excellence voudrait nommer pour approuver et viser nos recettes et dépenses.

Raisons pourquoi nous osons nous tourner vers vous, Monseigneur, pour vous prier d'apprécier à fond les motifs d'humanité de notre démarche pour obtenir de votre Excellence, que nous puissions être continués dans nos susdites charges qui n'ont pour but que la seule humanité, unique récompense de nos travaux, de nos veilles et de nos soins, de la même manière que cette administration à été dirigée depuis tant de siècles et sous la quelle, nous osons le dire, l'établissement a tant prosperé et nous redoublerons d'efforts pour le rendre encore plus florissant.

Nous nous flattons d'une décision prompte et favorable d'un ministre si éclairé sur tout ce qui peut intéresser l'humanité souffrante et avons l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monseigneur,

Vos très humbles et très obéissants serviteurs

Les Administeurs susnommés,

w. g. A. M. Croonenburg, Rentmeester.

w. g. P. van Oorschot, Griffier.

Bois-le-Duc, le 4 Avril 1811.

Intusschen had zich op 30 Maart 1811 een klein conflict voorgedaan tusschen den regeerenden Regent van het gesticht en den Prefect van het Departement ten aanzien van een krankzinnige vrouw, Barbara van Balen genaamd, die op last van den Prefect in het gesticht opgenomen moest worden. De regeerende Regent weigerde haar zonder contract in het gesticht op te nemen. Den volgenden dag werd hij echter door den Prefect daartoe genoodzaakt.

Een tweede geschil ontstond naar aanleiding van het benoemen van eene binnen-moeder in het gesticht. De Regenten wilden naar ouder gewoonte eene nieuwe moeder kiezen,

maar de Heer Suet Latour, secretaris der commissie over de gestichten van weldadigheid enz., kon zich daarmee niet vereenigen en schreef den 21n April 1811 aan den regeerenden Regent een brief met verzoek aan hem een voordracht te doen toekomen van 3 à 4 vrouwelijke personen, waaruit dan door de voornoemde commissie een keuze kon worden gedaan. Hierover waren de Regenten zeer ontstemd. Van het oud recht van benoeming, reeds eeuwen door de Regenten, zonder inmenging van wie dan ook uitgeoefend, wenschten zij geen afstand te doen. In hunne vergadering van 23 April d.a.v. droegen zij den griffier op onmiddellijk een antwoord gereed te maken, dat van den volgenden inhoud was:

Regenten van de Fundatie van Reinier van Arkel
voor de arme Zinneloozen binnen deze stad
aan
de Heeren Commissarissen over de
armen-fondsen binnen dezelve stad.

Mijne Heeren,

Wij ontvingen eene aanschrijving in dato 21 dezer, geteekend namens U door S. Latour met last op te geven eene nominatie van drie of vier sollicitanten voor de plaats als binnen-moeder, dewelke staat te vervullen.

Wij hebben d'eer U te antwoorden, dat wij geen wet kennen tot het maken van eene nominatie tot het benoemen van eene binnen-moeder. Zijn wij geen Regenten meer, Mijne Heeren? Wij verzoeken alsdan van onze post behoorlijk en gerechtelijk te worden ontslagen.

Wij zien Uw antwoord gaarne tegemoet
Namens Regenten voornoemd,
P. J. van Oorschot, Griffier.

's-Bosch, 24 April 1811.

De Regenten hadden ditmaal succes, want in hunne vergadering van 27 April 1811 kwam de Heer J. C. Marggraff als vertegenwoordiger van genoemde commissie hun mededeelen, dat zij den brief van den Heer S. Latour, dd. 21 April

1811 in betrekking tot het aanstellen van eene binnen-moeder als niet ontvangen moesten beschouwen. Het stond hun vrij zelf eene binnen-moeder te kiezen

Hunne vreugde hierover was evenwel van korten duur, want nadat bij schrijven van 21, 28 en 30 April, 3 Mei, 2 en 19 Juni en 7 Juli 1811 [1]) weder verschillende inlichtingen aan hen waren gevraagd, vaardigde de Prefect van het Departement op 10 Juli 1811 een besluit uit, waarvan de korte inhoud was:

Te rekenen van den dag der afkondiging zal het aan alle voormalige Ontvangers en Administrateurs van Godshuizen en andere gestichten van liefdadigheid verboden zijn, zich op eenige wijze te bemoeien met de ontvangsten van renten en andere inkomsten aan die gestichten toebehoorende, terwijl alle schuldenaars en pachters van liefdadige gestichten gewaarschuwd worden, dat alle betalingen door hen, in strijd met het voorschrevene gedaan, beschouwd zullen worden als niet te zijn geschied, behoudens echter hun verhaal op de vorige Ontvangers.

De voormalige Ontvangers, die tegen den 15^{n} Juli 1811 geen rekening hebben gedaan van de twee eerste kwartalen van 1811 en op den 1^{n} September d.a.v. geen rekening hebben gedaan van hunne gehouden administratie over 1810 en vorige jaren, zullen volgens de wetten door strenge maatregelen daartoe worden gedwongen.

Alle rekeningen zullen door de Gedelegeerde Administratieve Commissie der Godshuizen, overeenkomstig de besluiten van 21 Februari en 21 Maart 1811 worden afgehoord en vervolgens aan den Prefect en Sous-Prefect worden ingediend, die de herziening daarvan zullen bevelen in den vorm als voorgeschreven bij artikel 3 van het Keizerlijk Besluit van den 7^{n} Floréal van het 13e jaar.

Men kan begrijpen, dat dit besluit groote ontsteltenis bij de Regenten te weeg bracht. Daar zij nog geen antwoord op hun adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken ontvangen hadden, besloten zij weder een adres aan dien Minister te zenden. Ook aan den President en leden van

[1]) *Archief Godshuizen.* Losse correspondentie. Boek 806 (Achterin).

de Commissie over de gestichten van weldadigheid enz. werd op 18 Juli 1811 de volgende brief verzonden:

Messieurs,

L'arrêté de Monsieur le Préfect du Département des Bouches-du-Rhin en date du 10 de ce mois dit à l'article 1: „que tous les anciens receveurs ou administrateurs des hospices et autres établissements de charité doivent à dater de la publication du dit arrêté s'abstenir à s'immisier dans les recettes des rentes et revenus appartenant à ces établissements," mais nous avons crû comme nous le croyons encore, que celui, que nous administrons, n'est pas nature à être compris dans cette dénomination générale et qu'il doit faire une exception à la règle que cet arrêté à pris pour base.

L'hospice des pauvres insensés est regi par nous entièrement gratis n'ambitionant que le plaisir seul d'être utiles à nos trop malheureux compatriotes. Ce devoir est notre plus douce et seul récompense.

A cet effet nous nous sommes adressés par notre très humble supplique à Son Excellence le Ministre de l'intérieur de sa Majesté Impériale et Royale, demandant d'être continués dans nos susdites fonctions et en attendant une décision favorable à notre requête nous venons vous demander, Messieurs, que nous puissions être continués provisoirement dans nos charges.

Monsieur le Préfect en saisira sans doute l'occasion pour nous y maintenir, cet administrateur, si éclairé sur toutes les branches de ce qui est utile et favorable aux intérêts des malheureux en connaîtra l'argence même et son delegué pendant son absence, Monsieur M. van den Heuvel, notre compatriote qui sait si bien remplir les vues de la bienfeisance, les employera sans doute dans ce cas encore une fois pour nous accorder provisoirement le sujet de la demande faite à Monseigneur le Ministre de l'intérieur.

Nous avons crû de notre devoir, Messieurs, de vous en prévenir et osons compter sur votre appui que l'humanité souffrante reclame.

Nous avons l'honneur d'être parfaitement,

Messieurs,

Vos très humbles et très obéissants serviteurs,

w. g. A. M. Croonenburg, Rentmeester.
w. g. P. van Oorschot, Griffier.

Op de adressen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken werd geen antwoord ontvangen, wel kwam op 22 Juli 1811 van de „Commission administrative des hospices et établissement de charité de la ville" het volgende antwoord in [1]):

Messieurs les administrateurs,

Nous avons reçu votre lettre en date du 18 de ce mois et par la quelle vous demandez que l'arrêté de Monsieur le Préfect du dix courant ne vous soit pas applicable et que votre hospice ne soit pas traité comme les autres.

Nous vous observons messieurs que l'arrêté de Monsieur le Préfect étant comprehensif de tous les hospices et établissements de charité quelconques le votre y est nécessairement compris et qu'il n'est pas en notre pouvoir de distinguer la vu la loy ne distingue pas; nous vous invitons dons messieurs à vouloir bien remplir les intentions de Monsieur le Préfect et de vous soumettre à son arrêté.

Nous avons l'honneur d'être messieurs,
Vos très humbles serviteurs,
Les membres de la commission des hospices,
w. g. Thom. C. van Ryckevorsel, Vic. Pres.

Den 3n September 1811 hielden de Regenten van het Zinnelooshuis hunne laatste vergadering. Slechts drie leden n.l. de Heeren: A. M. Croonenburg, N. Wellens en Chr. Coppens waren tegenwoordig. In de notulen dier vergadering lezen wij:

Is door de vergadering geresolveert om den regeerenden Regent met assumptie van de Heeren Chr. Coppens en N. Wellens te committeeren bij de commissarissen tot de arme-fondsen om haar voor te stellen den staat van dezen huize, voortkomende uit de publicatien van den Heer Prefect en alsdan aan gemelde commissarissen te vragen, eenige voorschotten van gelden en indien zulks van hare lieden mogte geweigerd worden, om de geheele administratie aan gemelde commissie over te geven.

Het behoeft wel niet gezegd, dat deze gelden niet verstrekt

---

[1]) *Archief Godshuizen.* Losse correspondentie. Boek n. 806.

werden, zoodat op 24 September d.a.v. voornoemde commissie het bestuur over het gesticht in handen nam.

Bij Decreet van den Prefect du Département des Bouches-du-Rhin van den 28n December 1811 [1]) werd te 's-Hertogenbosch, met ingang van den 1n Januari 1812, ook nog definitief ingevoerd een „*Bureau de bienfaisance*", ter dispositie waarvan werden gesteld alle inkomsten der voormalige armbesturen, bekend onder den naam van blokken, de bijdragen der collecten in kerken en tempels, mitsgaders de inkomsten der goederen tot dien tijd door Diaconiën en andere Godsdienstige corporatiën bestuurd en die ten doel hadden de armen te ondersteunen. Die inkomsten moesten worden verdeeld over tien „Bureaux auxiliaires", die daarvan uitdeeling moesten doen in hunne respectieve wijken of blokken. Ten aanzien van het Heilige Geesthuis werd daarbij bepaald, dat het zou blijven onder het beheer van de „commission administrative des hospices" — deze commissie had ook voorloopig de administratie over de fondsen van het Heilige Geesthuis en de Blokken aan zich getrokken — maar dat zij, met ingang van 1 Januari 1812, ieder jaar eene som van 12000 francs moest storten in de kas van het „bureau de bienfaisance", welk bedrag geheven moest worden uit de fondsen van het Heilige Geesthuis.

Toen werden tevens bijna alle oude mannen- en vrouwenhuizen opgeheven en het gebouw van het „Heilige Geesthuis" — 't tegenwoordige oude mannen- en vrouwenhuis in de Hinthamerstraat — tot een algemeen Oud-mannen- en vrouwenhuis bestemd.

Op 1 Januari 1812 trad het „Bureau van weldadigheid" in werking en was samengesteld uit de Heeren: A. G. Verheyen, Maire, President, van Camp, van Remy, van Langendonk, de la Court, Vermeulen, Hoogaerts en Heeren, leden en de Heeren van Fenema en W. van der Pas, respectievelijk Secretaris en Rentmeester.

Onder de *Administratieve Commissie over de Godshuizen, enz.* werden de navolgende instellingen gebracht:

[1]) Journal du Département des Bouches-du-Rhin dd. 11 Januari 1812, n. 3.

1. het Groot-Ziekenhuis;
2. het Heilige Geesthuis;
3. het gesticht Reinier van Arkel;
4. het Aart van Avennesgasthuis;
5. het St. Anthoniusgasthuis;
6. het Bagynhof;
7. de gecombineerde gasthuizen van Hendrik v. Vessem [1]) en Aart Berewouts [2]);
8. het Agnes van den Broecksgasthuis;
9. de gecombineerde gasthuizen van Gysbert van den Broeck, Jan van Sambeek, Jan Moons, Jacob Uter Oisterwyck en Gerard de Weert [3]);
10. de gecombineerde gasthuizen van Hendrik en Elisabeth Brants en Margriet Heeren [4]);
11. het Catharina Catersgasthuis;
12. het Proening van Deventhersgasthuis;
13. het St. Eloysgasthuis;
14. het Hester van Grinsvensgasthuis;
15. het Jenneken Hamersgasthuis;
16. het R. C. Weeshuis;
17. het Prot. Weeshuis;
18. het Aart Keytsgasthuis;
19. het Christina Meelmansgasthuis;
20. het Hendrik van Neynselsgasthuis;
21. het Adam van Mierdesmannengasthuis;
22. het Adam van Mierdesvrouwengasthuis;
23. het Baatje Oomsgasthuis;
24. het Margaretha Spykersgasthuis;
25. het Jan Schildersgasthuis;
26. het Christina Ulemansgasthuis.

Het beheer over de navolgende instellingen werd opgedragen aan het *Bureau van Weldadigheid:*

1. de blok van de Markt en Tolbrugstraat;
2. de blok van de Orthenstraat;
3. de blok van de Hinthamerstraat;
4. de blok van het Hinthamereinde;

---

[1]) Ook wel genaamd „Smitsgasthuis".
[2]) Gecombineerd bij besluit van de Stadsregeering dd. 27 Dec. 1792.
[3]) Gecombineerd bij besluit van de Stadsregeering dd. 21 Nov. 1754 en 18 Mei 1789.
[4]) Gecombineerd bij besluit van de Stadsregeering dd. 22 Febr. 1753.

5. de blok van de Kerk- en Verwerstraat;
6. de blok van de Weversplaats;
7. de blok van de Vischmarkt;
8. de blok van de Vughterstraat;
9. de blok van de Vughterdijk;
10. de armen van Orthen.

Na de verdrijving der Franschen heeft de Souvereine Vorst bij Besluit van den 31n December 1814, No 20 [1]), de commissiën van weldadigheid en liefdadigheid (Bureaux de bienfaisance et de charité) onder het Fransche Bestuur in het voormalige departement van de Monden van den Rijn ingevoerd, met ingang van den 1n Januari 1815 vernietigd en buiten werking gesteld, uit overweging, dat de Fransche inrichtingen niet alleen ondoelmatig, maar zelfs, gelijk de ondervinding geleerd had, voor het belang der behoeftigen schadelijk waren. Dientengevolge werden die inrichtingen vervangen door andere meer overeenkomstig met de oude vaderlandsche gebruiken en te gelijk geschikt tot invoering van een geregeld en spaarzaam bestuur der Armfondsen en Godshuizen.

Daarbij werd onder meer bepaald, dat binnen acht dagen na de ontvangst van genoemd Besluit het Plaatselijk Bestuur van elke gemeente de noodige benoemingen zou doen voor het algemeen bestuur der armen en der Godshuizen.

Conform dit Besluit is blijkens het notulenboek van 1815 [2]) op 31 Januari van dat jaar ten 6 ure n.m. in het „Groot-Zieken-gasthuis" door den Burgemeester der stad, den Heer A. G. Verheyen, geïnstalleerd het eerste College van Regenten over de Armen en Godshuizen, bestaande uit de Heeren: W. H. van Thye Hannes, als lid van het Stedelijk Bestuur, President, F. C. van Rijckevorsel, M. van den Heuvel, W. J. Heeren, H. de Wijs en J. C. Marggraff, leden, en W. van der Pas, Amanuensis.

---

[1]) Zie bijlage V.
[2]) *Archief Godshuizen,* bl. 1.

De Regenten van het gesticht „Reinier van Arkel" hebben toen nog getracht om in hunne oude rechten hersteld te worden. In de losse notulen van Vrijdag 20 Januari 1815 lezen wij b.v. dat de Heeren Sopers en Coppens in „den Palmhof" eene vergadering van oud-Regenten hadden belegd, alwaar zij den vergaderden mededeelden, dat zij mondeling door den Burgemeester der stad waren aangezocht, zoo de Regenten een verzoekschrift tot hem (Burgemeester) richtten, hij wel dacht, dat het bestuur over het „Zinnelooshuis" aan Regenten zou teruggegeven kunnen worden. Men besloot toen aan den Burgemeester te berichten, dat Regenten niet genegen waren een request in te dienen, maar dat zij het bestuur van het gesticht wél op zich wilden nemen, indien zij zonder eenige reserve in hun vorig beheer werden hersteld.

Op 13 Februari d.a.v. had in genoemd huis weder eene vergadering van oud-Regenten plaats, ditmaal om eene commissie te benoemen, die zich bij den Burgemeester moest vervoegen, ten einde de fondsen en administratie van het „Zinnelooshuis" terug te vragen en wel ingevolge artikel 10 van het Besluit van Z. H. den Souvereinen Vorst, dd. 31 December 1814. [1])

Den volgenden dag bracht de commissie, bestaande uit de Heeren: Coppens, Minoretti en Wellens, verslag uit. Op de vraag van de commissie om het bestuur van het gesticht weder in handen van de Regenten te stellen, antwoordde de Burgemeester: „dat zulks niet van hem afhing, maar hij wel wenschte, dat de Regenten dit verzoek per brief deden; hij zou er zich dan van kunnen bedienen, waar zulks zoude behooren".

---

[1]) Voor het Bestuur der Godshuizen, welke geen onderstand van 's lands of stadswege ontvangen en dier armbesturen, welke tot eene bijzondere gezindheid behooren, zullen op de wijze, zooals bij elke gezindheid zal goedgevonden worden, of van ouds plaats had, ook binnnn acht dagen na de ontvangst van dit Besluit, de benoeming moeten geschieden, ten einde vóór of op den 1n Februari 1815, de goederen en effecten, welke aan hun toekomen en onder het Fransche Bestuur in één fonds vereenigd zijn, aan dezelven te kunnen overleveren en teruggeven.

Het concept van dien brief luidt:

Aan den Heer burgemeester der stad,
's Bosch.

Mijnheer de Burgemeester,

Door het voormalige Fransche Gouvernement tegen den wil en intentie van den Fondateur van het „Zinnelooshuis" als Regenten van hetzelve ontzet zijnde, gezien het Decreet van Z. K. Hoogheid in dato 31 December 1814, vermeenen wij hetzelve in onze qualiteit het beheer en bestuur van hetzelve te moeten reclameeren.

Wij hebben d'eer met alle hoogachting te zijn,
Regenten voornoemd,

's Bosch, 14 Februari 1815.

Ook hadden de gezamenlijke Blokmeesters zich tot Z. K. H. den Souvereinen Vorst gewend met verzoek om in hunne oude rechten hersteld te worden, waarvan de vergaderingen der Blokmeesters, op den 22sten en 27sten Februari 1815 gehouden, het bewijs leveren.

Of de Regenten van het gesticht „Reinier van Arkel" ooit antwoord op hun brief van 14 Februari 1815 hebben gehad, konden wij niet achterhalen.

Niettegenstaande voorschreven requesten zijn op twee na al de instellingen, hiervoor omschreven, onder het beheer en bestuur gebleven van het College van Regenten over de armen en Godshuizen. Het R. C. Weeshuis en het Prot. Weeshuis zijn aan de vroegere beheerders teruggegeven, uit overweging, dat deze gestichten tot eene bijzondere godsdienstige gezindheid behoorden en dus vielen onder art. 10 van het Besluit van 31 December 1814. [1])

In de vergadering van het College van Regenten van 26 April 1817 werd nog besloten, om de fondsen, die eenzelfde bestemming hadden, bijeen te voegen tot afzonderlijke

[1]) Vergaderingen van 7 Maart en 25 April 1815.

afdeelingen, die afzonderlijk zouden geadministreerd worden tot het doel, waarvoor die fondsen bestemd waren. Op die wijze vormde men vier afdeelingen, te weten:

Afdeeling A.

Het „Burger Mannen- en Vrouwenhuis", waarin vielen de fondsen van de gecombineerde Godshuizen, n.l. van de kleine gasthuisjes, [1]) die gecombineerd waren tot een „Oude Mannen- en Vrouwenhuis" in het gebouw van „het Geefhuis". Men overwoog daarbij, dat de fondsen dier instellingen niet bestemd waren tot alimentatie van den algemeenen arme, maar tot verzorging van oude en behoeftige lieden.

Afdeeling B.

Het „Groot-Ziekengasthuis", waarin vielen de fondsen van het „Ziekengasthuis".

Afdeeling C.

Het „Zinnelooshuis", waarin vielen de fondsen van het gesticht „Reinier van Arkel".

Afdeeling D.

Het „Bedeelingsfonds", waarin vielen de fondsen van het „Heilige Geesthuis" en de Blokken, uit overweging, dat deze fondsen dezelfde bestemming hadden.

Omtrent het gesticht „Reinier van Arkel" vinden wij nog aangeteekend, dat

[1]) Verschillende van deze gasthuisjes, die sinds 1812 aan hunne bestemming waren onttrokken en voor verschillende doeleinden verhuurd, zijn in het jaar 1818, ingevolge besluit van het College van Regenten over de Godshuizen, dd. 18 April 1818 en machtiging van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant, dd. 22 October 1817, verkocht en hunne opbrengst, beloopende in totaal ƒ 6105.—, belegd ten behoeve van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis (Zie rekening van 1818 en besluit v. h. College dd. 22 Juli 1818).

Ook waren bij besluit van genoemd College dd. 14 Mei 1817 de kapitalen staande ten name van die kleine gasthuisjes, benevens die afkomstig van het Heilige Geesthuis en Blokken, alsmede die van het Zinnelooshuis reeds overgeschreven op het Grootboek, respectievelijk ten name van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, het Bedeelingsfonds en het gesticht Reinier van Arkel.

DE INKOMSTEN MOESTEN OMVATTEN:

a. de revenuen en opkomsten der goederen tot het gesticht der Zinneloozen behoorende;
b. de bestelgelden van ingenomen krankzinnigen;
c. de gelden voortkomende uit den verkoop van goederen van afgestorven bedeelde krankzinnigen.

DE UITGAVEN MOESTEN OMVATTEN:

a. alle voedingskosten en wat eeniger mate tot den dienst der krankzinnigen binnen het gesticht verbruikt wordt;
b. de onderhoudskosten van het gebouw van de Zinneloozen;
c. de tractementen van alle bedienden en suppoosten van het gesticht;
d. alle kosten van reparatie aan de goederen van het gesticht benoodigd, de lasten daaronder begrepen;
e. een vierde gedeelte van het tractement van den Controleur.

Van Oudenhoven geeft op blz. 47 en vlg. de namen der Regenten van het „Groot-Ziekengasthuis", alsmede die der Regenten van het „Heilige Geesthuis", op blz. 51 en vlg. van de stichting dier instellingen af. Voor zoover ons bekend is, zijn de regeerende Regenten van het „Zinnelooshuis" nog door geen schrijver vermeld. De dankbaarheid gebiedt o. i. dat wij ook die Regenten, welke hunne functie door alle eeuwen heen gratis hebben waargenomen en waaraan in niet geringe mate de bloei van het gesticht is te danken, hier herdenken, en hunne namen aan de vergetelheid ontrukken; wij laten ze daarom hieronder volgen.

1442. Henrik van Arkel.
1446. (6/4) Walterus Goedschalcx.
1446. (16/9) Arnoud van Weilhuzen.
1448. Lambertus van Doernen.
1454. id.
1456. (8/2) Adam Ghijsselen.
1456. (20/12) Rutger van Arkel.
1462. Gerard Boest.
1469. Dirk Bathensoen.
1470. Gerit Henric Sanderssoensoen van Os.
1472. Arnt van Goch.
1474. Hendrik van Oyen.
1476. Adriaan Berthouts.
1478. Wouter Emens.
1479. Drick Colen.
1481. Dirck van Diepenbeek.
1482. Adriaan Berthouts.
1484. Joost Huyben.

1486. Wouter Bot.
1488. Dirck Colen.
1490. Gerit Jan Mathyssoen van Vladeracken.
1492. Joost Hubrechs.
1493. Lambrecht Naet.
1494. Adriaan Berthouts.
1495. Marcelis van den Hoevel.
1496. Gerit Mathyssoen.
1497. Adriaan Berthouts.
1498. Lambrecht Naet.
1500. Marcelis van den Hoevel, in den Bairs.
1502. Jan Bloymans.
1504. Dicrk Colen, die Bever.
1506. Ghysbert Loekemans.
1508. Wouter van Bree.
1510. Everit Hose.
1511. Arnt Naet.
1512. Jan Peterssoen van den Hoevel.
1514. Arnt Naet.
1516. Marcelis van den Hoevel, Peterssoen.
1518. Claes van Goch.
1525. Jan Aerntz.
1532. Aernt Naet.
1533. Jan Claessoen
1534. Jan Cuylen
1535 Jan Zeghers.
1536. Zebastiaan Janssoen.
1537. Jacob Willem Bloemertssoen.
1538. Jan van den Bogairt.
1539. Jan Cornelis, die velblotter.
1540 Peter Henrickss. van den Put.
1542. Peter Mathyssoen.
1543. Daniel Loyen.
1544. Jan Zeghers
1545. Zebastiaan Janssoen.
1546. Claes Gherit Tauwerssoen
1547. Tielmans van Diepenbeeck.
1548. Lenaert Berwouts.
1549. Aert Willemssoen.
1550. Mercelis Stevenssoen.
1551. Jan Prekers.
1552. Jan Peter Jacobss.
1553. Jacob van Antwerpen.
1554. Dierick Thielmanss. van Diepenbeeck.
1555. Jacob Marcelissoen.
1556. Goyaert Janssoen.
1557. Lenart Berwouts.
1558. Jan de Leeuw.
1559. Jan Prekers
1560. Hendrick van Meynsfoort.
1561. Adriaen Thielenssoen.
1562. Peter Aertssoen Booghmaker.
1563. Gherit Tholinck.
1564. Dierick Thielmans.
1565. Wouter Tholinck.
1566. Jan Olyslaghers.
1567. Aerden Marssoen.
1568. Jan Goyaertssoen v. Bethmeer.
1569. Claes Marcelissoen.
1570. Matheeus Adriaenssoen.
1571. Jan Dierick Gobels.
1572. Peter Lambert Remmen.
1573. Dierick Thielmans.
1574. Sander Jacopssoen.
1575. Mathys Mathyssoen.
1576. Hendrick van Oudenoven.
1577. Huybert Aertssoen.
1578. Peter Lambert Remmen.
1579. Emont Janssoen.
1580. Goyart van Engelant.
1581 Jan van Weert.
1582. Aert Willemssoen v. Beeck.
1583. Peter Lambert Remmen.
1584. Mathys Mathyssoen.
1585 Willem Adriaenssoen van Heeswyck.
1586. Huybert Janssoen v. Rumunde.
1587. Peter Lambertssoen Remmen, Lynwatier.
1588. Jan Amelissoen
1589. Willem Adriaenss. van Heeswyck.
1590. Reynder Willemss. van den Berckenbosch.
1591. Peter Lamberts Remmenss. Lynwatier.
1592. Francois Peter Wouterss. Velblotter.
1593. Jan Dierc. Gobels.
1594. Henrick Peterss Arnts
1595. Reynder Willemsz. van den Berckenbosch.
1596. Jan Cornelisz.
1597. Sander Jacops. v. Roesdonck.
1598. Peter Lambrechts Remmen, Lynwatier.
1599. Claes Janss. van Berlicum, bierbrouwer ende mits zyne afflivicheyt Grietken zynder huysvrouwe.
1600. Goyart Janssoen v. Outvorst.
1601. Peter Willem Adriaenssoen van Heeswyck.

1602. Henrick Peeterss. Boeckmakere, Bierbrouwer.
1603. Henrick Janssoen de Greve, Schoenmakere.
1604. Jan Cornelis Henricxs. Velblotter.
1605. Jan Franss. Velblotter.
1606. Arnts Servaessoen v. Geffen, Knokenhauwer.
1607. Jan Goossens van Helmont.
1608. Balthazar Janssoen Donckers.
1609. Henrick Sanderss. van den Boesdonck, Bierbrouwer.
1610. Jan Cornelıss. Velblotter.
1611. Rutger Colen, Koopman van wullenlakenen.
1612. Arnt. Servaess. van Geffen, Beenhauwer.
1613. Jan Francsoen Velblotter.
1614. Dierick Huygen van Berckel Bierbrouwer.
1615. Jaspaer Cornelissoen de Bruyn, Loyer.
1616. Rutger Colen, Coopman van wullenlackenen.
1617. Willem Reynders van den Berckenbosch, Backere.
1618. Jasper Jacobss. van der Dussen, Blauwerver.
1619. Johan Franss. Velblotter.
1620. Johan Arntss. Tholinck.
1621. Jaspaer Cornelıss. de Bruyn.
1622. Arnoudt van Strijpe, Coopman in wullenlakenen.
1623. Johan Joan Roeloffss. van den Dungen.
1624. Jaspaer Jacobs van der Dussen.
1625. Willem Reynders van den Berckenbosch, Backere.
1626. Jan Arntss. Tholinck.
1627. Peterszoone Peter Gielıss.
1628. Balthazer Janssoen Donckers ende mits synder afflivicheyt Catarina dochtere Janss. Everartss. van Ravenstein, syner wettige huysvrouwe.
1629. Henrick Rutger Colen, Coopman van wullenlakenen.
1630. Jaspaer Jacobss. van der Dussen.
1631. Gysbert Janssoen v. Diepenbeeck.
1632. Franchoys Arntss. v. Eerssel.
1633. Peeter Henricx Goossens.
1634. Nicolaes Nicolaessen van Berlicum.
1635. Goossen Arntss. van Geffen.
1636. Henrick Rutger Colen.
1637. Wilhelm Reynders van den Berckenbosch.
1638. Andries Peeter Loyen.
1639. Johan Boudewyns van der Santvoirt.
1640. Cornelis Arnts. Ooms.
1641. Roeloff Janssen van Diepenbeeck.
1642. Ghysbert Janssen van Diepenbeeck.
1643. Bernart Le Hardy, Coopman van wullenlakenen.
1644. Nicolaes de Lobell.
1645. Jaspar Jacobsen van der Dussen.
1646. Franchois Blom.
1647. Huybert van der Vliert.
1648. Jacques Morel.
1649. Johan Boudewyns van der Santvoirt.
1650. Jan Jacobs van Tiel.
1651. Andries Peter Loyen.
1652. Willem Claesen van Breemen.
1653. Peter Becx.
1654. Clemens Kuchenius.
1655. Bernart Le Hardy.
1656. Adriaen Groenhooft.
1657. Johan Willemsz. van de Graeff.
1658. Johan Tergun.
1659. Hendrick Rutger Colen.
1660. Jaecques Morel.
1661. Arndt Goossens van Geffen.
1662. Lambert Goossens van Geffen.
1663. Henricus Herberts.
1664. Gerardt Michielsz. van den Ancker.
1665. Adriaen Danckloff.
1666. Henrick van Arnhem.
1667. Willem Bosch.
1668. Reynder van Remmund
1669 Cornelis Verheye.
1670. Pieter Morel.
1671. Onbekend.
1672. Goyart Huyberts.
1673. Johan van de Graeff.
1674. Onbekend.
1675. Pieter Morel in loco van mynheer Suyckers.
1676. Jan van Diepenbeeck.

1677. Jan van Herpen.
1678. Hendrick van der Dussen.
1679. Roeloff Tiebosch.
1680. Igerom van Ruermond.
1681. Johan Kuysten.
1682. N. van Velsen.
1683 Nicolaes Loeff.
1684. Pieter Morel.
1685. Willem Straetman.
1686. Michiel Le Hardy.
1687. Cornelis van Zutphen.
1688. Roeloff Tiebosch.
1689. Dirck Smits.
1690. Johannes Kuysten.
1691. Frans van Heurn.
1692. Reynier van Buren.
1693. Gerardus Notelaers.
1694. Geerloff Suyckers de jonge.
1695. Joan Coolen.
1696. Carel de Vlieger.
1697. Michiel Le Hardy.
1698. Reynier van Wolfsvinckel.
1699. Everaet Minoretti.
1700. Hendrick van Hulst.
1701. Leonardus van Eys.
1702. Joannes Kuysten.
1703. Joan Coolen.
1704. Carel de Vlieger.
1705. Adriaen van de Keer.
1706. Francois Hoevenaers.
1707. Rynier van Wolfsvinckel.
1708. Jan van Tiel.
1709. Leonard van Eys.
1710. Jaspar Gast.
1711. Gerardus Notelaers.
1712. Mr. Johan Wilm. de Groulardt.
1713. Martinus de Leeuw.
1714. Jacobus Biedyckx.
1715. Francis Hoevenaers.
1716. Willem van Engelen, wegens afflyvigheyt van Johan Coolen.
1717. Godefroy van Amelsvoort.
1718. Hendrik Bernhard Martini.
1719. Dirck Sopers.
1720. Francis Hoevenaers.
1721. Anselmus van Wesel.
1722. Gerart Piper.
1723. Willem Couwenberghe.
1724. Martinus de Leeuw.
1725. Dierck Sopers.
1726. Bernardus Martini.
1727. Leonardus van Eys.
1728. Norbertus Tassalon.
1729. H. B. Martini in de plaats van den heer Jan Philip van Eys.
1730. Hendrik Corstens.
1731. Anselmus van Wesel.
1732. Judocus Hoevenaers.
1733. Willem van Engelen.
1734. Joannes van Meerendonck.
1735. Willem Coolen.
1736. Jasper Gast.
1737. Dominicus van Lier.
1738. Johan Philip van Eys.
1739. Francis Coolen.
1740. Wouterus Mulders.
1741. Hendrik Corstens.
1742. Willem van Engelen.
1743. Johannes van Kilsdonck.
1744. Hendrik Corstens in loco Gerard Piper.
1745. Willem van Zuylen.
1746. Tilmanus Ermers.
1747. Lubertus Bruyst.
1748. Rudolph van Engelen.
1749. Francis Coolen.
1750. Jan Cornelis van der Gon.
1751. Rynier Hermans.
1752. Christiaan de Booy.
1753. Adrianus van Herck.
1754. Hendrik Lourens van Linden.
1755. Justinus Kievits.
1756. Rogier van Zuylen.
1757. Hendrik Carel Piper.
1758. Adrianus van Herck.
1759. Christiaan de Booy.
1760. Reynier Hermans.
1761. Mathys Scheers.
1762. Rogier van Zuylen.
1763. Mathias Sopers.
1764/5. Nicolaas Copier.
1766. Hendrick Eksteen.
1767. Justinus Kievits.
1768. Jacob van den Hoeven.
1769. Hendrich Ecksteen.
1770. Godefridus Spierings.
1771. Hendrik Ecksteen.
1772. Jan Hoevenaars voor wylen Francois Hoevenaars.
1773. Jacob van der Hoeven.
1774. Godefridus Spierings
1775. Matthys Sers.
1776. Nicolaas Pels.
1777. Cornelis van den Huysbergen.
1778. Nicolaas van Tienbergen.
1779. Godefridus Spierings.
1780. Willem van Herck.

1781. Matthys Sers.
1782. Johannes van Geel.
1783. Nicolaas Pels.
1784. Mr. Wilhelm Hendrik Pels.
1785. Theodorus Jasper Gast.
1786. Willem Libertus van Herck.
1787. Mattheus Sers.
1788. Mr. Wilhelm Hendrik Pels, wegens overlijden van A. J. Vereyck.
1789. Johannes van Geel.
1790. Theodorus Sopers.
1791. Theodorus J. Gast.
1792. Daniel Antoon Lightenvelt.
1793. Martinus Hasenhof.
1794. Christiaan Coppens.
1795. Theodorus Sopers.
1796. Daniel Antonius Lightenvelt.
1797. Johannes Sonneschyn.
1798. Christiaan Coppens.
1799. Antonius Lodewyk Appel.
1800. Christiaan van Geel.
1801. Wouterus van der Pas.
1802. Christianus Neerhof.
1803. Johannes Cornelis Croonenburgh.
1804. Petrus Josephus van Oorschot.
1805. Christiaan van Geel.
1806. Wilhelmus Minoretti.
1807. Franciscus Johannes van Son.
1808. Gerardus Johannes van Erp.
1809. Hendrikus van den Biggelaar.
1810. Wilhelmus Minoretti.
1811. A. M. Croonenburgh.

Tevens volgen hieronder nog de namen van de Regenten, die alleen als aankomend Regent hebben gefungeerd en derhalve nooit als regeerend Regent zijn opgetreden. Het jaartal achter iederen naam vermeld geeft het jaar aan, waarin zij als zoodanig werkzaam waren.

Simon die Bever. 1442.
Jan Eghensoen. 1442.
Johannes de Beerse. 1456
Johannes Herberts. 1456.
Adriaen Beentesoen. 1469.
Jan Maertensoen. 1469.
Jan Ghysbertsoen. 1469, 1470.
Jan Vranckensoen. 1470, 1471, 1479 en 1496.
Goyart Wytmery. 1471 en 1472
Reymbout van Os. 1472.
Jan Zweertvegers. 1479 en 1485.
Jacop Sanders. 1482, 1488 en 1489.
Wouter Ruts. 1483.
Goyart Teylens. 1484 en 1485.
Willem Herinckx. 1484.
Roelof Hermans. 1485.
Peter Engbrechts. 1489, 1490, 1498 en 1511.
Goyart Tielmans. 1490 en 1491.
Jacop Spyler. 1491 en 1492.
Heymerick Laren. 1492, 1493, 1499 en 1500.
Willem Pels. 1493 en 1494.
Wouter Cocks. 1494.
Jan Claes Arntssoen van Vladeracken, anders geheiten van Driell. 1496 en 1497.
Laurens Janssoen, die handscoenmaker. 1498 en 1499.
Jan van Tanghen. 1500 en 1501.
Jan Crabbe. 1502 1503 en 1504.
Roeloff Janssoen. 1502, 1503, 1504 en 1511.
Wouter van den Hoevel, alias in „den Baers". 1504 en 1505.
Hendrick Janssoen in „de Clock". 1505 en 1506.
Wouter Willemss. 1506 en 1507.
Jan Ariaenss. 1507.
Jan Schut. 1508 en 1516.
Reymbout Kepkens. 1511.
Wouter Engberts. 1512, 1513, 1514 en 1515.
Jan Symonss. 1514. 1515.
Ghysbrecht van Tulden. 1516 en 1517.
Bernaert Jacob Spylerss. 1520 en 1521.
Hendrick Brock. 1527, 1528, 1529, 1530 en 1532.
Jan Janss. Buerden. 1565.
W. van den Braak. 1810.

Van het jaar 1668 af wordt bij het afteekenen der gestichtsrekeningen steeds door een der Schepenen geteekend als „Provisor", welke functie altijd door den Vice-President van het Stedelijk Bestuur werd uitgeoefend. Aangezien wij de namen dezer Heeren vóór genoemd jaar niet met zekerheid uit de archiefstukken der Godshuizen konden opmaken, volstaan wij met de vermelding dezer functionnarissen van 1668 tot 1810.

1668/9. Willem van Hout.
1669/70. Johan Daasdonck.
1670/1. Onbekend. Laatste blad ontbreekt.
1671/2. Rekening ontbreekt.
1672/3. id.
1673/4. Hermanus Kuchlinus.
1674/5. Rekening ontbreekt.
1675/6. Hermanus Kuchlinus.
1676/7. Stephen van Teffelen.
1677/8. Cornelis 't Hooft.
1678/9. idem.
1679/80. Francois Balbian.
1680/1. Gerard van Grommon.
1681/2. Henrick Copes.
1682/3. Cornelis 't Hooft.
1683/4. Johan van Zutphen.
1684/5. Diderich Cruyhs.
1685/6. Willem Schuyl deWalhorn.
1686/7. idem.
1687/8. Dirck van 's Gravesande.
1688/9. Robert de Lobell.
1689/90. Johan Christoffel Seitz.
1690/1. idem.
1691/2. Cornelis 't Hooft.
1692/3. Dirck van 's Gravesande.
1693/4. idem.
1694/5. Abraham Daasdonck.
1695/6. idem.
1696/7. Cornelis 't Hooft.
1697/8. Frederik Hendrik Sweerts de Landas.
1698/9. Cuper van Holthuysen.
1699/1700. Johan de Caron.
1700/1. idem.
1701/2. Guiliam van der Helst.
1702/3. idem.
1703/4. Cuper van Holthuysen
1704/5. Cornelis van Vryberghe.
1705/6. Frederik Hendrik Sweerts de Landas.
1706/7. G. van der Helst.
1707/8. Cuper van Holthuysen.
1708/9. Mathias de Vlamingh.
1709/10. Johan Adriaan Ruysch.
1710/1. Abraham Daasdonck.
1711/2. Mr. Doctor Johan Am Ende.
1712/3. Jacob Lodewyck Sweerts de Landas.
1713/4. Jacob Comans.
1714/5. Philip van Thienen, Heer van Berlicum.
1715/6. Hermanus van Breugel.
1716/7. idem.
1717/8. Mr. Jacob van der Helst.
1718/9. Abraham Daasdonck.
1719/20. Johan Adriaan Ruysch.
1720/1. Cornells van Vryberghe.
1721/2. Pieter van 's Gravesande.
1722/3. Mr. Mathias de Vlamingh.
1723/4. Willem Lodewyk Grahame.
1724/5. Isaak Elzevier.
1725/6. Nicolaas de Blankendael.
1726/7. Hendrik Bernardus Martini.
1727/8. Abraham Daasdonck.
1728/9. Cornelis van Blootenburgh.
1729/30. Willem Lodewyk Grahame.
1730/1. Isaak Elzevier.
1731/2. Abraham Hubert.
1732/3. Cornelis van Blootenburgh.
1733/4. Johan Sevenhove.
1734/5. Mr. Jacob van der Helst.
1735/6. Alexander B. v. Eybergen.
1736/7. Mr.HendrikBernardMartini.
1737/8. Jacobus Elsevier.
1738/9. Gerard van Breugel.
1739/40. J. Hibelet.
1740/1. Jacobus Elsevier.
1741/2. Baron J. D. Sweerts de Landas d'Oirschot.
1742/3. Jacob Laurens Chatvelt.
1743/4. Nicolaes de Blankendael.

1744/5. H. van Breugel.
1745/6. Pieter Storm van 's Gravesande.
1746/7. Francois van Paddenburgh.
1747/8. Leonard Johan Smits.
1748/9. Rekening ontbreekt.
1749/50. Mr. Hendrik de Kempenaer.
1750/1. Baron Jacob Dirk Sweerts de Landas.
1751/2. Leonard Johan Smits.
1752/3. Mr. Abraham Bastide.
1753/4. Mr. Willem van der Does.
1754/5. Mr. Johan Bon.
1755/6. Mr. Hendrik de Kempenaer.
1756/7. Johan Bowiers.
1757/8. Justus Clant Schatter.
1758/9. Gerard Piper.
1759/60. Cornelis de Back.
1760/1. Arnoldus Versvelt.
1761/2. Mr. Willem van der Does.
1762/3. Mr. Stephanus Roosendaal JFzn.
1763/4. Hieronimus Gerbade.
1764/5. Mr. Anthonius Johannes de Vlieger.
1766. Mr. Willem van der Does.
1767. Mr. Stephanus Roosendaal JFzn.
1768. Mr. Jan Hendrik v. Heurn.
1769. Antony van Hanswyk.
1770. Nicolaas Jeremias Storm van 's Gravesande.
1771. Mr. Cornelis Lambertus Ackersdyck.
1772. Mr. Willem van der Does.
1773. Mr. Jan Hendrik van Heurn.
1774. Baron C. H. I. Sweerts de Landas.
1775. Mr. Stephanus Roosendaal Jac. Fred. zoon.
1776. Nicolaas Jeremias Storm van 's Gravesande.
1777. Mr. Danker de Kempenaer.
1778. Mr. Willem van der Does.
1779. Mr. Johan Hendrik v. Heurn.
1780. Willem Cornelis van Heemskerk.
1781. Stephanus Roosendael Azn.
1782. idem.
1783. Mr. Willem Cornelis Ackersdyck.
1784. Mr. Willem van der Does.
1785. Nicolaas Jeremias Storm van 's Gravesande.
1786. Mr. Cornelis Lambertus Ackersdyck.
1787. Mr. Willem Cornelis Ackersdyck.
1788. Jacob Martin Deutz.
1789. A. H. de Lannoy.
1790. Arnoldus van Galen.
1791. Nicolaas Jeremias Storm van 's Gravesande.
1792. Baron C. H. I. Sweerts de Landas.
1793. A. van Hanswyk.
1794. Thomas Cornelis van Ryckevorsel.
1795. idem.
1796. idem.
1797. idem.
1798. Gerardus Josephus Deckers.
1799. idem.
1800. idem.
1801. idem.
1802. idem.
1803. W. J. Heeren.
1804. idem.
1805. Rekening ontbreekt.
1806. W. J. Heeren.
1807. idem
1808. Rekening ontbreekt.
1809. W. J. Heeren.
1810. idem.

De Sluiting der Kerkschuur te Deurne in 1712

door

H. N. OUWERLING.

Ik begin met een drietal extracten te nemen uit het Doopboek der Gereformeerde Gemeente: Deurne-Vlierden-Liessel.

1. „Anno 1697. Heeft Evert Goloffs een dochter ten doop gepresenteert en is genaamt *Margriet.* Getuyge, als peter, was Goort Jacobs. Anna Heymans, huysvrouw van D° A. Pannenbecker, hielt het kint, op 't versoek van den vader, ten doop, in bywese van mr. Willem van Esch, schoolmr. met sijn soon Daniel. Geschiet op een Woensdage, den 23 January 1697, in de kercke tot Deurne".

2. „Anno 1656. 24 Sept. (gedoopt) het kint van Michiel Hendricks (Goloffs) genaemt *Evert*".

3. „Anno 1659. Den 28 Sept. (gedoopt) het kint van Evert Zeegers en is genaemt *Elisabeth*".

Nu een extract uit het Trouwregister van den Pastoor.

Anno 1688, — 8 Januarii inierunt matrimonium cum dispensatione ordinaria ab Ampl° dn° Guelmo Basserij Evardus Michaelis Henrici Golofs Hereticus et Elisabeth Evardi Zeegers Catholica coram me . . . . . de Craecker fratre minore de conventu de Venroij ut assistente delegato et coram Antonio Evardi Zeegers et Anna Theodori d'melder (de mulder = Anna Zeegers, huisvrouw van Dirk Hikspoors) testibus.

Uit het huwelijk van Evert Goloffs en Elisabeth Evert Segers Hurckmans is dan 23 Januari 1697 een kind gedoopt: Margareta, dat na enkele jaren een rol in de kerkgeschiedenis van Deurne spelen zou.

Evert was door den predikant gedoopt en Protestantsch opgevoed, Lysbeth was eveneens door den predikant gedoopt maar had een Roomsche opvoeding genoten.

Van veel ernst had Evert Segers bij den doop van een paar zijner kinderen geen blijk gegeven. Feitelijk is hij nooit Protestant geweest, al kan hij zijn plicht als Katholiek ook verwaarloosd hebben en al mag hij wel eens, om den heer van Deurne of den predikant pleizier te doen, den dienst in de gereformeerde kerk bijgewoond hebben. Mogelijk heeft hij af en toe ook wel eens gezegd, dat hij Protestant zou worden. Hij is Roomsch afgestorven 16 Maart 1675. In 't doodenregister, door pastoor Ger. Jacobs gehouden, staat op dien datum genoteerd: „obijt Everardus Zegers prope templum Doern".

Ook zijn vrouw, Thoniske Thonissen, overleden ± 1687, is altijd Roomsch geweest. Zij was een dochter van Thonis, den waard uit de Swaen en was met Evert getrouwd omstreeks 1645. Hoogstwaarschijnlijk zijn zij toen reeds in de Swaen komen wonen. Evert zal de zaak toen overgenomen hebben. 't Was een van die gerenomeerde herbergen, gelijk men er weleer in onze Meierij vond.

Maar laten we, voor we verder gaan, eerst 'n paar genealogieën maken. Dat kan heel wat redeneeren uitsparen.

A. Genealogie Goloffs.

1. (De familie Goloffs was een der oudste en aanzienlijkste uit Deurne. Men vindt er reeds melding van gemaakt, voor zoover het is na te gaan, in de eerste helft der 15de eeuw. In oorkonden van 1469—1485 etc. wordt o.a. als schepen genoemd Jan Goedelofs).

I. Hendrick.
   a. Anthonius, die volgt.

II. Anthonius, geb. ± 1556, in de laatste jaren der 16e eeuw schepen, H. Geestm. etc., later een reeks van jaren voorschepen of president. Hij leefde nog omstreeks 1640.

III. *a.* Hendrick, die volgt.
b. Jan gehuwd met Barbara (?), die hij als weduwe naliet, later huwde met Willem Robben in De Zeilberg en overleed 31 Mei 1666.
c. Marie.
d. Elisabeth, geb. 1606.

IV. Hendrick.
a. Michiel, die volgt.
b. Dirk.

V. Michiel, wonende in De Walsberg, niet ver van het kasteel, gehuwd met Margareta van Gassel (?) omstreeks 1644, gaat omstreeks 1650 met zijn gezin tot het protestantismus over, wordt schepen, president-schepen, subst. drossaard, H. Geestmr., kerkmeester enz. Hij overleed Sept. 1678.
a. Hendrikske, geh. te Deurne met Abraham van Hoeck, toen vorster der heerlijkheid Deurne, 17 Sept. 1674.
b. Maaike, geh. te Deurne met Seger Everts voor den past. Sept., en voor den pred. 28 Oct. 1669. Zij is begraven te Deurne 18 Mei 1719.
c. Theuniske, geb. 1645, geh. te Deurne 1e in 1669 met Ds Adolph Plaen, toen prop. der H. Theologie, bevestigd als predikant van Deurne 26 Aug. 1674, 2e te Deurne 9 Maart 1693 met Gerhardt Hanewinckel. Zij overleed te Deurne en werd aldaar begraven 3 Febr. 1719.
d. Thomas, geh. te Deurne 28 April 1675 met Mary, dochter van Mr Aert van Hoeck, den schoolmeester.
e. Jacob, geb. 1650, gehuwd te Heeze 18 Juni 1683 met Jenneken Mattheus Willem Thijs de Jong uit Heeze, overl. te Deurne ± 1700, president-schepen, brouwer en herbergier te Deurne, koopt 1690 van de erfgenamen van Otto de Visschere het bekende huis in 't Haageind, waar „De verkeerde werelt" uithing en hangt er „de Prins van Orangien" uit.
f. Evert, die volgt.
g. Geertruyt, ged. 19 Sept. 1660, geh. te Deurne 9 Mei 1688 met Antony van Schayk, vorster der heerlijkheid Deurne. Zij overleed te Deurne en werd aldaar 21 Febr. 1746 in de kerk begraven. (Ant. v. Schayk is begr. 16 Jan. 1719).

VI. Evert, ged. 24 Sept. 1657, huwt te Deurne 1e voor schepenen 29 Nov. 1687 en voor Pater de Craecker uit Venray, als gemachtigde van den pastoor, 8 Jan.

1688 met Elisabeth Evert Segers Hurckmans, 2e aldaar 10 April 1704 met Margrieta Boxs j.d. uit Leende, wonende te Deurne. Hij overleed te Deurne in De Swaen in 1706.

Uit zijn eerste huwelijk zijn geboren:

a. Anthonius, geb. 14, ged. 15 Jan. 1692 (jong gestorven).
b. Margariet, ged. 23 Januari 1697. Zijn tweede huwelijk bleef kinderloos.

B. Genealogie Hurckmans.

De familie Hurckmans is, als ik me niet vergis, afkomstig uit Helmond. De eerste, dien we uit deze familie te Deurne aantreffen, is Zeger Hansen mogelijk een broer van Mr Aert Horkmans „cuester ende schoelmeester" en notaris te H. [1]).

I. Zeger Hansen of Jansen, vorster te Deurne, aldaar overl. omstreeks 1626, geh. met Anna (?), was tevens herbergier en een welgesteld man.
a. Godefridus, geb. 1600.
b. Charles, geb. 1604, overl. te Deurne 10 Aug. 1672.
c. Maria, geb. 1606 (peter bij den doop was Mr Arnoldus Hoerckmans).
d. Anna.
e. Judoca of Joostje, geh. 1e met Jasper Marcelis van Yseren, (geb. 1594), 2e met Petrus Damen of Adams. Zij stierf kinderloos te Deurne 21 Nov. 1676 en werd den 23sten d.a.v. begraven.
f. Michiel, vorster te Deurne, overl. omstr. 1647.
g. Evert, die volgt.

II. Evert, geb. te Deurne 1611, aldaar overl. 16 Mrt 1675, geh. met Thoniske Thonissen uit De Swaen (geb. 1620), jarenlang schepen, en een trouw aanhanger van den heer van Deurne, Baron Rogier van Leefdael.
a. Seger, geb. 1646, geh. te Deurne met Maaike Michiel Goloffs (zie gen. Goloffs).
b. Maria 30 Juni 1680 geh. te Deurne met Theodorus Jan Meulendijks en begr. te Deurne 26 April 1737.
c. Anna 23 Juli 1673 geh. te Deurne voor schepenen en 26 d.a.v. voor den pastoor met Theodorus Corn. Hikspoors, begr. te Deurne 28 November 1727.

---

[1]) Zie Heeren, *Biogr. Woordenboek van Helmond,* blz. 125.

d. Anthony, prot. ged. te Deurne 17 Nov. 1686, overl. als president-schepen te Deurne, aldaar begraven 12 April 1718, was herbergier in Den Royen Leeuw, huwt te Deurne 1e 24 Juli 1686 Catharina, dochter van Jan van der Sandt, metselaar en herbergier in den Royen Leeuw, 2e den 27 Dec. 1699 voor den pastoor en 23 Jan. 1700 voor schepenen: Lysbeth Martens uit Asten.

e. Elisabeth, prot. ged. te Deurne 28 Sept. 1659, geh. met Evert Michiel Goloffs, (zie genealogie Goloffs).

Evert Goloffs dan huwde Lijs, de jongste dochter van Evert Segers uit De Swaen. De beide groote herbergen uit Deurne waren alzoo in handen van twee zwagers, van wie de eene Roomsch, de andere Gereformeerd was.

Evert Goloffs was een braaf, gezien man. Beurtelings was hij armmeester, kerkmeester etc. Met de familie van zijn vrouw leefde hij, zoover ik heb kunnen nagaan, op den besten voet. Michiel Goloffs en Evert Segers waren vrienden en partijgangers.

Hij maakte deel uit van de regentenfamilie, niet alleen van zijn kant, maar ook van de zijde zijner vrouw. Dit kan blijken uit het volgende lijstje:

Jacob Goloffs, president-schepen, (P. G.), broeder.
Gerhard Hanewinkel, schepen, (P. G.), zwager.
Abraham van Hoeck, schepen, (P. G.), zwager.
Antonie van Schayk, vorster, (P. G.), zwager.
Anthonie Everts Hurckmans, pres.-schepen (R. K.), zwager.
Seger Everts Hurckmans, gemeente-meester (R. K.), zwager.
Dirk Meulendijks, schepen (R. K.), zwager.

Zijn vrouw stierf in 1702 en liet hem een dochtertje van 5 jaar achter. Den 10en April 1704 ging Evert een tweede huwelijk aan met Margareta Box uit Leende; zij woonde toen als dienstmaagd bij Ds. Johan Rauwers, predikant te Deurne, en was protestant. Haar grootvader of overgrootvader was Anthonis Janssen Box uit Heeze, die voor den beoefenaar

der Meierijsche kerkgeschiedenis geen onbekende is. Allard, met geen andere gegevens dan een paar brieven, afgedrukt in Schutjes (IV, bijl. 2 en 3), heeft hem als een Roomschen bekeerling naar voren gebracht in den Alm. voor Ned. Kath. van Alb. Thijm, 1876. Latere ontdekkingen hebben over dien bekeerling een heel ander licht verspreid. Ook onze oude historie kan ons leeren, dat men omtrent bekeerlingen wat voorzichtiger moet wezen dan men wel eens gewoon is. (Zie mijn art. Biogr. Woordenb. III, blz. 163).

Evert Goloffs overleed in 't voorjaar van 1706; zijn vrouw zette de zaak voort: het logement en de herberg benevens de brouwerij en de jeneverstokerij, die er mede annex waren.

Den 25sten Mei 1706 brandde De Swaen tot aan den grond toe af.

's Morgens tusschen 9 en 10 waren op genoemden datum in de gelagkamer aanwezig: de oud-schepen-armmeester Wouter Hendrickx v. Oosterhout en de oud-schutter Lambert Wilberts, die er een glas jenever dronken; ook vertoefden er nog een paar „buyten-mannen". De weduwe Margriet was bezig „met jenever te stoken of te disteleeren". Zij zeide, bij de bezoekers komende: „Ick moet eens naar den ketel of naar 't stoken zien". Aanstonds hoorden zij de weduwe roepen: „Hulp! Brand!" De twee mannen zijn onmiddellijk opgesprongen en met een emmer of ketel met water heengeloopen en toen zagen zij, dat de vlam van 't vuur aan 't dak sloeg, recht boven aan het schouwken van den ketel. Van Oosterhout meende den brand met dat water uit te gieten, maar kon hem niet meester worden, „waardoor het huys de Swaen in den grondt is afgebrandt". (Beëedigde verklaring afgelegd 27 Mei 1706).

Het dochtertje van Evert Goloffs was toen goed negen jaar oud. Tot beëedigde voogden waren aangesteld Antony Hurckmans (R.K.), de jongste broer harer moeder, en Gerard Hanewinckel (Prot.), een zwager haars vaders. Beiden waren schepen der heerlijkheid en dingbank van Deurne.

Die brand was een heele ramp voor 't kind. De fortuin der wees was grootendeels weg.

Margo bleef nog een tijd lang bij haar stiefmoeder, die zich met haar opvoeding belastte. In 1709 kwam zij aan huis bij Tony Everts in den Rooden Leeuw en groeide er op met zijn kinderen: Evert, 1722 geh. met Judoca Wouter Hoefnagels en begr. 7 Mei 1742, Johanna, geh. 5 Febr. 1719 met Willem Cornelis van de Mortel en begr. te Deurne 2 Sept. 1776, Antonetta, geh. 11 Aug. 1715 met Mr Cornelis de Loyer uit Oss, chirurgijn, en begr. te Deurne 9 Febr. 1789, Louis, geh. 1719 met Aleydis Hoefnagels en begr. 6 Nov. 1747.

Dat er van protestantsche zijde tegen 't verblijf van Margo ten huize van dien Roomschen oom bezwaar werd gemaakt, geloof ik niet, al was Tony ook kerkmeester bij de Roomsche gemeente. Tony was bij alle partijen in aanzien. De predikant en de president waren goede geburen en gingen vriendschappelijk met elkaar om. De vrouw van den predikant, een dochter van den overleden drost Louis de Caestecker, had als kind bij Hurckmans uit en in geloopen en was de speelgenoote geweest van diens beide dochters.

Zij was nog heel jong, toen men aan Margo begon te merken, dat zij nogal „jongensgek" was. Ze was nauwelijks vijftien jaar, toen ze liefde begon te gevoelen voor 'n Roomschen jongen, een zekeren Dirk Peters van der Bloemen, iemand uit den fatsoenlijken Deurneschen stand. Die verkeering droeg om verschillende redenen, gelijk te begrijpen is, niet de goedkeuring weg der voogden. Nu deed ook nog het gerucht de rondte, dat het meisje Roomsch zou worden. En dit gerucht bleek absoluut niet van grond ontbloot. Om nu aan deze verkeering met den aankleve van dien 'n einde te maken, zou men voor 't meisje naar een dienst omzien, niet te Deurne natuurlijk, maar ver weg. D^{s} Henricus van Schaardenburg, predikant te Bakel, had zelfs plan haar naar Holland te zenden. In Mei 1712 meende men een geschikte betrekking voor haar gevonden te hebben en wel in Den

Bosch, ten huize van den heer Herman Cremers, deurwaarder en klerk ten kantore van Johan Baron van Leefdael, heer van Deurne, raad en rentmeester-generaal der episcopale en andere geestelijke goederen. Cremers was een collega van den drossaard van Deurne, Johan de Cassemajor, die mede ten kantore van den heer van Deurne werkzaam was. Mogelijk heeft de Cassemajor wel den dienst ten huize van Cremers aan de hand gedaan.

Margo kwam daags voor Hemelvaartsdag in haar dienst aan. Den Tweeden Pinksterdag nam zij de kans waar om te ontvluchten en toog naar Antwerpen. Of dit volgens een vast beraamd plan is geschied, is me niet bekend. Ik heb niets dienaangaande gevonden.

Den 26 Mei 1712 reeds werd er in de raadsvergadering te Deurne een brief voorgelezen, die door den drossaard geschreven was aan Ant. van Schayk den vorster. Hij was gedateerd van den 24sten. Bij dat schrijven gaf de officier aan zijn vorster order, „om van wegens Den Ho. Ed. Heer van Deurne etc. te gaan bij D' Heer Pastoor en Capellaan en haar Ed. aan te seggen, dat sy hebben sullen sorge te dragen dat de gedeserteerde Margareta Golofs uyt 's Bosch ten Huize van d' heer Cremer weder daarinne mag komen of wel binnen de Heerlykheyt Deurne binnen den tijt van veertien dagen en by ontstentenisse van dien, dat den Heer Drossard andere middelen bij de hand sal moeten nemen. En dit gedaan synde daarvan aan de Heeren Regenten kennisse te geven".

Na deliberatie werd door de vergadering goedgevonden en verstaan te commiteeren Antoni Hurckmans, president, en Peter Claassen, schepen, om op morgen (27 Mei) bij den Pastoor te gaan en syn te versoeken alle middelen aan te wenden, dat Margareta wederom mag komen. Den volgenden morgen brachten de gecommitteerden een bezoek bij den pastoor en 's namiddags was er weer vergadering.

In de notulen vinden we 't kort verslag:

„Is ter vergadering rapport gedaan door den President Hurkmans en Peter Claassen behelsende dat sy op heden by den Heer Pastoor syn geweest en syn Ed. versogt hebben om alle mogelijke Devoiren aan te wenden, dat Margareta Golofs wederom mag komen, hebbende Syn Ed. ten dien eynde eene missieve naar Antwerpen geschreven aanstonts, verklarende gemelde heer Pastoor, dat hy of synen Capellaan Direct of indirect geen kennis van het deserteeren hadden".

Denzelfden dag (27 Mei) schreef Margareta vanuit Antwerpen een brief aan haar oom en voogd den presidentschepen, die zij hem tegelijk met een notarieele acte toezond. Die acte luidde:

In den iaere ons Heeren duysent seven hondert ende twelff opten seven en twintichsten dagh der maendt Maij compareerde voor my Peeter Joan Allefeldt, notaris Royal van den gethalle ende secretarije deser stadt Antwerpen, ende inde presentie van de getuigen naer genoempt. Margareta Golofs, ionghe dochtere wettich kindt van wijlen Everard Golofs, oudt in haer seventhiende iaer, geboirtich van Deursen, Meyerye van 's Hertogenbosch aen den naerbeschreven getuygen bekent, dewelcke onder presentatie van solemnelen eede bereydt synde, die t'allen tyde des noodt ende versocht sijnde te doene, verclaert ende affirmeert waerachtich te wesen, hoe dat sy haer op den sesthienden dezer maendt May, geweest synde tweeden pincxten dagh heeft begeven ende vertrocken uyt de stadt van 's Hertogenbosch uyt haer eygen movement, sonder iemandts inductie ofte persuasie ende namentlyck niet van den persoon van Dierick Peeters van der Bloemen, ingesetenen van Deursen voorgenoempt ende gecomen binnen dese stadt Antwerpen, sonder dat denselven Dierick Peter van der Bloemen haer daer toe oyt directelijck oft indirecteclijk heeft versocht, gepersuadeert, gevraeght ofte ghesolliciteert oock niet op pretext van te gaen uyt de gereformeerde religie ende te aenvaerden de catholicke religie. Verclarende de Comparante het voors. vertreck uyt 's Hertogenbosch ende reyse naer dese stadt van Antwerpen gedaen te hebben uyt vreese ende schrick van dat sij hadde hooren seggen dat den Domine Scharenbergh Predicant van Bakel haer soude hebben gesonden naar Hollandt om daer te woonen tgene sij niet geirne soude gedaen hebbe. Presenterende iterativelyck allen het bovenschreven met solen-

nelen Eede te gewarigen. Aldus gedaen ende gepassert binnen de voors. stadt van Antwerpen ter presentien van Huybrecht de Vet inwoonder, alhier ende Peeter Hen^cus^ Allefeldt oock Notaris mijnen sone als getuygen hierover versocht ende gebeden ende hebbende de Comparanten ende getuygen de minute deser ten prothocolle myns notaris berustende, onderteeckent. Quod attestor. *Was geteekend* P. I. Allefeldt, nots.

De zaak werd hoogst ernstig opgenomen. Den 1^en^ Juni schreef de drost aan Van Schayk, dat, indien de gedeserteerde Margareta Golofs binnen den gestelden tijd niet terug was te 's Bosch of in Deurne, dat hij, Van Schayk, dan den Roomschen dienst moest „interdiceeren" uit naam van den Heer van Deurne, alsmede dat de Drost den 2^en^ naar Antwerpen zou vertrekken en dat het dienstig was, dat de geestelijkheid en de president daar bij Z.Ed. kwamen om hem te assisteeren.

De drossaard had inmiddels het volgende request in gereedheid gebracht.

> Aan de Ed. Aghtb. Heeren Borgem^rs^ Schepenen ende Raeden der Hooffstadt Antwerpen.

Geeft in alle onderdanighyt te kennen Johan de Cassemajor drossaart der Gront-Heerlijkheeden van Deurne en Liessel, gelegen in den quartier van Peelandt Meyerye der Stadt 's-Bosch, hoe dat op den tweeden Pincxterendagh Laatstleeden uyt de voors. Stadt is gedeserteert off mislijt eene Jonge Dogter out vyftien Jaeren genaemt Margareta Goloffs, Geboortigh van de voors. Heerlyckhijt van Deurne ende aldaer opgevoet over welke voors. dogter door de regenten aldaer zijn (vermits haere ouders waeren overleden) tot Voogden zijn aangestelt Haere twee Oomen dewelcke mij bij Missive hebben versogt ende gebeeden vande voornoemde dogter weder in haere handen te brengen. Soo hebbe naer veele gedaene devoiren ondervonden dat deselve dogter is binnen dese hooftstadt, vermits my door de regenten der voors. Heerlykheeden is ter hande gestelt seekere acte gepasseert voor den Notaris Royaal Peter Joan Allefelt en seekere getuygen op den 27 der voorleeden maandt als meden

eene Missiven ten selven daegen door de voors. dogter geschreven uyt de voors. Hooftstadt houdende aldus aen haeren Oom en Vooght, woonende inde voornoemde Heerlijkheijt.

Soo is mijn onderdanigh versoeck dat Uwe Ed. Agbtbaeren soodanige voorsininge geliven te doen dat deselve dogter weder mag worden gebragt ende gestelt onder haerer Voogden directie.

Twelk doende etc.
w. g. J. de Cassemajor.

(Zonder datum).

De pastoor en de president-schepen begaven zich onmiddellijk op reis naar Antwerpen. Om te beter te kunnen slagen, namen zij Dirk v. d. Bloemen mee.

De volgende „Memorie" van de verteringen van Antwerpen door den Pastoor, Hurckmans en v. d. Bloemen is mij nog ter hand gekomen:

Ierstelijk met den hier drossart tot Leuven verteert	19—17—0
Tot Westmal verteert	2—10—0
Aen hetselve huys	0—17—0
In den arent tot Deurne	1—18—0
Borgerhout verteert	1— 4—0
Gravenwesel verteert	2— 3—0
tot Beers	0—15—0
tot tuernout	5— 8—0
tot arendonck	2— 4—0
tot blaeijel verteert	3—15—0
tot Syelst	0—14—0
tot eyndhoven	1—13—0
by Meulendyck dister bier	0—10—0
in de Croon in Kol	0—13—0
dat Hendrik hadde verteert	1—14—0
Noch onkosten	0—16—0
Samen	46—11—0

De ontvluchte kwam in 't laatst van Juni te Deurne terug. De president had zijn pleegkind weer in zijn huis opgenomen. Ze had aan den drost beloofd, dat ze weer den dienst in

de Prot. kerk zou gaan bijwonen, etc. Deurne kon dus rustig afwachten. Margo echter weigerde ter kerk te gaan. Hoe de president met het geval verlegen zat, kan blijken uit het volgende schrijven, aan den officier gericht.

Mijn Heer Johan de Cassemajor
Drossard en Secr[s] der Heerlijkheden
Deurne en Liessel etc. etc.
Tot
's Bosch.

Mijn Heer,

Alsoo Margareta Golofs niettegenstaande de mondelinge beloften op gisteren agt dagen aan UEd. gedaan van op Toekomende Sondag, zijnde eergisteren geweest, haaren gereformeerde godsdienst in de Kerk alhier te oeffenen en waar te nemen, alsmede niettegenstaande mijne minnelijke en serieuse aanmaningen naderhand aan haar gedaan, ja zelfs nog op Sondag en morgen voors. haar hebbe opgewekt, ten eijnde sy haar niet soude verslapen (en volgens hare belofte nog vrijdag savonds door haar aan mij gedaan om den gereformeerde godsdienst niet te versuymen, soo ist dat sy daarvan in gebreke is gebleven soo ras als sij was opgestaan haar aanstonts uijt mijn Huijs heeft geabsenteert waar op aanstonts van alles aan d'Heer Predicant Rauwers alhier hebbe communicatie gegeven eer den Dienst van de gereformeerde aanging. En Dewijle De voorn. Margareta Golofs egeene De minste obedientie meer voor mij als haaren momboir is hebbende, niet tegenstaande aan haar mede voor oogen te hebben gestelt haar ruine en ondergank en andere desastres, die hier uyt konnen resulteeren, Soo is mijn onderdanig en seer serieus versoek dat Ued. my by desen van alle argwaan gelieft te absolveeren, als sullende noijt niet werden gehoort, Dat ik of de mijne noijt of immermeer hiertoe eenige raat of Daat ja selfs de minste aanleydinge te hebben gegeven, maar ter Contrarie haar altijt van tijt tot tijt hebben aangeset om den gereformeerden godsdienst te frequenteeren, als mede mij te ontslaan van mijnen momboirsschap als hebbende meer Oomen die hiertoe (onder correctie) soo wel verpligt sijn als ik als mede dat deselve uyt mijn Huys ten eersten mag worden genomen, om te werden gebragt ter

Plaatse daar Ued. het best voor haar sult oordeelen te behooren; waar mede blijve met schuldig respect.

Mijnheer

UED. onderdanigen Dinaar,
Deurne, 28 Junij 1712. Anthony Evert Hurckmans.

PS. gelieft aan sijn Ho. Ed. Den Heer van Deurne Deze te laten sien en te versekeren van mijn Diepe obedientie en respect.

Waar het meisje te Antwerpen vertoefde, heb ik niet kunnen achterhalen, evenmin als ik melden kan, wie in het ontvluchten de hand heeft gehad.

Wanneer we nagaan, dat we hier te doen hebben met een eenvoudig vijftienjarig dorpsmeisje, dat in haar leven niet veel verder is geweest dan Deurne, dat het zoo maar zonder aardrijkskundige kennis van Den Bosch naar Antwerpen trekt, daar voor een notaris een acte laat passeeren etc., dan moeten wij wel tot het besluit komen, dat er hulp in 't spel is geweest, maar van welken kant die hulp gekomen is, kan ik niet vermelden, wijl me ieder gegeven dienaangaande ontbreekt.

Op haar gereformeerde familie zal wel geen vermoeden vallen, maar ook haar Roomsche verwanten heeft in dezen nooit iemand verdacht, — evenmin als de geestelijkheid.

Die gereformeerde familie bestond: 1e in het huisgezin van den vorster, wiens vrouw een zuster van Evert Goloffs was; 2e in 't gezin van den schepen Gerard Hanewinkel, wiens vrouw, de weduwe van Ds Adolph Plaan, eveneens een zuster van Evert was; 3e in 't gezin van Jenneke uit de Prins, de weduwe van Jacob, een broer van Evert Goloffs.

De Roomsche verwanten van 't meisje waren de volgende: 1e Maria Goloffs, wede Seger Everts, een zuster van haar vader, een tijdje na haar huwelijk R. K. geworden; 2e Tony Hurckmans, de president-schepen, een broer van haar moeder; 3e Maria, de weduwe van Dirk Meulendyks en Anna, de

weduwe van Dirk Hikspoors, de beide laatsten zusters van haar moeder.

Allen waren, zoowel van gereformeerde als van Roomsche zijde, welgestelde lieden. Anna, de dochter der weduwe Meulendyks was gehuwd met Willem Heesmans, wiens eerste vrouw een zuster was van Pastoor van Loon. Een dochter der weduwe Hikspoors was de echtgenoote van Dr Joh^{s} v. d. Grootenacker uit Helmond.

Wat de verwanten zonder onderscheid zal gehinderd hebben: de vroegtijdige verkeering met een jonkman van een ander geloof. Die vroegtijdige liefde zal er wel 't hare toe bijgedragen hebben om voor 't meisje een dienst ver buiten Deurne te zoeken.

De pogingen van Pastoor, Drossaard en President hadden niet kunnen uitwerken, dat Margareta direct naar Deurne kwam.....

Wat gevreesd werd, gebeurde: de vorster liet uit naam van den heer de kerkschuur sluiten en „den Roomschen dienst binnen Deurne interdiceeren".

De predikant der gereformeerde gemeente Deurne-Vlierden was D^{s} Johan Rauwers, een gemoedelijk man. Zijn vrouw was, zooals ik reeds meldde, te Deurne geboren en opgevoed. 't Was een dochter van den pas overleden drossaard Louis de Caesteker, die een tijdlang de naaste buurman van Hurckmans was. D^{s} Rauwers zat er goed bij. Hij hield twee meiden en soms twee knechts. Vaak had hij personeel van de Roomsche religie. Wie er als knecht woonde: Laurens van Moorsel, wiens moeder oom moest zeggen tegen pastoor Jacobs.

De Classis van Peel- en Kempenland hield einde Juni haar zomervergadering te Eindhoven. D^{s} Rauwers was er aanwezig en van Eindhoven uit zond hij een schrijven aan den drost Johan de Cassemajor, wonende in Den Bosch ten huize van N. van Proijen, glazenmaker in de Kerkstraat.

Ook dit schrijven laten wij hier volgen.

Mijn Heer.

Het doet mij leed, dat ick UEd. by desen moet bekent maken, dat Margrita Golofs voorleden Sondagh, op onse vermaninge, en hare belofte in de kerke niet is geweest, En bij gevolge soo hebbe ick den brief behandight aan Anthony van Schaick (den vorster), die oock, sooals ick verstaen hebbe bij mijn retoer van de Maasch, de saake heeft in 't werck gestelt etc. Den president schijnt daer over geheel ongerust te weesen, die voor leden Sondagh 'smorgens, Even voor negenen aen mijn huijs ontstelt, quam, seggende, dat hij noeijt meer bedrogen was, als desen morgen, vraaghde waer in ons sijde hij dat het meijsje door hem opgekweekt En bevoolen haer aen te kleeden en te gaen nae de kerke, in plaats van dat te doen, was aghter uyt geloopen, nae het huys van Anthony Hurckmans daer de kijser uithanght, die seer fulmineerde, als hy sijde onder andere, dat hij wel eens Een Duijvel wilde sien, diese uijt sijn huijs haalde etc. Voorts sijde den president, dat hij haer niet weder soude in huijs nemen, maar de Deur voor haer neus sluijten, tgeen ik afrade, als oordeelende, dat het beeter was, dat hij haer liet gaen en staen sonder veel te moeijen omdat aen haer geen reden moghte gegeven worden van andermael wegh te loopen. Nu staet mijns oordeels verder te beramen, hoe men het met mijsje doen sal en waar te bestellen. Mij is oock nae de sake op het Classis gevraaght en versoght daer in te waken, antwoorde, dat de Eerw. vergaderinge daer in geen bedenkinge behoefde te hebben, twijffele niet ofte UE. sult per Expressen naer Deurne kennisse van saken hebben. Drossaart, mijn versoeck is ofte UEd. den H. van Deurne uijt mijnen name Eens gelieft te begroeten, ofte dien H. D° Leydecker voor my heefft gesprooken en ingenomen, om syn stem aen mij te geven, op het aenstaende synodus, tot het deputatusschap Synodi, En oft UEd. geen antwoort hebt ontfangen dien aengaende van D° Holleman. Verblijve nae offerte van alle mijne Diensten

Mijn Heer,

Eyndhoven, den 29 Junij 1712.

UEd. Veerdigen Dienaer
Johan Rauwers.

(Dat was hier twee vliegen in één klap slaan. Het geestelijke en 't stoffelijke binden zich hier op curieuse manier aan elkander).

Margo was dan bij Anthony Hurckmans, een neef van den president aangeland. Deze, ook haar neef, zoo van vaders- als van moederszijde, verleende haar voorloopig onderdak.

Deze Anthony Hurckmans was de zoon van Seger Everts, den oudsten broer harer moeder, en van Maayke Michiels Goloffs, een oudere zuster van haar vader.

Seger en Maaijke waren beiden R.K. gedoopt, doch Maaijken was gereformeerd opgevoed. Zij waren getrouwd voor den pastoor in September en voor den predikant den 28 October 1668.

De hier genoemde Antony werd in de Prot. kerk gedoopt 7 April 1669. Niet lang na de geboorte van haar eerste kind is Maaijke tot het Katholicisme wedergekeerd. De overige kinderen zijn dan ook allen R.K. gedoopt. Een van hen, Evert, huwde 1701 met zijn protestantsche nicht Maria, een dochter van Jacob Goloffs, die toen pas overleden was. Hij trouwde er in. De kinderen zijn allen in de gereformeerde kerk gedoopt en Protestantsch opgevoed.

Antony was 26 Mei 1697 te Deurne gehuwd met Jenneke Everts van Neerven uit Gemert. De pastoor van Boekel Joh^{s} de Goeij was peter en de wed^{e} Seger Everts, meter bij den doop van Zeger, hun eerste kind. Bij den doop van hun tweede kind, Dorothea (20 Jan. 1702), treedt als peter op de zooeven genoemde Evert Segers Hurckmans.

Antony Segers woonde niet ver van „den Rooden Leeuw", „in den Keyser", welke herberg hij 24 Febr. 1703 bij publieken verkoop met uitgang der brandende kaars gekocht had van de gelijke erfgenamen van Judoca Segers (zijn oud-tante). Het wordt omschreven als te zijn: een welgelegen huysinge, schuer, hoff en aengelagh, gelegen omtrent de kerk, daer eertijts placht uijt te hangen den Keyser. De koopprijs was 335 gld. Het terrein was groot 1 loopense, 9 roeden, 2 voeten. De huizing met aanhoorigheden was geschikt voor een tamelijk boerenbedrijf.

Anthony Segers behoorde tot de welgestelde lui van 't dorp. Hij overleed te Deurne en werd er 28 Dec. 1741 begraven.

Zijn zoon Zeger volgde hem 5 April 1742 in 't graf. Dorothea huwde met een zekeren Gerrit van Onna en deze richt in April 1742 een verzoekschrift aan drost en schepenen om zijn schoonmoeder, Jenneke Everts van Neerven, onder curateele te stellen, „als zijnde eene oude en genoegsaam onbequaame vrouw om haar zelven te konnen helpen veel min haare goederen ten oorbaar te regeeren of administreeren, en waarvan zij reets eenige verre onder de waarde heeft verkogt en verquanselt, als op die koopmanschappen dan zoo wat jenever toe bedingende tot den sterken drank geneegen zijnde, haar vuur en Ligt niet na behooren gade slaat, waardoor niet alleen haar Eyge woonhuys en goederen maar ook die der nabuuren in groot perijkel stelt, om door Brand geconsumeert te worden en het dus geschaapen staat, dat alles in disordre haar goetje te soek gemaakt, en zij in haaren ouden dag tot armoeden zal worden gebragt etc."

Ondanks die genegenheid tot den drank is Jenneke Everts van Neerven toch nog bij de 90 jaar oud geworden. Zij is 6 Maart 1758 te Deurne begraven; dat is bijna 61 jaar na haar huwelijk met Antony.

Den 30sten Juni werd er door Schepenen en Regenten der Heerlijkheden Deurne en Liessel een verzoekschrift opgestelt aan den Heer van Deurne tot opening van de kerkschuur. Protestanten, zoowel als Roomschen, hadden hiertoe medegewerkt. Uit den Raad werden afgevaardigden benoemd, die het request aan den drost te 's-Bosch zouden ter hand stellen. Het adres zelf heb ik niet machtig kunnen worden, ook niet in copie, maar uit het begeleidend schrijven, dat er de subst. secretaris aan toevoegde, zal de inhoud wel duidelijk wezen. Dat schrijven luidde:

Mijn Heer.

Onse nevensgaande gecommitteerdens sullen Ued. vertoonen een Requeste uyt onse naame gecoucheert om aan den Ho Ed. Heer van Deurne te presenteren met versoeck, dat de Roomsche kerk alhier wederom mag worden geopent,

indien Ued. in deselve Requeste iets mogt vinden aanstootelijk te wesen gelieft te royeeren of vergeeten bij te voegen etc. En is ons seer ernstig versoek dat Ued. gelieft te effectueeren door alle goede officien, dat Syn Ho Ed. favorabel daarop mag Disponeeren, waar mede Ued: ons sult verplichten om te Toonen dat altijt Dankbaar sullen zijn Blijven wij Die zijn

Mijnheer
UED. onderdanige Dinaren
De Schepenen en Regenten der Heerlijkheden
Deurne en Liesel
Ter ordonnantie van deselve
Deurne, 30 Juny 1712. *w.g.* A. La Forme.

Het request had niet de gewenschte en verwachte uitwerking. De schuurkerk bleef voor onbepaalden tijd gesloten.

Men bleef echter in Deurne aan de zaak de volle aandacht schenken.

Den 23sten Juli 1712 werd Gerard Berckers met den volgenden brief naar den drost gezonden:

Myn Heer;

Wy hadden gehoopt en verwagt dat Den Roomschen Dienst alhier soude wederom gepermitteerd werden, maar tot nog toe sulcx niet geschiet wesende, soo neemen wij by dezen nogmaals de vrijmoedigheijt om Ued. in alle onderdanigheyt te versoeken dat dog soo goet gelieft te wesen om alle goede officiën te interponeeren en te effectueeren bij sijn Ho. Ed. Den Heer van Deurne en Liessel, dat den voorn. Dienst als voor wederom mag geleden worden, want de goede Ingesetenen worden hierdoor seer veel geprejudicieert in hunne Koopmanschappen, alsmede veroorsaakt het onder sommige veel dissentie en geconsidireert het de schult niet en is van de goede Ingesetenen gelijk in de bewuste Requeste is getoont waartoe wij ons nogmaals refereeren in vertrouwe dat Ued. voor ons desselfs credit by syn Ho Ed. sult in 't werk stellen opdat daarop favorabele Dispositie mag volgen, waar voor wij met alle respect altijt sullen toonen Dankbaar te sijn.

Myn Heer
UED. Dinaren
De Schepenen van Deurne en Liessel.
Ter ordonne van de selve
w.g. A. La Forme subst. secrs 1712.

P. S. gaande hiernevens Gerard Berkers onsen medeschepen dewelke wij specialijk hebben gecommitteert om bij den Ho Ed. Heer van Deurne als Ued. ten eijnden als vooren te gaan gelieft hem bij sijn Ho Ed. te assisteeren.

Tony Hurckmans had op zijn schrijven van dato 28 Juni aan den drossaard, om als voogd over Margareta Goloffs ontslagen te worden, reeds een paar dagen later bericht. Het luidde:

Heer president.

UE. missive van 28^{en} Juny is my wel geworden en dient tot antwoort dat de ontslaging van momboirschap is een poinct gantsch niet op mijn ampt specterende ende waar over UE. sig elders, daar, en alsoo te raden cont adresseren; vermeenende dit genoeg te syn tot beantwoordinge van uwe gantsche missive: blyven naar presentatie van mynen onderdanigen dienst aan UE. en UE. huysvrouw alsmede aan Mons. La Forme

Heer President

UE Dwilligen Dienaar
w.g. J. de Cassemajor

Aan president Hurckmans tot Deurne
affgesonden 29^{en} aan voors. president.

De zaak kwam geen stap verder. Wat moesten de ingezetenen doen? Al hun brieven en requesten hadden niets uitgewerkt. Waar konden zij troost vinden. De drost kwam maar zeer zelden te Deurne. Als men hem spreken moest, kon men naar Den Bosch reizen. Daar waren een paar dagen mee gemoeid en dan liep men nog alle kans, onverrichter zake huiswaarts te moeten keeren, wijl ZE. Gestr. ook daar niet steeds te treffen was. Toen hij de eerste week van Augustus te Deurne kwam, merkte hij, dat het volk ontevreden en verbitterd was geworden. De kerk was nu al twee maanden gesloten. En waarom eigenlijk? Wat kon men de geestelijkheid en de ingezetenen ten laste leggen?

Den 10den Augustus 1712 richtte De Cassemajor uit Deurne onderstaand schrijven aan den heer:

Hoogh Edel en Wel Gebooren Heere.

Ick hebbe met den Heere Rouwers de saecke van Margareta Goloffs overleght, en bij provisie goet gevonden om door den vorster gereghtelijk te laten aenseggen aen Anthonij Hurckmans synde neeff van den president, dat hij deselve dochter die bij hem opgehouden wort weder sent bij haer vooghden off bij ontstentenisse van dien andere middelen te gebruijcken sal ick den president van sijne vooghdije door de schepenen laten ontslaen, en in desselfs plaets aenstellen Abraham van Hoeck gereformeerden Oom omme alsoo des te beter haer in den gereformeerden Godtsdienst te brengen off daer naer met middelen van constrainte daer toe te obligeren. Doch versoecke neffens dat U H. Ed. gelieff te permitteeren dat den dienst als voorheen hij provisie moght geschieden met verbot de voors. doghter daer niet in te accepteren omme alle disorders in dit geval voors. voor te comen en dat de andere ingesetenen als, soo vertrouwe, onschuldigh niet langer mogen schade lijden, ende te meer omme wedersijtsche verbitteringhe weg te nemen. Versoecke hierop Ueds antwoort met brenger deses.

Blijve verwaghtende UEds wel Geb. presentie vermits het water nu wegh is en bequaem voor de vloet, oock mede omme den watermolen van Vlierden te repareren: Waermede blijve naer presentatie van dienst voor den Heere Rouwers.

Hoogh Edel wel Geb. Heere
U UEds onderdanigen dienaer
J. de Cassemajor.

Deurne, den 10en Augustij 1712.

De heer gaf het volgende korte briefje voor den drost mee.

Monsieur Cassamajor.

Considererende dat de Ingesetenen noch de Priesters orsaecke vande buytensporighyt vande dochter in questie sijn, soo kunt de Vergaderingplaetse weder doen openen, mits de voors. dochter in deselve niet worde geadmitteerd ende

wedergebracht onder de opsichte van de Gereformeerde vooghden kunnende die van de roomse rel[e] syn van haere vooghdye ontslaegen worden soo het gevoeglyck geschieden kan.

Byaldien dese weecke mijne voyeture vaerdigh hebbe sal ick aenstaende maendagh overkomen. Ick ben

UE. dienstgenegene

Bos den xi Augh. 1712. J. Bar. van Leeffdael.

De kerschuur was dan wederom geopend; de gemoederen bedaarden spoedig; het Roomsche leven ging weer rustig zijn gang. Wat er van 't meisje geworden is, weet ik niet.

De Classis van Peel- en Kempenland liet zich tegenover Baron van Leeffdael niet onbetuigd. Vanuit Eindhoven zond zij hem een brief om hem te bedanken voor zijn bemoeiingen. Dat schrijven luidde:

Hoog Welgeboren Heer.

Dewijl de Saack van Margrita Golofs, vervoerde dogter, door U Hoogwelgeboorens yver en directie wel weder is gebragt tot Deurne, waar voor de Classis van Peel- en Kempeland sig verpligt vind om in allen deele U Hoogh Geb. danckbaarheid daarvoor te bewysen so versoeckt nu wederom seer ootmoedig de gemelte Classis U Hoogh Geb. geliefe dog so goet te wesen (om de gemelte classis van moeyelykheden te ontheffen) het gemelte dogtertje dat door het *pausdom* word verleyd het selve so het mogelyck is door uwe wijse directie mag worden te regt gebragt waar door on Eyndig sult verpligten die syn met alle diepe eerbied en offres van haar geringe diensten waarlijk blijven

Hoog Wel Gebooren Heer
U Hoog wel Geb. onderdanige en verpligte Dienaaren

Was get. Joh. van Oerle,
Classis h. t. Deputatus,
W. T. Scriba
Classis h. t. Dep.
Math. Peypers,
Classis h. t. Dep.

Eyndhoven den 28 Maert 1713.
in conventu Deputatorum.

In Mei van 1713 verliet Margareta in 't geheim Deurne, zonder dat men wist waarheen zij zich begeven had, gelijk blijkt uit nevensgaand request van den drost aan 't schepencollege van Deurne.

Aen de Eerw. Heeren Schepenen der Grondts-Heerlyckheden van Deurne en Liessel.

Geeft reverentelyck te kennen Johan de Cassemajor, Drossaert der voors. Heerlyckheden, hoe dat al in den jare 1712 in de maent van Mey Margo Goloffs haer hebbende laten induceren en verlyden naer Antwerpen en off wel deselve Margo dus verre van de Gereformeerde Religie geweest synde men verstaen heeft dat deselve van de voors. religie is gechangeert, die van de Roomsche geamplecteert hebbende dat om soodanigh schandael soo veel in des supplts plight en vermogen was wegh te nemen den remonstrant op aenschrijvens ende speciael versoeck door de vooghden per missive gedaen hebbende den remonstrant tot dien eynde bij missieve mede geschreven om een der Vooghden van de voors. Margo die van de Roomsche religie was neffens den pastoor van Deurne expres naer Antwerpen voorn. vertrocken gelyck geschiet is met dat insight om deselve Margo vandaer tot Deurne weder te brengen, dat het voors. vertreck van soo danigh Effect is geweest dat sy Margo voors. weder tot Deurne en alsoo onder de gehoorsaamheyt en Bestier van hare Vooghden en vrinden is gebracht en off wel den remonstrant gedaghten was dat de voors. doghter eenmael en alsdoen tot inkeer soude komen en de ware gereformeerde religie Eernstigh aenhangen is het soo verre daer van daen geweest dat deselve Margo Goloffs voor de tweede reys geaufigeert, sonder dat den remonstrant pertinent heeft connen attrapperen, waer deselve haer tot dato dese is onthoudende, alhoewel den eenen voorgeeft dat int Soeterbeexs Clooster den anderen tot Eyndhoven en een derde weer elders anders haer soude onthouden, waervan echter geen sekerheyt konnende erlangen, Soo is 't eghter sulx dat den supplt wel willende alle constraincte werckstelligh maken, om deselve Margo te obligeren dat weder reverteren daertoe egeen bequamer middel konnende. uytvinden dan dat UEerw. by appt. en marge deses reqte. verclaren en ordonneren, 't welck den remonstrant ten desen is versoeckende dat alle de goederen en Effecten mitsgaders de revenues vandien sy(n) en blyven onder de ad-

ministratie van imand tsij secretaris off den geene daertoe bij UEerw^e^ te definieren gesequesteert ter tyden en wijlen toe deselve Margo Goloffs sal wesen gereverteert off dat andersints daer mee soodanigh magh werden gedisponeert als tot maintien van de placcaten van den Lande bevonden sal werden te behooren.

Twelk doende etc.
J. de Cassemajor.

In marge stond: Mijn Heeren Schepenen gelet hebbende op den inhoude deses sequestreeren bij desen de goederen en effecten mitsgaders revenues van Margareta Golofs gedurende hare minderjarigheyt of wel ter tyt en wylen sy gereverteert sal wesen in de ware Christelijke Gereformeerde Religie en worden ten dien eynde by desen tot sequesters aangestelt Abraham van Hoek en Gerard Hanewinkel mits doende voor ons behoorlijke Reek^e^ bewijs en Reliqua dewelken hetselve op heden hebben geaccepteert wordende den secretaris gelast hiervan te expedieeren ten behoeve van de sequesters eene ordentelyke authorisatie op behoorlijk Zegel. Actum Deurne in Pleno Collegio Ter ord^e^ van deselve.

w. g. A. La Forme, subst. Secr^is^ 1713.

Den 10 Mey 1713 behoorlyke Zegel
Authorisatie in forma gedepesch^t^.

Fiat Sequestratie onder Abraham van
Hoeck en Gerard Hanewinkel.
Pns: alle de schepens.

Of de Hoogmogenden in de bekeeringszaak zijn gemoeid? Ik heb er niet van gehoord. Zoo het niet gebeurd is, dan heeft toch het plan daartoe bij den drost bestaan; althans ik vind nog het klad van een request, dat ik zoo goed mogelijk zal trachten in vorm te brengen. Het wemelt van doorhalingen.

Aen de Hoogh Mogende Heeren Staten-
Generaal der Vereenighde Nederlanden.

Geeft in alle onderdanigheyt te kennen Jan de Cassemajor Drossaert der gront-Heerlyckheden Deurne ende Liessel, gelegen inden quartiere van Peelandt meyerye van s Bossche, hoe op den tweeden Pinxterendagh laestleden uyt s Bossche

naer Antwerpen clandestinelyck is vertrocken eene jonge doghter, out 15 jaren, geboortigh van de voors. Heerlijckheijt ende aldaer opgevoet, welke voors. doghtere genaemt Margareta Goloffs synde haer ouders geweest van de ware Christelijcke gereformeerde Religie, van welke doghter de Ouders voor eenige jaren syn overleden en door haere vooghden opgebraght in de voors. Religie totden voors. tijt toe, soo is sulx dat my de voors. vooghden bij missiven van het voors. vertreck kennisse hebbende gegeven, ten eijnde haer weder onder derselver vooghdije soude doen comen op welck versoeck den remonstrant sich naer de voors. stadt heeft vervoeght ende aldaer met permissie van de magistraet naer de voors. doghter geinformeert ende naer vele gedaene devoiren deselve gevonden en gesproocken met ende beneffens van een van Hare Oomen en Vooghden als wanneer naer veele persuasien resolveerde weder mede naer Deurne te gaen gelyck deselve aldaer nogh is. Dan alsoo deselve gelyck voorheen wygerigh bleef inde kercke te comen, nietjegenstaende deselve verscheyde reijsen soo door den remonstrant en regenten als door den predicant neffens de Gecommitteerde van den kerckenraedt minnelyck aengesoght is geweest, soo ist verder sulcx dat eenige kerckdaegen affwachtende off de voors. doghter den gereformeerden Godts-dienst noch mochte comen bijwoonen en 't selve declinerende soo hebbe genootsaeckt geweest binnen de voors. Heerlyckheden den Roomsch dienst (alhoewel de Priesters tot het voors. debeaucheren geene oorsaecke gegeven hebben) te verbieden omme te sien oft bij dat middel de voors. minderjarige weder niet tot haeren voorighen Godtsdienst soude kunnen werden gebracht, alle 't welcke synde te vergeeffs geweest als wordende, soo men vermoedt door lieffkoserijen als andersints van een Jonghman aldaer aengeset en gestyft, soo hebbe van myne plicht geacht U Ho. Mo. daervan in alle onderdanigheyt kennisse te geven ende in consideratie te geven, ofte door uwe Ho. Mo. niet souden connen goed gevonden worden ende verstaen van de incompsten der goederen de voors. Margareta Goloffs competerende, gedurende hare minderjarigheijt ende hertneckighijt ten behoeve vande armen vande gereformeerde religie aldaer in te houden, doch alles soo uwe Ho. Mo. sullen vinden te behooren.

Waar het meisje na haar tweede ontvluchting verbleven heeft, ben ik niet te weten kunnen komen. 'k Geloof ook

niet, dat men veel pogingen in 't werk heeft gesteld, om haar ditmaal binnen de heerlijkheid Deurne terug te krijgen. Men zal haar ook wel niet langer gedwongen hebben den dienst in de gereformeerde kerk bij te wonen.

In 1716, mogelijk al in '15, verblijft zij ten huize van haar moei Anneke, wed^{e} Dirk Hikspoors, een zuster van haar overleden moeder. Deze was getuige geweest bij 't kerkelijk huwelijk harer ouders; zij heette in de wandeling Anneke Mulders, naar 't bedrijf van wijlen haar man.

Het huwelijk tusschen Dirk Peters van der Bloemen en Margareta Goloffs werd 12 Dec. 1717 voor den pastoor gesloten. Hij schreef haar in als Golis, een nevennaam, waarmede de familie zelfs in authentieke stukken reeds in 't begin der 17^{e} eeuw en wellicht al vroeger werd aangeduid. Zij schijnt in de wandeling genoemd te zijn Go Golis. Als getuigen fungeeren Willem en Francis v. d. Bloemen.

Den 19^{den} December had het huwelijk voor de wet plaats. Haar beide ooms en voogden, Gerard Hanewinkel en Abraham van Hoeck, gaven toestemming.

Wat de oorzaak is geweest, dat het huwelijk tijdens den advent gesloten werd, zal aanstonds blijken.

Uit het huwelijk werden de volgende kinderen, allen te Deurne, geboren:

1^{e} Peter, ged. 16 Aug. 1718.
2^{e} Antonius, ged. 7 Dec. 1719.
3^{e} Adrianus, ged. 10 Dec. 1722.
4^{e} Cornelis, ged. 11 Dec. 1725.
5^{e} Elisabeth ged. 25 Dec. 1727, begr. 29 Juli 1729.
6^{e} Joannes, ged. 24 Juni 1731.
7^{e} Adrianus, ged. 6 Aug. 1734, begraven 23 Febr. 1735, daags vóór zijn moeder.

De huwelijksweg van het echtpaar Van der Bloemen—Goloffs is niet overal precies met bloemen bestrooid geweest. De eerste jaren schijnen de zaken nogal gegaan te zijn; allengs echter werd het minder. Men raakte op de lijst der min-

vermogenden en ten slotte was men verplicht tijdelijk de hulp van 't armbestuur in te roepen.

Neen, dit had Evert Goloffs niet kunnen denken, dat zijn eenige dochter, die hij als een welbemiddeld kind achterliet, zich nog eenmaal zou moeten gaan melden bij 't armbestuur, waarvan hij jarenlang als 't ware de ziel was geweest!

Dirk v. d. Bloemen begon gauw genoeg met herberg te houden en had het aanvankelijk vrij druk; 't verslapte echter weldra. Bij zijn huwelijk had hij 3 knechts Franciscus, Dirk en Hendrik; zijn vrouw had een meid voor zich, Jenneke genaamd. In 1720 heeft hij nog 2 knechts en één meid, in 1722 heeft hij knecht noch meid meer. In 1724 heeft hij weer 2 knechts Hendrik en Wilbert. 't Volgend jaar heeft hij er weer geen. Met het huisgezin begint het er langzamerhand kommervol uit te zien.

Den 21 of 22sten Februari 1735 sterft Margo Goloffs en wordt den 24sten d. a. v. begraven. Zij overleed één dag na haar zoontje Adrianus. V. d. Bloemen had in zijn huisje twee dooden tegelijk boven aarde staan. 't Jongste kind moest nog vier jaar worden!

Den 4en November van dat jaar huwde hij met Elisabeth Hendrik Smits, wede van Marcellis. Hij verklaart bij de acte geen goederen te bezitten of te hebben ten behoeve zijner kinderen. 4 Sept. was hij voor den pastoor getrouwd. Elisabeth Smits overleed 16 en werd 19 Juli 1738 begraven. Dirk gaat nu 13 Dec. 1739 een derde huwelijk aan met Jenneke Kievits, geb. en won. te Asten. Hij heeft nog goed 3 maanden geleefd. Den 22sten Februari 1740 is hij begraven. Zijn weduwe is mogelijk naar Asten vertrokken.

En wat is er van de kinderen van Margo Goloffs geworden? Bij haar dood waren er nog vier in leven: Peter, Antonius, Cornelis en Jan. Hun opvoeding heeft heel wat te wenschen overgelaten. Antonius huwde 22 Jan. 1746 voor schepenen met Catharina, dochter van Michiel van de Moosdijk. Geen

van beiden konden schrijven. Hij was wever van zijn ambacht en woonde in 't Haageind in een versleten huisje, grootendeels in leem opgetrokken. Zijn vrouw ontviel hem binnen 't jaar, zij werd 21 Jan. 1747 begraven. Over de twee jongste, Cornelis en Jan, heeft zich waarschijnlijk het armbestuur ontfermd. De eerste woonde in 1742 als knecht bij Gerrit van Loon te Liessel, de tweede, — hij was pas elf jaar! — was geplaatst als koeherder etc. bij Gerardt Martens op De Moosdijk. Peter, de oudste, diende 1742/43 als soldaat in 't regiment van kapitein Jhr Wintelroy. Hij lag toen in De Graaf. Zijn verlofpas bevindt zich nog in 't gemeente-archief. De kapitein en de soldaat zullen er wel weinig van geweten hebben, in welke verhoudingen hun families eenmaal tot elkaar stonden. Jhr Hendrick van Wintelroij, de grootvader van den kapitein, was drossaard van Deurne, terwijl Michiel Goloffs, Van der Bloemens' overgrootvader, er president-schepen en subst. drossaard was.

Jan schijnt later weven geleerd te hebben. In 1760 woonde hij als wever in een der kleine onaanzienlijke huisjes bij de dorpskom.

Ik zal mijn onderzoekingen maar niet verder meer voortzetten.

De naam Van der Bloemen bestaat in Deurne al sinds lang niet meer, evenmin als Goloffs.

Een neef van Dirk van der Bloemen was Antonius; deze werd in 1753 rector in de Vuchterstraat te 's-Hertogenbosch en is aldaar 30 Augustus 1790 in de Kruiskerk begraven. (Zie Schutjes, IV, blz. 295). Hij was de zoon van Adrianus v. d. Bloemen, een broer van Dirk. In 't doopboek staat zijn doopsel ingeschreven als volgt: „26 Dec. 1723. Baptizatus Antonius, filius Adriani vander Bloemen et Antonia Verdeysseldonck. Con. Suscept. Weynandus Kempens et Joanna Joannis van der Linden.

Antonia Verdeysseldonk was geboortig van Someren; zij overleed te Deurne en werd aldaar begraven 4 November 1733.

Oorkonden en bijzonderheden betreffende de kerkelijke geschiedenis van Gemert

door

A. M. FRENKEN, pr.

In het stedelijk archief van Helmond vonden wij eenige stukken, welke betrekking hebben op de oude Commanderij van het dorp Gemert.

Wij zullen den lezer eerst duidelijk maken, hoe de meeste dezer stukken in het archief van Helmond gekomen zijn.

Helmond beschouwde als een zijner voornaamste privilegiën de overhoofdigheid zijner Schepenbank, bestaande in dezer superioriteit over de Schepenbanken van enkele omliggende dorpen. Deze overhoofdigheid sloot in zich het z. g. recht van ingebod en uitpanding, een recht, dat herhaaldelijk door de dorpen betwist, maar ook telkens door Helmond met kracht gehandhaafd werd.

Volgens de regenten van Helmond was ook de Schepenbank van Gemert — ondanks de neutraliteit der Commanderij — ondergeschikt aan die van Helmond.

Doch ook Gemert verzette zich herhaaldelijk, wat meermalen zware en langdurige proceduren ten gevolge had. In deze processen nu waren de privilegiebrieven en dorpsbescheiden, welke die van Gemert vertoonen konden, van de grootste beteekenis, zoowel voor die van Helmond als die van Gemert. En zoo zal men begrijpen, dat de Helmondsche stadsregenten copiën dier brieven en bescheiden zochten te krijgen en deze naast hun eigen privilegiebrieven met zorg bewaarden.

I.

De oudste oorkonde, die wij vonden, is een privilegiebrief van Hertog Jan, gegeven 25 Maart 1271 (oude stijl 1270), beter eene *copia copiae* daarvan. De copiën werden achtereenvolgens gewaarmerkt door Johannes de Haeren, Cantor ecclesiae *Santi Servatii Trajectensis, Leodiensis diocesis* 25 Febr. 1366 (o. st. 1365), — door Anthonius Neuhauss, openbaar notaris en door Johannes Cluytmans, openbaar notaris.

Wij behoeven het Latijnsche stuk niet mede te deelen, wijl het reeds is afgedrukt in het werkje van J. C. A. Hezenmans *„De Commanderij der Duitsche Orde te Vucht met een aanhangsel over die te Gemert"* op blz. 90.

De inhoud komt hierop neer: de Hertog erkent, dat de hooge en lage heerlijkheid van Gemert aan de Teutonische Orde toebehoort en zal enkel het beschermheerschap dier plaats zich voorbehouden.

In een proces, dat ten jare 1605 en 1606 tusschen den landcommandeur Frambach Bock van Leuchtenborch en de regeering van Helmond hangende was, werd de privilegiebrief van 1271 door genoemden Commandeur voorgebracht [1]).

Hetgeen de landcommandeur alsdan te kennen gaf, kan dienen ter beantwoording van de gewichtige vraag, welke in 1648 kwam te rijzen, wat nl. onder het beschermheerschap, waarvan in den privilegiebrief van 1271 gesproken wordt, verstaan moest worden [2]).

De landcommandeur gaf o. a. te kennen

hoe dat der voors. Orde waere toebehoirende die Heerlyckheijt van Gemert, gelegen bij Helmont, hebbende hooge, leege ende middele jurisdictie. Ende voorsulx hadde wijle Hertoge Jan van Brabant van in den jaere duijsent twee hondert ende tseventich..... vercleert, egeene jurisdictie, gerechticheijt off souverainiteijt tot Gemert te hebben dan alleenelijck in cas

---

[1]) Frambach Bock van Leuchtenborch werd genoemd „Landcommandeur der Baillen Biessen, Duijtsch Ordens" en woonde te Maastricht.

[2]) Vgl. G. v. d. Elsen, *Gesch. der Latijnsche school te Gemert*, blz. 165—177 en bovenvermeld werkje van J. C. A. Hezenmans, blz. 87—89.

van onmachte ende noot, om van deselve Heerlijckheijt te moeten worden gecosen voor een beschermheer ende voecht; sijnde alsoo eene heerlijckheijt absolute sonder gehouden te sijn in eenige ordinantie off laste van Brabant; wesende voort die voors. Heerlijckheijt ende Oirde verscheijden previlegien, vrijheijden ende exemptien bij den voors. Hertoge van Brabant successive tot noch toe verleent geweest, sijnde alleenlijck gebleven hunne Voecht ende Beschermheer ende voorsulx alnoch waere een neutrale plaetse....

Ook verder verklaarde de landcommandeur nog, dat „de Hertoge van Brabant selve over die voors. Heerlijckheijt nijet anders en hadde begeert dan te wesen hunne Voecht ende Protecteur".

II.

Het navolgende stuk is een Bossche Schepen-vidimus d.d. 12 Mei 1481 van eene acte, gegeven Dinsdag na St. Lucia (15 Dec.) 1366, waarbij Diderik van Gemert al zijne rechten, welke hij te Gemert bezat, voor eene som van 3050 ponden en 1230 oude schilden overdraagt op Heer Gerrit van Audenhoven, commandeur van het Huis van Gemert. Den inhoud dezer acte achten wij eene belangrijke aanvulling van hetgeen J. C. A. Hezenmans in het reeds vermelde werkje over Gemert heeft medegedeeld [1]). Het Schepen-vidimus is te vinden in het Helmondsche Algemeen Schepen-Protokol n° 224 blz. 275—277 (Rijksarchief 's Bosch).

Wy Jan Snoex ende Dirck Sweerts, Scepenen tot Helmont, doen condt enenyegelycken, dat wy sommige Scepenen-Letteren ongecáncelleert ende ongeraseert, noch in eenigen van hoeren deel gevicieert, noch geschedicht, mer met warechtigen ende gehelen segelen der Schepenen van Den Bossch als scheen besegelt, waeraff den tenoer van woerde te woerde hiernae volght ende is dese:

Wy Gherart Scilder ende Jacop Coptiten, Scepenen in

[1]) Wij vestigen even de aandacht op een paar vergissingen, door dien schrijver begaan op blz. 82, 83, 100 en 101. De twee daar vermelde en uitgegeven acten zijn niet van 28 Nov. 1370; de eerste is immers gedateerd Donderdag na Beloken Paschen (9 April) 1293 en de tweede is van 28 Nov. 1316.

Tshertogenbossche, doen condt enenyegelycken, dat voer ons gestaen is Didderick van Ghemert Didderics soen was van Ghemert, allen sijn Heerlicheyt van Ghemert ende die Gerichten hoghe ende leghe met allen haren toebehoerten, dat sij in watere, in weyden metter visscherien ende alle gemeynten, die in dien dorpe van Ghemert gelegen sijn, die den voerscr. Didderick ende der Heerlicheit toebehorende sijn, ende den Pedel met sijnre toebehoerten, gelijc als en die voerscr. Didderick ende sijn auder beseten hebbene ende tot heerbracht hebbene, alsoe dese voerscr. Didderick seyde, wittelic ende erfelic vercoeft heeft Heren Gheret van Audenhoven, Commanduer van den Huyse van Ghemert, broeder der Orden der Duytscer Heeren des Hospitaels Sente Marien der Maghet van Jerusalem tot behoeff des voorscr. Huys der voergenoemder Duytscer Heeren, om een seker somme gelts van driedusent ponden vijfftich ponden twelff hondert auder schilden ende dertich, welc somme gel(t)s voerscr. dese voerscr. Didderick kende ende lijde, dat hem dese voerscr. Her Gheret wael ende wittelec betaelt hadde, ende scaut den voerscr. Heren Gheret ende dat voerscr. Huys daeraff quyt, tot ewigen daghen van den voerscr. Huyse in enen erfrecht te besittene ende te hebbene. Ende dese voerscr. Heerlicheit met haren Gerichten hoghe ende leghe ende met andere haren toebehoerten metter vischeriën ende den Pedel voerscr. heeft dese voerscr. Didderick van Ghemert vercopere den voergenoemden Heren Gheret tot behoeff des voerscr. Huys opgedragen ende heeft daerop vertegen helmeleken in manieren als daer gewoenleken is in te geschien. Ende heeft geloeft dese voerscr. Didderick van Ghemert als een principael sculder op hem ende op alle sijn goet, dat hij heeft off naemaels vercrigen mach, dat hij den voerscr. Huyse van deser voerscr. Heerlicheit ende anderen goeden met allen haren toebehoerten den voerscr. Heren Gheret, tot behoeff des voerscr. Huys vercoeft, gelijc als voerscr. is, gerechte ende sculdighe waerscap doen salle ende alle voercommer ende calangie daerin wesende den voerscr. Huyse te mael affdoen salle. Ende tot meerre sekernissen, vestingen ende claernissen der voerscr. dingen als van den coep der voergenoemde goede heeft dese voerscr. Didderick twee Scepenen-Letteren der stat van Tshertogenbossche voerscr. — van denwelken die een [1]) begrijpet, dat Didderick van Ghemert die Jonghe, soen Didderics van Ghemert des Auden, 't Ghericht

[1]) dd. 7 Oct. 1331, zie Hezenmans, *De Command. der Duitsche Orde*, blz. 79.

van Ghemert ende woninge, in diewelc die voerscr. Didderick van Ghemert den Aude te wonen plach, gelegen aldaer bynnen den grave die voerscr. woeninge omgaende, metten bogaerde ende beempt, geheiten die Vorst, totter voerscr. woeninghen behorende, erflic vercoeft hadde Jan geheyten Cuyst synen stieffsoen; ende die ander Lettere [1]) begrijpt, dat dese voerscr. Jan Cuyst het Gericht ende woeninghe voerscr. mitten bogaerde ende beemt voerscr. Didderick van Ghemert sijnen broeder erflic opgedragen hadde, gelijc als dat claerliken in die voerscr. Letteren, die daer op gemaect sijn, volcomelic is begrepen — den voerscr. Heren Gheret tot behoeff des voerscr. Huys wettelic opgedragen heeft te gader met desen voerscr. Letteren ende met allen anderen Letteren, diewelc die voerscr. Didderick van Ghemert hadde, mensi mekende van den voerscr. goede, ende met allen den rechte, dat hem in den voerscr. Letteren ende in dien, diewelc begrepen sijn in denselven, in enniger manieren toebehorende is ende heeft daerop vertegen helmeleken, behaudelic den voerscr. Didderick ende erflic te besitten den bogart ende den beempt, die men heit den Vorst voerscr., met voerwerden toegedaen, die hiernae volghen:

In den yersten, dat deze voerscr. Didderick dit vesten ende voldoen sall den voerscr. Huyse op des Huys coste soe waer dat voerscr. Huys wille bynnen den palen van Brabant, in alsulker manieren, dat des voerscr. Didderics hoghe huys ende sijn vier hoeven met haren toebehoerten, dats te wetene dat Hoffgoet, dat goet van Espedonc, dat goet ten Hoghen-Arle ende dat goet aen gheen Voertdyne, in groetten ende in breyden alsi liggen, vry van allen beden ende scattingen van des voerscr. Huys wegen der voerscr. Duytscher Heeren tot ewigen daghen. Ende die vier laten, die daer op sitten off naemaels sitten selen van alsulken goeden, beesten ende haven, als sy op den voerscr. goeden hebbene off hebbene selen, daer sy dese voerscr. goede mede tolen ende gebruken selen, met alle ander gebuerlec recht selen sy doen ende daeraff te recht staen, gelijc den anderen gebueren. Ende van orloghe, van gedingen van genechte ende van allen anderen broeken ende van anderen goeden, die sij anderswaer hebbene, ende van allen anderen saken in der Heerlicheyt voerscr. selen sy te recht staen, gelijc anderen gebueren in der voerscr. Heerlicheit geseten ende scattinge ende bede gelden van allen anderen dienst den voerscr. Huyse te doen.

---

[1]) uit 1339, zie Hezenmans t. a. p. blz. 79.

Item eest voerwerde, dat dese voerscr. Didderick van sijnen voerscr. hoghen huyse ende sijn vier laten van sijnen voerengenoemden vier goeden die voerscr. gemeynten, die die voerscr. Heer Gheret tot behoeff des voerscr. Huys tegen den voerscr. Didderick gecoeft heeft, nutten ende gebruyken selen met haeren beesten in watere, in weyden, in torff te stekene ende heyde te meyen.

Item eest voerwerde, dat dese voerscr. Didderick opdragen sal den voerscr. Heren Gheret tot behoeff des voerscr. Huys in eygendom sijn goet, dat gelegen is tot Espedonc voerscr. ende dan sal dat voerscr. Huys datselve goet den voerscr. Didderick weder verlyen ende verlenen nae den Brabantschen recht. Ende die voerscr. Dirck ende sijn oer selen als van desen goede des voerscr. Huys leenluden blijven tot ewigen daghen.

Voert selen Didderick voerscr. ende sijn oer anderwerff man weerden des voerscr. Huys van sijnen hogen huys, grachte ende valbruggen totten Brabantschen recht voerscr. Ende dat aldus gedaen, soe sal dat voirscr. Huys Didderick voerscr. daeraen weder verlenen totten Brabantschen recht. Ende in beternisse des leens soe sal dit Huys der voirscr. Duytscer Heeren dat geweere, dat dese voirscr. Her Gheret tot behoeff des voerscr. Huys tegen den voerscr. Didderic gecregen heeft, ouvergheven den voerscr. Didderick [om] sijn ruesschen ende sijn corven bynnen synen vier stijlen te leggen, alsoe lanck ende alsoe breet als sy nu staen, alsoe dick als 't hem orber is ende boven ende beneden nyet meer te visschen noch engheenreley recht meer aen die visscheriën te hebbene.

Item eest voerwerde, dat Didderic voerscr. ende sijn moeder haer pacht ende cijnse gebrueken selen ende ophauden, die sij hebben in den dorpe van Ghemert, gelijc als sij tot hiertoe gedaen hebben.

Ende hiermede heeft gekendt Didderick voerscr. hem ende sijn oer egheen rechte te behauden aen die Heerlicheyt voerscr., behaudelic den Huyse der voerscr. Duytscher Heeren ende Didderic voerscr. haer voerwerden voerscr. aen beyden sijden, alle argelist utegescheiden. In orconscap van welcker dingen ende in kennissen der waerheit hebben wij Scepenen voerscr. onse zegelen aen dese Letteren doen hangen. Gegeven des Dijnsdaghes nae Sente Luciendach der maghet in 't jaer ons Heeren dusent driehondert tsestich ende sesse.

Datum autem visionis Scabinorum praedictorum in profesto Servatii a° [MCCCC]LXXXI.

III.

Privilegiebrief van Keizer Maximiliaan dd. 12 Maart 1489 (o. st. 1488), waarin de Commanderij van Gemert in hare neutraliteit bevestigd wordt.

Copia copiae.

Maximiliaen, by der gratien Goidts Rooms coninck, altyt vermeerder des rijks, ende Philips by derselver gratien eertshertoghen van Oistenryck, hertoghen van Bourgoignien, van Lothryck, van Brabant, van Lymborch, van Luxemborch ende van Gelre; grave van Vlaenderen, van Thirol, van Arthois, van Bourgoignien, palatynen van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, van Naemen ende van Zutphen, merckgreve des Heylichs Rycx, heere van Vrieslandt, van Salmts ende van Mechelen allen onsen maerschalcken, baillieuwen, provoisten, capiteynen, baenroetsen, edelen stadthouderen van onsen mannen van wapenen ende van gheschutte, onsen drossarte van Brabant, schoutetten van den Bossche, van Pedelant, van Maeslant ende van Kempelant ende andere luyden, dienende in feyte van oirloghen, ende die nu zijn ende naemaels wesen sullen in onzen dienste ende wapeninghen, die wy ter bewaernissen van onse landen teghenwoerdelyck hebben doen opzetten ende naemaels mochten opzetten teghen onsen vijanden quaetwillighe ende heuren stedehouderen ende allen anderen, dyen dit aengaen sal moeghen ende dyen desen onsen brieff ghethoont sal wordden saluyt ende dilectie.

Wy hebben ontfanghen die oitmoedighe supplicatie ons lieffs ende ghetrouwen ridders heeren Matheus van Eynatten, commandeur tot Ghemert, Duytschens Ordens des hospitaels van Onser Liever Vrouwen Sinte Marien te Jherusalem, inhoudende, hoe dat by diversche Roomsche pausen en keysers ende oyck by onsen voervaederen wijlen hertoghen ende hertoghinnen van Lothrijck ende van Brabant saliger ghedachten, over seer langhen voerledenen tijden die Commandeur-Provinciael van den Biesen des voerschreven Duytschens Ordens in onse stadt van Tricht opder Mazen ende die brueders desselven ordens, daer die voerghenoemde suppliant een leth aff is, ende heure goeden, daer die heerlijcheyt 't huys ende dat dorp van Ghemert toebehoirt vuyt crachte van sekere brieven hen daeroppe verleent, altoes gheweest syn onder die speciale protectie, saulvegarde ende beschermenisse van onse voervaederen hertoghen ende herthoghinnen

ende oyck met vele diversche privilegien, vrijheden ende exemptien versien syn gheweest ende daeraff in vriedelijcke possessien gheweest hebben t'allen tyden ende wylen als hen dat heeft ghelieft, alle die officiers aldaer, schouteth ende schepenen aengheset ende gheordonneert ende ghehadt allen anderen jurisdictiën ende heerlycheden, sonder alleene de voighdye, die ons aldaer van oudt toebehoert heeft ende alnoch toebehoert, by redenen van dewelcken sij in allen vreden ende oirloghe teghen onse voerschreven lande van Brabant stille ende neutraele gheseten hebben ende altyt pleghen te sitten, sonder hen metter eenre oft metter ander partijen te vueghen — soe zij segghen — ons daeromme oitmoedelyck biddende die voerschreven heer Matheus commandeur, dat wij het voerschreven dorp van Ghemert ende de goeden, hen aldaer toebehoirende, gheleghen ruerens aen ende opde frontieren van onsen voerschreven lande van Gelre, dwelck egheen ander sterckte oft beschermenisse en heeft, dan alleen die open heyde ende peel tusschen onsen voerschreven lande van Brabant ende van Gelre ligghende, hem ende 't voerschreven dorp van Ghemert metten goeden, den voerschreven huyse toebehoerende, in sijnre ghewoenelijcker vrijheijt souden willen houden, laeten ende mainteneren ende besundere, dat zij inden vreeden, nu wesende oft die naemaels toe commen oft opstaen mochten inde voerschreven lande van Lothryck, Brabant oft Gelre, stille soude moeghen staen, neutrael blijven ende hen des nyet en dorven onderwenden, sonder ons teghen de voerschreven van onsen lande van Gelre oft anderen landen, ons contrarie wesende, te dorffven dienen oft anderen last oft commer ten ocsuyne van dyen te helpen ghelden oft draeghen; ende dat sij oyck ende die inneghesetenen van Ghemert van onsen volcke van waepenen aen heuren lijff ende goet te deser tijt oft naemaels onbeschaedicht mochten blijven, —

Soe eest, dat wij, ghemerckt tghene dat voerschreven staet ende besunder contemplatien ende beden der voerschreven Ordene, die wij in goeder recomm(and)atien ende gunsten hebben, denselven Commandeur ende den inghesetenen des dorps van Ghemert gheconsenteert ende ghewillecort hebben, consenteren ende willecoren van sunderlingher gratien tgene voerschreven staet, — te wetene, dat zij den voerschreven oirloghen nu wesende oft toecommende inden voerschreven onsen Lande van Lothrijck, Brabant ende Gelre, oft andere oirloghen, die naemaels teghen hen oft anderen opstaen ende rijsen mochten, stille sitten ende neutrael blijven sullen op

hen selven, sonder dat sij hen der eenre oft der andere partijen eenichssints sullen hebben t'onderwinden.

Ontbieden U hierom ende bevelen ende elcken van U, soe hem toebehoirt, dat ghij den voerschreven Commandeur van Ghemert, nu ter tij sijnde, met oyck sijnen ingesetenen desselffs dorps ende den goeden, den voerghenoempden huyse toebehoerende, deser onser gratien, oirloffs ende consents rastelijck ende vredelyck doet ende laet ghebruycken sonder letsel, wedersegghen; ende dat ghij voerts denselven Commandeur sijne ingesetenen ende goeden, die wij als voeght ende beschermer als nu ghenomen hebben ende ghestelt, nemen ende stellen midts desen in onser gaerden, hoeden ende beschermenissen van onsen twegen beschudt ende beschermpt van allen onghelijcke, crachte, fortsen ende ghewoude, die men hen eenichssindts teghen recht, redenen aendoen soude moeghen; willende ende ernstelyck aen u versueckende, dat ghij in tselve dorp nyet en logeert, noch oyck onse volcke van wapenen te peerde oft te voete en laet logheren, noch aldaer eenighe schaede, fortse oft overlast geschieden in eenigher manieren, maer die beschudt teghen eenen yeghelycken; ende oft hier en boven hen bij u oft anderen yet affghenomen oft onthouden waer gheweest, gheeft ende restitueert hen dat weder oft doet hen dat restitueren ende wedergheven ende dat sonder vertreck stellen in heuren iersten staete ende behouwten; b(eh)oudelijcken dat die voirschreven Commandeur ende inghesetenen van Ghemert nyet herberghen, loghieren, favoriseren, noch aennemen en sullen eenighe onse vijanden, quaetwillighe ende onghehoirsaeme in contrarien oft teghen ons oft onsen landen, luyden, steden ende plaetsen ende ondersaeten oft partije teghen ons houdende op al dat sij teghen ons beduchten te misdoene oft te misgrijpen. Ende des nyet en laet, want het ons aldus ghelieft.

Ende des torconden hebben wij onsen seghel hieraen doen hanghen.

Ghegheven opden twaelffsten dach der maendt van Meerte int jaer ons Heeren duijsent vier hondert acht ende tachtentich. Ende vanden Rijcke van ons Coninck 't vierde.

Naer coustuyme van schrijvene ons Hoeffs.

Onder stondt aldus: Bijden Coninck

Signatum: 't Uwer relatiën

Greyne.

De copieën worden achtereenvolgens gewaarmerkt door vier notarissen.

IV.

Vonnis der Schepenen van 's Bosch dd. 20 Sept. 1555, waarbij Hendrik Vogels wordt veroordeeld tot betaling van vier mudden rogge aan Hendrik van Eynatten als rector van het Lieve-Vrouwe-altaar te Gemert [1]).

> Dit naevolgende vonnisse is gescreven uyt seeckeren register, berustende op der Griffien der Stadt van 's Hartogenbossche, daer inne staen geregistreert dicta van gewesen vonnissen diffinitijff ende andere appoinctementen, gegeven bij Wethouderen der voorschreven stadt. Ende daer inne onder d'andere 't naevolgende is gewesen ende gepronuntieert opten XX^en^ dach der maendt van Septembri anno XV^C^ LV^tich^.

Gesien 't proces voor Schouteth ende Schepenen der dingbancke van Gemert, bedingt ende beleijt tusschen Heeren Henricken van Eynetten als rectoir van Onser Liever Vrouwenaltare, gefundeert inder kercke van Gemert, met gevolch van den Pastoir van Gemert aenleggere ter eenre ende Henricken soen Jans Vogels als gebruijckere van een hoeve gelegen op Epsdonck [2]), toebehoerende den zelven Jannen Vogels met zijnen consorten, —

Gesien tot dijen 't vonnisse daer inne bij den Schepenen van Gemert gewesen ende insgelijcx 't vonnisse bij den Schepenen van Helmont als hooft oick gegeven ende aen ons als hen immediaet overhooft bij Henricken Vogels geappeleert, —

Ende op al(le)s well ende rijpelijcken geleth, wijsen ende verclaeren voor recht, dat well bij den Schepenen van Helmont aengaende, dat die verwerdere schuldich sall zijn op te leggen ende te betaelen den aenleggere die vier mudden roggen daer questie om is, is gewesen maer van tgeene tselffve vonnisse voirder begrijpt tselve corrigerende verclaeren wij Schepenen inne plaetse van dijen, dat die verwerder schuldich sall zijn den aenleggere te betaelen drie jaeren achterstels in valore quanti plurimi, condemnierende den appellant in de costen vanden irsten processe ende oick irste ende dese appellatie. Actum ut supra.

---

[1]) In het reeds vermelde proces tusschen Helmond en Gemert beriep Helmond zich op dit vonnis.

[2]) Elders Espdonck geschreven.

Gecollationneert tegens het voorschreven register van de dicta oft gewesen vonnissen der Wethouderen van 's Hertogenbossche en is dese copie daermede bevonden accorderende, dwelck ick, Ghijsbert vanden Velde, Griffier der stadt voerschreven, attestere.
(w. g.) G. van den Velde.

Henrick van Eynatten wordt als rector van het O. L. Vrouwe-altaar te Gemert nog vermeld in eene Helmondsche Schepen-acte van 18 Mei 1596 (Helm. Algem. Protok. No 242).

In 1557 „den jare van den dueren tijd" en eenige jaren te voren was heer Jaspar Moers, pastoor van Bakel en Deurne, regent en stadhouder op den huize van Gemert. In dien tijd was het huis zonder commandeur en Goort Nootstock, geboren te Rothem bij Stockhem, was toen schout te Gemert. Moers komt nog voor als regent en stadhouder op voormeld huis in eene acte van Schepenen van Gemert dd. 12 Nov. 1557.

De Commanderij van Gemert bezat zekere tienden onder Deurne [1]). De commandeur Goedaert van Aer verpachtte 9 Juli 1588 deze tienden aan Rutger Jan Rutten Cluytmans voor 60 mud rogge, 18 gl., één brood-suiker van 18 pond en één peperkoek „tot eenen nyeuwen jaer" [2]).

De vermaarde Latijnsche school van Gemert werd, zooals bekend is, gesticht door den Landcommandeur Hendrik van Ruysschenberg in 1587. Betreffende deze stichting lazen wij eene Helmondsche Schepenacte, welke de schrijver van de *Geschiedenis der Latijnsche School te Gemert* zeker niet onvermeld zou hebben gelaten, ware ze hem bekend geweest. Zij is gedateerd 13 Dec. 1588 en is van dezen inhoud [3]):

Dirk van Gemert [4]) heeft erfelijk overgegeven en opgedragen aan de kinderen Goert Janssoen 473 gl. onder conditie,

---

[1]) Zie wat daarover wordt medegedeeld in G. van den Elsen *Gesch. der Latijnsche School te Gemert,* blz. 127—130.
[2]) Helm. Algem. Protok. N° 241 f° 209r.
[3]) Helm. Algem. Protok. N° 241 f° 220v.
[4]) Niet onwaarschijnlijk een afstammeling der voormalige Heeren van Gemert.

dat, als die (genoemde) kinderen zonder eenig nakomeling zouden overlijden, de helft der penningen zouden besteed worden ten behoeve der school, onlangs te Gemert door den Landcommandeur Henrick van Rusenborch gefundeerd, en de andere helft ten behoeve der huisarmen van Gemert.

V.

Ordonnantie van Parma dd. 1 Oct. 1585, waarbij hij aan ridder Jehan André de Cigoigna gebiedt, het dorp van Gemert vrij te houden van alle contributiën, wijl de Commanderij contribueert tot onderhoud der krijgslieden, door de Duitsche Orde uitgezonden tegen de Turken.

Copia copiae.

Alexandre, prince de Parme et de Plaisance, chevaillier de l'Ordre, lieutenant-gouverneur et capitaine general.

Très chier bien aimé. Entendant, que vous auriez chargé de quelques contributions le village de Gemert, lequel toutesfois nous desirons d'exempter et affranchier, attendu que le Commandeur et subjects dudict lieu contribuent pour l'entretenement des gens de guerre, que leur religion maintient contre les Turques, —

A ceste cause nous vous requirons et neautmoins au nom et de la part de sa Majesté ordonnons bien expressement, que vous ayes à le tenir quicte desormais de toutes sortes de contributions sans partant y faire faulte ny difficulté quelconcque. A tant, très chier et bien aimé, notre Seigneur vous ait en sa saincte garde.

d'Anvers, ce premier d'Octobre quinze cens huictantecincq.

Estoit signé: Alexandre.

Et plus bas: par ordre de son Alteze:

Garnier.

La superscription estoit telle: A nostre tres chier et bien aimé le Chevallier Cigoigne, superintendent des contributions au quartier de Brabant, Gueldres etc.

Op 10 Oct. 1585 schrijft Andrea Cigoigne copie van bovenstaande en verklaart de ordonnantie stiptelijk te zullen

opvolgen. Dan volgt: „Collationé à la copie susdict et trouvé accorder de mot à aultre par moy, Pierre de Backere d'Ophem, comme receveur de l'Abbaie des Dames de Binderen près Helmont, à ce requis le penultièsme d'Aoust quinze cent huictantecincq.

(w. g.) P. Backere.

In een vroeger soortgelijk stuk, geadresseerd waarschijnlijk aan de Luitenanten, Goeverneurs enz. en gedateerd te Gemert 15 Mei 1585, schrijft Parma, dat hij dezer dagen aan de Teutonische Orde in 't algemeen en aan de Commanderij van Gemert in 't bijzonder sauvegarde en exemptie van alle oorlogslasten verleend heeft, dat geadresseerden zijn wil echter niet uitgevoerd hadden en daarom hernieuwt hij zijn gebod, Gemert geen oorlogslasten op te leggen.

De copie van dit stuk werd door P. de Backere 30 Aug. 1585 gewaarmerkt.

In hare neutraliteit bezat de Commanderij van Gemert een voor dien tijd buitengewoon voorrecht, dat natuurlijk meermalen betwist, maar ook even zoovele malen door de Commanderij verdedigd werd.

Op 19 Dec. 1602 getuigen ouden van dagen, dat te Gemert (tengevolge zijner neutraliteit) geenerlei plakkaten werden gepubliceerd, noch vanwege den Hertog, noch vanwege het Hof, noch vanwege den Hoofdschout van 's Bosch of anderen, maar dat de jurisdictie, justitie en politie er uitgeoefend werden vanwege den Eerwaardigen Heer Landcommandeur en den residеerenden en gebiedenden Commandeur, als representeerende de Heeren der Duitsche Orde.

Een andere getuigenverklaring had plaats 18 Sept. 1603. De getuigen waren de schouten uit de omgeving, die in hunne kwaliteit als schout gewoonlijk de kwartiersvergaderingen bijwoonden. Het waren Jhr. Mark van Gerwen, de kwartierschout van Peelland, oud omtrent 38 jaren (als toen 8 jaren schout), Mr Jacob Becx J. U. L., secretaris van Hel-

mond, oud omtrent 53 jaren (toen circa 23 jaren in officie) [1]), Mr Thomas Pauli, schout van Aarle, Beeck, Rixtel en Stiphout, oud omtrent 51 jaren, Gabriel van Berchem, schepen van Helmond en schout van Vlierden, oud omtrent 47 jaren (vroeger 11 jaren schout van Lieshout, nu 4 jaren schout van Vlierden in absentie van Henrick Tempelaers) en Godaert van Lanckvelt, schout van Heeze, Leende en Geldrop, oud omtrent 45 jaren. Zij verklaren, dat Gemert nooit van wege het kwartier beschreven werd, ook nooit op de kwartiersvergaderingen verscheen en dat Gemert niet gerekend mocht worden onder de Meierij.

In overeenstemming met dit laatste zien wij op eene lijst van de Steden, Vrijheden en Dorpen der Meierij, dat Gemert daarop niet vermeld wordt.

Wijl dus ingevolge harer neutraliteit de Commanderij van Gemert niet tot de Meierij behoorde, hadden de Staten der Vereenigde Nederlanden ook na den vrede van Munster in 1648 daarop geen rechten. Het is echter bekend, hoe de trouwelooze Commandeur Ulric van Hoensbroek zijne Commanderij in datzelfde jaar moedwillig aan de Staten overleverde, zoodat ook Gemert, evengoed als de Stad en Meierij van 's Bosch, onder het gebied der Staten kwam en ook daar de R. K. godsdienst verboden werd. Zooals men weet, werd het recht van neutraliteit echter weer spoedig door den grootmeester der Duitsche Orde, Aartshertog Leopold van Oostenrijk, voor de Commanderij opgeëischt [2]).

Jacob van Oudenhoven [3]) geeft de Resolutie dd. 8 Juni

---

[1]) Hij was voordien tevens schout van Helmond geweest.

[2]) Ook over andere plaatsen bestond geschil, of zij onderworpen waren aan de Souvereiniteit der Staten. Wij zien dit b.v. in eene Resolutie dd. 27 Juli 1657. De Hoogmogenden verklaren daarin, dat de Souvereiniteit over Megen en Ravenstein onwedersprekelijk competeert aan dezen Staat en dat derhalve de Reformatie, zoo in 't politiek als in 't geestelijk, aldaar geïntroduceerd en in 't werk gesteld zal worden, evenals in de Meierij geschied is of nog staat te geschieden. De Heeren Gedeputeerden tot de Zaken van de Meierij met eenige Heeren Gecommitteerden uit den Raad van State worden belast met executie dezer Resolutie.

[3]) *Beschrijvinge van de Meyerye van 's-Hertogenbossche*, ed. 1670, blz. 42—45.

1662, waarbij de Hoogmogenden het concept-contract tusschen de Staten en de Commanderij van Gemert goedkeuren. Het contract zelf kwam tot stand 14 Aug. 1662. [1])

Bij dit contract stonden de Hoogmogenden voor 40.000 gl. hunne geheele superioriteit of souvereiniteit over Gemert af, behoudens, dat die van Gemert subject zouden blijven aan het appèl en recht van ingebod der stad 's-Hertogenbosch.

Dit contract had natuurlijk voor Gemert de vrijwording van den R. K. godsdienst aldaar ten gevolg. [2]) Dit was een doorn in het vleesch van den toenmaligen Hervormden predikant van Gemert Ds. Eduardus Prunaeus.

De poging, door hem ten jare 1684 aangewend, om de Commanderij wederom aan de macht van het Pausdom te ontrukken, is, voorzoover wij weten, tot nog toe onbekend gebleven.

Wij laten daarom den brief volgen, die door hem gericht werd aan Geerloff Suyckers, secretaris van Helmond, te 's-Hertogenbosch in de Hinthamerstraat.

Mijn Heer Suijckers.

UE. sal misschien gehoort hebben de dood en overlijden van dén Commandeur tot Gemert, den Heer Vuijrmond, die gestorven is verleden Saterdach 's morgens omtrent seven uuren, waarmede, soo ick hoope, oock gestorven sullen sijn *enige Heeren*, die hij misbruijckt heeft gehadt (UE. weet wel, wat ick seggen wil) tot de veranderinge van Gemert, waerbij Gods kercke, de Staet des lands en de stadt Helmond veel geintresseert is geworden; bij welke occasie wel iets soude konnen ondernomen worden tot redres van die veranderinge, te meer also in de conventie daerover gemaeckt in 't slott staet: „*De Heeren Gedeputeerden van de Provintiën van Gelderland, Vriesland, Overijsel ende stadt en ommelanden*

[1]) Vgl. G. v. d. Elsen, *Gesch. der Latijnsche School te Gemert*, blz. 176, 177.

[2]) 't Had echter mede ten gevolge, dat de Staten-Generaal bij Resolutie van 5 April 1745 weigerden om de in de Heerlijkheid Gemert geboren geestelijken als Nederlanders te beschouwen, zoodat dezen buiten Gemert in de Generaliteitslanden geen geestelijke bediening mochten uitoefenen. Zie Dr. W. P. C. Knuttel, *De Toestand der Katholieken ten tijde der Republiek*, II blz. 218 Noot [1]).

van Groeningen hebben in de bovenstaende conclusie geconsenteert op behagen van de Heeren heure principalen", gelijck breder int originael van deselve Conventie nagesien kan worden. Of nu dit behagen van de voorschreven Provintien ingekomen is of niet soude konen vernomen worden bij den Heer Pensionaris Fagel; so niet, soude 't selve aen sijn Hoogheijt oock konen gecomuniceert worden.

Waermede eijndigende bevele UE. nevens de alderliefste en UE. soone in Gods genadige bewaeringe en blijve

Mijn Heer
UE. dienstwillige vriend
Eduardus Prunaeus.

Datum Gemert den 20sten Meert 1684.

Wij weten niet, of Geerlof Suyckers op het kleingeestig voorstel is ingegaan. In ieder geval is de opperheerschappij van Gemert tot tegen het einde der 18e eeuw aan de Duitsche Orde gebleven.

Tot slot een paar mededeelingen betreffende de Commandeurs van Gemert, welke wij vonden in het Helmondsch Algemeen Schepen-Protokol.

Jan van Pruyssen (tot nog toe onbekend) was commandeur van Gemert omtrent het jaar 1400. Immers eene Schepenacte dd. St. Denijsdag 1433 vermeldt Lenard, natuurlijken zoon van wijlen Heer Jan van Pruyssen, commandeur te Gemert (Protok. N° 217) [1]. Maximiliaan van Eynatten wordt als Commandeur van Gemert vermeld in een Schepenacte van 1503 (Protok. N° 228 blz. 149) en Hendrik van Holtrop in eene van 4 Maart 1600 (Protok. N° 244) [2].

---

[1] Volgens Schepenacte 10 Oct. 1435 (Protok. N° 218) was Lenard rentmeester [van den Heer] te Helmond.

[2] De landcommandeur der Balie van Aldenbiesen Emond Huyn de Amstenraidt (van Amstenrode) noemde zich (waarschijnlijk evenals de andere landcommandeurs dierzelfde Balie) *Heer te Gemert, Gruidraedt (Gruitrode), Petersvoren, Ordingen, enz.* Zie Helm. Algem. Protok. N° 254 f° 33r, S. A. 16 Aug. 1622 en N° 258, S. A. 24 April 1626.

Een Dialogus oft Tsamenspreken van den Heylighen Doopsel

door

L. VAN MIERT S. J.

Het is niet een geheel onbekend, maar wel een zeer zeldzaam traktaatje, waarop ik hier wijzen wil. En 't mag de aandacht nog minder getrokken hebben, omdat het voornamelijk slechts als onderdeel van andere werken schijnt bewaard gebleven.

De schrijver is een Noordbrabander, geboren te Geertruidenberg, nl. Mr. Nicolaus Busius. Hij was lid van het Hilvarenbeeksche kapittel. Foppens [1]) noemt hem „Belgicae Nobilitatis Poedonomus". Waar hij zijn zorgen aan de vorming der Nederlandsche jeugd van adellijken huize besteed heeft, wordt niet gezegd. Was het aan de kapittelschool te Hilvarenbeek? Of heeft hij, gelijk Adr. Loeff, zijn opvolger als kapitteldeken, aan het Brusselsche hof les gegeven? [2])

Den 23 Januari 1534 zien we Mr. H. Hovelmans afstand doen van zijn kanunniksprebende te Hilvarenbeek ten gunste van Mr. Claes Busii [3]), en den 12 April 1535 geeft dezelfde Hovelmans zijn dekenaatsprebende aan Mr. Nicolaus Busius over [4]). Busius stierf als deken van Hilvarenbeek in 1553 [5]). Verder is me niets over hem bekend.

---

[1]) *Bibliotheca Belgica*, II 1103.
[2]) *Bossche Bijdragen*, I 58.
[3]) Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom van 's Hertogenbosch*, IV 614.
[4]) ibid. 610.
[5]) Foppens vertelt (*Bibl. Belg.*, II 1103), dat de bekende latinist en paedagoog, Simon Verepaeus, toen hij voor de Calvinistische woelingen uit Mechelen moest vluchten, een schuilplaats vond bij deken Busius te Hilvarenbeek. Dat moet een vergissing zijn, omdat er vóór Busius' dood in 1553, geen sprake kan zijn van Calvinistische beroeringen. Schutjes plaatst

Achter een exemplaar van „De vier wterste" van den zaligen kardinaal Bellarminus (Loven 1586, berustend in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam), vond ik gebonden: Een nieu // Gulden Gebeden // Boeck // allen Christen men // schen, die God aanroepen // ende bidden willen, sonder // linghe wel dienende. // Deur Ioan. Scalcus // Antwerpiaen nu eerst // in dlicht gebrocht... Bij Henrick Wouters op on // ser lieuer Vrouwen kerckhof, // in de gulden Sonne . . . MDLXXIII. $12^1/_2 \times 7$ cm. [1])

Op blad 101 (de bladen, niet de bladzijden zijn genummerd) volgt met nieuwen titel: „Een dialogus: // oft Tsamenspreken van den // Heylighen Doopsel, // Des Eerweerdigen en geleerden // Heere Nicolai Busii. Deken der // Vryheyt van HilvarenBeeck, // waer in cortelyck verclaert // wordt der Kersten professie. // Ghetranslateert uit den Latijn // in Duytsche deur Ioan. Scal- // cus Antverpiaen". Daarna twee teksten uit Marc. 16 en Ioan. 3.

Iets wijzer over Busius maakt ons de opdracht op bl. 101[2]: „Ioannes Scalcus Antuerp. seyt der ingenieuser Maecht Ioncfrou Philippa Gielis een sonderlinge groete". Het heeft hem, zegt hij, „seer orbaerlyck ghedocht des Eer. ende gheleerden Heere M. Nicolaes Busij Dialogum van dat heylige Doopsel, den welcken hij voor sijn discipulen, An. 1547 geschreven heeft, wten Latyn in Duytsche ouer te setten, en tot uwerliefden, voor dongeleerde, daer ghi singulier sorge voor dragende sijt om wel gheinstitueert te worden, int licht te brengen..." Ghegeven Tantwerpen ten Beggaerden, 1568.

Ik vermoed, dat Busius zijn Dialogus oorspronkelijk voor de „knechtjens" heeft opgesteld, en dat Scalcus hem ten gerieve van Joncfrou Philippa voor de „maeghdekens" heeft ge-

---

die vlucht waarschijnlijker in 1578, (III 367), maar toen was Busius volgens denzelfden schrijver (IV 610) reeds 25 jaar, of althans (III 367 beneden) reeds 14 jaar dood. Simon V. zal wel bij zijn neef, Henricus Verepaeus, die van 1564—1580 kapitteldeken was, onderdak gevonden hebben.

[1]) Joan. Scalcus of Schalck behoorde tot de orde der Bogaerden, werd geboren in 1535 en stierf in het klooster zijner orde te Brussel in 1602. In 1568 en 1573 woonde hij te Antwerpen. Zijn portret staat na den inhoud tegenover den tweeden titel. De eerste editie is van 1568.

adapteerd. De samenspraak tusschen Paula en Eustochium, waarbij ook de „ghesellinnen" tegenwoordig zijn, is 13 blz. lang en loopt van bl. 103—109. Eustochium vraagt Paula, „dat ghij mij die lesse wilt leeren, welcke de Meester tachternoen van ons eysschen sal..., die ons de Meester ouer drie dagen, te weten, op onser lieuen Vrouwen Hemelvaertdach, met veel suyuer scoone geleerde woorden. heeft verclaert, ende en Sondaghe die welcke nu is, heeft beuolen op te segghen". Paula stemt toe, en nu doet Eustochium het voorstel, zelf de les te herhalen. Paula zal acht geven, of alles juist is. Eustochium herhaalt met veel bescheidenheid, wat de Meester haar geleerd heeft over den aard, de uitwerking, den bedienaar van het doopsel, de doopbeloften, eenige ceremoniën enz., om te eindigen met: „Maer het is nu tijt om scholen te gaen, want tis by drie uren, ter welcker ons die Meester heeft gheheeten wederom te comen". Tout comme chez nous!

Blz. 110[2] geeft de goedkeuring van den Antwerpschen kanunnik Henricus Dunghenus S. Th. D. [1]) en 't drukkersadres: „Gheprent Tantwerpen by Mattheus van Roye in Amsterdam, voor Henrick Wouters, op onser Vrouwen kerckhof, in de gulden Sonne".

Busius' Dialogus moet ook opgenomen zijn in de *Precationes Scholasticae* van Simon Verepaeus (Foppens, *Bibl. Belg.* II 903). Ik kan 't niet nagaan.

---

[1]) Deze Henricus Dunghenus S. Th. D. is Henricus van der Westelaeken, die, evenals zijn verwant, bisschop Sonnius, zijn familienaam verwisselde tegen den naam van zijn geboorteplaats: hij was nl. geboortig van Den Dungen. Red.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"
BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. VII. AFLEV. 2. OCTOBER 1925.

PROST & Co
Westwal 19—20, 's Bosch, Telef. 559
WIJNHANDEL
oudst gevestigd en gerenomeerd huis,
opgericht in 1783

SPECIALITEIT IN
Bordeaux-, Moezel- & Rijnwijnen
Gegarandeerde Miswijnen

VRAAGT ONZEN PRIJSCOURANT
Kelders voor reserveering disponibel

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWWERKEN

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE

KRUISWEGEN
OOK IN GIPS

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64 TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

HUISVLIJTARTIKELEN.

CATALOGUS met handleiding voor Friesch houtsnijwerk,

Verkrijgbaar à f 0.45 per exemplaar.

VRAAG PRIJSCOURANT.

Firma JOHAN SMULDERS.

Vughterstraat 33. 's-HERTOGENBOSCH. Telefoon 659.

IJzerwaren, touw, huishoudelijke artikelen, enz.

Carborundum- en Aloxite-slijpmiddelen. — De beste der wereld.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel.

Frans Boex, Wijnhandel

EINDHOVEN

Opgericht 1833 — Telefoon 128

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Kerkhaarsen,

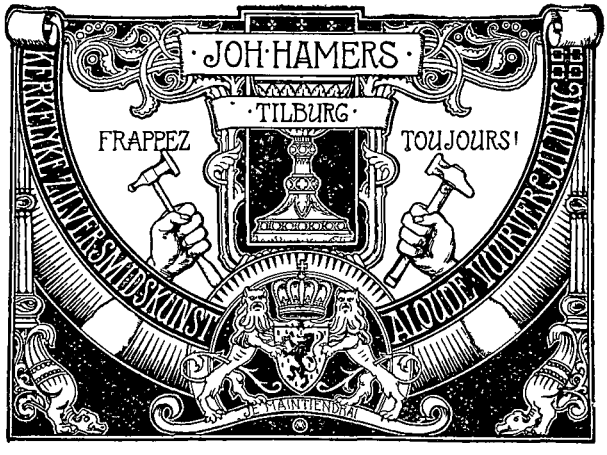
Witte Was, Vierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch, Kinthamereinde 53

Hofleveranciers van Z.H.Paus Benedictus XV

Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

Electr. Handelsdrukkerij
SNEP & v. PIERE,
Emmasingel 5, Eindhoven,
is het goedkoopste
adres voor alle soorten
Handelsdrukwerk.
VRAAGT OFFERTE.

Losbladige Cahierband
(Systeem losbladig boek)

Fabriek voor Schoolschriften
„DE WERELD"
EINDHOVEN.

HET BESTE ADRES
VOOR
alle soorten Wollen Goederen
„De Belgische Kous"
J. BOOGAERTS,
FELLENOORD 22
EINDHOVEN.

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installeering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,

ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

Firma J. H. de Leeuw

's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

TEEKEN- EN SCHILDERKUNST

Alle behoeften op dit gebied vindt men uitsluitend

TUINSTRAAT 89

Encadrementen

Kunsthandel H. van Hoof, Tilburg.

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Jos. Huybregts
Aannemer
TAXATIE
Eindhoven
Prins Hendrikstraat
Teleph. 389.

W. DINGS-SLAATS
Handel in Boter, Kaas en Eieren
Specialiteit in fijne Vleeschwaren en Worstsoorten
Stratumseind 52 — St. Rochusstraat 13
Telefoon 539
EINDHOVEN

Zwarte Hoeden
Grootste keuze
in alle MODELLEN
Verspaendonck's
Heeren Hoedenmagazijn
Heuvelstraat 5 TILBURG
Opgericht 1870

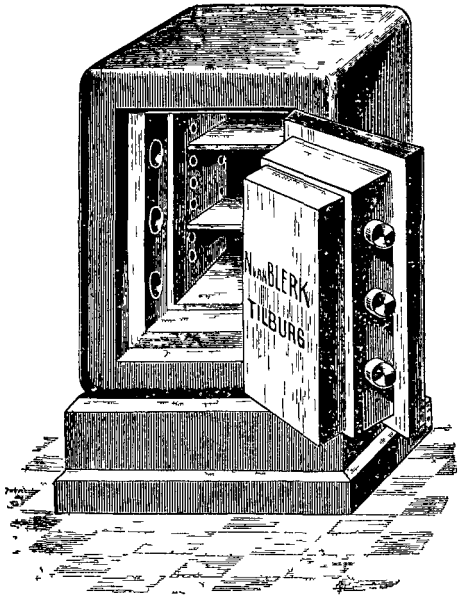
G. ROMBOUTS,
Eindhoven Kl. Berg 23.
Voor Gebreide Goederen:
Kousen, Sokken, Truien, Jumpers.
Speciale aanbieding van eerste klas fabriek

THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg"

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER
GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10 %

DRUKKERIJ R. K. JONGENSWEESHUIS, — TILBURG
Postrekening No 13711 :-: :-: Telefoon No 566.

PRENTENBOEK VOOR DE EERSTE H. COMMUNIE,

vereerd met tal van aanbevelingen o. a.
van Mgr J. POMPEN, Vic. Gen. v. h. Bisdom Den Bosch.

Een boek vol groote en kleine platen in prachtige kleuren, met eenvoudige kinderlijke tekst.

Een boek, waarin moeder en kind samen kijken, praten, leeren en bidden.

Prijs f 1.—; franco per post f 1.10.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Dépôt voor Nederland van Fr. PUSTET, Regensburg.

Voorhanden:

Breviarium Rom. in 18° (15 × 10 cm.)

ed. Pustet, leeren banden, tijdelijk voor f 19.50.

Voorhanden:

De nieuwste Missalen, Rouwmissalen, Canontabellen, Wierook enz.

UITGEVER van KERKMUZIEK.

NIEUWE KERSTLIEDEREN.

VERSCHENEN bij

G. Mosmans Zoon, 's-Hertogenbosch,

en bij **alle Boekhandelaren** verkrijgbaar:

NAZARETH. — Conferentiën door A. VERGNES, C. SS. R., 2 deelen f 6.—; in linnen banden f 8.—.

LEVENSKUNST, door FR. ALBERT MARIA WEISZ, O. P., tweede herziene druk, ingenaaid f 2.25; in linnen band f 2.90.

KATECHETISCHE SCHETSEN of beknopte verklaring van den kleinen en grooten Katechismus, door A. C. BERTENS en A. P. HOOTSMANS, R. K. Pr., 2 deelen ingenaaid f 2.25; in één deel gebonden f 2.75.

FRITS OZANAM, een Geloofsheld zonder vrees en blaam, door MGR. BAUNARD, geautoriseerde vrije bewerking door A. VERGNES, C. SS. R., ingenaaid f 2.25; in linnen band f 3.—.

M. v. Bokhoven & Jonkers
's-HERTOGENBOSCH
BEELDHOUWERS
ATELIER VOOR
DECORATIEVE SCHILDERKUNST

B. ZWAANS
TILBURGSCHE
Steenkolenhandel
TEL. 216.
Piusstraat 89, Tilburg

LENTJES & DROSSAERTS
'S-HERTOGENBOSCH
Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk
EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.
Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Fa J. Mulder-Herzet
Opgericht 1855
Hinthamerstraat 45 — 's-HERTOGENBOSCH — Telefoon 832
Fabriek van Kunstbloemen
Kerkplanten, Altaarbouquetten, Bloemenmanden, Beelden,
:-: Stolpen, Wierook, Guillonpitten. :-:

ELECTRA

Ingenieursbureau voor electrische licht- en krachtinstallaties

THUST & GRAFF

's-HERTOGENBOSCH

Ververstraat 15 -:- Telefoon N⁰ 947

Specialiteit in kerk- en klooster-installaties

UITGEBREIDE REFERENTIELIJST TER INZAGE

H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

P. W. HIELE, Vughterstraat 21, Tel. 1105,

DE OPTICIEN van 'sBOSCH,

is en blijft het oudste en beste adres voor

Brillen en Pince-Nez en alle andere Optische Artikelen.

Extra vlugge vakkundige bediening. — Jarenlange practische ervaring.

Uitsluitend 1e kwaliteit artikelen. — Zeer voordeelige prijzen.

-:- **Opgericht te Utrecht in 1855.** -:-

ERVEN & C°. OIRSCHOT

-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

—.— **Vraagt CATALOGUS.** —.—

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

J. P. van Gilse & Zoon

Wijnhandel

Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 45

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 60

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban	Pauillac
Chapelle de la Trinité	St. Emilion
Clos du Roi	Pauillac
Clos du Pouijallet	Pauillac
Milon-Lafite	Pauillac
Domaine de Pez	St. Estèphe
La Gauloise (R. Réquier)	Périgueux
Triple Sec (Allary)	Mussidan

Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.

VRAAGT PRIJSCOURANT.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN Dr TH. GOOSSENS

DEEL VII.
AFLEVERING 3.

ST MICHIELS-GESTEL — MEI — 1926.

INHOUD:

H. van Rooy, Het Gesticht „Reinier van Arkel" te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland . . blz. 225
Dr J. S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis van het Klooster Holtmeer te Horssen . . . . . blz. 276
G. Wuisman, Ord. Carm. De stichtingsoorkonden van het Carmelietenklooster te Boxmeer . . . . . blz. 288
L. Kruijff, Eerste-steenlegging van het klooster der Capucijnen te Velp, 15 Nov. 1717 . . . . . blz. 299
Jac. J. M. Heeren, De Kapel „Ten Bogaerde" in de parochie Dinther . . . . . blz. 304
Jhr. Mr A. van Sasse van Ysselt, Een niet tot stand gekomen altaar in de voormalige parochiekerk te Mill . . . blz. 307
Dr Th. G., Leestafel . . . . . blz. 309
H. J. M. Ebeling, Register van Plaatsnamen . . . . . blz. 315
H. J. M. Ebeling, Register van Personen . . . . . blz. 317
H. J. M. Ebeling, Register van Zaken . . . . . blz. 327

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**" verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f. 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg. Postchèque en Giro **50174.**

H. VERHULST

Markt 5 — 's-Hertogenbosch — Tel. 841

Priesterboorden

in Linnen, Gummi en Papier

Manchetten Handschoenen

Priesterkousen

Katoenen en Linnen Zakdoeken

Onderkleeding voor H.H. Geestelijken

Het Gesticht „Reinier van Arkel" te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland

door

H. VAN ROOIJ.

IV. Verpleging.

Bij den stichtingsbrief was bepaald, welke personen en onder welke voorwaarden in het gesticht opgenomen moesten worden. Het waren alle poorters en poorteressen van de stad van 's-Hertogenbosch of degenen, die tot de familie van den oprichter behoorden, die „synloes zyn ende hoirren zyn niet mechtich en zyn, die men van noeteweghen spannen, bynden ende sluyten moet", maar zoodra er eenige kamers in het gesticht ledig kwamen, mocht men daarin ook opnemen krankzinnigen uit de Meierij van 's-Hertogenbosch of van den bloede des stichters. Andere lijders hadden geen toegang.

De stad 's-Hertogenbosch had in vroegere tijden tweëerlei soorten van poorters, n.l. die in die stad geboren of gedoopt waren en welke hun poortersrecht hadden verkregen door drie jaren onafgebroken in die stad te wonen. Met het woordje „alle" poorters en poorteressen worden derhalve deze twee categorieën van personen bedoeld [1]).

Als voorwaarde van opname gold, dat de op te nemen krankzinnigen aan het gesticht onmiddellijk al hunne tegen-

[1]) Wie omtrent het poorterschap meer wil weten, leze de acten van Hertog Jan III van 1318 en 1329 en van Hertog Wenzeslaus en Hertogin Joanna van 1363, 1365 en 1371, voorkomende in het werk van Jacob van Oudenhoven, blz. 28, 29, 30, 31 en 80.

woordige en toekomstige goederen, zoowel de roerende als de onroerende, moesten afstaan — bijgevolg ontzetting van eigendoms- en erfrecht — deze goederen kwamen voor eeuwig aan het gesticht.

Kunnen wij uit den stichtingsbrief opmaken, dat er in het gesticht plaats was voor beide seksen, omtrent het aantal lijders, waarvoor het gesticht was ingericht, wordt — in tegenstelling met andere oprichtingsstukken — noch in dien brief, noch in de approbatie van Schout en Schepenen der stad dd. 26 Augustus 1444 iets vermeld. Evenmin stellen de beide akten ons in staat om het aantal kamers te bepalen, die aanvankelijk in het gesticht aanwezig waren. Eene opheldering omtrent een en ander geeft eerst eene nadere akte van het Stedelijk Bestuur dd. 18 Augustus 1474 [1]).

Uit die akte blijkt, dat de Regenten van het gesticht een verzoekschrift bij voornoemd Bestuur hadden ingediend, waarbij zij zich kwamen beklagen over het groote aantal opgenomen krankzinnigen. Het gesticht bevatte slechts vijf kamers, terwijl niet minder dan negen krankzinnigen moesten onderhouden worden, waardoor, zooals zij zich uitdrukten: „het huys ende die Regeerders van denselve met allen zeer overladen zyn ende sunderlinge des wynters alst zeer cout is ende men daer vuer stoken moet, dwelc men daer niet stoken en mach dan in hoenen gemeynen heert", doch niettegenstaande die overbevolking, zeggen zij verder: „soe schijnt, dat men het huys noch voerder ende zwaerder soude willen belasten met meer synnelozen menschen van bynnen der Meyeryen deser stat".

Tot het gesticht waren niet meer dan vijf krankzinnigen gerechtigd, om de eenvoudige reden, dat er „mer vyf cameren en zyn daer men gespannen lude leggen mach". In die vijf kamers moesten allereerst gratis in bewaring worden gesteld de poorters en poorteressen van 's-Hertogenbosch of de krankzinnigen tot de familie van den stichter behoorend. Kwamen er evenwel kamers ledig en konden deze

[1]) Zie Bijlage VI.

eventueel niet door de evengenoemde categorie van krankzinnigen worden bezet, dan eerst en ook dan alleen kwam de tweede soort van lijders voor gratis onderhoud in aanmerking, n.l. die, afkomstig uit de Meierij van 's-Hertogenbosch [1]). Zij verzochten daarom aan het Stedelijk Bestuur eene regeling te willen maken, waarbij, zoowel ten aanzien van het getal der opgenomen als op te nemen lijders voorgoed werd voorzien, „opdat die uterste intencie ende leste begeerte wilneer Reyners van Arkel, die vercleringe zynre executoeren ende die doechdelike approbatie sHeeren ende deser stat voirscreven te bat ende soe vele te bequameliker in esse gehouden ende achtervolgt sullen mogen weerden. Eerbaere Lieve Geminde Heeren, aldus het slot van hun verzoekschrift, dit doende suldy Lieve Heeren zeer waeldoen ende die voirscreven thoonderen sullen des onsen Lyeve Heeren Got voer U lyeve Heeren devoetelyke bidden".

Wij kunnen uit het bovenstaande een klein denkbeeld vormen, welk een moeilijken tijd de Bestuurders der stichting door die overbevolking medemaakten. Zij toch waren niet alleen verplicht om meerdere woeste lijders in eene cel of kooi te „bynden", waarmede een verschrikkelijke toestand werd geschapen, maar wat zeker niet minder zwaar woog, was het feit, dat de financiën van het gesticht zeer veel zorg baarden; de gewone uitgaven overtroffen door de overbevolking reeds lang de gewone inkomsten. Wèl hadden de Regenten, zooals wij in de gestichtsrekening van 1474/5 vinden aangeteekend, van een blokbewoner, Gerrit Symonts genaamd, geld mogen ontvangen tot aankoop van eenen ezel, waarmede de knecht van het gesticht langs de deuren der ingezetenen ging, om die aelmissen der gueder luyden te

[1]) Die opvatting komt in de contracten voor de betalende lijders uit de 16e eeuw nog tot uiting, o. a. een van 27 December 1561 houdt de bepaling in: „zoo het gebeurde, dat eenighe crancksinnige, die Borghere weren deser stadt (voer dewelke de fundatie van den voirscreven huyse is gesticht) ende de plaetse van den voirscreven sinnelose hebben moste, zoo zullen de voirscreven lastgevers denselven sinnelose wederomme haelen ende tselve huys van hem ontlasten ende den Borgheren plaets maecken, gelyck behoort ende gewoenlyck is te geschieden."

dragen in die corven", zoodat reeds voor een deel in het onderhoud der krankzinnigen moest worden voorzien door liefdadige bijdragen, doch zoo men het aantal van negen lijders niet verminderde — in het verzoekschrift zeggen de Regenten immers, dat men dit getal nog wilde vermeerderen — was eene ontwrichting der gestichtsfinanciën op den duur onvermijdelijk. Dit alles voorzagen de Regenten zeer goed; zij durfden niet langer onder dergelijke omstandigheden de verantwoording dragen, dat het gesticht, door hunne achtenswaardige voorgangers met zooveel spaarzaamheid en opofferingszin beheerd, wellicht onder hun bestuur zou ten gronde gaan.

Het Stadsbestuur besliste op het verzoek van de Regenten van het gesticht als volgt:

1. dat men boven de negen in bewaring gestelde personen geen andere meer zal aannemen;
2. dat men dit getal van negen personen zal laten afsterven tot op zes;
3. dat, wanneer het getal tot op zes zal zijn teruggebracht en er een van die zes mocht komen te overlijden, deze plaats weder moet worden aangevuld;
4. dat het gesticht kan volstaan met nu en in de toekomst niet meer dan zes krankzinnigen te onderhouden;
5. dat het Stadsbestuur het getal van zes altijd zal kunnen verminderen en vermeerderen.

Voor rustige krankzinnigen — de aandachtige lezer zal het reeds hebben opgemerkt — was in het begin der stichting geen plaats. Het gesticht was toen uitsluitend bestemd voor onrustige en woeste lijders dier ziekte, dezulken, die men van: „noeteweghen spannen, bynden ende sluyten" moet. Deze woorden geven een schrikkelijk beeld van de wijze, waarop men in dien tijd deze ongelukkige menschen behandelde. Het zal daarom velen wel zeer vreemd schijnen, hoe deze ongelukkigen, die de meeste aanspraak en recht hebben op eene menschlievende behandeling, het langst van allen zijn verwaarloosd. De oorzaak hiervan is o. i. eenvoudig.

Onbekend als men toen was met de krachtige hulpmiddelen der geneeskunde in latere eeuwen, beschouwde men hen als zeer gevaarlijke wezens, waartegen de publieke veiligheid moest beschermd worden.

Voor altijd moesten deze gevaarlijke lieden uit de maatschappij worden verwijderd. Bij eene dergelijke denkwijze werden dus alléén de belangen der maatschappij in het oog gehouden; aan middelen om in den beklagenswaardigen toestand dier ongelukkigen verbetering te brengen of pogingen tot herstel aan te wenden, dacht men niet.

Die bewaring had plaats in hokken of kooien — aldus noemen de Beheerders van het gesticht deze verblijfplaatsen meerendeels in hunne rekeningen — voorzien van zware deuren en grendels, met een kleine opening in het midden der deur, gedeeltelijk dienende om de spijzen in ijzeren en houten bakken of in een ijzeren pan aan de daarin opgeslotenen toe te reiken [1]); in die hokken, waarin door de aanwezigheid van een open privaat en het gebrek aan genoegzame luchtverversching eene hoogst onaangename en schadelijke lucht moet hebben geheerscht, waren deze ongelukkigen dag en nacht opgesloten.

Tot 1561 staan voor onze onderzoekingen omtrent de verpleging en behandeling der lijders geen andere bescheiden ten dienste dan de gestichtsrekeningen. Zij bevatten merkwaardige aanteekeningen, vooral betreffende de dwangmiddelen, die men gebruikte om de krankzinnigen de baas te blijven. Wij laten er enkele volgen:

Rekening van	1471/2.	Item betaelt Henrick van Audenhoven omme enen groten besloetene zoell, die een van de synloesen menschen heeft gebesicht.
„ „	1492/3.	Item van twee kluysteren gegheven, 5 stuvers 3 oirt.
„ „	1504/5.	Item voer enen riem ende yserwerck daer Coenrart mede gespannen waert.
„ „	1505/6.	Noch voer enen leren ryem daer men die synnelose menschen mede byndt.

[1]) Zie de steen, die in 1686 in den gevel van het gesticht prijkte, doch sinds 1838 op een binnenplaats is ingemetseld.
Gestichtsrekeningen van 1473/4, 1500/1, 1525/7, 1550/1.

Rekening van 1505/6. Voer enen stoel daer men die synnelose inne byndt.
„ „ 1512/4. Item voir een sloetken aen Jans handen.
Item voir plancken dair men eenen heymelycken stoel afgemaict heeft.
Item gecoft eenen block dair men Jan Theeuwens aen gespannen heeft.
Item gegeven Ghysbert, die sloetmeker, voir een cluyster ende bant met twee scakelen met eenen wervel ende groten cramen die veter aen den block mede vast gemaict heeft.
„ „ 1538/9. Item gegeven voir een kluyster dat Goyart ghebroken hadt.
„ „ 1546/7. Item ghegeven van twee paer blocken op de slaen voer Barbar ende Goertken.
„ „ 1550/1. Item ghehaelt totten jongen Poet, een yseren pan ende een ketten ende twee scakelen aen die hant daer die dwaese uyt eten.
„ „ 1551/2. Item ghegeven van sloten aen die schakelen van den dwasen.
„ „ 1552/3. Item ghegeven voer een sponse die dwaes mede te voederen.
„ „ 1553/4. Item ghegeven den 28 Meys voir enen yseren bant om Willems lyff te doen om hem te sluyten.
Item ghegeven den 21 Meys, Marten die Bruyn, aen die Gheerlinsche brugh, schoenmaker, voer enen leeren riem Willemen om syn lyf te doen ende daer mede hem te spannen, want dat yseren terstond ghebroken was.
Item ghegeven Thyss den slootmaker teghen St. Jorusstraet over om den selven riem te beslaen om Willem int huis te sluyten.
„ „ 1554/5. Item ghegeven opten selven dach voor nastelen om de dwasen mede te rygen.

Blijkbaar lieten sommige krankzinnigen zich niet zoo gemakkelijk „spannen"; dikwijls moest assistentie worden verleend: „Item ghegeven der Groene Roeyen, van Henneken op te sluten ende te spannen, 5 stuvers" [1]). „Item gegeven 1 stuver, die daer toe holpen doen Jan gespannen waert" [2]).

Tot het aanwenden van dwangmiddelen konden alleen de Bestuurders der inrichting last geven [3]).

Meer dan twee eeuwen na de stichting achtte men nog geen menschelijke hulp in staat om deze ongelukkigen te genezen.

[1]) Gestichtsrekening van 1493/4.
[2]) „ „ 1512/4.
[3]) Stichtingsbrief en Approbatie van de Stadsbestuur.

Dit blijkt meer dan eens uit de verschillende contracten, waarvan er honderden op het archief der Godshuizen berusten. Daarin werd een beroep gedaan op Gods tusschenkomst: „dwelck hem Godt Almechtich geven tot beter sinnen ende gesontheit quaeme", aldus het oudste contract, gedateerd 27 December 1561. Verder: „dwelck Godt die Heer vergunnen will, dat Aryken wederom tot gesontheyt geraect te comen ende haerder vyff sinnen ende verstandt wederom mechtich wordt" [1]). Ook al: „innocent ende haer vyff sinnen nyet wel mechtich, dwelck Godt Almachtich genezen ende beteren will" [2]). Een enkele maal, indien: „hy metter gratie Gots compt te beteren" [3]). Van een hersteld lijder in 1657 lezen wij voorts nog: „naer dat Godt Almachtich het verlooren verstant aen hem weder hadde verleent" [4]). Van „spannen en bynden", zooals uit den stichtingsbrief is aangehaald, wordt in de contracten niet meer gesproken, daar heet het: „bewaeren" [5]) of: „te alimenteeren te onderhouden te bewaeren ende te regeeren" [6]), of, zooals in een contract van 22 Maart 1650 is vermeld: „bewaert, opgesloten ende gaedeslaegen te worden."

Het hoofddoel was nog altijd niet de „genezing", maar de „bewaring" der krankzinnigen. Eerst eene halve eeuw later komt hierin eene kleine verandering en begint het iets op eene verpleging te gelijken. Zoo zegt een contract van 7 Mei 1700: „ofte by verbeteringhe van haere cranckzinnigheyt." Latere stukken vermelden meerendeels: „of by hersteld uit hetselve huys te gaan."

In vroegere tijden werd men op verklaringen van familieleden, kennissen of buren ten overstaan van de Schepenen der woonplaats van den patiënt in staat van krankzinnigheid verklaard. Van die verklaringen maakten de Schepenen dan

---

[1]) Contract van 20 November 1586.
[2]) „ „ 17 April 1612.
[3]) „ „ 22 Maart 1650.
[4]) Rentelegger, no. 788, folio 372.
[5]) Contract van 27 December 1561.
[6]) „ „ 25 April 1569.

eene akte op. Wat men zoo al omtrent eene krankzinnige wist mede te deelen, vernemen wij uit de navolgende akte van 3 September 1597.

Allen den gheenen die dese certificatie sullen zien of hooren leesen Salut Wy Sebastiaen Dircq, Claes Peters ende Willem Goesens, Schepenen binnen Beeck certificeeren by desen voorde gerechte waerheyt, dat op huyden den 3 van de maent Sept anno 1597 syn voor ons in eygenen persoonen gecompareert Wynant Bertens, Aelken zyn huysvrouwe, ende Jan Peters synen knecht woonende tot Beeck voors ter plaetsen genaempt opte Donck met Willem Goossens, Schepen voors, Joris Goossens ende Thonis Willems, syne naeste naebueren ende hebben tsamen derhant by hunnen eedt vercleert ende geverificeert, hoedat Anneken, dochtere wylen Dircx Vrancken, die nu sekere jaeren by Wynant inden coste gewoont heeft, haer in acht of negen voorgaende maenden zoe quaelyck uitsinnelyck ende vreeselyk tot sommige tijden heeft gehouden, dat Wynant die voors Anneken met zyn familie, haar niet en heeft connen bedwingen, noch sonder hulpe van synen naburen alleen daerby dorven benachte ende inden huyse conne gehoude, soedat zy voors naeburen vercleeren dicmaels van Wyant om hulpe versocht weesende present gesien hebben, dat zij hunlydens geweldelyck is ontloopen geweest, ende zy naeburen haer te voote ende te perde zyn gevolcht van sorge of zy haer selven hadde moogen verongelucken, ende achterhalt zynde, dat niemant alleen haer dorsten aengrypen, want zij slaet, stoet, crast een iegelycken, soe dat zy Willem Goossens Schepen voors die haer naer huys holpe leyden groote gaters in zyn handen ende beene heeft gebeeten, den knechte Jan Voerss op een ander tyt met eenen voet voor zyn hart gestooten, dat hy bynae beswymden, daernae in huys gebrocht zynde, hebben se haer handen ende voeten moeten bynden ende alsoe in een kamere sekere daegen ende nachten bewaeren Tot anderen tyden heeft sy Wynant met zyn familie wel versocht in een donckere kamer ongebonden te behouden en te beproeven oft alsoe hadde connen gebetere maer heeft groote gaeten inde wende gebroocken, groote cuylen onder die duere metten hande uitgecrapt, ende ten leste boven uitten cameren gesprongen, dat niemant moegelijk en was haer naer te volgen, oft tachterhaelen

Allen die welcke uitsinnicheyt, raesernye (soemen seggen mach) haer Anneken nu dicmaels overcompt te meer dat zij met veelderhanden sieckte van heyligen oft beganinge in lange jaeren is besmet geweest, die daechlyck haer swaerder overcomen, waerdoere sy alnu soe uitsinnich wort, dat sy niet alleenlyck Wynant mette huysgesinne slaet, stoet, crast, byttet, maer oock allen menschen die van hunluyden om hulpe geroepen ende gebeden worden, dat voortaen in deze dollicheyt niemant haer ende mach genaecken. Sorgen alsoe datse met haer alnoch een ongeluck zyn verwachtende ende moetense dach ende nacht bewaeren, in een camere sluyten, sonder alleen te moegen laeten weesen, oft andersins looptse uitten huyse, stoet met haer hoeft tegens die boomen, slaeget ende byttet haer selven datte hande bloyen, datse daerdeur dicmaels haer handen moeten bynden, schuert haer clederen vanden lyve ende gaet naeckt inde aerde liggen weyntelen, haer beddelaekens, ende deken bytse tot klynen lapkens ontstucken, als zy die niet ende can geschueren, ende soe wanneer zy een messe oft scheere can becommen sneyt haer klederen tot langen beyndelen in stucken, die welcke zy lestmael vast om haeren hals hadde gebonden, die niemant ende mochte losmaecken als alleenlyck joffrouwe van Eyck, die Wynant hadde laeten tot zynen huyse

haelen, om haere gelegentheyt eens intesien, ende soe wanneer Anneken voors dese uitsinicheyt overcompt, alsdan en schout zy geene periculen, soude haer vooten int vuer verbranden te waere die tegenwoerdige sulckx verhoede, is tot diversche reysen int water gesprongen gewees gelyck zy inde voergaende weecke gedaen hadde, dat sonder hulpe vanden vlasboechers daeromtrent weesende, niet mogelyck en waere geweest, dat Wynant haer alleen daer soude hebben conne oft dorven uittrecken

Alle welcke acten van rasernye, uitsinnicheyt, ende meer andere hier te lange om te verhalen sy daechlycks bynae is voerstellende ende bedryvende, zoe dat zy dach noch nachte van haer onbesorcht ende blyven, noch nummermeer in kercken moegen brengen, ter oersaecke van haere voers krankheyde, waeidoere die voerschreven Wynant haer Anneken om geen gelt langer in zyn huys en begeert te houden gelyck zy alles ende breder als voers staet ons schepenen hebben geremonstreert, ende want Godtlyck ende rechtverdich is van allen saecken (des versocht wesende) getuychenis der waerheyt tegeve, soe hebben wy Schepenen voirs ter oersaecke van desen ende in teecken der waerheyt, hieronder opt spacium van desen onsen gemeynen Schependoms segel doen drucken, opter III der maent Sept anno 1597

In latere jaren wendden de naastbestaanden of eenige belanghebbenden van een patiënt zich meestal per brief tot de Schepenen, waarin zij naast eene beschrijving van zijn toestand, tevens om eene machtiging tot opsluiting verzochten. Dat de Schepenen een dergelijk verzoek niet dan na een zeer ernstig onderzoek toestonden, bewijzen de akten wegens: „authorisatie tot confinement", waarvan wij er een hier laten volgen:

Mijne Heeren Schepenen over de krancksinnigheyt van des suppliants moeder gehoort hebbende Willem Hendrik Muller, medicine doctor, mitsgaders Hendrik van der Klocken en Cornelis de Paap als naaste geburen, hebben naar deliberatie goetgevonden en verstaan den suppliant te permitteeren om syne moeder by provisie te confineeren Actum den 20n January 1734

Moest nu een in staat van krankzinnigheid verklaarde in het gesticht worden opgenomen, dan werd er tusschen de Regenten van het gesticht en degenen, die voor de betaling der onderhoudskosten enz hadden zorg te dragen, een contract gepasseerd. Voor elken lijder werd een afzonderlijk contract opgemaakt Sinds 1561 — lang vóór dien tijd had men het gesticht reeds voor betalende lijders opengesteld [1]) — zijn die contracten bewaard gebleven.

[1]) Zoo lezen wij reeds in de gestichtsrekening van 1476/7 en vlg „Van wegen Vrancken, die int gasthuys voirscreven leeght, in die stede

Het contract tot opname van de hiervoorgenoemde Anneken Vrancken luidde als volgt:

Jan Cornelissoen ende Sander Jacobss van Boesdonck tegenwoerdige meesters ende Regeerders des huys vanden armen sinneloozen menschen, gestaen ende geleghen bynnen deser stadt byder Capelle van sint Anthonis des Abts, hebben inden voerschreven huyse ontfangen Anneken dochter wylen Dieric Vrancken [1]) innocent crancsinnich ende haer vyff sinnen nyet wel mechtich om int voerschreven huys als andere innocenten ende andere crancsinnige van cost ende dranck onderhouden te wordene, waer voor tvoerschreven huys jaerlix zoo lange sy int voerschreven huys wesen sall, allen jaer hebben sall genieten ende ontfangen, een jaerlycke ende erffelycke Renthe van vyffentwintich gulden, als die Staten van brabant int quartier van Brabant syn geldende, des is geconditioneert, dat tvoers. huys. die voorgenoemde Renthe van XXV gulden terstont op datum onderg met drye geheel jaeren sall aenveerden, ende tot dyen behouden, allen die jaeren die ten tyde derselve Anneken afflivicheyt verschenen ende vervallen zullen wezen. Voerts hebben Willem Wels ende Arndt Janssoen van Vlijmen gelooft als schuldenaren principael onder verbyntenisse van hennen persoonen ende allen hennen goeden hebbende ende naemaels vercrygende, den voerschreven meesters, tot behoeff vanden voerschreven huyse, dat sy den leeven desselve Annekens geduerende, derselver Anneken sullen onderhouden van lynen, wullen, bedde ende sargie, sonder cost ende laste des huyse voorgenoempt Oirconden der waerheyt hebben die voerschreven Willem Wels ende Arndt Janssoen, dit onderteeckent opten vyffen twintichsten dach der maent Septembri anno XV^{C} seven ende negentich, onderteeckent, Willem Wels, Arndt Janss.

Gecollationeert metten originalen contrackt staende geregistreert int boeck van den voorn sinneloozenhuyse, onderteeckent alsvoore ende daernae bevonden deze copie te concorderen, by my Arndt Wouters van Haubraken openbaar ende wettelycke geauctorizeert notaris
(w. g.) A. W van Haubraken.

Sinds 1785 gaven de Regenten van het gesticht van alle op te nemen patiënten kennis aan den Hoogschout [2]).

Anders dan krankzinnigen op te nemen was uitdrukkelijk in den stichtingsbrief verboden. Toch schijnen de Regenten van het gesticht wel eens een lijder aan epilepsie te hebben aangenomen, althans uit hun request, gericht aan het Stedelijk Bestuur van 's-Hertogenbosch, d.d 8 Mei 1641, blijkt dit. Daarin zeggen zij:

van eenre pleyte torfs die van synen wegen daer gelevert pleecht te weerden, ontfangen III Lichtguldens, maken XXVI stuvers ende IX plakken"

[1]) Volgens dit contract werd zij 25 September 1597 opgenomen in het gesticht en overleed daarin op 2 April 1614. Zie gestichtsrekening van 1614/5, no. 716.

[2]) Notulen van het gesticht d.d. 9 Juli 1785.

„dat het noyt in gebruyck geweest is soodanige persoonen tontfangen, gelyck in dese gequeld synde mette vallende sieckte ende oyck te seer periculoos soude weesen, deselve persoon opte sluyten, door dyen deselve altoos wel dienst soude van doen hebben om haer in deselve sieckte te assisteren en by te staen, allewelck te seer costelyck ende scadelyck soude wesen eenen persoon ten coste van de voernoemde Goidtshuyse daertoe te crygen, want nootsaeckelyck nae deselve moet gesien wordden, overmits over enige jaeren soodanige persoon daerinne is geweest, diemen smorgens heeft doot vynden liggen, die sevens te vorens noch wel te pas ende gesont wert bevonden. Uit welcke redenen met kennisse van de Heeren Provisoiren ende deselve Meesters is geslóoten ende geresolveert, egeene soodanige persoonen meer te ontfangen."

In 1762 en 1782 [1]) heeft het Stadsbestuur van 's-Hertogenbosch wel getracht om dergelijke lijders te doen opnemen, echter vergeefs. De Regenten van het gesticht weken van het voorschrift vervat in den stichtingsbrief niet af. In de gedrukte contracten uit het begin der 19e eeuw lezen wij hierover nog: „zullende het daarenboven aan Regenten van voorschreven huis vrijstaan, om indien het onverhoopt constateerde, dat voormelde zinnelooze mede met vallende ziekte of razernij was bezogt, dezelve dadelijk terug te zenden, zonder gehouden te zijn eenige waarschouwing te doen."

Het schijnt in vroegere tijden de gewoonte te zijn geweest om van de op te nemen krankzinnigen eene som voor inkomste te heffen. De gestichtsrekening van 1479/80 vermeldt hieromtrent reeds: „Item van wegen Henricken, die int voirscreven huys leegt voer hoer incomen, 45 Peters tot 28 stuvers stuck, maken 40 Rynsgulden en 10 stuvers." Enkele jaren later werd een kleiner bedrag geheven: „Item van eenen Henneken genoempt, die int voirscreven huys synloes lach, van syn incoemst ontfanghen 12 Peters, maken 10 Rynsgulden en 16 stuvers" [2]).

In de oudste contracten, inzake opname van lijders, wordt een dergelijke som niet genoemd. Wel lezen wij daarin, dat degene, die voor de onderhoudskosten van een krankzinnige aansprakelijk was, zorg moest dragen voor linnen en wollen kleederen, alsmede voor beddegoed. Aan den bode gaf men

[1]) Notulen van het gesticht dd. 9 Aug. en 2 Nov. 1762 en 13 Dec. 1782.
[2]) Gestichtsrekening van 1482/3.

ook dikwijls voor „die gerechticheyt" *f* 3.— [1]), welk bedrag in 1690 ten behoeve van de Regenten van het gesticht werd verhoogd tot op *f* 5.— [2]).

Eerst in 1733 komt er een vastere regeling omtrent de inkomende rechten. In dat jaar n.l. besloten de Regenten van het gesticht, om geen betalende krankzinnigen meer op te nemen, alvorens voor hun de navolgende zaken aan het gesticht waren overgeleverd:

1. een bed met twee dekens en twee paar lakens;
2. zes mutsen;
3. zes hemden;
4. zes neusdoeken;
5. een waterpot;
6. een tinnen bierkan;
7. een doopbrief.

Tevens was men verplicht aan de Regenten te geven een half vat bier en aan den Binnenvader, de Binnenmoeder en verdere bedienden van het gesticht, ter verdeeling, *f* 1.50. Met *f* 25.— in eens te storten werd ook genoegen genomen [3]).

Behalve een onderhoudsprijs en het overleveren van bovengenoemde artikelen en geld, was men volgens het reglement van 26 Januari 1762 daarenboven nog gehouden te betalen:

a. in de bus van de Regenten van het gesticht *f* 6.— en in de bus van de bedienden *f* 1.50, zoo een krankzinnige niet in de stad of de Meierij van 's-Hertogenbosch was geboren; [4])

b. in de bus van de Regenten *f* 3.— en in de bus van de bedienden *f* 1.50, zoo een op te nemen lijder in de stad of Meierij van 's-Hertogenbosch was geboren;

---

[1]) Contracten van 5 Febr. 1574, 15 Sept. 1578, 28 Maart 1583, e.a.
[2]) Reglement van het gesticht van 1 Juli 1690.
[3]) Notulen van het gesticht. Boek No. 804, folio 65v.
[4]) Opname van dergelijke lijders was toen — in strijd met den stichtingsbrief — reeds lang een gewoonte. Zoo werd o.a. op 14 Aug. 1766 opgenomen een lijder geboren in Zwitserland (Contract 14 Aug. 1766); op 30 Dec. 1769 een patiënt geboren in Duitschland (Resolutie van de Schepenen van 's-Hertogenbosch dd. 9 Januari 1770) en op 6 Juli 1792 een lijder geboren te Dattlikon in het kanton Zurich (Contract 6 Juli 1792).

c. in de bus van de bedienden van het gesticht *f* 1.50, zoo de op te nemen lijder van stadswege werd ingebracht.

In 1785 besloten de Regenten nog om de lijders, die voor rekening van Armbesturen onderhouden worden, vrij te stellen van de betaling der *f* 6.— voor de bus der Regenten; in 1797 kwam men op dit besluit weder terug, men bepaalde toen, dat alléén de Armbesturen gevestigd te 's-Hertogenbosch van die betaling zijn vrijgesteld [1]).

Al hetgeen werd ingebracht, bleef het eigendom van het gesticht, tenzij in het contract anders was overeengekomen.

De kosten van onderhoud voor betalende krankzinnigen waren zeer uiteenloopend. Met den financiëelen toestand der lijders werd blijkbaar rekening gehouden [2]). Zoo betaalde men in de tweede helft der 16e eeuw bijv. van *f* 25.— tot *f* 100.— per jaar, te voldoen per half jaar of per vierendeel jaars bij vooruitbetaling. De contracten uit dat tijdperk zeggen ons, dat bij overlijden van een krankzinnige nimmer de vooruitbetaalde onderhoudsprijs werd gerestitueerd; in een dergelijk geval was men soms nog een zeker bedrag — enkele contracten spreken van *f* 50.— en *f* 100.— aan de Bestuurders der inrichting verschuldigd. Bij opname in het gesticht van zeer woeste lijders werd soms in het contract de bepaling gemaakt, dat bij vernieling of beschadiging van een verblijfplaats of goederen van het gesticht door een lijder, de herstelkosten ten laste kwamen van de onderhoudsplichtigen [3]).

Bij contractbreuk werd de lijder onmiddellijk uit het gesticht verwijderd [4]).

In de 18e en het begin der 19e eeuw was er ten aanzien

---

[1]) Notulen van het gesticht d.d. 15 Juni en 6 Juli 1785 en 2 Nov. 1797.

[2]) In het archiefboek no. 793, folio 269 lezen wij bijv. nog, dat een patiënte op 11 Mei 1749 in het gesticht zal worden opgenomen tegen een verpleegprijs van *f* 30.— 's jaars, doch zoodra een harer broeders kapitein mocht worden, dan moest *f* 50.— per jaar vergoed worden.

[3]) „Ende wat hij Henrick geraect te breeken sullen sy (de onderhoudsplichtigen) oyck wederom loffbaerlyck doen repareren." Contracten van 12 Mei 1595, boek no. 802, folio 23 en van 9 November 1587.

Over het vernielen van vertrekken door de patiënten, zie men bijv. de gestichtsrekeningen van 1566/7, 1572/3, 1576/7, 1589/90 e. a.

[4]) Zie de contracten van 27 Dec. 1561, 25 April 1569, 5 Febr. 1574 e.a.

van den onderhoudsprijs nog weinig eenstemmigheid te bespeuren. Voor de 201 betalende krankzinnigen, die in het tijdvak van 8 Juli 1782 tot en met den 30ⁿ December 1806 in het gesticht werden geplaatst, zijn o. a. de navolgende jaarprijzen ontvangen: 23 à *f* 75.—; 1 à *f* 80.—; 27 à *f* 100.—; 10 à *f* 110.—; 10 à *f* 120.—; 8 à *f* 125; 18 à *f* 130.—; 24 à *f* 140.—; 20 à *f* 150.—; 15 à *f* 160.—; 5 à *f* 170.—; 3 à *f* 175.—; 12 à *f* 180.—; 1 à *f* 190.—; 10 à *f* 200.—; 1 à *f* 210.—; 1 à *f* 225.—; 3 à *f* 250.—; 1 à *f* 275.—; 4 à *f* 300.—; 1 à *f* 350.— en drie kinderen te zamen voor *f* 225.—.

In 1550 en 1582 waren reeds krankzinnigen voor hun leven ingekocht. De inkoopsom hield nauw verband met den leeftijd van den lijder. In 1648 betaalde men bijvoorbeeld *f* 1100.— [1]).

Het aantal opgenomenen, dus zoowel de prodeanen als betalende patiënten, alsmede die voor het leven waren ingekocht, bedroeg op verschillende tijdstippen als volgt: in 1442, 5; in 1474, 9; in 1575, 12; in 1632, 14; in 1712, 20; in 1756, 26; in 1766, 36; in 1771, 48; in 1778, 50; in 1804, 57 en in 1810, 61.

Tusschen de gestichtsbestuurders en de leden van de Stadsregeering is dikwijls oneenigheid geweest ten aanzien van het opnemen van patiënten in het gesticht. Reeds in 1580 schijnt zich hierover al een geschil te hebben voorgedaan. De Stadsregeering dwong toen de Regenten van het gesticht om een patiënt (Minderbroeder uit het convent te Thienen) geboren in België in het gesticht gratis te onderhouden, niettegenstaande het haar bekend was, dat lijders geboren buiten de stad en Meiery van 's-Hertogenbosch krachtens den stichtingsbrief niet tot het gesticht konden toegelaten worden.

Nu is ons uit enkele oudere contracten van opname van patiënten wel gebleken, dat de Regenten van het gesticht lijders geboren buiten de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch tegen betaling in het gesticht hadden aangenomen, o. a.

[1]) Gestichtsrekening van 1549/50 en contracten d.d. 26 April 1582 en 17 Aug. 1648.

bij contract van 15 September 1578 werd een patiënt, Willem van Herssel genaamd, geboren te Brussel, geprofest leekenbroeder van het convent van de Minderbroeders te Thienen in het gesticht opgenomen, doch tegen eene vergoeding van *f* 54.— 's jaars. Of deze patiënt toen op last der Stadsregeering is ingebracht, weten wij niet, maar wel weten wij, dat nog nimmer een zoodanig lijder „gratis" was opgenomen. Met klem en kracht zien wij de Regenten van het gesticht dan ook voor de belangen van het gesticht opkomen.

De desbetreffende stukken laten wij hier volgen:

Besluit van het Stadsbestuur d.d. 15 October 1580:

Op huyden den vyfthiensten dach der maent van Octobri anno XV^{C} tachtentich is inne vergaderinghe van den Drie Leden der stadt van Shertogenbossche eendrechtelick geresolveert ende gesloten, dat de Provisoeren ende Meesters van den huyse van den sinneloosen alhier binnen dese stadt binnen den zelven huys terstont ende zonder vertreck zullen hebben in te nemen ende te ontfangen, den minrebroeder aldair zeeckeren tydt lanch gelegen hebbende, mits dat tconvent van den minrebroeders doer haer groote armoede nyet en heeft deselve sinneloose mensche te onderhouden. Allet zonder preindicie ende nadeel van den gerechticheyt ende oude usancien van den voirscreven sinneloosen huyse ende sonder dit te trecken inne consequentien in enighe manyeren.

Actum ut Supra.

Ter Ordinantie van de Drie Leden deser Stadt.
w.g. W. de Emmerick.

Request van het gestichtsbestuur naar aanleiding van voornoemd besluit:

Gesien by den Provisoren des Gasthuys van den Sinneloosen bynnen dese stadt van Shertoigenbossche, seeckere acte by Uwen Eerw. opten XVen dach deser tegenwoirdiger maent in der vergaderinge der Drie Leden geraempt ende geslooten, waerby den Provisoren wordt geordineert den minrebroeder in deselve acte gementioneert bynnen den voorscreven gasthuys sonder vertreck te ontfangen. Ende omme daertegens by maniere van rescriptie te seggen doirsaecke ende redenen, waeromme de rescribenten hen nae dinhoudt

derselver acte ende ordonnatie daerinne begrepen nyet en sullen behoiren te vuegen, maer daer van (onder correctie) syn ende blyffven ongemolesteert. Soe seggen inden iersten de rescribenten, hoe dat zy naer seeckere communicatien met henne naebueren, tanderen tyden oyck regeerders ende meesters van den voorscreven goidtshuyse geweest hebbende, int lanck ende breet gehouden, hen nyet ende bevynden verbonden te wesen, de gementioneerde acte, in vuegen, soe die is luydende, tachtervolghen, nyet alleenlyck, dat tvoirscreven goidtshuys tegenwoirdelyck mits dese langhdurige troubelen wordt bevonden gestelt te zyn in gelycke aermoede ende benautheyt daer tvoiscreven Convent in de voirscreven acte geruert tegenwoirdelyck oyck mach wesen, maer oyck dat sulcx oyck cesserende (des neen) den rescribenten insiende de fundatie van den selven goidtshuyse in voirleden tyde by den fundateur achtergelaten, ende daer nae oyck by den Heeren Schoutet ende Scepenen bynnen dese stadt ten tyde wesende, in allen punten ende clausulen geapprobeert ende met des Schouteths zegel, mitsgaders metten zegell ad legata deser stadt bezegelt, nyet geoirloft en is, iemande int tvoirscreven goidtshuys t'ontfanghen, den poirters of poirterssen bynnen deser stadt oft van den bloede des fundateurs wesende. Ende soeverre in tselve goidthuys eenige cameren ledich weeren, datmen in dyen gevalle oyck daerinne soude moigen nemen andere sinneloose mensschen wesende vuyter Meierye van den Bossche ende nergent anders. In sulcker vuegen, dat volgende den tenuer ende vuytgedructe intentie der voorscreven fundatie, de voorscreven sinneloosen minrebroeder (als geboren wesende in den quartier van Thienen, soe de rescribenten verstaen) int voirscreven gasthuys nyet sonder infractie der voorscreven fundatie by den rescribenten en souden moigen wordden ontfanghen. Te meer, want nae vermellen der selver fundatie, den Provisoren nyet geoirloft en soude wesen in den voorscreven huyse eenige sinneloose tontfangen boven tgetalle van vyffve, want warachtich is, dat mitsdyen in voorleden tyden tvoirscreven huys belast was geweest met IX crancksinnige persoonen, de Proviseurs ten tyde geweest hebbende, veroirsaect zyn geweest ter cause van dyen aen den Drye Ledenen deser stadt te presenteeren requeste ende te remonstreren, hoe ende in welcker vueghen des fundateurs meyninghen ende intentie daerby worden gecontraveniert ende tvoirscreven huys deur alsulcken groten gefall belast wesende opte selve requeste alsdoen geapostileert

als datmen boven tgetall van de negen personen, sinneloos wesende terselver tyde inden voorscreven huyse egeen andere noch meer sinneloose mensschen nemen en soude, noch thuys daermede voorder belasten, dan dat men tgetalle van alsulcke neghen persoenen alsdoen daerinne wesende alleynsen soude laten affsterven tot ses persoenen toe ende alsoe tot op de ses persoenen affverstorven wesende, alsdan eenich van den voorscreven sesse persoenen afflyvich weerden, soude men alsdan andere persoenen sinneloes wesende weder ontfangen inde stede van de afflyvigen ende alsoe tvoirscreven huys daerenteynden altyt op tselver getall van zess persoonen in esse houden ende continueren sonder tvoirscreven huys meer oft voordere te belasten in enighen toecomende tyden, behoudelyck der fundatie verclaringe ende approbatie daerop gedaen in allen andere puncten ende articulen in desen ongequetst blyvende. Allet naerder blyckende by den inhouden der voorscreven supplicatie ende apostille ende acte deser stadt in voirleden tyden daerover verleent in date den 18 dach Augusti anno 1474. Ende op allen twelck voorscreven is, als wesende rype ordinantie deser goede stadt tot conservatie van des fundateurs intentie eertyts geraempt Uwen Eerw. van gelycken in dese sal gelieven te letten ende de gementioneerde apostille onser voirvaderen oyck in desen tegenwoirdigen gelyckformigen cas t' employeren, sonder tselve tot laste des goidtshuys ende verdriet der Provisoren wederomme in questie te brengen. Te meer, want tvoirscreven goidtshuys mede is een vry huys ende van gelycke conditie met alle andere der borgeren huysen, met dese stadt in allen lasten schietende ende genyetende ende daeromme oyck vuyt dyen respecte nyet meer onvryheits (oyck cesserende de redenen vuyt de fundatie voer verhaelt, des neen) en behoirt subiect te wesen, dan andere gemeyn borgers woensteden. Ende waeromme mitsdyen het regeren van den voorscreven goidtshuyse ierst by den fundateur ende daernae by dese stadt ende haren Officier is bevolen den vuermeesters, die men noempt den blockmeesters metten naegebeuren aldaer, om op tselve huys opsicht ende regardt te nemen, soe deselve 138 jairen continuelyck hebben gedaen ende dat oyck anderssins den last van den voorscreven Minrebroeder t'onderhouden ende gade te slaen, lichtelyck by het gemeyn Corpus deser stadt in eenige andere plaetsse oft hoeck des voorscreven Convents sall wordden gedraigen dan by tvoirscreven goidtshuys tegenwoerdelyck gansselyck ten achteren wesende. Soe sustineren

de rescribenten, dat Uwen Eerw. ten insien van de gementioneerde fundatien over tvoirscreven goidtshuys achtergelaten tselve goidtshuys ende proviseurs van dyen sullen behoiren te laten onbelast ende den voorscreven sinloosen elders tot coste van de gemeynte te bestellen oft anders dairinne t'ordoneren, soe Uwen Eerw. Raedt gedraighen sall, opdat de rescribenten hun van allen tselve jegens henne naecomelinghen te beter sullen hebben te verantwoirden.

(w.g.) Emont Janss. (w.g.) Goyart van Engelant.

Besluit van het Stadsbestuur d.d. 22 October 1580:

Gesien by den Drie Leden der Stadt van Shertogenbossche dese tegenwoirdige rescriptie op ende tegens de acte by den Drie Leden voirscreven opt innemen van den ew. Minrebroeder binnen den sinneloosenhuyse, eendrachtelyck geraempt ende den Provisoeren van den voirscreven huyse overgelevert by de zelven provisoeren gedaen, ende daerop rypelycken geleth hebbende ende geconsidereert tgheene dat men inne desen behoort te considererene, hebben wederomme der voirscreven zaeken aengaende eendrachtelicken geresolveert ende geslooten, dat de Provisoeren van den voirscreven sinneloosenhuyse neyttegenstaende hare redenen in de voirscreven rescriptie geposeert binnen den voirscreven sinneloosen goidtshuyse terstont ende zonder vertreck zullen hebben inne te nemen ende te ontfangen, den voirscreven sinneloosen Minrebroeder, alles zonder prejudicie ende nadeel van den gerechticheden ende oude usancien van den voirscreven huyse ende zonder tselve inne toecoemende tyden te trecken inne consequentien in eniger manyeren. Aller navolgens de tenuer van de voirscreven acte, tvoirscreven innemen ende ontfangen van den voirscreven Minrebroeder opten voet ende conditie voirscreven, den voirscreven Provisoeren deselve Drie Leden als opperprovisoeren van dusdanighe goidtshuysen midts desen expresselyck ordonneerende ende belastende zonder ennich tegenseggen ende exceptie ter contrarien ende dat men tot ontlastinge van den voirscreven huyse zall hebben te scryven brieven aen de vrinden van den voirscreven Minrebroeder ten eynde tvoirscreven goidtshuys in de costen mach wordden geassisteert. Overmidts men verstaet deselve vrinden wael gequalificeert zyn ende zy tselve oyck onlancx hebben gedaen.

Actum XXII Octobris anno XVC LXXX.

Ter ordinantie van den Drie Leden deser stadt
(w.g.) W. de Emmerick.

De andere geschillen, waarvan wij noemen, die, voorgevallen in 1599 [1]), 1706, 1711, 1712 en 1736, ontstonden, eenerzijds wegens het doordrijven van het Stadsbestuur om Bossche patiënten te doen opnemen, waarvoor in verhouding tot andere lijders een veel te geringe verpleegprijs werd vergoed; anderzijds door het vermeerderen van het aantal prodeanen. Nadat over dit laatste geval in 1706 [2]) reeds een klein voorpostengevecht was geleverd, werd de strijd eenige jaren later hervat, met als gevolg, dat de Stadsregeering in 1712 voor het eerst gebruik maakte van de slotalinea der akte van 18 Augustus 1474, waarbij zij zich het recht had voor behouden, om ten allen tijde het getal prodeanen in te krimpen of uit te breiden. Toen werd dit aantal — in 1474 gesteld op zes — gebracht op tien.

Volledigheidshalve laten wij het te dier zake opgemaakte rapport, alsmede het besluit der Stadsregeering hieronder in zijn geheel volgen.

Is bij den Heer en Mr. Johan van Heurn ende andere Heeren gedaan schriftelijk rapport van het Sinnelooshuys, luydende als volgt:

Edele en Agtbare Heeren,

Ingevolge ende tot voldoeninge van UWelEd. Agtb. resolutie commissoriaal van date den 18^{n} Februari 1712, hebben wy eerst geexamineerd de fondatie der sinneloosen van van Arkelsgestigt en daarinne bevonden, dat niemant tot het inkomen van dien geregtigt is dan gebooren burgers. Dat bovendien de Heeren deeser stadsregeeringe in den jare 1444 en 1474 hebben gemaakt een provisioneel reglement, soo nopende de administratie van deselve fondatie, als het innemen der sinneloosen en onder ander daarinne geresolveert, dat als doen niet meer in het Sinnelooshuys souden werden genomen dan ses personen, houdende nogtans de Heeren van de Regeeringe deeser stad aan haar 't selve getal te vermeerderen en te verminderen naar tytsgelegenheyt. Dat

[1]) In dit jaar werd elk lid van het gestichtsbestuur door de Schepenen der stad gedreigd met eene geldboete van *f* 25, zoo zij mochten weigeren een patiënt in het gesticht op te nemen. Zie *Resolutiën van Schepenen*, d.d. 25 Oct. en 19 Nov. 1599.

[2]) Resolutiën van de Stadsregeering dd. 6 Mei en 6 Augustus 1706.

bovendien alle de Heeren Schepenen tot het hooren en opnemen der rekening jaarlyks op Vrydag vóór Palmzondag souden werden versogt, dog alsoo zeedert die tyt de inkomsten deeser fundatie merkelyk syn vermeerdert, soo syn teegenwoordig naar genomen oculaire inspectie daarinne twintig sinneloosen bevonden, waarvan de helft syn burgers deeser stad, soo de Sinneloosmeesters ons verklaarden en ook eenigsints aantoonden, versoekende, dat in het inneemen van soodanig getal van tien der burgers mogt continueeren sonder met meerder sinneloosen uyt de burgerye te meugen werden belast.

Wy hebben mede getrokken een sommiere staat van de jaarlyxe inkomst en revenuen, gelyk meede van de ordinaire uytgaven van het voorschreven Sinnelooshuys uyt de gedaane rekening van den jaare 1711 en bevonden, dat de ordinare jaarlyxe revenues suffisant souden syn om de sinneloose dogter van van Wulle int huys in te neemen, dogh vermits tegenwoordig egeen plaats in het Sinnelooshuys ledig is, is het niet mogelijk, dat deselve in het huys werd geadmitteert, egter syn wy van advies, dat de Regenten vant Groot-Gasthuys, Geef- en Weeshuys, diende versogt, om ider te contribueeren tot onderhoudinge van de voorschreven dogter, provisioneelyk, totdat een plaets in het Sinnelooshuys soude komen open te vallen. Wy soude egter van advies syn, dat ingevolge de presentatie der Sinneloosmeesters in toekomende men soude kunnen vaststellen, dat ten minsten van tyt tot tyt tien geboren burgers met kranksinnigheyt besogt soude ingenomen werden, die alleen uyt de revenues van de fondatie sullen werden bewaart ende onderhouden, sonder dat of Gast-, Geef- of eenige andere huysen souden gehouden syn daartoe iets te contribueeren, houdende nogtans de Heeren van de Leeden, het vermeerderen en verminderen na tytsgelegenheyt, ende dat int vervolg de Sinneloosmeesters niet souden vermogen by afsterven eenige vreemde of andere persoonen in te neemen, dan met voorkennisse en goetkeuringe van de Heeren van de Leeden.

Dat meede het doen der reekening soude moeten geschieden in conformiteyt van voorgaande resolutien van de Heeren van de Leeden van den jaare 1444 en 1474 en reglement van Haar Hoog Mog. van den jaare 1685.

Aldus gerapporteert, den 14 April 1712 ende waren onderteekent. J. v. Heurn, G. v. Breugel, A. Hubert, C. v. Vryberghe, F. Blotenburg en M. de Vlaming.

Waarop gedelibereerd synde, is goetgevonden en verstaan Heeren Commissarissen voor haare genomen moeyte te bedanken en het gerapporteerde sig te laten welgevallen.

De grootste strijd, die zoowel door het Stadsbestuur als de Regenten van het gesticht tot het uiterste werd gestreden, had plaats in het jaar 1736, over het opnemen in het gesticht van een Bosschen krankzinnige, Mathys Damen genaamd. Zonder betaling voor onderhoud — dit was toch al op minder dan de helft van die der andere betalende lijders gesteld — wilde het gestichtsbestuur dezen lijder niet opnemen, terwijl de leden der stadsregeering de onderhoudskosten ten laste van het gesticht wenschten te brengen, m.a.w. het aantal prodeanen wilden uitbreiden. Dit blijkt uit hun besluit van 31 Augustus 1736, waar zij zeggen: „soo de Sinneloosmeesters kunnen betoonen, dat het getal van thien kranksinnigen in het Sinnelooshuys gratis wordt gealimenteerd en het inkomen van hetselve huys niet kan strekken om meerdere kranksinnigen te onderhouden alsdan omtrent het onderhoud van denselven Matthys Damen nader sal worden voorsien." De strijd werd zoo hevig, dat het gestichtsbestuur besloot, de verblijfplaatsen der krankzinnigen in het gesticht te sluiten, alle sleutels van het gesticht mede te nemen en voorts den binnenvader op te dragen, wanneer men den lijder Mathys Damen kwam brengen, dezen maar door te zenden, met de mededeeling hem zonder order niet te kunnen toelaten en dat de sleutels van het gesticht bij den regeerenden Regent zijn. Ook nadere pogingen door het Stadsbestuur aangewend bleven vruchteloos, totdat eindelijk de Regenten hun zin kregen en de lijder tegen een verpleegprijs van *f* 25.— per jaar werd opgenomen [1]).

Ter voorkoming van ongelukken kon het Stadsbestuur sinds 1712 krankzinnige personen bij provisie in het gesticht

---

[1]) Resolutiën van de Stadsregeering dd. 9 Juli, 31 Aug., 8 Sept., 9 Oct., 15 Nov. en 31 Dec. 1736 en resolutiën van het gesticht dd. 4 Aug., 29 Aug., 5 en 11 Sept. en 28 Dec. 1736 en 19 Januari 1737.

plaatsen [1]). Er schijnen nog al eens patiënten, wegens plaatsgebrek of om andere redenen, te zijn afgewezen; deze werden dan voorloopig in bewaring gesteld in de „Gevangenpoort", of uitbesteed bij particulieren te 's-Hertogenbosch en Dinther [2]).

In 1752 hadden de leden van het Stadsbestuur de Regenten van het gesticht in overweging gegeven, om altijd twee vertrekken in het gesticht disponibel te houden of twee nieuwe verblijfplaatsen aan te bouwen, omdat volgens hunne resolutie van 5 Augustus van dat jaar: „de Regenten van het gesticht de gewoonte hebben om ledigstaande vertrekken te laten innemen door lijders van vreemde plaatsen, die in het gesticht worden ingekocht, waardoor men zich dikwijls verlegen bevindt, wanneer binnen deze stad zich krankzinnigen bevinden, voor welkers confinement behoort te worden gezorgd." Eerst vier jaren later werd aan dien wensch voldaan [3]). Men bouwde toen echter zes nieuwe vertrekken, waarvan er twee onder de navolgende voorwaarden aan het Stadsbestuur werden afgestaan:

1. de Regenten van het gesticht zullen altijd twee vertrekken ter dispositie van de Schepenen, Gezworens en Raden of van Heeren Schepenen openhouden;
2. dat voor de verpleging van deze lijders per jaar zal worden vergoed:
   a. zoo zij binnen de stad van 's-Hertogenbosch geboren zijn *f* 50.—;
   b. zoo zij in de Meierij van 's-Hertogenbosch geboren zijn *f* 75.—;
3. wanneer er andere vertrekken door overlijden of anderszins mochten ledig komen, de Regenten van het gesticht dan

---

[1]) Resolutie van de Stadsregeering d.d. 18 Februari 1712.

[2]) Resolutiën van het gesticht d.d. 31 Aug. 1738 en 19 Febr. 1748 en van de Stadsregeering d.d. 9 Juli 1736 en 31 Aug. 1764. Zie ook de gestichtsrekening van 1755/6. In 's-Hertogenbosch werden zij ondergebracht bij Johannes van de Gevel; in Dinther bij de Wed. Somers op „Zwanenberg."

[3]) Notulen van het gesticht dd. 5 Sept. 1752, folio 101 en 20 Mei 1756, folio 125.

gehouden zijn, daarin onmiddellijk deze patiënten te plaatsen tegen denzelfden verpleegprijs;

4. dat een binnen de stad of Meierij van 's-Hertogenbosch geboren patiënt, die op last van de Schepenen der stad in het gesticht is opgenomen, op zijn beurt zal invallen in een der plaatsen van krankzinnigen, welke uit het inkomen van het gesticht gratis onderhouden moeten worden.

Blijvende nogthans het declaratoir van de Drie Leden van Stadsregeering d.d. 18 Augustus 1474 en het geresolveerde van den 14n April 1712 ten aanzien van het getal der krankzinnigen, die uit de revenuen van het gesticht onderhouden moeten worden, van kracht [1]).

Omtrent deze armlastige lijders zijn in latere jaren nog verschillende overeenkomsten gemaakt tusschen de Stadsregeering en het gestichtsbestuur. Zoo bepaalde men in 1762, dat naast den verpleegprijs in de bus van het dienstpersoneel van het gesticht zal worden gestort *f* 1.50, terwijl daarenboven zal worden vergoed *f* 10.— wegens chirurgijnskosten. De dure tijden waren oorzaak, dat de verpleegprijs in 1773 steeg van *f* 50.— op *f* 75.— voor armlastige lijders geboren in 's-Hertogenbosch, en van *f* 75.— op *f* 100.— voor dergelijke lijders geboren in de Meierij van 's-Hertogenbosch. In 1795, 1797 en 1801 is daarin weder eene wijziging gekomen. Zoo bedroeg de verpleegprijs in laatstgenoemd jaar respectievelijk *f* 100.— en *f* 125.— per jaar [2]).

Ten aanzien van de kleedingstukken van armlastige lijders, die voor rekening van de Stadsregeering, het „Geefhuis", de Diaconiën en de Blokken te 's-Hertogenbosch in het gesticht opgenomen werden, besloot het gestichtsbestuur op 22 December 1773 nog, dat het dergelijke patiënten niet meer zou opnemen, tenzij voor hen behalve de vastgestelde onderhoudsprijs en bijkomende kosten werd ingebracht:

---

[1]) Resolutie van de Schepenen, Gezworens en Raden der stad dd. 10 Juni 1756 en notulen van het gesticht dd. 19 Juni 1756.

[2]) Resolutiën van de Schepenen, Gezworens en Raden der stad dd. 3 Febr. 1762, 20 Januari en 3 Maart 1773 en 27 April 1774; Reglement van het gesticht dd. 26 Januari 1762 en resolutiën van het gesticht dd. 7 Oct. 1795, 2 Sept. 1797 en 4 Febr. 1801.

1. Voor een patiënt: 4 hemden, 2 borstrokken, 1 rok, 1 camisool, 2 broeken, 2 paar kousen, 2 mutsen, 2 zakdoeken en 1 paar schoenen of muilen, of *f* 16.—;

2. Voor een patiënte: 4 hemden, 2 borstrokken, 6 mutsen, 6 halsdoeken, 2 jakken, 2 rokken, 2 voorschoten, 2 paar kousen en 1 paar schoenen of muilen, of *f* 16.—.

Het aantal prodeanen bedroeg in 1442 slechts 5. In 1474 was dit getal gestegen tot 9. Volgens de akte van 18 Augustus 1474 zou dit laatste getal in de toekomst door afsterven gelijdelijk worden verminderd tot op 6. Bij besluit van 14 April 1712 verhoogde de Stadsregeering dit aantal met 4 en bracht het op 10.

Uit het rapport, dat in laatstgenoemd besluit is opgenomen en dat wij hiervoor reeds in zijn geheel hebben geplaatst, is de conclusie te trekken, dat de Regenten van het gesticht reeds vóór 1712 de gewoonte hadden om het aantal prodeanen steeds in overeenstemming te brengen met de inkomsten van het gesticht, want in dat jaar was dit getal tot 10 opgevoerd, niettegenstaande zij — krachtens de meergenoemde akte van 18 Augustus 1474 — niet meer dan 6 lijders uit de revenu's van het gesticht behoefden te onderhouden.

Gezien het feit, dat de Stadsregeering nà 1712 nimmer meer gebruik heeft gemaakt van het recht tot het verminderen en vermeerderen van het aantal prodeanen, zou men moeten aannemen, dat het getal van 10 — door haar in 1712 vastgesteld — in de toekomst behouden had moeten blijven; dit is evenwel niet het geval geweest. Na 1712 regelen ook de Regenten van het gesticht o. i. geheel eigenmachtig deze materie en wel zoo, alsof er geen besluit van 1712 bestond. De rekeningen en notulenboeken van het gesticht kunnen dit getuigen. In een jaar, gelegen tusschen het tijdvak van 1713 tot en met 1747 — het juiste jaar is niet te achterhalen — moeten de Regenten het getal van 10 prodeanen al hebben teruggebracht tot op 6, want op 2 November 1748 besluiten zij, boven het getal van zes krankzinnigen op te nemen Bartel Haarbooms, alias Bartel den mulder. Dit getal van zeven

is in 1752 weder verminderd tot op zes, waarop het tot en met 1765 werd gehouden. In 1766, 1777, 1781, 1790 en 1796 brachten de Regenten van het gesticht het getal gratis te onderhouden personen respectievelijk verder op 8, 10, 12, 14 en 16 [1]). Er moeten evenwel door het gestichtsbestuur over het getal gratis te verplegen lijders nog meerdere besluiten genomen zijn, die wij in de gestichtsnotulen niet vinden aangeteekend. Wij leiden dat af uit de van het jaar 1747 af vrij nauwkeurig bijgehouden lijsten der verpleegde krankzinnigen, voorkomende in de gestichtsrekeningen. Daarin wordt bijvoorbeeld het aantal prodeanen in 1791, 1792 en 1793 vermeld op 15, in 1799 op 17, in 1800 op 13, een jaar later op 12, waarop het tot op heden is gehouden.

De Stadsregeering moet in verband met de jaarlijks aan haar gedane rekening en verantwoording van het gesticht met het zelfstandig verminderen en vermeerderen van het getal prodeanen door het gestichtsbestuur bekend zijn geweest; een besluit van het gestichtsbestuur dd. 28 Februari 1781 tot uitbreiding van het getal verpleegden, werd haar o. a. ter kennisneming toegezonden. Over dit eigenmachtig optreden van het gestichtsbestuur schijnt nimmer van de zijde der Stadsregeering aanmerking te zijn gemaakt.

Na de verdrijving der Franschen, toen bijna al de verschillende instellingen van liefdadigheid te 's-Hertogenbosch reeds onder het beheer en bestuur van een College van Regenten over de Godshuizen en Armen waren gesteld, werden verschillende aangelegenheden, de gratis-verpleegden betreffende, door dit College geregeld. Wij zien dat College bijv. in zijne vergadering van 25 November 1818 het besluit nemen:

En verder in overweging nemende, dat vóór de vereeniging der armenfondsen alleen een getal van 12 behoeftige personen in het Zinnelooshuis gratis worden onderhouden.

[1]) Zie de notulen van het gesticht dd. 2 Nov. 1748, 1 Nov. 1766, 3 Sept. 1777, 28 Febr. 1781, 6 Oct. 1790 en 3 Aug. 1796, benevens de gestichtsrekeningen.

Dat voor de behoeftige krankzinnigen in gezegd huis opgenomen en het getal van 12 te boven gaande, een zeker kostgeld zoo door Stadskasse als die van het „Bedeelingsfonds" als „Geefhuis" en „Blokken" is betaald geworden.

Dat het getal der in dat huis opgenomen behoeftige personen jaarlijks aanmerkelijk kan verschillen en men mitsdien niet kan nagaan in hoeverre dit gesticht nog afzonderlijk beheerd wordende in desselfs fondsen zoude vooruitgaan of terugloopen. Alsmede, dat men diende beducht te wezen om de fondsen van dit gesticht uit derselver eigen middelen zooveel mogelijk te verbeteren ten einde daardoor eenigszins te herstellen de nadeelen, die dezelve door de tiërceering van 's Rijkseffecten hebben ondergaan en eindelijk, dat de onkosten voor de bestelling van behoeftige personen door het „Bedeelingsfonds" worden gedragen zonder aanzien op welke wijze en voor welke personen deselve moet worden gedaan,

Is besloten:

Te rekenen van den 1n Januari 1816 af voor kostgeld van behoeftige Bossche personen, welke uithoofde van krankzinnigheid in het Zinnelooshuis boven het getal van twaalf zijn of zullen worden opgenomen, jaarlijks *f* 120.— zal worden betaald, doch dat voor inkoomgeld en kleederen niets zal worden betaald.

Op den 20n Mei 1826 besluit dit College nog nader om van den 1en Januari 1823 af den verpleegprijs van *f* 120.— te brengen op *f* 100.— per jaar.

In 1791 werd voor het eerst een armlastige lijder uit de Meierij van 's-Hertogenbosch pro deo in het gesticht opgenomen. Dit feit staat als volgt in de notulen van het gesticht dd. 7 Mei 1791 vermeldt:

Vermits door het overlijden van Johanna de Graaff een plaats der gratis gealimenteerde arme sinneloozen in het zinnelooshuis is komen te vaceeren en daar thans alle arme sinneloozen, geboren poorters deser stad zynde, pro deo in hetselve gealimenteerd worden, soo hebben Regenten het uyterste genoegen aan de nadere intensie van den nooit genoeg te prysen fundateur wilneer Reyner Arkel onsterffelyke

gedagtenisse voor de eerste maal sedert de stigting van dese syne soo heilzaeme fundatie te voldoen als naemlyk de arme sinneloosen in de Meyerye van 's Bosch geboren, by mangel van arme sinneloosen poorters deser stad van hetselfde regt te laten jouisseeren en is dienvolgens eene der convenabelste en billykst geoordeeld te laten invallen Antony Verkuylen [1]) en zulx op dato 24 April 1791.

Van de stichting af tot op het laatst der 17e eeuw genoot de chirurgijn van het gesticht geen vast honorarium. Elke door hem verrichte behandeling kwam toen ten laste van het gesticht, hetgeen ook nog blijkt uit de verschillende posten in de gestichtsrekeningen, waarvan wij eenige typische staaltjes aanteekenden:

Rekening 1475/6. Item van Arnts aensicht te heylen, 14 stuvers.
„ 1483/4. Item van eenen Ghysken genoempt int voirscreven huys liggende, die alle zeerige quade voeten heeft, van syn voeten te meesteren ende te genesen ghegeven aen Arnden van Os, 10 st.
„ 1484/5 Item meester Arnden van Os, voer twee busschen salve, dairmen den syecken huer zeren ende quade beenen mede gesalft ende gesmeert heeft, 8 stuvers.
„ 1498/9. Item meester Arnden van Os van Jans beenen ende Grietkens armen te heylen, 17½ stuver.
„ 1536/7. Meester Peter, van Walborchs vingher te meesteren 1½ Rynsgulden.
„ 1538/9. Item ghegeven meester Dircken, van Hermans hoeft ende hant te meesteren, 22 stuvers.
„ 1556/7. Item noch Anne van Ziel, (patiënte) doen sy tot meester Franssen in het smeer ghinck ligghen, 11 stuvers.
„ 1645/6. Item den 10 Juny Raphael Laureynsz. chrirurgyn, betaelt van het been van Henrick Claesz. te cureren, dat Marten Willemsz. innocent hem gebeten hadde, volgens quitantie 7 gulden en 10 stuiver.
Item betaelt meester Jacob Morell van denselven te barbieren ende eenen tant te trecken, 10 stuivers.
„ 1652/3 Den 15 September Mr. Jacop Morell, chirurgyn, betaelt voir eenen sweetdranck met eenen purgatie, die geordineert was voir Eymbert Peters van Boxtel, volgens quitantie 2 gulden.

Dikwijls werd er tusschen de Regenten en den chirurgyn van het gesticht een accoord gemaakt over de kosten der geneeskundige behandeling van een lijder: Geaccordeert met

[1]) Afkomstig uit Lieshout.

Mr. Morell voor Sanderen been om die heel te maecken 11 gulden en 15 stuivers [1]).

De eerste instructie voor den chirurgijn lezen wij in de notulen van het gesticht d.d. 7 Januari 1700. Hij was n.l. verplicht om de krankzinnigen te scheren en tevens gehouden om alle „toevallen en accidenten te cureeren ende op syne costen te leveren alle plasteren ende salff, die daertoe nodich syn, maer soo daer eenige cruyen, pappen ofte pregatie moeten gebruyckt worden, sal dat tot laste van den huyse komen, waarvoor hy jaarlyx sal trecken achttien gulden."

In dit voorschrift kwam in 1746 eene verandering in dier voege, dat het honorarium van den chirurgyn werd gebracht van *f* 18.— op *f* 30.— per jaar onder bepaling, dat hij daarvoor de patiënten moest scheren en „dat hy daervoor sal moeten bedienen de sinneloosen, die eenige accidenten souden mogen krygen, sonder daervoor iets meer in rekening te mogen brengen" [2]), terwijl men in 1760 bepaalde, dat voortaan geen patiënten meer in het gesticht zullen worden opgenomen dan op conditie, dat „doctor en chirurgyn tot laste van deese Godshuyse is, sullende daervoor een aparte som ten voordeelen van deese Godshuyse worden bedongen en een nader accoord met den chirurgijn worden gestatueerd. Dit reglement, dat den 26^{n} Maart 1760 werd vastgesteld, luidde als volgt:

De chirurgyn sal als van ouds de krankzinnigen in dese Godshuyse geplaatst alle veertien dagen des Dinsdags op sulk een uur als door den actuelen Regent sal worden gestatueert, scheeren en int behandelen derselven alle omsigtigheid gebruycken.

Ook sal hy alle krankzinnigen in deesen Godshuyse, geen uytgenomen, ingeval deselve eenige wonden, accidenten of yts de chirurgie betreffende, mogten overkoomen, terstond, wanneer hy geroepen wordt, moeten koomen verbinden, alle devoires derselver geneesing aanwenden, deselve met alle mogelyke sagthyd behandelen en aan deselven sulke plaasters

[1]) Gestichtsrekeningen van 1650/1 en 1677/8.
[2]) Notulen van het gesticht d.d. 2 Maart 1746.

of andere medicinalia moeten leveren als hy tot derselver geneesing sal nodig oordeelen.

En sal de chirurgyn voor deese diensten van deesen Godshuise genieten een jaarlyks tractement van sestig gulden van half jaar tot half jaar te betalen, dog sal hy chirurgyn niet vermoogen eenige sterken drank, eetwaaren of bier van deesen Godshuyse te gebruycken, sullende de binnenvader, moeder en meyt worden gelast, hem chirurgyn ook nooyt yts diergelijks te geven.

Een opgave omtrent eenige aangewende geneesmiddelen mogen hier niet misplaatst zijn.

Rekening 1470/1 Omme weyts (boekweit) gebesicht tot pappen voer die siecken menschen.
„ 1483/4. Item voer gingbaer, peper ende sofforaen te besigen alleynselick voer die siecken ende in huer spyze te doen.
„ 1489/90. Item gegeven voir een doeze gebacken cruyts voer Thonissen doen hy sieck was.
„ 1490/1. Item voir salve dairmen die lude mede smeert
„ 1540/1 Item ghegeven voir cruyt als gengbaer, peper ende suycker voir di seiecken.
„ 1552/3. Item ghegeven opten selven dach voir een menghelen meedts voir Walburch doen sy sieck was.
„ 1555/6 Item ghegeven aen vyghen ende pepercoeck voir Goyken als hy cranck was
„ 1644/5. Item voor quicksilver voor die innocenten te employeren.
„ 1656/7. Den 20 January betaelt voir brandewyn tot cureringe van een quaden voet van Alexander Scotsman.
„ 1667/8. Den 8 dito inde sieckte van Tryntien voor suycker, senuwe blaederen ende pruymen.
Den 7 Juny voor Tryn aen conserven, olie van anys ende camille bloemen
Den 7 Juny voor de innocenten aen luyssalve.
, 1669/70. Den 12 dito betaelt aen 2 kannen brandewijn voor Bartelen ende Nasie om te verbinden
Betaelt int Wilt Peert van 2 kannen wyn om Nasie erm te stoven.
Betaelt aan 2 potten ende een panneken om cruijt in wyn te koocken om Nasie erm te stoven.
Betaelt aen annys in verscheyde mael voor Magdeleen ende Eymbert omdat sy Nasie souden reynigen.

Van Stadswege schijnt men nu en dan ook de patiënten te hebben gevisiteerd en contrôle op de geneeskundige behandeling te hebben uitgeoefend, o. a. in 1633, 1670, 1756 en 1799. De gestichtsrekening van 1632/3 bevat een post: „Den 20 Juny 1633 door last van de Scepen, die de patiënten

quamen besoecken, elcken patiënt gegeven een halff wittebroot, 8 stuvers", die van 1669/70 vermeldt: „Betaelt in de Witte Hant voor vier kannen wyn, die in twee versceyde reysen syn gehaelt als de Doktoren ende Chirurgyn van wegen de stadt quamen visiteren ende als de teenen wierden affgeset ende deselve daermede beschoncken, 1 gulden en 12 stuivers."

Bij moeilijke operatiën zal o. i. de chirurgyn van het gesticht wel verplicht zijn geweest om eerst advies van een dokter in te winnen of onder zyn toezicht de operatie te doen geschieden, hetgeen o. a. is op te maken uit een post in de gestichtsrekening van 1642/3, toen een lijder een operatie aan zijn hoofd moest ondergaan.

In 1799 ontstond over het visiteeren van een patiënte groote oneenigheid tusschen het Stadsbestuur en de Regenten van het gesticht, omdat deze laatsten hadden geweigerd, eene door de Stadsregeering benoemde commissie, die was opgedragen een betalend patiënte te onderzoeken, toe te laten, uit overweging, dat daardoor werd gehandeld tegen de rechten van het gesticht. Ook toen de regeerende Regent hierover in het College van Schepenen werd ontboden, gaf deze te kennen: „hoezeer de Regenten van het gesticht de Municipaliteit alle achting toedroegen, zij echter niet konden toestaan om Schepenencommissarissen ter visitatie van Anna Maria van den Brand toe te laten, omdat zij daartoe niet verplicht waren." Dit antwoord gaf de Municipaliteit aanleiding tot het nemen van het volgende besluit:

1. De leden Schepenen-commissarissen, Schouten en van Osch, voor zooveel des noods nader te versoeken en te committeeren, omme in hunne voorschreven qualiteit geassisteerd met twee stadsdoktoren, de aan hun door Schepenen opgedragen commissie, namentlijk om de geconfineerde in het Zinnelooshuis, Anna Maria van den Brand te visiteeren, uit te voeren;
2. De Regenten van het Zinnelooshuis voornoemd te gelasten, om de voorschreven Schepenen-Commissarissen tot

het doen van die visitatie bij Anna Maria van den Brand toe te laten, op poene, dat bij verdere weigering van dien, de Regeerende Regent met nog vier andere Regenten van voorschreven huis dadelijk in civiele gijzeling zullen worden gehaald en daarin gehouden, totdat het gezag van Schepenen door hun zal erkend en geëerbiedigd zijn.

Wordende eindelijk ten 3e Schepenen geauthoriseerd, om casu quo de voorschreven gijzeling werkstellig te maken en de bepaling en benoeming der vier te gijzelen Regenten aan dezelve overgelaten.

Nadat over dit besluit eerst het advies van den gestichtsadvocaat was ingewonnen, die verklaarde het onderzoek niet te kunnen beletten, werd besloten de commissie toe te laten en den regeerenden Regent opdracht gegeven bij het onderzoek tegenwoordig te zijn en aan de commissie: „de gevoeligheid van Regenten te betuigen over zoo'n ongewone manier van handelen." Het onderzoek der commissie had tot resultaat, dat de patiënte nog steeds in staat van krankzinnigheid werd verklaard [1]).

Pogingen tot ontvluchting zijn voorgekomen door de privaat, door het dakvenster, tengevolge van de slechte sluiting der deuren en voorts wegens onoplettendheid van het dienstpersoneel. Velen werden echter onmiddellijk achterhaald en teruggebracht. Dat sommige lijders zich weder niet zoo gemakkelijk lieten opsluiten, bewijst een post in de gestichtsrekening van 1512/4: „Item betaelt vyff sterke zackdregers, die Jan Theeuwens wederomme in huys brochten doen hy ontloepen was." Een gemeenschappelijke ontvluchting heeft vermoedelijk in het pestjaar, 1557, plaats gehad, want de gestichtsrekening van dat jaar vermeldt: „doen de dwasen utghebroken waren" [2]).

Het schijnt oorspronkelijk het gebruik geweest te zijn, dat

---

[1]) Notulen van het gesticht dd. 27 Maart 1756; 5, 7 en 15 Sept. en 5 Oct. 1799 en notulen van de stad dd. 13 September 1799.

[2]) Gestichtsrekeningen van 1536/7, 1566/7, 1512/4, 1556/7, 1571/2, 1605/6 en notulen van het gesticht dd. 22 Mei 1789, 4 Aug. 1804, 17 Januari 1807 en 30 Dec. 1809.

bij het begraven van krankzinnigen, behalve de gestichtbestuurders, ook een gilde mede ging. In verschillende gestichtsrekeningen uit de 15e eeuw, o.a. die van 1488/9, lezen wij: „Item betaelt Sint Agathengesellen, die Ghysen groeven, 3 stuvers." In latere eeuwen wordt niet meer van een gilde gesproken, maar schijnen de buren mede ter begrafenis te zijn uitgenoodigd, die dan na afloop op kosten van het gesticht in eene herberg werden getracteerd op bier: „Item die gebueren verdroncken doen wy Henneken begraven hadden, $4^1/_2$ stuver" [1]). Op 3 Januari 1767 besluiten de Regenten van het gesticht, om het oud gebruik van het schenken van een half aam bier aan de buren, die bij de begrafenis van een krankzinnige tegenwoordig waren geweest, af te schaffen, doch hen alleen maar te verzoeken mede ter begrafenis te gaan, zooals bij anderen het gebruik is. Voor de Regenten van het gesticht werd ten aanzien van het bijwonen der begrafenissen van krankzinnigen in 1698 een boete-stelsel ingevoerd. Wie niet tegenwoordig was, kreeg 6 stuivers boete, tenzij men ziek of buiten de stad was [2]). In de reglementen van 1762 en 1788 is dit boete-stelsel gehandhaafd.

De begrafeniskosten voor een krankzinnige in de 15e eeuw waren zeer gering. „Item ghegeven van den utfaert ende graeffgelden Aleyten, die in den voirscreven huyse gestorven is, 10 stuvers" [3]). Sedert 1766 werden de onkosten voor de begrafenis van gratis-verpleegden gedeeltelijk bestreden uit de opbrengst van verkochte oude kleeren, waarvoor een afzonderlijke bus was gereserveerd [4]). Van 1781 af luidde men bij de begrafenis van betalende lijders de klok van de St. Anthoniuskapel [5]).

Aan de algemeene rampen ontkwam ook het krankzinnigengesticht niet. Zoo b.v. aan de pest-ziekte, die in 1557, 1580 en 1635 hevig te 's-Hertogenbosch woedde, eveneens in 1783

[1]) Gestichtsrekening van 1534/5.
[2]) Notulen van het gesticht dd. 12 April 1698.
[3]) Gestichtsrekening van 1477/8.
[4]) Notulen van het gesticht dd. 26 October 1766.
[5]) id. id. dd. 5 Mei 1781.

aan de „roode loop", aan het hoog water, o. a. in 1572, 1628, 1634 en 1658. In de gestichtsrekening 1633/4 vinden wij hieromtrent aangeteekend: „Den 23 Januari 1634 wesende het hooche water, dat men alhier by memorie van menschen heeft gesien, alsoo dat men alle de patiënten van achteren voor int huys mosten brengen, den helpers in brandewijn alstoen gegeven 12 stuyvers", terwijl die van 1657/8 vermeldt: „Den 14 dito Goyardt de Ruyter betaelt van vyff daegen ende nachten ten tyde van het hooch water de innocenten te helpen bewaeren opten solder, 5 gulden."

Wanneer men Nederlandsche werken, die over krankzinnigenverpleging handelen, leest [1]), dan treft het ons, hoe de behandeling der krankzinnigen vroeger geweest is. Hun leven was een lijdensweg, ja, nog erger, zoodat de hoogleeraar J. Schröder van der Kolk bij de overdracht van het rectoraat te Utrecht van die gelegenheid meende te moeten gebruik maken om zijne landgenooten er op te wijzen, in welk een verwaarloosden toestand zich de krankzinnigenverpleging in 1837 hier te lande bevond. Wij hebben ons afgevraagd, is een dergelijke toestand ook in het gesticht „Reinier van Arkel" geweest? Na eene ernstige bestudeering van het archief van dit gesticht kunnen wij niet anders dan deze vraag ontkennend beantwoorden. Onze conclusie is, dat de behandeling en verzorging der krankzinnigen in dit gesticht niet zóó zijn geweest, gelijk andere schrijvers ons dit over het algemeen genomen plegen voor te stellen.

Wel is waar zijn de krankzinnigen in vroegere eeuwen in dit gesticht „gespannen, gebonden en opgesloten", maar uit die woorden mag men nog niet afleiden, dat de behandeling in ander opzicht daarmede wel gelijken tred zal gehouden hebben. O neen. Iedereen zal moeten toegeven, dat het aanwenden van dwangmiddelen, vooral in de oudste tijden, toen uitsluitend onrustige en woeste lijders werden opgenomen,

[1]) Zie de dissertatie en geschriften van J. Schröder van der Kolk; de verhandelingen van C. Feith en J. Schröder; van J. van Deventer; van S. van der Chys e. a.

èn in het belang der orde èn in het belang der lijders zelve niet alleen noodzakelijk, maar plicht was. Verliezen wij hierbij toch vooral niet uit het oog, dat men vele eeuwen na de stichting, van een eigenlijke geneeskundige behandeling en van een doeltreffende leiding nog totaal geen denkbeeld had. Eerst in den aanvang der vorige eeuw zijn mildere begrippen tot uiting gekomen, vooral door de geschriften van den Franschen geneesheer Philippe Pinel, die de aandacht meer algemeen op dit gewichtig gedeelte der geneeskunde vestigde. Zijne pogingen brachten dan ook eene groote verbetering in het lot der krankzinnigen in Salpétrière en Bicêtre te Parijs tot stand, doordat de behandeling der lijders meer op wetenschappelijke grondslagen werd gevestigd.

Ook mogen wij de gestichtsbestuurders niet beschouwen als ongevoelige en barbaarsche menschen. Integendeel. De stichter was juist te zeer overtuigd, dat het bestuur der stichting aan niemand beter kon worden toevertrouwd, dan aan die eenvoudige Vuurmeesters, later Blokmeesters genaamd, waaruit immers de bestuurders der inrichting gekozen moesten worden. Hij wist, dat zij uit den aard hunner functie (de beoefening der liefdadigheid) met die menschlievendheid bezield waren, welke zeker kon doen vertrouwen, dat zij in alle opzichten ook het heil dier ongelukkige medemenschen met warmen ijver zouden ter harte nemen. En hoe hartelijk en deernisvol zij in menig opzicht de lijders behandelden, ja, hoe bezorgd zij voor hen waren, getuigen nog de vele gestichtsrekeningen en andere bescheiden van het gesticht, waarvan wij in de hierna volgende beschrijving *enkele feiten* naar voren zullen brengen.

Als een der gewichtigste zaken der lichamelijke verzorging beschouwden de gestichtsbestuurders: de voeding. Het blijkt uit alle gestichtsrekeningen, dat zij dit een punt van het grootste gewicht, ja een der belangrijkste zaken achtten. Zoo treffen wij in de oudste gestichtsrekeningen reeds geregeld hoofdstukken aan, wegens verbruik van kaas, boter, vleesch, visch, melk enz. alsmede wegens aankoop van ossen, koeien

en varkens. Aan de hand van een rekening van 1471/2, die loopt van St. Andriesdag tot St. Andriesdag, hebben wij kunnen uitrekenen, dat in dat boekjaar — er waren toen slechts 5 lijders opgenomen — behalve twee Hollandsche kazen, nog $102^1/_2$ pond Hollandsche en Vlaamsche kaas is verorberd. Een volgend dienstjaar, van 1472/3, vermeldt onder de uitgaven o.a. $191^1/_2$ pond boter. Behalve het vleesch, dat regelmatig werd aangekocht in het „Vleeshuys", slachtte men elk jaar nog een paar varkens, ossen of koeien en nu en dan ook een schaap. Spijslijsten uit dien tijd hebben wij niet kunnen ontdekken, maar uit latere gestichtsrekeningen, bijv. van 1503/4, is wel op te maken, dat: „vorsvlees metten rozynen" en „vorsvlees metten wortelen", gaarne door de krankzinnigen werd gegeten. Visch werd ook dikwijls aan hen verstrekt, o.a. in het dienstjaar 1489/90, 62 maal, in verschillende soorten als: 10 maal kabeljauw, 10 maal aal, 14 maal schelvisch, 2 maal stokvisch, 4 maal schol, 3 maal Meivisch, 3 maal levende visch (?), 1 maal tong, 2 maal bokking, 1 maal haring, 1 maal spiering en 1 maal „bolck". In latere jaren is dit verbruik nog zeer toegenomen; in 1557 bijv. at men in een boekjaar 117 maal visch. Ook voor „byer dat die armen synloese menschen gedroncken ende gebesicht hebben" treft men van de oudste gestichtsrekeningen af posten aan. Was het verder nog de gewoonte om de krankzinnigen in de wintermaanden boekweitpap toe te dienen, op feestdagen onthaalde men hen altijd op kersen, druiven, rozijnen, vijgen, appelen, peren, krakelingen, eieren, noten, enz. [1]). Op den Witten Donderdag werden zij altijd getracteerd op: „meedts om te soppen" [2]).

Omtrent de overige zaken, de lichamelijke verzorging be-

[1]) Zie o. a. de gestichtsrekeningen van 1470/1, 1471/2, 1481/2, 1483/4, 1547/8, 1566/7 e. a. De gestichtsrekening van 1643/4 vermeldt: „Item den 5 of 6 Marty wezende halff vasten naer ouwer manieren voer die innocenten gecoft 2 pont vygen ende 2 pont rozynen ende crakelingen, daervoor tsamen betaelt 1 gulden ende 4 stuvers."

[2]) Gestichtsrekeningen van 1554/5, 1558/9 e.a. „Item opten Wittendonderdach ghehaelt vyf potten meedts voor de dwaesen om te soppen na ouder gewoonte."

treffende, als kleeding, ligging en reiniging, is het volgende vermeldenswaardig:

De kleedingstukken van de krankzinnigen waren in de 15e eeuw meestal vervaardigd uit linnen, evenwel vinden wij ook herhaaldelijk melding gemaakt van hemden, rokken en broeken. van wol; rokken, broeken, tabbarden en wamhuizen van zeemleder en leder [1]).

Dat de kleedingstukken van de patiënten ook geregeld werden nagezien en waar noodig door den „snijder" of de naaisters gerepareerd, bewijzen ons de jaarlijks voorkomende uitgaven in de gestichtsrekeningen [2]). Dikwijls moesten er ten aanzien van de kleeding voor de patiënten buitengewone uitgaven worden gedaan, omdat het gesticht, aldus de gestichtsrekeningen van 1482/3 en 1483/4: „zeer behoefflick is aen vele lynwaeth als lichtelick te mercken is, want die synloese menschen dies vele vernyelen."

De krankzinnigen droegen pantoffels, die gemaakt waren van zeemleder en leder.

Uit de gestichtsrekeningen vernemen wij verder, dat de patiënten reeds in de 15e eeuw op bedden lagen gevuld met stroo en voorzien van hoofdkussens [3]). De bedekking bestond uit linnen en wollen lakens. Nachtdoeken werden ook aan hen verstrekt [4]). In 1556 schafte men tien nieuwe nachtmutsen aan [5]).

In de verschillende bescheiden uit de 15e, 16e en 17e eeuw

---

[1]) Zie o.a. de gestichtsrekeningen van 1471/2, 1474/5, 1489/90, 1491/2, 1497/8, 1512/4 e. a.

[2]) Gestichtsrekening van 1470/1: „Aleyt Lubbrechts van den synloessen lynen clederen te nayen, 8 stuvers."
Gestichtsrekening van 1473/4: „Item gegeven Roeloeffen, den snyder, van acht daegen clederen te nayen, 8 stuvers."

[3]) Gestichtsrekening van 1470/1: „Van eenre bedstat te vermaken ende van de bedden te lappen."
Gestichtsrekening van 1488/9: „Item voir een vyme stroes (stroo) onder die bedden van den synneloosen menschen te leggen."
Gestichtsrekening van 1497/8: „Item ghegeven van bedden te lappen ende cussens te maken."

[4]) Gestichtsrekening van 1478/9: „Item Henricken, die int voirscreven huys leeght in nachtdoeken."

[5]) Gestichtsrekening van 1555/6.

hebben wij inzake de reiniging zoo goed als niets kunnen ontdekken. Wèl toonen ons de gestichtsrekeningen uit de 15e eeuw, dat de patiënten toen reeds geregeld werden geschoren [1]). In de contracten uit de 18e eeuw vindt men dikwijls deze clausule opgenomen: „dat de Regenten voornoemde innocent bestellen sullen om int Sinnelooshuys alhier, neffens andere innocenten eerlyck en wel getracteerd te worden, soo in eten, drincken, legging, oppassing en *reyniging,* soo als dat behoort" [2]). Men kan daarom gerust aannemen, gezien de instructie's uit latere tijden, dat ook dit onderdeel der lichamelijke verzorging op behoorlijke en geregelde wijze zal hebben plaats gehad.

Iets meer dan eene eeuw na de stichting wijzen posten in de gestichtsrekeningen er op, hoe de gestichtsbestuurders er op stonden en ook van het personeel verlangden, dat zij toch vooral de patiënten met toewijding zouden behandelen: „Item ghegeven Willemke, die maecht int huys, dat sy den dwasen goedertieren souden wesen, 10 stuvers [3])".

Uit enkele bewaard gebleven contracten, wegens aanneming van dienstpersoneel, o. a. van 1629 en 1634, vernemen wij, dat het personeel de patiënten: „in aller trouwicheyt" moest behandelen en hun in alles naar behooren bijstaan [4]).

In de instructie van 6 September 1748 was aan den Binnenvader en de Binnenmoeder van het gesticht de plicht opgelegd om de patiënten met zachtheid en lijdzaamheid te behandelen, terwijl zij moesten zorgdragen: „dat deselve alle gemak en commoditeyt naar bevinding van omstandigheden komen te genieten."

Bij ziekte van een patiënt moesten zij onmiddellijk kennis geven aan den regeerenden Regent, terwijl zij daarenboven gehouden waren de lijders op tijd te zuiveren en te verschoonen.

---

[1]) Gestichtsrekening van 1493/4: „Item van den sinlosen menschen te sceeren van twee jairen ghegeven, 27 stuvers."

[2]) Contract van 10 April 1734.

[3]) Gestichtsrekeningen van 1553/4 en 1554/5.

[4]) Contracten van 10 December 1629 en 12 Juni 1634. Archief n. 802, vóórin.

In het laatst der 16e eeuw had men het gesticht reeds opengesteld voor rustige lijders, hetgeen wij kunnen constateeren uit een der voorwaarden, waarop een patiënt in 1582 voor zijn leven werd ingekocht, luidende:

ende hy sal mede int voirscreven Goidtshuys helpen thgene in synder macht is ende tgheens in der billickheyt by den vader en moeder in den selven Goidtshuys wonende hem bevolen sal worden te doen binnen ende buyten tselve Goidtshuys, soe wanneer hy gesont is ende hy voer syn selven nyet te doen en heeft, want de voirscreven Jorissen is toegelaten, dat hy mach voer syn selven winnen alst gevalt ende dat buyten den selven Goidtshuys, behoudelyck, dat hy altyt in cleederen ende andersins int selve Goidtshuys reyndelyck ende oick eerbaerlyck sal draghen ende regeeren, sonder schade en schande, gelyck in Goidtshuysen betaempt ende behoert [1]).

De honderden aanvragen uit de 18e eeuw tot opname van patiënten geboren en wonende te Lemmer, Utrecht, Amsterdam, Zierikzee, Tiel, Maastricht, enz. enz. getuigen o. i. dat het gesticht op het gebied der krankzinnigenverpleging reeds ver buiten de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch een goeden naam had verworven [2]).

Ware de behandeling der patiënten niet goed geweest, een hersteld patiënte, Petronella Schuts genaamd, had dan niet tot het gestichtsbestuur het verzoek gericht om nog eenige maanden in het gesticht te mogen blijven; een dokter, die verschillende jaren de lijders in dit gesticht medische hulp had verleend, zou zijn krankzinnigen zoon niet voor het leven hebben ingekocht [3]).

Dat het eten der krankzinnigen over het algemeen genomen in 1748 even goed was als eeuwen te voren, blijkt wel hieruit, dat aan den Binnenvader en de Binnenmoeder hetzelfde voedsel werd verstrekt [4]).

---

[1]) Contract van 26 April 1582, folio 6. Archief n. 802.
[2]) Archief n. 793, 798, 800, 801, e. a.
[3]) Notulen van het gesticht d.d. 15 Augustus 1709 en 4 Febr. 1797.
[4]) Reglement van 6 September 1748.

Omtrent het schoonmaken der verblijfplaatsen van de krankzinnigen was van 1760 af eene vaste regeling gemaakt [1]). Drie jaren later besluiten de Regenten om elke maand de verblijfplaatsen der lijders te bezoeken [2]). In 1766 bestaat reeds eene regeling voor de krankzinnigen omtrent het wandelen buiten het gesticht. Den eenen dag mochten de mannen, den anderen dag de vrouwen onder geleide van het personeel en toezicht der Regenten gaan wandelen [3]).

Familieleden en kennissen stelde men in de gelegenheid de lijders te bezoeken; in 1782 bepaalde men het bezoek in de eerste week van iedere maand [4]). Dat het gestichtsbestuur ook contrôle uitoefende op de personen, die de lijders kwamen bezoeken, en een te dier zake genomen besluit met kracht wisten door te zetten, toonen ons de notulenboeken van het gesticht. Sedert eenigen tijd was aan een dienstmeid n. l. geweigerd haar meesteres, die in het gesticht werd verpleegd, verder te bezoeken. Hierover komt de echtgenoot van de verpleegde zich op 2 October 1776 in de vergadering van de Regenten beklagen. Hij verzocht bij die gelegenheid toe te staan, dat zijne dienstmaagd zijne echtgenoote weder zou mogen bezoeken. De Regenten gaan op dit verzoek niet in, uit overweging:

dat de dienstmaagd naar getuygenisse van alle bediendens van den huyse, sig niet alleen vergenoegt heeft by hare juffrouw te gaan, maar altyt de meeste tyt verspult hadde met andere sinneloosen te spreken en die te verontrusten; dat gemelde syne dienstmaagd, in presentie van meer dan een der bediendens betuygt had, nooyt meer vermaak gehad te hebben, dan in de praat van een der krankzinnige manspersonen, uyt wiens mont men weet dat niets dan obscure woorden, en dus voor een ordentelijke vrouwspersoon niet betamelijk is om aan te hooren, voorkomt. En wat nog verder gaat, dat door hare komst in desen huyse, gemelde syne huysvrouws kranksinnigheyt telkens toenam en verwoeyder wiert.

---

[1]) Reglement van 26 Maart 1760.
[2]) Notulen van het gesticht van Januari 1763.
[3]) id. id. dd. 23 December 1766.
[4]) id. id. dd. 2 November 1782.

De Regenten stonden hem ten slotte toe, dat hij te gelijk met zijne dienstmaagd zijne echtgenoote kon komen bezoeken. Over deze uitspraak was de echtgenoot niet tevreden en schreef een met reden omkleede klacht aan het Stadsbestuur. Dit College besluit op 4 October d. a. v., dat de dienstmaagd in het vervolg weder hare huisvrouw mag bezoeken, aangezien de echtgenoot daarvoor zelf geen tijd heeft. De Regenten laten de dienstmaagd evenwel niet toe en benoemen intusschen eene commissie, die de taak heeft, de leden van de Stadsregeering over deze zaak eens grondig op de hoogte te stellen. De commissie wordt echter in het ongelijk gesteld, waarna de Regenten de zaak in handen geven van hun advocaat. Deze adviseert om het besluit van 2 October 1776 te handhaven en de patiënte door den dokter van het gesticht te laten onderzoeken. De dokter verklaart, dat de patiënte: „geen bezoek van hare dienstmaagt, nog van ymans vreems diende te hebben en dat selfs de echtgenoot sig moest menageren daarby dikwijls te komen." Op het verzet, dat de echtgenoot daarna aanteekent, besluit het Stadsbestuur: „dat eene vrindelyke schikking tusschen Regenten van het Sinnelooshuys en den echtgenoot der patiënte hen aangenaam wesen souden, dog soo sulks niet was geschied, sy dan persisteerden by de resolutie op den 4n October deses jaars door de vorige Schepenstoel genomen" [1]). De Regenten besloten evenwel hierop hunne resolutie van 2 October 1776 te handhaven en op eenig geschrijf van den echtgenoot niet meer in te gaan. Aldus eindigde dit geschil.

In 1790 werd het hoofd der mannelijke afdeeling, wegens het slaan van een lijder op staanden voet ontslagen [2]).

Om de gesprekken met krankzinnige mans- en vrouwspersonen te beletten maakte men in 1807 het latten hek op de binnenplaats dicht [3]).

De werkverschaffing, dat onwaardeerbaar hulpmiddel tot

---

[1]) Notulen van het gesticht dd. 16 October 1776.
[2]) id. id. dd. 6 Maart 1790.
[3]) id. id. dd. 7 Febr. 1807.

orde, rust en goeden geest, was reeds in het laatste vierendeeljaars der 17e eeuw in het gesticht ingevoerd. In de gestichtsrekening van 1695/6 en volgende komen verschillende ontvangposten voor wegens verkochte kant, door patiënten vervaardigd. Vooral in het laatst der 18e eeuw is ten aanzien der werkverschaffing eene zeer gunstige conclusie te trekken. Enkele patiënten waren toen ongedwongen met huishoudelijken arbeid belast en ontvingen daarvoor een geldelijke belooning. Zoo gaf men bijvoorbeeld in 1781 aan een vrouwelijke patiënte, wegens haar nuttigen arbeid, eene vaste belooning en wel *f* 3.— met Kermis en *f* 3.— met Nieuwjaar [1]).

Een jaar later zien wij in de gestichtsrekening *f* 65.40 genoteerd, wegens ontvangst van verkochte kousen en kant vervaardigd door de patiënten.

Uit het reglement van 1 Februari 1783 vernemen wij nog, dat eenige lijders ook behulpzaam waren geweest met het uitreiken der voeding aan hunne lotgenooten. Hierin bracht men evenwel in dat jaar verandering, omdat de ondervinding had geleerd, dat er wel eens patiënten vergeten werden.

Inzake de werkverschaffing wordt in 1791 een meer vaste regeling getroffen. Op voorstel n. l. van den regeerenden Regent werd in overleg met de Dames-Regentessen besloten, om voortaan verschillende goederen door de patiënten te laten maken en hun daarvoor eene billijke belooning te geven. Tevens schafte men toen een spinnewiel aan, daar drie vrouwelijke patiënten wilden spinnen [2]). Wat er zooal verwerkt en ter aanmoediging van verderen ijver betaald werd, geeft ons de gestichtsrekening van dat jaar te zien:

a. Aan vier vrouwelijke patiënten wegens het vervaardigen van 140 hemden en 94 lakens betaald . . . . . *f* 8.—

b. Aan een vrouwelijke patiënte wegens het spinnen van 99 pond vlas betaald . . . „ 24.75

---

[1]) Notulen van het gesticht dd. 5 Mei 1781

[2]) id. id. dd. 2 Juli en 5 October 1791.

c. Aan een vrouwelijke patiënte wegens spinloon betaald . . . . . „ 0.65

De patiënten werden, behalve door een vast aan het gesticht verbonden chirurgyn, die tevens de functie van barbier uitoefende, van omstreeks 1643 af ook door een dokter behandeld [1]). Hoe bezorgd de Regenten van het gesticht reeds in de 15e eeuw voor de lijders waren, toont een post in de gestichtsrekening van 1481/2. Dag en nacht waakte men toen reeds aan het ziekbed van een patiënt, dien men bovendien voorzag van gebraden gevogelte [2]).

De gestichtsrekening van 1523/5 spreekt al van een afzonderlijke ziekenkamer, waarvan in 1686 een gedeelte was ingericht tot dagverblijf.

De chirurgijn was volgens zijne instructie van 26 Maart 1760 verplicht, om alle krankzinnigen in het gesticht, geen uitgezonderd:

ingeval deselve eenige wonden, accidenten of yts de chirurgie betreffende, mogten overkomen, terstond wanneer hy geroepen wordt, moeten komen verbinden, alle devoires tot derselver geneesing aanwenden, deselve met alle mogelyke sagtheyd behandelen en aan deselve sulke plaasters of andere medicinalia moeten leveren, als hy tot derselver geneesing sal noodig oordeelen.

Sinds 1725 geven de notulen van het gesticht eene duidelijke omschrijving, hoe men te werk ging bij de beoordeeling of een lijder al of niet als hersteld was te beschouwen. Eerst vroeg men de meening van de bedienden van het gesticht, die met de verzorging van den lijder belast waren. Waren

---

[1]) Gestichtsrekening van 1642/3.

[2]) „Item alsoe een int voirscreven huys lach, Henneken genoemt, die zeer sieck lach alst scheen, want hy starff, voer hem gegeven in synre siecte voer wyn, een penninck."

„Item voer byer dengheen gegeven, die Henneken voirscreven in synre sieckte gewaeckt ende gewacht hadden, des daigs ende des nachts ten tyde dat hy sieck lach, 7 stuvers ende $2^1/_2$ oirt."

„Item alsoe Henneken die int voirscreven huys zeer sieck lach gegheven voer een vogelken dair hy mede vereerde, $^1/_2$ stuver."

deze van oordeel, dat de voorgedragene voor ontslag in aanmerking kon komen, dan werd hij in de eerstvolgende vergadering van de Regenten gebracht tot het ondergaan van een nauwkeurig onderzoek. Met meerderheid van stemmen werd dan over het ontslag beslist [1]). Ook toen er een vaste dokter aan het gesticht verbonden was, werd van bovengenoemd systeem niet afgeweken. Wel gaf hij over den voor ontslag voorgedragene advies aan de Regenten van het gesticht, maar het gevoelen van het overige dienstpersoneel werd tot het begin der 19e eeuw ook steeds ingewonnen. De beslissing berustte echter alleen bij de Regenten.

Nu zou men denken, dat een hersteld lijder direct in vrijheid werd gesteld; dit was evenwel niet het geval. Eerst moest de z. g. „authorisatie van zijn confinement" door de Schepenen worden opgeheven. Hoe dit bijv. in 1761 geschiedde, vernemen wij uit het navolgende besluit van de Schepenen:

Gesien by Myne Heeren Schepenen der Hoofdstad 's-Hertogenbosch de requeste by ofte van wegen Johan Griddelie aan hen gepresenteerd, versoekende, terwyl syne huysvrouwe Johanna van Gerwen by authorisatie van den 17n December 1759, wegens kranksinnigheyt alhier in het Sinnelooshuys geconfineert, dan althans tot vorig gebruyk van hare sinnen geraakt, authorisatie omme syne voornoemde huysvrouwe uyt voorschreven Sinnelooshuys te mogen halen: Gesien tot dien het declaratoir van de Binne-vader en Binne-moeder van het voorschreven Sinnelooshuys, uyt ordre van den regeerenden Regent van het selve Sinnelooshuys op den 18n Maart laatstleden gegeven: En op alles wel en rypelijk gelet. Mijne Heeren Schepenen ontslaan des suppliants huysvrouw Johanna van Gerwen uyt het Sinnelooshuys alhier, accordeeren aan den suppliant syn versoek by voorschreven requeste gedaan.
Actum den 19n Maart 1761.

Behalve op een verklaring van het personeel van het gesticht, zooals hiervoor blijkt, gaven de Schepenen ook toe-

[1]) Notulen van het gesticht d.d. 22 Januari 1725, 14 Maart 1735, 2 November 1782, 4 September 1784, 22 April 1785, 7 April 1788, 22 Augustus 1795 en 18 Juni 1807.

stemming tot invrijheidstelling op een verklaring van de Regenten van het Zinnelooshuis of van den stadsdokter [1]).

Bij het uitgaan van een herstelden lijder werd geregeld door de naastbestaanden verzocht om hem bij instorting weder in het gesticht te willen opnemen. Dit verzoek werd steeds toegestaan. In sommige gevallen was men dan vrijgesteld van de betaling voor inkomende rechten [2]).

Herhaalde malen werden verzoeken van familieleden van lijders om ontslag om gegronde redenen door het gestichtsbestuur afgewezen [3]).

Ten einde te laten zien, hoeveel lijders in een 20-jarig tijdvak (1782—1802) als hersteld of voor proefverlof werden ontslagen, alsmede hoe lang de duur hunner verpleging is geweest, is de volgende tabel samengesteld.

Jaar.	Sterkte der bevolking op 1 Januari.	Afgevoerd als hersteld of wegens proefverlof.			Duur der verpleging.		
		M.	V.	T.	J.	M.	D.
1782	49	1				5	1
			1	2	1	4	1
1783	44	1		1	2	4	16
1784	44		1		1	5	28
		1		2		6	
1785	44	1				3	7
		1		2	1	5	2 [4])
1787	44		1	1	1	5	14
1788	44	1			1	11	17
		1		2	1	6	25
1789	44		1	1		5	8
1790	44		1			11	5
			1	2	2	7	26
1792	45		1			6	
			1	2	2		

[1]) Zie o. a. de besluiten van de Schepenen van 's-Hertogenbosch d.d. 29 Maart 1757 en 29 Mei 1804.

[2]) Notulen van het gesticht. Boek n. 804, folio's 79v., 88 en 94 en Boek n. 805, folio's 103v en 234 en andere.

[3]) Notulen van het gesticht d.d. 6 en 27 Mei 1797.

[4]) Op 19 Juni 1787 voor de tweede maal opgenomen.

Jaar.	Sterkte der bevolking op 1 Januari.	Afgevoerd als hersteld of wegens proefverlof.			Duur der verpleging.		
		M.	V.	T.	J.	M.	D.
1793	45	1		1		11	
1795	40	1			1		
			1			6	
		1				4	26
			1			4	11
		1		5		4	17
1796	41	1		1	3	5	28
1797	42	1				10	16
		1				9	10
			1			9	
			1			8	16
		1		5			19
1798	45	1		1	4	1	17
1799	44	1			2	4	7
		1			1		
		1		3		5	14
1800	45	1			2	6	
		1			1	2	24
			1	3		4	20
1801	47	1			2	6	
			1			6	
			1	3		5	27
1802	49	1			2		[1]
		1			1	5	13
			1			10	2
			1				22
		1				5	18
			1			3	10
			1	7		1	18
		25	19	44			

De geestelijke verzorging der krankzinnigen, bepaalde zich — behalve in den tijd toen volgens de Plakkaten van den Lande de priesters de stad moesten verlaten en de Katholieke

[1] Op 3 November 1804 voor de tweede maal opgenomen.

godsdienst er ten strengste verboden was — tot biechthooren en het toedienen der H. Sacramenten. In de gestichtsrekening van 1488/9 lezèn wij o.a. „Item den Capellaen ende coister voir een pynt wyns tsamen gegeven doen Lysken haer recht nam, $2^1/_2$ stuver." Die van 1512/4 bevat nog den volgenden post: „Item den Capellaen ende coster gegeven doen Gerrit van Buchoven den Heyligen Oly ontfinck, $1^1/_2$ stuver."

In 1804 werd bepaald, wegens het verleenen van geestelijken bijstand *f* 3.— te betalen.

Toen in 1854 in het gesticht twee kapellen gereed kwamen, één voor de Roomsch-Katholieken, welke op den 30ⁿ November van dat jaar plechtig werd ingewijd door den Zeereerwaarden Heer Pastoor Kemps, en één voor de belijders van den Hervormden godsdienst, werd de geestelijke verzorging der verpleegden aan een vasten priester opgedragen. De Zeereerw. Heer L. H. C. Schutjens trad op 1 Mei 1855 als Rector in dienst.

Vergelijken wij de hiervoor omschreven toestanden nu eens met hetgeen J. van der Lith in zijn werk: „Geschiedenis van het Krankzinnigengesticht te Utrecht" ons op p. 102 verhaalt. Hij zegt: „terwijl de buren, die vrij uitzicht op de plaats hadden, eenparig getuigenis aflegden, dat de ongelukkigen van de zijde van de oppassers aan grove mishandeling blootstonden en dat de vader zelf, bij de minste overtreding van zijn geboden, steeds vlijtig de bullepees hanteerde, die reeds in 1728 op de rekening voorkomt."

Bij J. Schröder van der Kolk vinden wij de volgende beschrijving over de behandeling der krankzinnigen in ons land in 1837: „Kwelling en bespotting ondervonden van ruwe menschen, slagen waardoor getuchtigd, banden en ketenen, waardoor gepijnigd, holen en kerkers, waarin opgesloten, somwijlen tegelijk met dieven en misdadigers, somtijds lijders van beiderlei geslacht bij elkander, die de schandelijkste ontucht plegen, is het deel van deze ongelukkigen." Iets verder zegt hij nog: „De meeste dezer hokken kwamen uit op een

algemeene plaats, die wegens slobberigheid en morsigheid bij slecht weer weinig gelegenheid tot beweging kon aanbieden. Voor bezigheid was geen gelegenheid, de seksen waren niet gescheiden en de tooneelen, die daar plaats hadden, moeten wij met een sluier bedekken."

Tot slot nog eene mededeeling uit het werk van J. van Deventer, getiteld: „Krankzinnigenverpleging in de 1ste helft der vorige eeuw." Op blz. 1 lezen wij, hoe dat de Fransche geneesheer Pinel in 1798 voor het eerst 49 lijders de ketenen afnam en hen dagelijks in een dwangbuis liet wandelen en des nachts in hun cel weder opsloot, welke daad als een eenig bestaand voorbeeld van dezen geleerden geneesheer voor een betere verpleging en behandeling der krankzinnigen werd beschouwd.

Welk een tegenstelling met de verpleging in het gesticht „Reinier van Arkel", waar de verpleegden goed gevoed, behoorlijk gekleed en gereinigd werden; waar het gestichtsbestuur alles in het werk stelde, dat het personeel de lijders met liefde en toewijding zou behandelen, ja daarvoor in de helft der 16e eeuw eene geldelijke belooning gaf en wanneer een bediende zich eens mocht vergrijpen aan een lijder, dan kreeg hij onmiddellijk ontslag; waar de chirurgijn en het overige dienstpersoneel, volgens hunne instructie's, al het mogelijke moesten doen om het lijden dezer ongelukkigen te verzachten; waar de lijders van omstreeks 1643 af ook werden behandeld door een dokter; waar verder de verpleegden door alle eeuwen heen op bepaalde tijden werden onthaald, een gezamenlijk dagverblijf hadden en de mannen en vrouwen afzonderlijk gingen wandelen, des middags thee dronken en sommigen van hen ongedwongen met huishoudelijken of anderen arbeid waren belast en daarvoor een billijke belooning ontvingen; waar aan familieleden de gelegenheid werd gegeven tot bezoek; waar in 1523 reeds een afzonderlijke ziekenkamer bestond en dus alles op een humane en liefderijke verpleging was ingericht.

Wanneer wij nu ten slotte in aanmerking nemen, dat nog

in 1819 op zeer vele plaatsen in Frankrijk de krankzinnigen met misdadigers en veroordeelden te zamen in de gevangenissen opgesloten waren [1]), en daarbij constateeren, dat de wetgever hen nu wel niet met misdadigers gelijk stelde, maar hen veeleer vergeleek met wilde en woeste dieren, die, ter bewaring en handhaving van publieke veiligheid en orde, in verzekerde bewaring gehouden moesten worden, ja, dat de onbekendheid en ongevoeligheid in dit punt zóó ver ging, dat niet alleen in het laatst der 18e eeuw, maar zelfs in den Code Pénal van het jaar 1810, welke tot bijna de helft der 19e eeuw in ons vaderland van kracht is gebleven, de woorden: insensés, furieux ou animaux malfaisans ou féroces" in één artikel, ja in denzelfden zin, naast elkander gebruikt worden [2]), dan blijkt eerst, dat de behandeling der lijders in het gesticht „Reinier van Arkel", vooral in de 18e eeuw, zich door een groote humaniteit heeft gekenmerkt.

Een groot misbruik, waarvan evenwel de Regenten van het gesticht blijkbaar de gevolgen niet hadden overzien, is in de 18e eeuw in het gesticht ingevoerd, n.l. het laten bezichtigen van het gesticht en de krankzinnigen. Voor de z.g. „geringe menschen" geschiedde dit tegen een vastgesteld tarief, n.l. een stuiver, die elken kijker bij het verlaten van het gesticht in een daarvoor bestemde bus moest offeren; voor de z.g. „fatsoenlijke lieden" was geen vast bedrag bepaald, doch de geleider moest hun, wijzende op genoemde bus, verzoeken, de armen indachtig te willen zijn [3]).

Op Maandag vóór den Vastenavond werden de krankzinnigen, volgens een oud gebruik, steeds onthaald op warme bollen [4]). Dit feit gaf dan veel bekijks. Op welke manier de lijders door de nieuwsgierigen werden behandeld, vernemen

---

[1]) G. Ferrus. Des aliénés. Paris 1834, pag. 116.
[2]) Code Pénal, art. 475.
[3]) Reglement van 6 September 1748.
[4]) Reeds in de gestichtsrekening van 1695/6 vinden wij aangeteekend: „Ontfangen van degeene, die de kinderen hebben comen sien warm broot eeten, 11 gld. 12 st. en 4 p."

wij uit de notulen der vergadering van de Regenten dd. 26 Juli 1748.

Nog voorgedragen en in serieuse overweging genomen, dat nademaal nu sedert eenige jaren was ondervonden, dat de liberteyt die aan een ygelyk voor een geringen penning wierd gegeven, om op den Maandag voor den dag van Vastenavond de sinneloosen warme bollen te sien komen eten, door de groote toevloeiende menigte van soldaten en baldadige jongens, die nog meerendeels doorsluipen, zonder iets tot voordeel van desen huize te contribueeren, veel ongerechtigheid en onbetamelykheyd, zonder hetselve te kunnen verhinderen, gepleegd wordt. En dat meer is, de sinneloosen op allerlei wijse sarren, quellen en bespotten tot zooverre, dat eenige daarvan dikwijls zoodanig ontstelt en aan 't razen geraakt zijn, dat in eenige dagen niet wederom tot bedaren hebben konnen worden gebracht. Zoo is, dat ingezien zynde, het geringe voordeel dat dese Godshuyse daarvan heeft, geenzins in consideratie kan komen tegen het nadeel dat hetselve door het verlies van desselfs goede naam en reputatie zoude komen te ondergaan en iedereen afschrikt om hare nabestaande sinneloosen in desen huyse in te koopen ofte voor een jaarlyksche penning te bestellen, hetgeen zoude strekken tot groot nadeel, prejuditie ende ondergang van hetselve. Waarom met eenparigheid van stemmen is besloten, dat van nu voortaan op den voornoemden Maandagmorgen aan niemand, wie hy ook zy, zal worden gepermiteerd (ten ware aan Heeren van de Regeering der stadt, ofte aan Regenten van dese Godshuize ende haar vrouwen en die door haar in zouden mogen gebracht worden) de sinneloosen warme bollen te sien komen eten, en zal ten dien einde op gemelden Maandagmorgen de voordeur vast gesloten gehouden worden.

Toen op den 6^{n} September d. a. v. eene instructie voor den Binnenvader en de Binnenmoeder werd vastgesteld, nam men daarin ook ten aanzien van het bezichtigen van krankzinnigen in het algemeen, strenge bepalingen op, o. a. moest de geleider altijd bij de kijklustigen tegenwoordig zijn. Hij moest vooral goed toezien, dat de lijders niet werden: „geschagrineert, getergt of op eenige wijze beledigt." Uitdrukkelijk was hem verboden, om zonder toestemming van den regeerenden

Regent, de krankzinnigen, die „boven sitten" [1]) te laten zien, tenzij vergezeld door een der Regenten van het gesticht.

Deze verbodsbepalingen schijnen niet met kracht te zijn doorgezet, want ongeveer drie jaren later nemen de Regenten van het gesticht het besluit: „om tot welstand der sinneloosen en om deselve te prevenieeren van alle insultes en baldadigheid, van nu voortaan in de week van Vastenavond geen kijkers te permiteeren [2])".

De nieuwsgierigheid van het publiek nam blijkbaar op andere dagen gestadig toe. Hierover klagen de Regenten in hunne vergadering van 23 December 1766. Zij wenschen geregeld te zien, dat:

voortaan niet een iegelyk mach vrystaan dit Godshuys, veel minder de sinneloose menschen ten allen tyde te konnen bezichtigen, hetwelk niet alleen een afsien, maar zelfs een discrediet aan dit huis toebrengt en ook telkens onrust en ontvoering aan de sinneloosen veroorzaakt, waarover rypelyk gedelibereerd zynde is geresolveerd en geordonneerd gelyk by dezen geresolveerd en geordonneerd wordt, dat van nu af aan de deuren van de bovengalderyen, alsook de deur van het achterste gebouw gesloten zullen moeten worden en dat aan niemand toegang in dit huis zal gegeven worden om hetselve, veel minder de sinneloosen te bezichtigen, tenzy aan degenen, dewelke door een der Leden van deze vergadering werden ingebracht, of aan diegenen, welke een briefje van consent door den regeerenden Regent geteekend zullen kunnen vertoonen, werdende by deze mede verzocht aan alle de Leden by het inbrengen van vrienden om het huis te bezichtigen en de sinneloosen te bezoeken, zooveel mogelyk zorg gedragen wordt, dat met de sinneloozen niet te veel aanspraak wordt gehouden, dezelve onrustig of quadaardigh gemaakt worden en ingeval, dat iemand mocht toegelaten worden met consent van den regeerenden Regent, zal daarby aan de bedienden wel expresselyk moeten gelast worden daarvoor zorg te dragen, dat de sinneloosen niet werden aangesproken of getergd.

Al vinden wij vele jaren later niets meer omtrent het be-

[1]) Dit waren de onrustige lijders.
[2]) Notulen van het gesticht dd. 1 Maart 1751.

zichtigen der krankzinnigen aangeteekend, geheel uitgegroeid schijnt dit kwaad echter nog niet, want in 1808 spreekt men weer over het misbruik, dat er plaats heeft gehad op den Maandag van Vastenavond, door het medebrengen van het groote aantal kinderen, als wanneer de Regentessen voor de krankzinnigen het warm brood kwamen boteren. Aan een Regent of Regentesse werd toen toegestaan bij die gelegenheid slechts twee kinderen mede te brengen [1]). Eerst een jaar later kwam aan dien toestand voorgoed een einde. Niemand, zelfs geen familielid van het personeel, kreeg tot het gesticht toegang, zonder voorzien te zijn van een door de Regenten of Regentessen onderteekend biljet [2]).

Wordt vervolgd.

---

[1]) Notulen van het gesticht dd. 18 Februari 1808.
[2]) id. id. dd. 5 Februari 1809.

Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster Holtmeer te Horssen

door

Dr J. S. VAN VEEN.

Tot heden was over de stichting van het klooster Holtmeer slechts weinig bekend en dat weinige was ten deele nog onjuist. Van Spaen verhaalt in zijne „Inleiding tot de historie van Gelderland" (I, blz. 314), dat Gysbert van Bronkhorst, heer van Batenburg, in 1454 „privilegien en rechten gaf aan het klooster Holtmeer, door zijnen vader voor Penitente Juffers gesticht en door hem in een manskloosters veranderd." Deze voorstelling wordt door Schutjes in zijne „Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch" overgenomen met eene vergissing zijnerzijds (1444 i.p.v. 1454). Ziedaar alles.

In eenen bundel processtukken (N° 10 der Civiele processen van het Hof van Gelderland des jaars 1644) bevindt zich een afschrift van den brief van 10. Juni 1454 uit de 17de eeuw, dat ik hierachter laat volgen. Als bijna alle oude afschriften is ook dit niet vrij van fouten, weglatingen en grillige spelling.

Lezen wij met aandacht dezen brief, dan komen wij daaruit het een en ander te weten over de juiste toedracht der zaak en bespeuren wij, dat van Spaens bericht daarmede niet overeenstemt.

In de eerste plaats vernemen wij, dat niet Gisbert van Bronkhorst, maar reeds zijn vader Dirk de verandering van een nonnen- in een monnikenklooster heeft bewerkstelligd, maar door zijne bedevaart in 1450 (het jubeljaar, annus gratiae) en zijn kort daarop gevolgd overlijden (1451) verhinderd is geworden de zaak geheel ten einde te brengen. Wij ontvangen verder eenig licht over den tijd der stichting van het vrouwenklooster en dien der verandering.

In den brief is nl. sprake van de incorporatie van de kerk te Horssen bij het Batenburgsche kapittel van St. Victor, die na de stichting van het klooster heeft plaats gehad. Nu weten wij, dat deze inlijving is geschied in het najaar van 1443 [1]) en dat Dirk van Bronkhorst in 1432 heer van Batenburg is geworden, waaruit volgt, dat de stichting van het klooster tusschen die jaren moet vallen. Ik heb reden om aan te nemen, dat zij dichter bij 1432 dan bij 1443 moet geplaatst worden, daar wij uit den brief Johan van Leefdael en Peter van Redinchaven leeren kennen als resp. pastoor en vicaris te Horssen ten tijde der kloosterstichting, terwijl wij weten, dat in 1443 resp. Gerrit Snellart en Wynand Crans als zoodanig werkzaam waren.

Niet zoo zeker ben ik van den tijd des overgangs aan de monniken. De bewoordingen van den brief toch bevatten dienaangaande geene bepaalde aanduiding; zij luiden nl.: „Wy bidden den deken ende gemeyn capittel, dat zy in alle compositiën ende overdrachten tusschen der kercken van Horssen ende den cloister, bysunder aldus getransfereert opten voirs. manspersonen, ... mede believen, confirmeren, consenteren ende bezegelen willen." Toch houd ik het voor waarschijnlijk, dat die overgang niet zoo heel lang vóór 1450, het jaar van Dirks bedevaart naar Rome en het H. Graf, heeft plaats gehad. Kort na zijne terugkomst in 1451 is hij overleden zonder den tijd te hebben gehad om deze zaak volkomen te regelen; en zoo heeft zijn zoon Gisbert in 1454 voltooid hetgeen de vader ter hand genomen, maar niet afgedaan had.

Nog iets leert ons de brief, dat tot heden onbekend was, nl. van waar de Franciscanerbroeders naar Holtmeer zijn gekomen, en wel uit Leiden. Lindeborn (Hist. episc. Dav., blz. 256) somt vier kloosters aldaar op, behoorende tot het Kapittel van Utrecht; uit welk daarvan de Holtmeersche monniken afkomstig waren, weet ik niet.

---

[1]) *Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis* V (1907), blz. 308.

Behalve den brief van 1454 bevat het afschrift nog een paar bijzonderheden over aankoop van vast goed door het klooster. In 1496, toen Dirk van Goch prior was, werd gekocht het in de onmiddellijke nabijheid des kloosters gelegene goed de Rouwenberg, en wel van Wolter van Bueren en diens zoon Otto. Tevens wordt daar vermeld, dat de Van Buerens het indertijd gekocht hadden van den grootvader van Johan van Wyhe, die tijdens den verkoop in 1496 heer van Hernen was.

Brieve van translatie, dwelck die jonferen ende hueren vrinden overmydt rypen voirberait getranstuleert op manspersonen, van dezelve oirde ziinde, ende mit wat privilegien (ende) vryheyden huer gueden die voirg. manspersonen aengevangen hebben van heer Gysbrecht van Bronchorst ende ziin vader, anno 1454.

In den naem der heyliger, ongedeylder Drivoldicheyt, des Vaders, des Zons, des heyligen Geest, Amen.

Wy Gysbrecht van Bronchorst, heere tho Batenburch ende tot Ainholt, doen condt ende kennelyc allen luyden voir ons, onse erven ende nacomelinge, also zeyliger gedachten onse vader, heer Dirick van Bronchorst, ridder ende heer tot Batenburch ende Ainholtt was, een jonferen besloten clooster binnen de heerlicheyt van Batenburch ende Horssen mit ziinre behulpe ende toedoen ierst begrepen ende gefondeert heeft van den derden regel ende oirden van penitentien sinte Francisci ende tot der eeren Godts om der meerder voertganck des voirs. cloosters denzelven jonfers ende hairen nacomelingen mit veel gaven ende privilegien gevest, gestedicht ende geconfirmert heeft, also wy dairaff bezegelde bryve besien ende gelesen hebben, so is nochtans, dat uyt warachtige getuyge ende onderwysinge onser vrinden, beyde geestelyc ende weerlyc, in der wairheyt wel verstaen hebben ende bekennen, dat de overste, ministers ende rectoors der oirden voirs. in der wairheyt bevonden hebben dese stait ende woninge, geheyten die Holtmeer, ombequaem te wesen den vrouwenpersonen om vele redenen ende saicken, die zy dairtho redelyck bybrochten ende bewiisden; mede bevattende, dat die voirs. state tot vrouwelycke personen om cloesterlyc ende geestelyc te leven ontbequaem was ende lancsem tot eenen

goeden voirtganck geraken solde; welcke reden ende saken die overste (ende) sommich, dairtoe gedeputeert van den oirden voirs., geëxponeert ende beduyt hebben onsen vader zalyger gedachten voirnoemt, synen rait ende goetduncken in denzelven zaicken begeerende; in denwelcken onse vader voirs. nae ripen ende voirberaden gehadt mit synen vrinden consenteerde, beliefde ende oick mede riet, dat men dese fundatie van den vors. vrouwen- ende jonferenpersonen oversetten soude na rechter ordinantiën, also dat behoirlyc wair, op manspersonen derzelver oirden, voir anderen al op priesteren, clercken ende leeken; belovende volcomelyck denzelven manspersonen alsulcke previlegien ende gratien te gevene ende te bezegelen, die de voirg. jonferen gehadt hebben, ende alsoveel meer als den vors. pristeren ende bruederen nut wesen mochten.

Ende opdat dese fundatie aldus overgeset te vaster, gestediger ende vermogender weer, so heeft onse vader vernoent [1]) ter eeren Goeds ende om zalycheyt ziinre zielen den voirs. priesteren ende gemenen bruederen gegheven jairlycke erfrenten twintich maelder roggen, Nyemagense maet, ock mede II hondert Reynsche gulden tot hueren timmeringhe, tot hulpe. Voirt heeft hy hair quiitgegheven hondert alde Vrancrixe scilde, die hem de voirg. susteren ende jonferen sculdich waren. Voirt soe heeft onse vader vors. zaliger gedachten behalven vele andere almissen ende gaven oick mede in ziin leste testament voir ziinre doot gegheven ende gemaickt een bouwinge den voirs. priesteren ende gemenen bruederen, geheyten den Uyterdiick, mit ziin recht ende toebehoirten, also in den kerspel van Horssen gelegen is, opdat de voirs. priesteren ende bruederen, beyde, die dair nu ziin ende comen zullen, tot allen tyden gedechtich zolden wesen in haire geestelycke oefeningen die zielen, dair die voirs. ailmissen af gecomen ziin.

Want dan dese voirs. saicken wittelyc ende rechtverdich toegegaen ziin ende de voirs. jonferen, die dit voirs. cloister, geheyten Onser liever Vrouwen Marien alias de Holtmeer, eerst begrepen hadden ende dair wonachtich wairen, alle de gueden, ruerlyck ende onruerlyck beyde, die zy in den voirn. stede gevonden ende gebracht hadden, zamentlyck ende allen (mit) vryen, eygenen, voirberaden moetwille eerst voir eenen notarium ende getuygen, dairna voir onsen richter ende ampt-

[1]) Bedoeld is voirnoemt.

man mit gerich(ts)luyden na de forme des gerichs onser lande gerichtelyck overgegeven brueder Jan Laurenss, priester van Hairen [1]), tot behoef der priesteren, clercken ende leckenbruederen, die dair te dier tiit uuten convent ende clooster der bruederen van denselven oirden voirs., the Leyden wonende, gesant ende geordineert woirden om dit cloister voirg. weder te begrypen in alle manieren als dairaf dat instrument ende ons richters brive, die wy dairaf gesien ende gelesen hebben, volcomelyck ende wettelyck uytwysende ziin; voirt want onse vader zaliger gedachten voirg. met kennelycke, treffelycke ende vredelycken zaicken gehindert is geweest, als bisunder mit ziinre devoter, ersamer pelgrimagien, die hy tot eenen maele volbrocht in den jair van gratien laist geleden beyde te Rome ende doen ten Heyligen grave, ende na ziinre wedercomst van dan mitten gemeynen oirbair ende saicken des lants van Gelre kennelyc ende bisunder belast ende behindert was, ende so onse Heer God Synen wille mit hem goeden [2]) heeft ende uyt desen sterfelycken leven in Ziinre bermhertichеyt geroepen heeft, eer hy dese saike, previlegien ende gratien der voirg. priesteren ende gemeyn bruederen dienende, transfereert, determineert ende mit synen brieven gevestiget hadde, so hebben brueder Jan Laurenss van Haerlem, priester, ende minister ende gemeyn convent ende den bruederen van der oirden voirs., nu ter tiit om (?) Onser liever Vrouwen Holtmeer binnen onser heerlicheyt van Batenborch ende Horssen wonende, seer ootmoedelyck ons gebeden ende doen bidden als eenen rechten ierstgeboren ende leenrorre [3]) des lants ende der heerlycheyt van Batenborch voirg., dat wy als eenen rechten lantsheere des voirs. lants, want in onser heerlycheyt voirs. gelegen is, dat wy om Godts wille ende Syner liever Moeder wille, om zalicheyt ende troost der zielen ons zaligen vaders voirs. dese voirg. oversettinge der fundatien mit alsulken gaven ende aelmissen, die ons vader voirg., om te verme(er)deren ende te stedigen dese voirs. saicke, dairtoe gegheven heeft als voirs. stait, believen, consenteren ende bestedigen willen mit onsen brieven ende so voirt mit previlegien, vryheyden, bescudde ende bescermenisse, die ons [4]) als geestelycke, afgesceyden personen

[1]) Verschrijving voor Haerlem.
[2]) Verschrijving voor gedaen.
[3]) = leenroerder, misschien = leenheer, al is het mij nergens voorgekomen. Vgl. Mnl. Wdbk. 1. v. roeren I, 4a).
[4]) Verschrijving voor oen.

nut ende noit wesen sullen, besurghen ende begaven willen; wairop wy ons voirt mit onsen bruederen hiirna (genoemt) besien ende voirt met goede geestelycke ende weerlycke mannen, onsen vrinden, besproken ende beraden hebben ende mit goeden wille ende rypen voirberait om Gods wille ende Marien, Ziinre liever Moeder, ende om zalicheyt der zielen ons vaders ende onser olderen zalyger gedachten, so consenteren, believen, bevestighen ende confirmeren (wy) voir ons, onse rechte erven ende nacomelingen dese translatie ende oversettinge, aldus gesciet, van den jonferen ende susteren voirs. opten voirs. priesteren ende ander leeckenbruederen derzelver oirden voirs. mit alsulcke goede, echte punten ende articulen als dat instrument ende ons rechters brief dairaf uytwisende ziin; mede vertiende op alle aenspraick, recht ende toesegghen, dat wy, onse alderen ende voirvaderen in eniger wiis tot desen dage toe op de guede, geheyten de Houtmeer, mit allen hoeren toebehoeren gehadt mueghen hebben; oick mede vertiende ende consenterende mit gansser, geheeler beliefnis in alle alsulke testament ende ailmissen ende gaven als onse vader zaliger gedachten den voirs. priesteren (ende) gemeyn bruederen gegheven heeft in allen manieren als voir gescreven staet.

Ende wairt, dat dese bruderen voirs. of (oire) nacomelinge tot desen voirs. goeden eenighe renten oft gueden meer cochten na datum dees briefs ende onser fundatien binnen onser heerlicheyt voirs. tot eenre summe van viiftich alde Vranricxe scilden tsjairs erflycke renten, dat hebben wy ooc geconsenteert ende niet meer, welcke voirs. renten ende gueden wy holden ende setten in alsulke vryheyt als wy de principael goeden van den Holtmeer holden ende gesatt hebben.

Voirt want (wy) ernstelyck begeren ende onse wil is, dat alle personen des cloosters rustelyck ende vredelyck onsen lieven Heer God dienen sullen ende van niemant, die onder ons ende onser heerlicheyt ende bedriif geseten is oft die dairin te scaffen mach hebben, gehindert, gemoit ende verstoirt en werde, so willen wy, dat voirg. cloister, oick personen, conventualen, dier dagelycx broit eteren (?), alle huer gueden, ruerende en onruerende, die se nu hebben ende namaels vercrygen sullen, die onder onse heerlicheyt ende bedriif gelegen weeren, voir ons, onse erven ende nacomelinghen quiit, vry, loss ende ledich wesen sullen van alle scade, bede, scattinghe, belastinge ende van allen dienst, last ende ongelt oft enighen onrait, hoe men die noemen mocht; ende allen des cloosters ende huerre personen voirs. gueden

tolvry te varen ende te comen te water ende te landt doir alle onse heerlycheyt tot allen enden, soe wair de tol gelegen wair; geen onraet off zyse [1]) te gheven oft te gelden van bier, broot, van koirn oft enighe ander waire, ende by namen, wanneer zy oick koirn ter marcten willen bringen, dat zy dairaf niet meer den halve molster sullen gheven.

Wairt oick sake, dat zy in oeren gehueft setten wolden een rosmuelen, huer selfs koirn op te malen, dat hebben wy oick mede geconsenteert ende belieft.

Mede gonnen wy oick, dat zy hair hantwerck doen moghen in allen ampten [2]), dier oer nut ende moegelyck ziin, sonder enige onraet dairaf te gevene ende af te doen of enich becroen van yemant dairaf te hoiren.

Oick en sal men geen manspersone belasten noch gebieden tot eniger heervairt, die in hueren stadigen dienst ende arbeyt is, noch mit enigen anderen dienst ende saicken, onser heerlycheit antreffende, besweren, diewyle hy dair nu is.

Voirt consenteren wy ende willen, dat wat tiid yemant weer, die dat voirnoemde clooster, hoir bruderen, huer dienaren, huer guet ofte have enige verstorenis oft onbehoirlycke moyenis oft verdriet aendeden, het sy mit dreyghen oft mit slaen, binnen onser heerlycheyt voirg., denselven sullen sy moghen aentasten ende vasthalden om denzelven onsen amptman ende richter van Batenburch over te leveren tot dier tiit toe, dat (van) ons den voirs. bruederen na gelegenheyt der zaycken werdige beteringe gesciet is ende dat gewalt afgesceyden is.

Voirt willen wy ende bevelen voir ons, onse erven ende nacomelingen ernstelycken ende met ganser meyninge allen den burmeisters in der tiit, te Horssen ende anderwair wesende in onser heerlicheyt, die nu ziin oft namails gecoren sullen worden, dat zy by hueren ede ende by den gelooften, die zy ons ende den kerspel sculdich ziin, dat cloister, huere personen voirs. ende gueden mit wil ende opsat oft behendicheyt niet belasten oft beswaren en sullen oft niet en moghen mit enighe buerwerck ende onrait. die dairop staet oft upgesat worden mocht, dan alleen tot kennelyck gemeyn buerwerck aen sedinge [3]), weteringe, leygrave ende desgeliicx te maken (oft) te verbeteren gegaen weer. Ende dan sal tot allen tyden, als die voirs. buermeisters gerekent hebben na manieren

[1]) Accynzen.
[2]) Ambachten.
[3]) Waarschijnlijk verschrijving voor zegedycken. Zie hieronder.

als van al(ts) gewoonlyck is, ende dit gelt den cloister voirn. manen, ten iersten die procurator des convents voirs. oft een ander, dairtoe gedeputeert, afcorten ende afrekenen hair uuytgeleychde gelt ende arbeyt, die (zy) gelacht hebben an der gemeyn oirbair, als aen sluysen, leygraven, zegedycken ende desgelycke, dewelcke sy bewysen ende berekenen moghen sonder enich becroent oft wederseghen van den buermeysteren oft nabueren onser heerlycheyt voirs.

Ende wairt sake, dat den clooster voirg. in dese oft in enige andere punten, voir of na hier in dese onse fundatie gescreven, verducht, dat se mit onrecht oft boven reden belast, besweert ende vercort werden, so willen wy, dat men tot allen tyden als nut is, aen ons, onse erven ende nacomelinghen brenghen zal, ende wy geloven den clooster voirg. ende oir personen voir ons, onse erven ende nacomelingen dat dan af te doen ende te (doen) doen sonder vertreck, also zich dat gebueren zal.

Voirt geloven wy voir ons, onse erven ende nacomelingen, dat wy of onser enich tot geenen tiid ons onderwynden en sullen noch niemant van onser wegen enige aenneminge der personen, die men in desen clooster ontfangen ende aennemen zal, of enighe uuytsettinge der personen, off die gesceyde zelde (?), noch wy en selen den eenen of den anderen wech dair niet om bidden oft doen bidden oft beedtsbede om doen; ten sal al gescyen by des convents ende scloosters vryen wille ende goetduncken sonder enich ondanck oft becroen dairin (van) ons, onse (erven) ende nacomelinge tho behalden.

Mer wairt sake, dat enich persoen op bescuycken [1]), als gewoonlyc is, in desen clooster ontfangen wair oft geherbercht, welcke persoen hun [2]) zo nicht en richten off bewese in ziinre wanderinge ende zeden, dat hy nut weer in den clooster voirg.; oick mede oft gebuerde tot enigher tiit — dat God verhueden wil — dat in den clooster voirg. enighe rebel, ongehoersam off hertneckich weer, het sy dat hy professie gedaen hadde oft niet, die sich niet van den oversten des cloosters voirs. en wol laten berichten, regeren ende corrigeren, ende als dan de overste des cloosters oft yemant van ziinre wegen onsen ende onser erven ende nacomelingen bystant ende hulp begerden, dair belooven wy huer mit onser macht geheell onderstant ende hulp te doen om te verhueden, dat een verdrietlyck persoen een ganse geheel vergaderinge niet en verstoer.

[1]) Bezoek (?).
[2]) Zich. Verschrijving voor hem.

Voirt want wy willen, dat alle personen ende gueden, ruerende ende onruerende, des cloisters voirs., die zy nu hebben ende namaels vercrygen moegen, binnen onser heerlycheyt ende bedriiff gelegen, rustelyck ende vredelyck, ongehindert van yemande wesen ende blyven sullen van alle onbehoirlycke ticht ende ainspraek, die men met wille of anders versieren of verdincken mocht; mede oick dat die priesteren ende gemeyn bruederen des cloosters voirs., beyde die nu ziin ende namaels comen sullen, te vorder verbonden ziin onsen lieven Heer God trouwelycken te bidden voir ons, onse alderen ende voirvaderen ende voir onser liever huysvrouwe, jonffer Agnes van Weysche [1]), vrouwe te Batenborch ende tot Ainholt, ende mede voir onse erven ende nacomelinghen, so nemen ende ontfanghen wy voir ons, onse erven ende nacomelinghen dat voirs. clooster, die personen, al oir priesteren, clercken, leecken ende dienren, die mit oeren [2]) daghelix broot eteren, al huer guede, ruerende ende onruerende, die sy nu hebben ende (oer) nacomelingen vercrygen, ende al dat hem toebehoirt, in onser heerlycheyt ende bedriiff gelegen, zamentlyck in onser, onser erven ende nacomelingen bescermenisse, behuede ende bescerme (?). Ende soe wat men huer onder ons doet off doen zal, dat nemen ende trecken (wy) ons aen, off ment ons dede an onsen lyve oft gueden. Mer wairt zake, dat yemant ainspraick off tosegghen op 't cloister, huer personen off guede voirs. hadde, weer dat heer queem, ende dairom wolde die personen off gude trecken voir onse wairlycke [3]) bancken ende gerichten, so zal den voirs. procurator comen in 't gericht, dairt geleghen is, ende beroepen sich oirconde twe gerichtsluyde voir ons ende onse erven ende nacomelinghen, dair te staen ende onvertaycht recht te geven ende te nemen van allen, die dat mit recht eyschen ende begheren sullen. Ende hierboven en willen wy niet, dat yemant des cloosters voirg. personen ende gueden belasten zal ende voir onsen bencken mit enighen tichten ende ainspraken mit huer dedinge met moitwil en sal in enigher wiis [4]).

Ende want wy den voirs. clooster al huer gueden, personen ende dienren, die zy nu hebben ende namaels vercrygen moghen, vry van alle dienst tot ons wairt ende tot onser

[1]) = Wisch.
[2]) Verschrijving voor oen.
[3]) wereldlijke.
[4]) Het slot van dezen zin is, waarschijnlijk door het overslaan van eenige woorden, onverstaanbaar.

nacomelinghen ende erven gemaickt ende gefundeert hebben, so en willen wy oick niet, dat zy enighe van onsen dienren ende hofluyden, onder ons geseten, dienen sullen, het sy mit ploech oft met waghen oft mit enighe andere manieren, ende in desen willen wy, dat zy voir hem allen onbecroint zullen blyven.

Bevelen hierom ernstelyck ende mit ganser meyninge al onsen richters ende amptluyden, by namen onsen richteren ende amptluyden te Batenburch, te Horssen ende te Luere, die nu ziin ende namaels comen zullen, dat ze, by onser, onser erven ende nacomelingen hulde ende huer ampte dairmede te verliesen, des cloisters voirs. personen ende gueden, ruerende ende onruerende, niet voirder belasten noch en zullen laten belasten, sonder enich gebot off verbot van ons, onsen erven ende nacomelingen voirder dairop te verwachten, datten clooster voirg. (off) horen personen hinderlyck mucht wesen ende die mochten in enigher wysen crincken ende verminren.

Voirt want (wy) in dese onse previlegien die meeste eer Goidts gerne na onsen vermoegen volbrochten, so (willen) wy oick mit volcomenre meyninghe dat, off gebuerden, dat die personen des cloosters uut begeerten meerder vuericheyts ende scerpicheyts des levens, om die eer Goeds daerin te verme(er)deren, enighen hoigeren stait ende strenger oirden ainnemen wolden dan zy nu hebben, also weer [1]) dat by onsen, onser erven ende nacomelingen wil gesciede, dat alle dese previlegien voirg. vast, gestade ende ongebroken blyven sullen ende blyven in alle articulen ende forme, also zy nu ziin, sonder yemant(s) wederspreken voir ons, onse erven ende nacomelinge in eniger wiis.

Voirt want wy alle zaken, desen voirs. clooster aentreffende, willen hulpen ten besten keeren (ende) voeghen, weer [2]) zy geestelyck oft werlyck weren, ende bysunder want onse vader zaliger gedachten voirnoemt een overdracht gemaickt hadde tusschen heer Johan van Leefdael, wilner persone, ende heer Peter van Redinchaven, enighen vicario welner was der kerck van Horssen, aen die een zyde ende tusschen den jonfferen des voirs. cloisters, die in der ierster fundatien dat ierst begrepen hebben, als voirs. is, aen d'ander syden, elck voir hueren ende zynen nacomelingen, sodat heer Johan van Leefdael ende heer Peeter van Eyndinchoven (sic) voirs. belieft

---

[1]) = ver.
[2]) hetzij.

ende geconsenteert hadden in die fundatien des voirg. cloosters, denselven conventualen ende hueren nacomelingen volcomelyck ghevende ende believende te gebruyken ende te frequenteren alle previlegien ende gratien, die den oirden voirg. in 't gemeyn of bysunder van alle Pausen ende bisscoppen siin gegheven ende gegundt; mede (dat) de priesteren des voirg. convents sullen tot alle behoirlycke tyden moeghen miss doen, collatien doen ende voirt alle andere punten Sacrament [1]) te dienen ende ministreren na inholt der ierster fundatien voirs.; ende hiervoir ende voir alle affer [2]), testament, recht ende tosegghen, dat den voirs. vicario, persoen of cureyt der kercken van Horssen vuerg. gebueren mucht van recht ende van gewoonten, zal dat clooster voirg. alle jair binnen der octave van Paesschen betalen een loet goet silvers of die weerde dairvoir, als in den tiit tot Nimmeghen gilt, aen goeden gelde. Mer want dese voirs. fundatie, aldus overgeset van den voirs. vroulyken personen op manspersonen, also dat voirs. is, van den eerwairdighen ind goeden heere Dedryck van Moyrs, eertsbisschop tot Coelen, onsen lieven heere, volcomelyck geconfirmeert, gevesticht (ende) gestedicht is ende dese stede, geheyten Onser liever Vrouwen Houtmeer, in een geestelyck mannencloister met allen ziin toebehoirten geërigeert heeft, den personen mit gratien ende previlegien des convents voirg. mildelyck begaeft ende begifticht heeft na inholt ziinre brieven, die wy dairaff gesien hebben; oick mede want die kerspelkerck van Horssen voirn. mit allen hairen rechten ende toebehoirten na der voirnoimder ierster fundatien geïncorporeert is tot eenigher [3]) tiid in den capittel ons collegii te Batenburch, dat onse vader saliger gedachten na der voirn. ierster fundatien gesticht heeft, so hebben wy gebeden ende bidden den eersamen meester Hermen van Scarrenborch, deken, ende gemeyn capittel ons collegii voirn., dat zy zamentlyc in alle voirleden compositien ende overdrachten, gesciet tusschen der kercken van Horssen voirs. ende voirn. cloister, bysunder aldus nu getransfereert ende overgeset opten voirs. manspersonen, na inholt der brieven onss genadigen heeren van Coelen, die se dairaf hebben ende oick d'ierste fundatie mede begrepen heeft, om der articulen ende puncten wil, die dair nu onsen voirg. capittel aentreffende ziin, mede believen, confirmeren, consenteren ende bezegelen willen.

[1]) Deze woorden zijn blijkbaar verschreven.
[2]) Misschien verschrijving voor offer.
[3]) Wellicht moet hier gelezen worden ewigher.

Ende want wy Gysbrecht van Bronchorst, heer te Batenburch ende tot Ainholt, hopen onsen lieven heere God, Marien, Ziinder liever moeder, ende allen den hemelschen Heerscap lieve ende wairde dairin te doen, dat een clooster van goeden geestelycken mannen, priesteren, clercken ende leeckenbruederen gesticht, gestedicht, begonnen ende volbracht mocht werden na alsulker formen ende manieren als onse vader saliger gedachten ierst begonnen ende begrepen heeft ende oick mit zynen aelmissen begaeft heeft, also voirg. is, an de Holtmeer voirs., soe hebben wy oick mede ter eeren Goids om de meerder vastenis deser tegenwoirdige fundatie den voirg. cloister onse gaven ende aelmissen gegheven ende hebben geerne ende willich dat voirn. cloister, al oir personen, al huer erven ende guet mit goeden wil ende rypen voirberait ons selfs ende onser vrinden, geestelyck ende weerlyck, mit al dese voirg. previlegien, gratien, vryheyden, giften ende ailmissen ter eeren Goits voir ons, onse erven ende nacomelingen begavet ende besorcht; gelovende in goeder trouwen by onser eeren ende zalicheyt onser zielen voir ons, onse erven ende nacomelingen al ende een iegelyc punt, previlegie, vriheyde, bescudde ende bescermenisse mit alle verclaringe, so voirs. is, vol ende wail na onsen vermogen vast, wail (ende) onverbrekelyc te halden ende te doen halden sonder argelist, ende hebben des te oirconde ende getuygenisse der wairheyt alre punten ende zayken voirs., want ze uut onsen rechten wille ende gude meyninge ziin gesciet, desen onsen openen brief doen scryven ende mit onsen zegel by onser volcomener wetentheyt voir ons, onse erven ende nacomelingen doen bezegelen, ende hebben gebeden onsen lieven brueder, joncheer Henrick van Bronchorst, heer van Gronswelt ende van Ringenberge, ende joncheer Herman van Bronchorst ende mede onsen Deken ende Capittel voirg. om der voirs. punten ende Dirck van Bronchorst Henricss, Geerit van Mekeren, Floris van Mekeren, Gisbrecht Hoet, onse guede vrinden ende ondersaten, dat ze onze brieven om der meerder conden mit ons bezegulen willen.

Item dese joncheeren voirn. hebben om bedens wil van joncheer Gysbrecht van Bronchorst voirn., heer te Batenburch ende tot Ainholt, ende hy zelver mede, deze joncheer, om meerder conden ende gehoechnis wil huer zegulen ain desen fundatiebrieve gehangen in den jair ons Heeren dusent vierhondert vier ende viiftich, opten tienden dach in Junio.

De Stichtingsoorkonden van het Carmelietenklooster te Boxmeer

door

G. WUISMAN, Ord. Carm.

In het kloosterarchief der Paters Carmelieten te Boxmeer bevinden zich twee authentieke stukken betreffende de stichting van genoemd klooster. Een de eigenlijke stichtingsoorkonde, het ander een officiëele bevestiging daarvan.

De stichtingsoorkonde is op één groot vel perkament geschreven en bestaat uit twee officiëele stukken, ieder voorzien van een zegel. De bovenste helft vermeldt de schenking van twee morgen gronds door Graaf Albert van den Bergh en diens echtgenoote Magdalena de Cusance gedaan aan de Paters Carmelieten, opdat deze daarop een klooster zouden bouwen. Naast de verschillende voorwaarden, welke door het graaflijk paar worden gesteld, wordt aan de Paters beloofd, dat bij komende vacature van het pastoraat en andere officies in het vervolg een der Paters zou worden voorgedragen en benoemd. Het stuk draagt de eigenhandige onderteekening van Graaf Albert en Gravin Magdalena, terwijl het groot graaflijk zegel in roode was, gedeeltelijk geschonden, aan een perkamenten staart in het midden afhangt.

Onmiddellijk onder het zegel volgt de aanvaarding der schenking door de Carmelieten. Eerst letterlijk de opdracht van den Provinciaal Daniel a Virgine Maria aan pater Martinus van den Venne, prior van het klooster te Antwerpen, en pater Adrianus Meijgaert, pastoor en prior van het klooster te Gelder, om het graaflijk echtpaar te bedanken en de schenking namens de Orde te aanvaarden. Vervolgens de aanvaarding zelve met de eigenhandige onderteekening van

genoemde prioren, wier respectievelijke zegels van hun klooster in roode was eveneens aan een perkamenten staart afhangen. Deze zegels zijn nog bijna geheel gaaf.

Een moeilijkheid leveren de data's. Duidelijk staat in ieder stuk het jaar 1652 te lezen, dus vergist zich P. Albers, als hij zegt, dat de officiëele stukken eerst dagteekenen uit het jaar 1653 [1]).

De maanden zijn evenwel zoo verbeterd, dat men zoowel November als December kan lezen. Op gelijke wijze is gehandeld met drie in het archief aanwezige copieën, waarvan een onderteekend is door P. van Nuvelle, not. apost. te Brussel. De schenking door den Graaf moet geschied zijn op 20 November 1652, hetgeen bevestigd wordt door het straks te bespreken authentieke stuk.

Daar nu door den provinciaal op 26 November 1652 te Brugge de opdracht tot aanvaarding gegeven werd, kan de aanvaarding door de genoemde prioren niet plaats hebben gehad op 20 November, doch op 20 December 1652. Op dien datum waren beide prioren met hun in het stuk opgenoemde medebroeders te Boxmeer aanwezig, waar zij op het kasteel hunne handteekening gezet hebben.

Aangaande genoemde paters nog eenige bemerkingen. Pater Adrianus Meijgaert, niet Mengaart, stierf in 1658 in het klooster te Gelder [2]).

Het hoofd der Missie, pater Martinus van den Venne, keerde na volbrachte taak naar Antwerpen terug. Eerst in 1654, toen het klooster van Boxmeer op het Generaal kapittel tot prioraat werd verheven, werd hij tot eerste prior van Boxmeer benoemd, van welk ambt hij eerst op 1 Sept. 1654 bezit nam. In 1663 vinden wij hem als prior van Gelder, pastoor en deken, waar hij in 1678 stierf [3]). Schutjes [4]), van

[1]) P. Albers. *Het Karmeliter-klooster te Boxmeer.* Studiën, Jrg. 34, D. 58, blz. 358.

[2]) *Chronologica descriptio Carmeli Gelriensis. H. S.,* blz. 555. Albers l. c., blz. 358.

[3]) *Chronologica descriptio,* blz. 558. Archief v. h. klooster, enveloppe 1652. d., kroniek v. h. klooster.

[4]) Schutjes. *Gesch. v. h. Bisdom 's Hertogenbosch,* III, blz. 333.

Beurden [1]) en Albers [2]) noemen Daniel van den Venne als eerste prior van Boxmeer, doch vergissen zich. Of de andere paters, die met Martinus van den Venne zich naar Boxmeer begeven hadden, zich aldaar metterwoon hebben gevestigd, kan niet met zekerheid gezegd worden. Hunne namen komen noch in het archief noch op het necrologium voor. Alleen vinden wij in de kloosterkroniek, op het necrologium en in het archief [3]) vermeld, dat pater Dionysius a Matre Dei, alias Mercleer, tijdens den bouw van het klooster tot in 1654 als vicarius fungeerde. Hij stierf reeds in 1658.

Nog zij opgemerkt, dat in deze stichtingsoorkonden alleen gesproken wordt van een schenking van grond, zoodat de paters zelf den bouw moesten bekostigen. Dit wordt bevestigd door een schrijven in 1653 van den provinciaal aan den Drost van Boxmeer, zeker van Afferden [4]), waarin verzocht wordt om vrijstelling van eenige lasten met het oog op de groote kosten van wege den bouw van het klooster. Overigens spreekt de oorkonde duidelijk, zoodat verdere verklaring overbodig is.

De oorkonde luidt als volgt:

Quod foelix faustumque sit et ad Dei Deiparaeque gloriam et animarum nostrarum salutem cedat. Nos Albertus Comes de Monte Marchio Bergarum ad Zonam, Comes de Champlite, Walhain et Boxmer, liber baro de Bilant, Gendringen, Etten, Wisch, Perwes et de Beauvois, Dominus civitatis Dixmudanae, de Haps, Sambeck, Bersel, Braines la loudt, Homoet, Millingen ac Custodiae Regij Corporis Praefectus Turmae equitum ordinariae Ductor et Archivexillarius Ducatus Geldriae, Nos Magdalena de Cuisance Comitissa de Bergh, Marchonessa, Comitessa, Baronessa et Domina supradictorum locorum, Conjuges, considerantes quam bonum et jucundum sit, secundum Psalmistae verbum, habitare fratres in unum, quamque exempla talis unitatis pietatem Dei cultum et devotionem in populo augeant volentes hac in re nobis, succes-

[1]) Van Beurden. *Chroniek van Boxmeer*, blz. 27.
[2]) Albers l. c., blz. 363.
[3]) Archief, envel. 1652. d.
[4]) Kerkarchief, enveloppe 1653.

soribus et subditis nostrae ditionis Boxmeranae consulere, et in coelis thesaurisare, Notum facimus et declaramus quod maturo et deliberato consilio acceptaverimus pro ut tenore praesentium acceptamus in oppido nostro Boxmerano Religiosos viros in Christo fratres Beatissimae Virginis Mariae de monte Carmeli, quatenus ibidem monastice congregati sedem figant, monasterium aedificent, verbum Dei disseminent, juvenibus cathegisent, infirmos visitent, agonizantibus assistant, et caetera christianae et religiosae charitatis exerceant munera.

Ad quod faciendum ut non nihil propter amorem Dei et singularem nostrum erga Deiparam et sacrum hunc suum Ordinem affectum, dictis Religiosis fratribus subveniamus, promisimus illis pro ut per praesentes ad huc promittimus locum duorum ad minus jugerum terrae, ut in illo monasterium aedificent; item pro nobis et successoribus nostris pollicemur, ut quando in futurum et quoties Pastoratus caeteraque Ecclesiae nostrae Boxmeranae officia sive beneficia vacare contigerit, aliquem ex Ordine dictorum fratrum quem magis idoneum et capacem judicaverimus jure nostro ad illius pastoratus aliorumque beneficiorum deservituram debitis collationis nostrae litteris nos promoturos: Qui pastor taliter constitutus equidem de communitate dictorum fratrum in Boxmer manebit fructusque sive proventus praedicti pastoratus sicut et aliorum beneficiorum dictae communitati cedent, ita tamen ut ille qui semel pastor constitutus fuerit per decreta capituli provincialis aut alio quovis modo non nisi nobis consentientibus poterit amoveri. Preservantes nihilominus nobis et successoribus nostris in perpetuum eventum (quem non speramus) scilic: si ullo unquam tempore dicti religiosi viri et fratres de monte Carmeli contra nos aut nostros successores facto aut consilio aliquid attentarent aut ratione obligationum hic subsequentium aliquid obmitterent, in hisce casibus et non aliter, posse nos nostrosque successores alio praeter ordinem Carmelitarum pastoratum caeteraque illi annexa (quando scl. vacabit) conferre, ut hoc modo dictos religiosos quotidie et semper addictos et pro nobis nostrisque successoribus tam vivis quam defunctis in orationibus suis continuos et ferventes retineamus omnemque a nobis aversionem praeschindamus tamquam semper, et toties quoties dictus pastoratus vacare contigerit, ordini huic novum beneficium et obsequium prestituri. Pro quibus omnibus dicti religiosi fratres totusque eorum Ordo pro posse semper studebunt et tenebuntur jurisdictiones, praeeminentias et immunitates quas in hac ditione nostra Box-

merana et alibi habemus defendere et promovere, nobis, nostris et successorum nostrorum Domesticis et subditis in Divinis tam in parochiali Ecclesia quam in Sacello nostro castrali assistere et ibidem, quando nobis nostrisque successoribus hoc visum fuerit, sacra solemniter cantu peragere. Item in perpetuum tenebuntur pro animarum nostrarum et successorum nostrorum refrigerio post mortem anniversaria tanquam pro fundatoribus et benefactoribus suis in tertiam generationem solemniter peragere. Denique annexis pastoratui caeterisque beneficiorum sive officiorum oneribus ad mentem fundatorum satisfacere. Et cum scholarum exercitium non majorem commoditatem quam utilitatem nostris allaturum sit, ex debito et obligatione praedicti religiosi fratres juventutem Boxmeranam artes liberales usque ad Rethoricam inclusive docebunt.

In quorum fidem et firmitatem hisce manibus propriis subscripsimus. Datum in Arce nostra de Boxmer vigesima Novembris A° 1652.

l. s.

Albertus Comes de Monte Marchio Bergharum ad Zonam.

Magdelene Contesse de Bergh, Marquisse de Berghes.

Et nos fratres Martinus van den Venne Prior Carmeli Antwerpiensis et Adrianus Meygart Prior Carmeli et Pastor Geldriensis vigore commissionis a Rd°. Ad^m. Patre Daniele a Virgine Maria ordinis nostri per Belgium Provinciali nobis datae, cujus tenor de verbo ad verbum hic sequitur. Frater Daniel a Virgine Maria humilis Provincialis fratrum Beatissimae Dei Genitricis et Virginis Mariae de monte Carmelo per Belgium, dilecto nobis et Reverendo patri Martino van den Venne conventus nostri Antwerpiensis Priori salutem et in agendis Spiritus Sancti consilium. Cum Excellentissimus Dominus Comes de Bergh, Marchio de Berges etc., et Excellentissima Domina de Bergh, Marchonissa de Berges etc. conjuges pro zelo quo in subditorum suorum salutem et benevolentia qua in nostrum sacrum ordinem feruntur, aliquos ex nostris religiosis evocaverint, qui sedem figentes in Dominio de Boxmer ibidem verbum Dei disseminent, juniores rudimenta fidei catholicae, populum viam salutis edoceant, infirmos visitent et consolentur, agonizantibus assistant, et caetera Christianae et religiosae charitatis excerceant munera. Nos qui animarum Christi cruore redemptarum saluti pro viribus studere tenemur tam piis votis

respondere volentes de tuo zelo, charitate, prudentia et pietate plurimum in Domino confisi te praefatum Rd^m^. Patrem Martinum van den Venne hac in parte commisarium nostrum instituimus et eo nomine mittimus ad dictum Dominium de Boxmer cum fratribus nostris dilectis patre Bartholdo a Sancto Josepho, patre Damasceno a Sancto Ignatio sacerdotibus et fratre Emmanuele a Jesu Maria laico ut Excellentissimis Dominis Comiti et Comitissae ex nobis summas, quam poteris, gratias agas, illisque et subditis suis tua fratrumque praenominatorum: quorum tibi curam et regimen committimus: obsequia in Christo exhibeas. Damus etiam tibi facultatem una cum Rd°. patre priore Geldriensi acceptandi in scriptis conditiones ex parte praedictorum Excellentissimorum Dominorum huic fundationi adjiciendas, pollicemurque tenore praesentium, nos et successores nostros gratum et ratum habituros quidquid ea in parte a vobis gestum fuerit. Datum in Carmelo nostro Brugensi vigesima sexta Novembris A° 1652 sub officii nostri sigillo. Subscriptum erat fr. Daniel a Virg. Maria qui supra, frater Seraphinus a Jesu Maria Assistens. — Agimus Excellentissimis et Illustrissimis Dominis Comiti et Comitissae de Bergh etc. summas et immortales gratias pro tam benevolo et gratioso erga ordinem nostrum animo precamurque Dominum Deum ut pro terrenis quae pro fundatione monasterii ordinis nostri in suo oppido de Boxmer liberalissimis manibus praesentarunt, caelestia et pro transitoriis aeterna vobis Illustrissime et Excellentissime Comes et Comitissa concedat, consequenter totius ordinis hujus provinciae nomine et vigore commissionis praemissae et authoritate per eandem nobis concessa acceptamus omnes et singulas conditiones, onera et curas pro ut in praemissis, ad quae brevitatis causa nos nos hic referimus, nihil vel minimum horum recusantes atque vestras Excellentias Illustrissimas eorumque successores in perpetuum tanquam fundatores hujus novi loci et juvante Deo futuri monasterii, insuper ut supremos ditionis et oppidi Boxmerani Dominos reverentes, eum vobis honorem, prerogativas et in bonis operibus, qua Deo juvante per totum ordinem nostrae provinciae in posterum fient, participationem quae fundatoribus et praesertim tam Illustribus dari solent et debentur rogantesque Deum ut vestras Excellentias una cum Illustrissima prosapie Dominus Comitibus Frederico Oswaldo et Wilhelmo Leopoldo filiis.

In quorum fidem et robur hisce subscripsimus propriis manibus.

Datum in Arce de Boxmer die vigesima Decembris A° 1652.

fr. Martinus van den Venne, prior qui supra. l. s.

fr. Adrianus Meijgaert, prior qui supra. l. s.

Boxmeer had circa 1650 veel te lijden van moedwillige soldaten. Van 1650—1654 hielden de Lotharingers in deze heerlijkheid requisities en nauw waren deze verdwenen of het gevaar bestond, dat de Staten van Holland Boxmeer in bezit zouden nemen [1]). Geschiedde dit, dan zou het nieuw gebouwd klooster gevaar loopen van geconfisceerd te worden. Om dit te verhoeden, „en empecher la confiscation", werd met onderling goedvinden door den Graaf een nieuwe fictieve stichtingsoorkonde gemaakt. Jammer, dat dit stuk is verdwenen, doch het wordt in de officiëele herroeping letterlijk weergegeven. Volgens deze fictieve oorkonde zou het klooster met de goederen eigendom zijn van den Graaf en genoten de Paters alleen het vruchtgebruik, zoodat zelfs aan den Graaf het recht werd toegekend om het klooster aan andere paters te geven of het voor andere doeleinden te gebruiken. Dit stuk zou dan op 18 Maart 1653 zijn uitgevaardigd.

Wij vinden in het archief [2]) aan het einde van een copie het volgende ter bevestiging van het bovenstaande vermeld:

In quantum memoria mea se extendit, recordor me interdum audivisse in hoc conventu nostro Boxmerano a Senioribus Conventus, ad quem missus 1695, hunc praescriptum contractum esse factum in praecautionem, ne conventus cum bonis ab illo dependentibus, ratione incursus hereticorum vel invasione hujus municipii ceu oppidi Boxmerani, apprehenderetur, arriperetur ab ipsis hereticis vel alienaretur a Fratribus Carmelitanis dictae Provinciae Flandro-Belgicae.

Ita est ut attestor fr. Gislenus a S. Adriano Carm. prior. Haec suprascipta me etiam interdum audivisse attestor.

fr. Benedictus a S. Josepho supprior ejusd. Conv.

---

[1]) Paringet. *Memoriaal of Beschrijving van de Stad Grave en den Lande van Cuijk,* bl. 444. Duljé. *Gesch. van Boxmeer,* blz. 111.

[2]) Archief, enveloppe 1 Jan.—1 Juli 1653.

Toen de tijden rustiger waren, oordeelde men het noodig van den Graaf een officiëele herroeping te verkrijgen. Deze herroeping in het oud-Fransch gesteld erkent als de eenig wettige schenking die van 20 November 1652. Dit stuk geschreven op een groot vel perkament draagt de handteekening van den Graaf en Gravin, terwijl het groot graaflijk zegel, nu eenigszins geschonden, in roode was aan een perkamenten staart afhangt.

Doordat het fictieve stuk van 18 Maart 1653 (in het Latijn) volgt na den datum der herroeping, 25 September 1655, zou men bij vluchtig inzien van dit perkament zich vergissen en het geheele stuk laten dateeren van 18 Maart 1653. Verder bevinden zich nog in het archief twee copieën van het geheele stuk, waarvan een onderteekend door And. J. van der Donck, notarius.

Genoemde herroeping volgt:

Nous Albert Comte de Bergh, Marquis de Berghes, Comte de Champlite, Walhain et Boxmer, Baron de Bilant, Gendringhen, Etten, Wisch, Pervez et Beoumont; Seigneur de Dixmudae, Haps, Sambeek, Berselle, Brain la leu, Homoet, Millinghen etc. Et Madalene de Cusance Comtesse, Baronne et Dame desdits lieux recognoissans qu'afin de promovoir la gloire de Dieu et de la très saincte Vierge, et procurer le salut de nos ames et de celles de nos sujets ayans faict depescher le vingt^e^. de Novembre 1652 en lange latine souz nos seings et et cachet lettres contenantes permission aux Religieux Carmes reformez de la Province Belgique de funder et bastir un Convent dans notre Territoire de Boxmer sous les conditions y exprimées, nous les approuvons, ratifions et confirmons par ces presentes avec les donations y contenues selon leur forme et teneur, et voulons qu'elles sortissent leur plain et entier effet declarants en conformité d'icellis que le Convent y basty, et tout ce qui s'y bastira doresnavant, avec les biens à acquerir, et les appartenances et dependances sont propres et appartienent à la dite Province Belgique, non obstant les autres lettres de donation que nous avons fait aussi depecher le 18e de Mars 1653 et qui ont este acceptées par le R. Père Daniel de la Vierge Marie Provincial de la dite Province et le R. P. Seraphin de Jesu Marie son Assistant, dont copie

est inseree cy apres par lesquelles nous leurs concedons seulement l'usufruit dudit Convent, retenant la proprieté d'icelui à nous et nos heretiers les quelles n'ont este faites à autre fin que pour par icelles conserver la proprieté et jouissance dudit Convent à la dite Province et en empecher la confiscation, au cas que par malheur et contre les droits de hauteur, liberté et independance de notre dite terre de Boxmer, les Estats Hollande contraindroint les dites (Religieux de quitter le dite Convent qu'aloirs les) [1]) seconds lettres serons nulles et de nulle valeur, et defendons à nos successeurs et tous autres de s'en servir en autre occasion, et pour autre cause que la conservation de ladite proprieté au cas susdit; mais seulement de celles expedieés ledite 20e de Novembre 1652 au contenu desquelles lesdits Religieux devront toujours ponctuellement satisfaire selon nos intentions.

Et si l'arrivoit que par force et au prejudice du droit d'independence que nous avons en notre dite terre de Boxmer, lesdits fussent contraints d'abbandonner ledit Convent, nostre volunté est, et nous ordonnons à nos successeurs et à ceux à qui nous et nosdits successeurs auront commis l'administration dudit Convent et de ces appertenances, de payer chacun an à ladite Province tous les emoluments et profits qui en proviendront et de laisser renter lesdits Religieux en la jouissance et possession d'iceluy des aussytost que les empescheront et qu'ils en pourront jouir pour ce qu'effectivement ledit Convent leur appertient ensuitte de nos dites lettres premières. Faict en nostre Chasteu de Boxmer le vingt cincquiesme de Septembre 1600 cincquant et cincq.

S'ensuit la teneur desdites seconds lettres. Nos Albertus Comes de Monte Marchio Bergarum ad Zonam, Comes de Champlite, Walhain et Boxmer, Liber Baro de Bilant, Gendringhen, Etten, Wisch, Pervez et de Beauvois; Dominus civitatis Dixmudanæ, de Haps, Sambeek, Bersel, Brain la leue, Homoet, Millingen etc.

Et Magdalena de Cusance Comtissa, Marchionissa, Baronissa, et Domina supra-scriptorum locorum. Notum facimus quod ad Dei Deiparaeque gloriam promovendam et nostram subditorumque nostrorum salutem procurandam, maturo consilio decreverimus aedificare nostris sumptibus in Oppido nostro Boxmerano quoddam monasterium et in eo collocare Religiosos Fratres Bmae Virginis Mariae de Monte Carmelo

[1]) Staat in margine en is onderteekend door Ger. Vischel.

Provinciae Belgicae sub conditionibus sequentibus, quatenus ibi monastice congregati sedem figant, verbum Dei disseminent, junioribus cathecisent, infirmos visitent, agonizantibus assistant et caetera Religiosae et Christianae charitatibus exerceant munera.

Primo dicti monasterij illiusque dependentiarum seu bonorum ususfructus dumtaxat ad dictam Provinciam pertinebit, proprietate penes nos nostrosque haeredes semper remanente; et dictum usumfructum nos nostrique successores pro libitu revocare, extinguere, aliis Religiosis concedere, vel etiam de praefato monasterio in alios usus, quando placuerit disponere valeamus. Si tamen contingeret dictum oppidum quocumque modo extra lineam descendentium nostrorum quocumque modo egredi: ex nunc pro tunc proprietatem praefati Monasterij praedictis fratribus irrevocabiliter concedimus et donamus.

2. Ut singularem nostrum erga Deiparam et sacrum hunc Ordinem affectum magis contestemur, promittimus quod quoties Pastoratus caeteraque Ecclesiae nostrae Boxmeranae officia sive beneficia vacare contigerit, aliquem ex Ordine dictorum Fratrum, quem magis idoneum et capacem judicaverimus, jure nostro ad illius Pastoratus aliorumque beneficiorum deserviturum debitis collationis nostrae litteris promoturos, qui Pastor taliter constitutus equidem de Communitate dictorum Fratrum in Boxmer manebit fructusque sive proventus praedicti Pastoratus, sicut aliorum beneficiorum dictae Communitati cedens: ita tamen ut ille qui semel Pastor fuerit constitutus, per decreta Capituli Provincialis, aut alio quovis modo, non nisi nobis consentientibus poterit amoveri.

3. Quod dicti Religiosi fratres totusque eorum Ordo pro posse studebunt, et tenebuntur jurisdictiones, praeeminentias et immunitates quas in hac ditione Boxmerana et alibi habemus, defendere et promovere.

4. Tenebuntur etiam, nobis, nostris et successorum nostrorum domesticis et subditis in Divinis tam in Parochiali Ecclesia quam in sacello nostro castrali assistere, et ibidem (quando nobis, nostrisque successoribus hoc visum fuerit) sacra solemniter cantu peragere.

5. In perpetuum tenebuntur pro animarum nostrarum et successorum nostrorum refrigerio post mortem anniversaria pro Fundatoribus et benefactoribus suis in tertiam generationem solemniter peragere.

6. Denique annexis Pastoratui, caeterisque beneficiorum ceu officiorum oneribus ad mentem Fundatoris satisfacere.

7. Et cum scholarum exercitium non minorem commoditatem quam utilitatem subditis nostris sit allaturum, ex debito et obligatione praedicti Fratres juventutem Boxmeranam artes liberales usque ad Rhetoricam inclusive docebunt. Quorum omnium executioni ubi Pater Provincialis dictorum Fratrum promiserit fideliter satisfacere, ex nunc pro tunc dicti monasterii aedificandi usumfructum praefatis Fratribus concedimus.

In quorum fidem praesentibus subscripsimus in Arce nostra Boxmerana die decima octava Martij A° 1600 quinquagesimo tertio.

l. s.

Albert Comte de Bergh, Marquis de Berghes.

Magdelaine Contesse de Bergh, Marquisse de Berghes.

par ordonnance de son Excell. Ger. Vischel.

Eerste-steenlegging van het klooster der Capucijnen te Velp 15 November 1717

door

L. KRUIJFF.

Het klooster der Capucijnen te Velp heeft zijn stichting te danken aan de milddadigheid van drie voorname burgers van Grave, te weten: Johan Bloemarts, Derk Ermerts en Johan Wolters Verheijen, die uit liefde voor hun missionaris, pater Basilius, die zich niet in het Staatsche Grave mocht vestigen, te Velp, dat buiten Staatsch gebied lag, in 1645 een nietig huisje, „Emmaus" genaamd, met omliggende landerijen aankochten en dit onder bepaalde lasten van onderhoud en beplanting tot gebruik aanboden aan de Capucijnen.

De eerste guardiaan, Nicephorus van Lingen, bouwde in 1662 een nieuwe kapel met koor en breidde het klooster zoo uit, dat er zeventien cellen konden bewoond worden.

In het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw schijnt men aan het onderhoud van het klooster weinig de hand gehouden te hebben; immers omstreeks 1717 verkeerde dat in zoo'n slechten toestand, dat pater Alexander, provincialis der Capucijnen, een brief richtte tot Carl Philip, den keurvorst van Pfaltz-Beieren, (wien toentertijd het land van Ravenstein toebehoorde) met het verzoek den drossaart van Ravenstein in zijn naam den eersten steen van een nieuw te bouwen klooster te doen leggen en tevens door een geldelijke bijdrage steun te verleenen. Bovengenoemde brief nu, waarvan de minuut bewaard is, bevat het onderstaande:

Durchlauchtigster Churfürst
Ghnädigster Herr etc.

Euer Churfürstliche Durchlaucht geben wir arme fratres Capucini des in dero Herrschaft Ravenstein zu Velp unweith der Statt Grave, in einem unsz täglich über das Haubt zu fallen minitierenden alten ruinösen Hausz, bestehenden Closters, demüthigst zu erkennen, wasz gestalten Ihre Churfürstliche Durchlaucht Herren Vorvattern Höchstsechligsten Andenkens, beij übergang der Statt Herzogbusch ahn deinen Herren General Staten, unszere dorten aüsz verdriebene patres zu Verrustung einer bisz dato, Gott Lob zum Tröst der Romisch Catholischen in vorgesagter Statt Grave undt dort herumb florirender Mission zu gesagtem Velp gnadigst auff undt angenohmen, undt bisz dahin quoscumque zur hogster Ehren Gottes undt des Catholischen Glaubens gnadigst protegirt haben.

Wan nun gnädigster Churfürst undt Herr das den augenblicklich ruin, alterthumbshalber unterworfen undt irreparabiles Gebaü ohne offentliche Leibs undt Lebensgefahr, abrechen, undt ein neues auff zu bauen wie unsz unumbgänglich genothiget befinden, wovon Euer Churfürstliche Durchlaucht wir zum gnädigsten Vatteren, protectorem, patronum erwehlen, undt demungst demüthigst bitten, dieselbe gnädigst geruh wollen, unsz armen verlaszenen undt verdriebenen Capucinen, in seiner höchster Protection immerhin zu conserviren, mit einer gnädigst gefälliger Almusz undt Beijsteur zu succuriren, den ersten Stein zum Fundament dieses neuen Gebäus durch dero Drosten hierselbst legen, undt darüber nothiges rescriptum denen Beamten zu Ravenstein gnadigst abgehen zu laszen. Eine solche höchste Churfürstelicher Gnadt werden wir mit unserem Tag undt nächtlich Gebett zu Gott dem allmägtig zu langwiriger Ihrer Churfürsteliche Durchlaucht Gesundtheit undt glückliche Regierung zu demerere unsz schuldigst angelegen sein laszen.

Darüber

Euer Churfürstliche Durchlaucht
Unterthänigst treugehorsambster diener

Sz: Alexander Capucinorum
provinciae flandro-belgicae
provincialis

Dat de keurvorst op 't in bovengenoemden brief gesteld verzoek ingaat, kan men opmaken uit een brief door hem gericht „ahn Beamte zu Ravenstein", die luidt als volgt:

Von Gottes gnaden Carl Phillip, Pfaltz-grave beij Rhein des Heijligen Romischen Reichs Ertzschatmeister und Churfürst in Beijeren zu Gulich, Cleve undt Bergh Hertzogh Fürst zu Moersz.

Ehrsamer undt Ehrbahr liebe getrewe wasz ahn unsz, ad clementissimas manus patres Capucini zu Velp wegen Legung des Ersten Steins schon dem dahselbsten vorhabende Cloister Baw undt Zuwendung etwarger Beijsteur darzu demütighst bittendt gebracht haben, findet ihr ausz anliegenden derselben Suppliciren zu dem Endt zu vernehmen das ihr beij Legung solchen ersten Steins von unseretwegen assistiren, undt wasz denen selben zu einer Beijsteur ahngedeijen mögte unterthanigst gutachte anhero erstatten sollet. Dusseldorff den 19 October 1717.

(gez.) Meex.

Na bovengenoemde goedkeuring ontvangen te hebben koos men den 15den November van dat jaar uit als den dag, waarop de eerste steenlegging zou plaats vinden. Dat deze handeling met veel ceremoniëel plaats greep, blijkt uit onderstaand conceptverslag hiervan, 21 December uitgebracht aan den keurvorst.

Doorlughtigster

Omme onderdanigst te gehoorsamen aan Uw Churvorstelijke Doorlughtigheid genadigst beveel de dato den 19 October lestleden hebben desselfs Beampten van Ravenstein op Maendagh den 15 November deses jaers in name van Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid geleght den eerste steen van het clooster, hetwelck de patres Capucini binne Velp tegenwoordigh hebben begonnen te bouwen, mit het leggen van de fundamenten.

De voornoemde patres hebben mit alle vlijdt ende ijver besorght, dat die voorsz. festiviteijt ter presentie van veele menschen ordentelijck mit eene exemplaire modestie ende devotie tot meerder eere ende glorie van Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid is afgelopen. Den steen, waerop de wapene

van Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid vergult waren, is geleght op eene tafel neffens den autaer, daer is eene solemnele misse in de kerck gesongen, daer na is den steen bij forme van eene processie uyt de kerck gedragen ter plaetze, daer het eerste fundament van 't clooster soude aengeleght worden. Pater Guardiaen ter presentie van twee priesters ende alle het volck heeft den steen gebenediceerd, ende als een klijne vermaninghe aen 't volck gedaen was, om haer te doen weten dat alles in name en ter eere van Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid geschieden, hebben de Beampten den steen gedragen en geleght op sijne plaetze.

Daer van gekomen sijnde op de reventer heefft men aldaer gevonden verscheijde chronica ter eere van Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid aengepleckt ende eenen pater heeft, terwijle de gasten ter tafel saten verscheijde carmina gedeclameert, dewelcke hier bij onderdanigst gevoeght worden.

Daer waren een goedt getal van geestelijcke, en ses a seven wereltlijke personen aen de tafel ende omdat de paters Capucijnen in haren vasten waren is het geselschap mit vleijs en visch wel getracteert, alle hetwelcke uwe Churvorstelijke Doorlughtigheids Beampten niet hebben dersten al te liberael recompensere onderdanigst vermeijnende dat alles door een speciael genadigst beveel kan gesuppleert ofte vermeerdert worden.

Waeromme is bij provisie tot vergoedinghe van de wijn en maeltijdt affgesproocke 20 rijxdaelders ende tot eene recreatie der werckbasen ende hare kneghte 6 rijxdaelders.

Ende dewijl Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid genadigst beveelt dat Desselfs Beampte haer goetachte onderdanigst inbrengen soude, over den Bijstuijr ofte Eleemosijna, dewelcke uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid tot de voorsz. opbouw genadigst soude behoren te geven; soo wordt onderdanigst voorgeslagen op Desselffs genadigste approbatie eene somme van drij hondert rijxdaelders: ende toekomende lente bij den aenvanck des gebouws sullen alle metzelaers, timmerluijdens, ende andere ambachtluijden behooren te gevoelen, dat Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid den eerste steen van 't clooster heeft geleght, ende oock daernae behoore eene klijne recreatie in 't clooster principalijck te respecte van den pater carminifex gegeven te worden. Alle hetwelcke men onderdanigst vermeint, dat mit eene somme van 24 rijxdaelders sal kunnen voldaen worden, soo dat alles in 't geheel soude costen 350 rijxdaelders: maer bijaldien Uw Churvorstelijke Door-

lughtigheid die summam genadigst souden willen verhogen tot de 400 rijxdaelders het soude Desselffs groote liberaliteijt ende glorie in sijne affgelegen landen alhier, alwaer sulx voor den eerste mael door Uwe Churvorstelijke Doorlughtigheid gedaen wordt, seer doen vergroten ende verbreijden. Dogh alles blijft in Uwe Churvorstelijken Doorlughtigheids arbitaire wil ende maght ende wij onderges. sijn met allerdiepste respect.

Doorlughtigsten

Ravenstein den 21 December 1717.

Op den 9den Mei 1732 werd de eerste steen van de kloosterkerk gelegd, die, na in Juni 1733 door den guardiaan ingezegend te zijn, in October 1735 plechtig geconsacreerd werd door den suffragaan van Luik, Joannes Baptista de Gillis, bisschop van Amazone, i. p. i.

In het einde der XVIIIde eeuw werd het klooster met ondergang bedreigd, toen de Fransche republiek het land van Ravenstein overweldigde, maar de overeenkomst van de Fransche met de Bataafsche Republiek bezwoer dit gevaar, totdat keizer Napoleon 3 Januari 1812 het decreet uitvaardigde, krachtens welk de paters uit het klooster moesten verdreven worden. De meeste paters namen toen hun intrek te Velp in het kasteel Bronkhorst, door den eigenaar Herman Gerrits van Grave hun ter inwoning toegestaan, waaruit ze weder verdreven werden. In Mei 1814 echter mochten ze weder vrij hun klooster betreden.

De kapel „Ten Bogaerde" in de parochie Dinther

door

JAC. J. M. HEEREN.

Deze kapel, gelegen in het gehucht De Meerwijk, onder Dinther, werd in het midden van de 13e eeuw gefundeerd door Theodoricus of Dirk van Dinther. Hij verbond aan deze kapel een cijns van 18 pond Vlaamsch uit de cijnsen en pachten behoorende tot het huis Ten Bogaerde.

Wij weten dit uit een akte van 27 Mei 1332, waarin Johanna van Dijnter als erfgenaam voor $^1/_3$ van genoemden Theodoricus, belooft te betalen zes pond Vlaamsch, jaarlijks op St. Lambert aan den kapelaan uit te keeren [1]).

Johanna van Dijnter was een dochter van Walraven van Bentheim, heer van Heeswijk en Dinther en van Agnes, dochter van Dirk, heer van Heeswijk [2]). Laatstgenoemde of diens vader was de fundateur van bovengenoemde kapel.

Johanna was toen reeds gehuwd met Lodewijk van Berlaer, heer van Helmond.

De verplichting tot betaling van bovengenoemde zes pond hebben de heeren van Helmond steeds blijven erkennen. Bij

---

[1]) Aanwezig in het R. Arch. te 's Hertogenbosch, afkomstig uit het archief v. h. kasteel van Helmond, blijkens verslag van de aanwinsten van genoemd archief 1892, aldaar genummerd 1a.

[2]) *Taxandria* V blz. 101 noot. De bewering van A. Sassen, in *De Heeren van Helmond, enz.* (blz. 4), dat Johanna van Dinther een dochter was van ridder Dirk van Dinther steunt op een aanteekening in het mooie handschrift, berustende in het archief van het kasteel Helmond, (gewoonlijk aangeduid als Reg. k.), blz. 45, waar als haar wapen (hetzelfde als in *Taxandria* V blz. 97) in kleuren staat afgebeeld.

akte van 20 September 1361 verbindt zich Jan van Berlaer, eenige zoon van Walraven van Berlaer, die een zoon was van Lodewijk bovengenoemd, voor den officiaal van Luik, als voogd der kinderen van Helmond, de boven aangegeven zes pond te betalen [1]).

In zijn testament van 12 Juli 1425 bepaalde Jan van Berlaer betreffende deze kapel:

Insuper prefatus Dominus Johannes testator legavit rectori capellae antea constructae in manso seu curia dicta ten Bogarde infra parochiam de Dijnther situata pro omni imperatione quam dictus rector potuit habere ad bona ipsius testatoris et in quantum dicta capella iterum restituat et reformet in praedicto manso seu curia pro divino officio ibidem celebrando annuum et hereditarium reditum decem librarum paiamenti buscoducensis priusdicti singulis annis et perpetuis temporibus in festo Beati Dionisii Martyris ex omnibus suis bonis hereditariis praedictis ad Dominium de Helmont pertinentibus et in Helmont situatis ac ex integro censu suo de Pedelandia persolvendo, et voluit ac mandavit ipse testator quod rector capellae praedictae sit et maneat contentus cum praedicto legato et quod amplius aut plus non petat de bonis ipsius testatoris seu suorum puerorum, et in casu quo dictus rector vellet plus movere vel petere de bonis dicti testatoris aut suorum puerorum aut suos pueros vexare seu molestare in judicio spirituali temporalive dictus testator voluit et mandavit ipsum rectorem privari a praedicto legato et ipsum legatum cedere suis heredibus [2]).

De dochter van genoemden Jan van Berlaer, Catharina, huwde met Jan van Cortenbach.

Op 21 Juni 1490 had een scheiding en deeling der goederen plaats tusschen Jan van Cortenbach, zoon van Jan en van Catharina voornoemd, en diens oom Ywaen van Cortenbach, den heer van Keerbergen.

Daarbij werden aan Ywaen o. a. toegewezen:

---

[1]) Rijksarchief, aanwinst 1892, gemerkt 1b.
[2]) Krom en Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond,* blz. 130.

„Die gehele goeden van den Bogarde te Dynter gelegen, te leene ruerende van der heerlicheit van Arschot, daeraff den grontchijns gedraecht XXX R." gld. [1]), benevens eenige pachten en andere baten uit die goederen voortkomende. Van deze baten moest worden „affgetrokken voor den dienst van der capellen int voors. hoff ten Bogarde staende, daer aff den meester van den hove voors. gifter ende collecteur is, IX R. gl. [2]).

Het patronaat dezer kapel bleef na dien ter begeving van de heeren uit het adellijk huis van Keerbergen [3]), totdat de kapel op het eind der 16e eeuw werd vernield.

---

[1]) *Oork. betreffende Helmond*, blz. 225—226.
[2]) Als voor, blz. 226.
[3]) Coppens, *Nieuwe Beschr. v. h. bisdom 's Hert.* IV, 232.

Een niet tot stand gekomen altaar in de voormalige parochiekerk te Mill

door

Jhr. Mr. A. VAN SASSE VAN YSSELT.

Wy gemeynne scepen tot Mijll tuygen tsamelick in desen openen bryeffe, dat voor den geseten richter ende voir ons als in den gericht gecommen sijn Heer Egbert Janszn, pryester ende Jan Janszn ende Jan Geritszn ende Arnt Jacopszn van Sinte Anthonijs ende Heer Anthonys Arntszn ende Jan Arntszn ende noch meer guede luyde ende hebben eendrachtelick overgegeven, soe want Henrick Janszn ende Hijlken, sijn echte huysvrouwe, hadden verordineert ende gesticht in oeren leven doe men scriff dusent vyeffhondert ende drie ende twintich vyeff erffmalder rogge, tot Godtz eer ende dienste te vermeerderen, tot een erffmijsse, te doen tot Mijll in der kercke op Sint Anne altair alle sondach onder die hoichmijss ende want dan dat altair niet en is gecomen tot synen effeckt, dair het toe begrepen was, doir verscheyen sacken ende deselve mijsse oeck lange tijt aff doer versumnijsse ende mijsbruyckijngen des yrste priester ende doy .... daervan ongedaen bevonden wort ende die zijnse niettemin geboirt ende gebruyckt heefft onverdijenstelick om dan des ende desgelicken meer hoe langer soe quader te verhuyden, soe hebben die samentlicke erffgenaemen voirs. van Henrick Janszn ende Hijlken eendrechtelicke mit raet ende tussenspreken onsen weerdijch pastoer Heer Johan van Beerze ende Bertolt van der Voirt [1]) overgegeven mijt volle consent van hen luyden, dat dieselve vijff malder rogge voirs. met alle segel ende bryeff daer van wesende, daeraen dese transfix bryeff

[1]) De van der Voort's waren heeren van Aldendriel onder Mill.
In 1542 huwde Jor Barthold Henrickszn van der Voort met Anna van den Velde.

doergesteken is tot een erffmemorij, sullen nu voirtaen succederen ende gaen totten zechsen (?) armen binnen Mijll ende anders nergens ende dat sullen die armmeyster in der tijt uutreicken dair het meeste van noede sall sijn nae die conscientie ende die arme vrijnden daer mede aff laten genyeten buyten die vrinden als men dairom gesonden woert ende van dese zinse hefft Arnt Jacopszn ontfangen van Bertolt van der Voirt, armmeyster, twee en dertich philipsgulden om die te geven die armen tot Sinte Anthonijs in sijn prochie soe hy mede een erffgenaem was geweest ende soe sullen dan die vijeff malder rogge voirs. hier blyven ende gaen als voirs. is. Sonder al argelist in kennisse der waerheyt soe hebben wy gemeynne scepen onsen gemeynnen scependomssegel aen desen openen bryeff gehanghen. Gegeven int jair ons Heren dusent vyeffhondert ende vier en tsestich opten sevenden dach Januarij.

(Het origineel op perkament in de verzameling Oorkonden van het Prov. Genootschap van K. en W. in Noordbrabant; het zegel ontbreekt).

Leestafel.

Dr. Ambr. Erens, O. Praem. Tongerloo en 's-Hertogenbosch. De dotatie der nieuwe bisdommen in Brabant 1556—1596. Drukkerij der abdij Tongerloo, 1925.

Dit proefschrift, waarmede de kundige archivaris der abdij Tongerloo zijn doctoralen titel te Leuven met eere verwierf, is van het grootste belang voor de geschiedenis van ons bisdom. De moeilijke periode, die met de stichting van het bisdom in 1559 aanbrak, wordt hier voor een groot deel beschreven. Voor een groot deel, zeg ik. Want de regeling der finantien van het bisdom, waarvoor de abdij van Tongerloo haar abbatiale waardigheid aan den Bosschen Bisschop zou moeten afstaan, was niet de eenige moeilijkheid, die toen te overwinnen was, en nu wil het mij voorkomen, dat dit de zwakke zijde van het boek is, dat, met voorbijzien van het overige, de strubbelingen, die over de incorporatie der abdij ontstonden, te veel op zich zelf worden beschouwd, en niet voldoende in het kader en als onderdeel van de voor land en godsdienst zoo fatale tijdsomstandigheden Mogelijk ware dan het oordeel van den schrijver over deze aangelegenheid eenigszins gewijzigd, dat nu daarenboven oogenschijnlijk ook niet geheel vrij is gebleven van de nauwe persoonlijke relatie, waarin de schrijver tot Tongerloo staat.

Ik hoop de gelegenheid te hebben, elders op dit toch alleszins voortreffelijk boek terug te komen, doch hier beveel ik het gaarne aan ieder, die belang stelt in de Kerkgeschiedenis der 16de eeuw, en meer in het bijzonder aan allen, die hun kennis willen verdiepen van de nog te weinig bestudeerde geschiedenis van het Bossche Bisdom. Dit boek, met veel schranderheid en speurzin bewerkt, zal hun daartoe een rijke bron zijn,

Kerktorens in de Kempen, door Stan Leurs, in *Het Gildeboek*, jrg. 8 (1925), blz. 51—66, bespreekt de torens van Rosmalen, Heeswijk (met afb.), Nuland, Haren, Helvoirt (met afb.), Best (met afb.), Breugel, St Michielsgestel (met afb.), Diessen, Moergestel, Loon-op-Zand, Erp, 's-Hertogenbosch, Vught, Oirschot (met afb.), Hilvarenbeek (met afb.), Helmond (gesloopt in 1861), Stiphout, Mierlo (gesloopt in 1856).

Gemert. L. Poell, Gemert in den Franschen tijd. Lezing gehouden in de vergadering van de K S. A. te Gemert 26 Februari 1925

Gemert, een oase in de troostelooze woestijn van de Protestansche overheerschinq in Brabant, een eiland, waar Ridder-Monniken het geloof verdedigden op hun vrij gebied tegen elken inval der dwaling, Gemert heeft een roemrijke rol vervuld voor behoud van het geloof in Brabant, en verdient, dat zijn geschiedenis gekend en geeerd worde

Pastoor Poell werkt met prijzenswaardigen ijver aan het bekend maken van dat roemrijk verleden van zijn dorp en kerk, en behandelt hier de Fransche overheerschinq, die aan de eeuwenoude vrijheid der Duitsche Commanderije een einde maakte, nadat zelfs een Lodewijk XIV in 1672 de vrije heerlijkheid geeerbiedigd had Maar nu behoefde het niet meer te dienen als toevlucht bij geloofsvervolging De vrijheid van godsdienst was de reden, waarom de Fransche Sansculotten hier zooveel sympathie vonden Gemert had zijn providentieele rol uitgespeeld Dien overgangstijd behandelt hier de schr op aanschouwelijke en zaakkundige wijze, zoodat zijn lezers, en vooral de parochianen van Gemert, hem hun onverdeelde belangstelling zullen geven Wij kunnen slechts wenschen, dat pastoor Poell den tijd moge vinden om ook de verdere geschiedenis van zijn belangrijk dorp te behandelen, en dat ook anderen zijn goed voorbeeld mogen navolgen

Helmond. De Kaart van het St. Jorisgilde te Helmond, door Jacq. J. M. Heeren, *Taxandria,* jrg. 32 (1925), blz. 210—222.

's-Hertogenbosch. Jan Mosmans, Wegwijzer voor bezoekers der St. Janskerk. 's Bosch, G. Mosmans.

Geen bekwamer gids dan de schrijver van dezen „wegwijzer" is er voor de geschiedenis en de kunstwerken der Sint Janskerk te vinden. Het is dan ook een gelukkige gedachte van hem geweest om dit boekje samen te stellen, dat op schier elk bladzijde getuigt van groote liefde en bewondering voor dit machtig bouwwerk uit het bloeiend verleden van Den Bosch Ook voor de eigen bewoners der stad, niet minder dan voor de vreemdelingen, zal dit boekje veel nieuws brengen, en vooral de schoonheid van geheel en onderdeelen beter doen waardeeren Bij dit alles plaatst de schrijver zich op stevige historische basis, en wordt het geen gepraat in de ruimte, zooals gidsen wel eens gemakkelijk doen, terwijl de bijgevoegde plaatjes de herinnering aan wat gezien en bewonderd werd, zullen levendig houden

Met verlangen zien wij uit naar de „groote, geïllustreerde geschiedenis der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch", die de schrijver op de laatste bladzijde van dezen wegwijzer aankondigt en die in 1926 ter perse zal gaan. Daarvan moge de toon wat minder hoog gestemd zijn dan in den wegwijzer, waar de lyriek soms een beetje bedenkelijk is. De schrijver moge van de Middeleeuwsche bouwmeesters leeren, dat zij geen versieringen zochten om wille van de versiering zelf, maar slechts om den opbouw van het groote geheel te illustreeren.

's-Hertogenbosch. Mr. W. F. H. Oldewelt. Rekeningen van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap, 1330—1375. 's-Hertogenbosch, 1925.

Deze uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant is een gelukwensch waard, en wel hierom, omdat het Genootschap de taak weer blijkt te hebben opgenomen, die mijns inziens naast de zorg voor museum en bibliotheek zijn voornaamste taak is, nl. het uitgeven van geschiedkundige bronnen. Slechts door de financieele hulp van een genootschap of vereeniging is het thans nog mogelijk de uitgave van dergelijke bronnen-publicaties te bekostigen, de tijden, waarin een Prosper Cuypers van Velthoven voor eigen rekening zijn bronnen-verzameling over den Bosschen beeldenstorm kon ter perse leggen, zijn voorbij. En toch zijn deze uitgaven noodzakelijk, wil de historische wetenschap in staat zijn de geschiedenis van stad en gewest te schrijven. Misschien, dat de een of ander mij zal toevoegen, dat die geschiedenis thans wel voldoende geschreven is en dat nieuwe vondsten daaraan niet veel meer zullen veranderen. Aan zoo iemand zou ik de wel wat stoute, maar toch alleszins verdedigbare stelling willen voorhouden, dat die geschiedenis nog van meet af aan zal moeten onderzocht worden, en opgebouwd uit vele tot nu toe vrijwel verwaarloosde gegevens. Men heeft zich blind gestaard op een paar kronieken en latere schrijvers, die op hun woord geloofd werden, en meende dan heilig, dat aan alle eischen en rechten der historie ruimschoots voldaan was. Intusschen komt er een gelukkige kentering. Men gaat zoeken, waar volgens sommigen niets meer te vinden was, en komt tot de merkwaardigste resultaten. Ik denk hier b.v. aan wat Jan Mosmans over de eerste St. Janskerk aan den dag gebracht heeft, nadat Hezenmans en Smits ieder voor zich gemeend hebben de definitieve geschiedenis der Kerk te hebben geschreven. Ik denk ook b.v. aan de economische geschiedenis van Den Bosch, waarvan het beetje, dat Oudenhoven daarover opteekende, nog altijd zoo wat het eenige is, wat er van bekend is en ons geenszins een voldoend beeld geeft van de economische rol, die Den Bosch in Brabant vervuld heeft. En eveneens hangt er nog duis-

ternis over de geschiedenis der Illustre Lieve Vrouwe Broederschap omtrent wier ontstaan ook het laatste woord nog niet gesproken is, en wier plaats in het kerkelijk leven der veertiende eeuw m. i. nog niet precies genoeg is bepaald.

Wij moeten den heer Oldewelt dankbaar zijn voor het vele en nauwkeurige werk, dat hij aan deze uitgave heeft besteed Bij het bewerken van het handschrift kwam h j tot de ontdekking, dat rekeningen van verschillende jaren door elkander geraakt waren, welk euvel thans hersteld is, maar dat niet opgemerkt was noch door Hermans noch door Hezenmans, die voor hunne geschiedenis der Broederschap ook gebruik hebben gemaakt van deze documenten.

Zooals men van een archief-beambte — de heer Oldewelt was commies-chartermeester aan het Bossche Rijksarchief — mag verwachten, is de uitgave zelf geheel volgens vaste regels geschied. In de verklaring van moeilijke of minder gebruikelijke latijnsche woorden is de schrijver echter niet erg consequent te werk gegaan. Als hij op blz. 99 de vertaling geeft van cervisia (hoewel dit woord ook reeds op blz. 34 voorkomt), en op blz. 108 van cyrotheca, dan had hij dat ook zeker kunnen doen voor gummis (blz. 52), voor gelta (blz. 42), voor limbris (blz. 43), enz. Ook had de correctie wel eenigszins intensiever kunnen zijn dan waren niet zoovele drukfouten den dans ontsprongen. Ik noteerde bv. blz. 44 *ni* voor *in*, blz. 46 *subdyaco* voor *subdyacono*, blz 64 *cuinsdam* voor *cuiusdam*, blz. 100 *pedendo* voor *pendendo*, blz. 102 *candelatori* voor *candelatore*, blz. 103 *frimantur* voor *firmantur*, blz. 103 *foramire* voor *foramine*.

Wanneer ik een wensch hierbij mag voegen, dan is het deze, dat het Provinciaal Genootschap toch eindelijk eens moge besluiten om eenheid te brengen in formaat en typografische uitvoering van zijn uitgaven. Nu is het elke maal wat anders, en een vaste lijn ontbreekt geheel Ook het uiterlijk der uitgaven geeft een zekere „standing' aan. In dit opzicht kunnen de uitgaven van de vereeniging „Gelre" een zeer goed voorbeeld zijn.

's-Hertogenbosch. Oude Stichtingen. Gasthuizen, door J. v. Oorschot, pr., *St.-Jans-klokken*, n. 86 (1924), blz. 400—401.

's-Hertogenbosch. Brand in het klooster der Zusters van Orthen te 's-Hertogenbosch, door Ch. C. V. Verrevt, *Taxandria*, jrg. 32 (1925), blz. 150—155.

's-Hertogenbosch. Wat Marina van Escobar over O. L. Vrouw van Den Bosch schreef, door L. v. Miert S. J., *Sint-Jans-klokken*, n. 131 (1925), blz. 221.

's-Hertogenbosch. Dr. A. Smijers. Wie is de dichter der Rijmkroniek van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch? *De Maasbode,* 1925, November 10.

's-Hertogenbosch. O. L. Vrouw van Kevelaer en de Bossche Processie, door Z[wijsen]. *Sint-Jans-klokken,* n. 88 (1924), blz. 426—427.

Hilvarenbeek. Dekenaat Hilvarenbeek, door G. C. A. Juten, *Taxandria,* jrg. 31 (1924), blz. 281—287.

Huisseling. Hoe het afbreken der kerk te Huisseling in zijn werk is gegaan. Anno 1621. *Sint-Jans-klokken,* n. 138 (1925), blz. 250; n. 139 (1925), blz. 253—254.

Nieuw-Herlaër, door A. H[ermus], *Sint-Jans-klokken,* n. 92 (1924), blz. 472—475; n. 93 (1924), blz. 484—486; n. 94 (1924), blz. 498—499.

Noord-Brabant. Achterstelling van Noordbrabant's Katholieken in de tweede helft der 18e eeuw, door A. v. Sasse v. Ysselt, *Taxandria,* jrg. 32 (1925), blz. 167—171.

St. Oedenrode. De H. Oda, door A. J. van Erp. *Sint-Jans-klokken,* n. 99 (1924), blz. 555.

Oisterwijk. A. Huybers, Oud-kapelaan van Oisterwijk, Oud Oisterwijk. Uitgave: Katholieke Kunstkring te Oisterwijk.

In het titelblad domineert het woordje oud, en het zijn ook oude bekenden, die hier samen gebonden zijn, maar ondanks dat blijft het een van leven en licht tintelend boek. De schrijver bekent eerlijk in het voorwoord, dat hier en daar al eens een phantastisch kleurtje kan bijgestreken zijn, maar dat komt aan de aantrekkelijkheid van het boek ten goede. Dat hij niet heinde en ver met de wichelroede heeft rondgeloopen om voor zijn historie de bronnen op te sporen en daardoor tot de voor een historicus wel wat naieve vragen komt, als b.v. op blz. 101, „De abdij van Leuven bestaat niet meer. Waar is haar archief? In het Rijksarchief te Brussel? Zou er in het bisschoppelijk archief te Luik of te Mechelen niets te vinden zijn?", belet ons niet, dankbaar te aanvaarden het resultaat van zijn ijverig en uitgebreid werk, dat zeer zeker

voor aanvulling en verbetering vatbaar kan zijn, maar toch voor de plaatselijke geschiedenis een groote aanwinst beteekent. De inhoud van deze rijk geïllustreerde monografie wordt bijna geheel ingenomen door de kerkelijke geschiedenis van deze oude kwartier-hoofdplaats, die ook op godsdienstig gebied niet de minste is geweest onder de zusterplaatsen der Meierij. Een statige rij van adellijke pastoors uit de Sint Geertruiabdij te Leuven heeft de Oisterwijkers geherderd; het miraculeuze beeld van O L. Vrouw ter Linde heeft een uitverkoren bedevaartplaats doen ontstaan; beroemde mannen als Nicolaas van Esch, door den H. Petrus Canisius zijn opvoeder en vader genoemd, en Pater Poirters zagen hier het levenslicht, en meer nog · een H. Johannes van Oisterwijk mocht deel hebben aan de martelpalmen der Gorcumsche Martelaren. Dat alles geeft den dichterlijken schrijver gelegenheid om in aantrekkelijke tafereeltjes het glorieuze katholieke verleden te doen herleven. Als eindpunt wordt genomen 1648, het jaar, dat ook voor Oisterwijk een omkeer heeft beteekend, maar niet ten goede. Die verdere stof reserveerde de schrijver voor een mogelijk tweede deel, bij voorbaat met „Nieuw Oisterwijk ' betiteld, waarvoor wij den schrijver heel graag lust en tijd toewenschen. Als dit eerste deel druk verkocht wordt, waaraan wij niet twijfelen, mogen wij het tweede deel zeker zooveel te spoediger verwachten. De uitgever zorge dan voor een zelfde mooie uitvoering, maar tevens voor een betere correctie.

Oisterwijk. Pater Poirters. *Gemeenteblad van Oisterwijk,* 14, 21, 28 Nov., 6, 13, 20 Dec. 1925.

Ommel. De Bedevaartsplaats Ommel, door P. v. d. Pas. *Sint-Jans-klokken,* n. 102 (1924), blz. 592—593; n. 105 (1925), blz. 8; n. 107 (1925), blz. 31—33; n. 111 (1925), blz. 80—81; n. 115 (1925), blz. 129—130; n. 116 (1925), blz. 140—141; n. 117 (1925), blz. 151.

Oploo. Inventaris van Hendrik Albert Smeerling, pastoor te Oploo, 1747, door C. Rijken. *Taxandria,* jrg. 32 (1925), blz. 222—224.

Tilburg. De bibliotheek van Pieter van Emmerick (1574—1625), [was geboortig van 's-Hertogenbosch, religieus van Tongerloo en een tijd pastoor te Tilburg], door Dr. L. Reypers S. J., *Verslagen en mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde,* 1923, blz. 42—65.

Th. G.

Register van Plaatsnamen.

St. Antonis, 307 vlg.
Antwerpen, Capucijnen, 24, 69.
—, Carmelieten, 288 vlg.
Asten, 1.
—, St. Antonius, 3.

Bakel, 184, 215.
Batenburg, kapittel, 277.
Berkel, 11.
Best, 309.
Binderen, abdij, 217.
Bladel, 1.
Boxmeer, 1.
—, Carmelieten, 288—298 pass.
Boxtel, 1.
—, H. Hart, 13.
—, H. Bloeddoeken, 13.
—, Broedersch. v. h. H. Bloed, 13.
Breda, Capucijnen, 24, 38.
Breugel, 309.

Deurne, 178—215 pass.
Diessen, 309.
Dinther, kapel, 304—306.
Druten, 1.
Den Dungen, 223.

Eindhoven, 1.
—, H. Gerardus Majella, 2.
—, H. Paulus, 2.
—, kapel Eikenburg, 2.
Erp, 309.

St. Geertruidenberg, 1, 221.
Gelder, Carmelieten, 288 vlg.
Geldern, Capucijnen, 24 vlg., 38, 51.
Geldrop, 1.
Gemert, 205 vlgg.
—, Commanderij, 205 vlgg., 310.
Gemert, Latijnsche school, 215.
Gorkum, Martelaren, 38.
Grave, 38, 299.
—, Begijnhof, 58.
Groesbeek, H. Antonius van Padua, 2.

Haaren, Groot Seminarie, 12.
Hapert, H. Severinus, 2.
Haren, 309.
Heeswijk, 309.
Helmond, 1, 205, 309 vlg.
Helvoirt, 309.
Hernen, 278.
Herpt, H. Catharina van Alexandrië, 3.
's-Hertogenbosch, 1, 300, 309.
—, St. Antonius v. Padua, 2.
—, St. Antonius-kapel, 100.
—, St. Janskerk, 84 vlg., 310.
—, Jezuïeten, 21.
—, Capucijnen, 24 vlg.
—, Zusters van Orthen, 312.
—, O. L. Vrouw van, 77 vlg., 312.
—, Rijmkroniek O. L. Vrouw van, 313.
—, Ill. L. Vr. Broederschap, 311.
—, Latijnsche scholen, 127 vlgg.
—, Gasthuizen, 32.
—, Godshuizen, 167 vlg.
—, Reinier v. Arkel, 89—177, 225—275.
—, Regenten Reinier van Arkel, 171—175.
—, Provisoren Reinier van Arkel, 176—177.
—, beleg 1629, 44 vlg.
Heusden, 1.

Hilvarenbeek, 309, 313.
—, kapittel, 221.
Hooge Mierde, H. Joannes Evangelist, 2.
Horssen, klooster, 276—287.
Huisseling, 313.
Huissen, 20, 44.
Hulhuizen, 44.

Keerbergen, 306.
Cuijk, 1.

Leiden, Franciscanen, 277.
Liessel, 178.
Loon-op-Zand, 309.

Maastricht, Capucijnen, 24, 27.
Malden, 10.
De Meerwijk, 304.
St. Michiels-Gestel, 11, 309.
Mierlo, 309.
Mill, 307.
Moergestel, 309.

Nieuw-Herlaer, 313.
Nieuwkuik, 14.
Nijmegen, 1, 11.
—, St. Stephanus, 2, 17.
—, O. L. Vrouw v. Lourdes, 2.
—, Schuilkerken, 41 vlg.
—, Augustijnen, 23, 57.
—, Dominicanen, 29.
—, Jezuïeten, 21, 27.
—, Capucijnen, 15—76.
—, Franciscanen, 69.
—, Minderbroeders, 29.
—, Dochteren der Wijsheid, 3.
—, Zusters Gezelschap J. M. J., 10.
—, Godsdienstvervolging, 16 vlg.
—, Malthezer Orde, 47 vlg.
Nijmegen, St. Nicol.-Gilde, 17.
—, Hervorming, 18.
—, Heilig-Landstichting, 10.
—, R. K. Universiteit, 12.
Nuland, 309.

St. Oedenrode, 1, 11.
—, H. Oda, 313.
Oirschot, 1, 309.
Oisterwijk, 313 vlg.
Ommel, 314.
Oploo, 314.
Oss, 1.
—, H. Gerardus Majella, 2.

Ravenstein, 1, 38, 49.
Rijckevoort, 10.
Roermond, bisdom, 20, 25, 50.
—, Jezuïeten, 21.
Rosmalen, 309,

Stiphout, 309.

Thienen, Minderbroeders, 239.
Tilburg, 1, 314.
—, H. Familie, 2.
—, H. Antonius v. Padua, 3.
—, R. K. Leergangen, 11.
Tongerloo, abdij, 309.

Utrecht, kapittel, 277.

Valkenswaard, 1.
Veghel, 1.
Velp, 58.
—, Capucijnen, 38, 299.
Venray, Minderbroeders, 180.
Vlierden, 178.
Vught, 309.
—, Euchar. Hart v. Jezus, 3.

Zaltbommel, 1.
Zevenbergen, 11.

Register van Personen.

Aalst, G. J. van, rect. 4.
Adams, zie Damen.
Adelmeyer, J. H. H. M., Kan. en Pleb. († 1924), 4.
Aer, Goedaert van, 215.
Agnes, echtgenoote van Walraven van Bentheim, 304.
Agolla, O. E. S. A., (1697), 21.
Acker, H. v. d., Ord. Præm., past., 4.
Albert, graaf v. d. Bergh, 288, 290, 292, 295.
Alexander, prins van Parma, 216 vlg.
—, Prov. Ord. Prov. (XVIIIe), 299.
Allefeldt, P. J., 186, 187.
Amstel, A. F. J. v., rect., 4.
Amsterdam, M. van, Vic.-gen., Ord. Cap. (XVIIe), 68.
Andreas, Ord. Cap. (1635), 51.
Anna, echtg. van Dirk Hikspoors, 178.
Antwerpen, Andreas van, Ord. Cap. (1614), 25.
—, Emm. van, Ord. Cap. († 1637), 54, 56.
—, Felic. van, Ord. Cap. (1636), 48, 54, 60.
—, Greg. van, Ord. Cap. († 1636), 47, 53, 59.
Appelman, D., S. J., kap., 5.
d'Arenberg, Car., Ord. Cap. (XVIIe), 68.
Arkel, Elis. van, 94.
—, Ever. van, 91 vlgg.
—, Hendr. van, 90 vlgg.
—, Reinier van, 89 vlgg.
—, Rutger van, 98 vlg.
Arnold Frans Diepen, biss. van 's Hertogenbosch, 9.
Audenaarde, Sim. van, Ord. Cap. (1626), 25 vlgg., 29, 59.
Audenhoven, Gerrit van, 207 vlg.
Augustijnen, 11, 23, 57.

Baayens, P. L. Chr., pr., 7, 9.
Backere, P. de, 217.
Bakx, J. H., pr., 9.
Bannenberg, G. P. J., kap., 5.
Barbarini, kard. (XVIIe), 66.
Bartels, F. A. Th. M., Conr., 8, 9.
Basilius, Ord. Cap. (1645), 299.
Basserij, W., 178.
Beek, C. J. M. J. van, kap., 4.
Beerse, Joh. de, 99.
Beerze, Joh. van, past. (1564), 307.
Begijnen, 58.
Becx, H. G., rect., 5.
—, Mr Jac., 217.
Bekker, Q. Th. H. de, kap., 4.
Bellarminus, kard. (1586), 222.
Benedictus, P. Fr , Ord. Cap., 8.
Bentheim, Walr. van, 304 vlg.
—, van, zie Agnes.
Berchem, Gabr. van, 218.
Berchen, Ger., 195 vlg.
Berg, H. v. d., 43 vlg.
Bergen, Juvenalis van, Prov. Ord. Cap. (1629), 29 vlg., 62.
—, Winocus van, Ord. Cap. (1639), 40.

Bergh, F. v. d., 10.
—, v. d., zie Albert.
—, v. d., zie Cusance.
Berghegge, F. J. M. J., S. J., 5.
Bergman, F. F., Ord. Præm., 6.
Bergmans, Fr., 9.
Berkelmans, J. F., past., 5.
Berlaer, Jan van, 305.
—, Cath. van, echtg. v. Jan van Cortenbach, 305.
—, Lodewijk van, 304 vlg.
—, zie van Dinther.
Bloemarts, Joh. 299.
Bloemen, Adr. v. d., 204.
—, Ant. v. d., rect. († 1790), 204.
—, Dirk v. d., 184—204 pass.
—, Fr. v. d., 202.
—, W. v. d., 202.
—. v. d., zie Kievits.
— — —, zie Verdeysseldonck.
Blommaarts, Aug., S. J. (1618), 22 vlg.
Boelaers, F., past., 4.
Boest, Ger., 99.
Bogarden, 222.
Bock van Leuchtenborch, Frambach, 206.
Böckling, W. P. M., kap., 7.
Bolsius, J., 88.
Bonaventura, Ord. Cap. (1626), 30.
Booy, Chr. de, 127, 141.
Boutens, S. J. (1628), 41.
Box, Ant., 182 vlg.
—, Marg., echtg. v. Ed. Goloffs, 182.
Boxs, Marg., 2e echtg. v. Ev. Jacobs, 181.
Boxtel, M. J. v., kap., 4.
Brandsma, G. M. M., pr., 7, 9.
Breda, J. G. v., O. F. M., 6.
Brekel, A. F. v. d., kap., 4.
Brekelmans, J. L., pleb., 8.
—, W. H., kap., 5.
Broekman, J. C. M., rect., 6.
Brok, Th. A. J., kap., 7.
Bronkhorst, Dirk van, 276 vlgg.
—, Gijsb. van, 276 vlg.
—, Henricsz, Dirk van, 287.
—, Hendrik van, 287.
—, Herman van. 287.
—, zie Weysche.
Brugge, Basil. van, Ord. Cap. (1645), 58.
—, Marc. van, Ord. Cap. (1636), 48 vlg., 54, 60.
Bruijst, Jac., 127.
Brussel, Seraph. v., Ord. Cap. (1628), 38, 45 vlgg., 59.
Bueren, Otto van, 278.
—, Wolt. van, 278.
Buys, Wich., 38.
Bult, A. v. d., pr., 6.
Burgh, v. d., zie Castro.
Busius, Mr N., dek. († 1553), 221.

Charles, Lambert, 36.
Cigoigna, Johan André de, 216.
Cyprianus, Prov.-Pref. Ord. Cap. (1634), 49.
Cisterciënsers, 14.

Daandels, G. H., kap., 7.
—, J. J., kap., 4.
Damen, P., 181.
—, zie Hurkmans.
Daniël a Virgine Maria, Ord. Carm. (XVIIe), 288, 292, 295.
Daniëls, H. W. M., kap., 8 vlg.
Delft, L. N. v., pr., 9.

Diderick van Moyrs, Aartsb. v. Keulen (1454), 286.
Diepen, zie Arnold.
Dinther, Johanna van, echtg. v. Lod. van Berlaer, 304.
—, Theod. v., 304.
Dionysius a Matre Dei, zie Mercleer.
Dirk, heer van Heeswijk, 304.
Dochters van Liefde v. d. H. Vincentius a Paulo, 11.
— — Maria en Jozef, 11.
Doernen, L. v., 99.
Does, J. H. v. d., 156 vlg.
Dominicanen, 29.
Dooren-Hermans, E. v., 10.
Drabbe, Th. F., pr., 8.
Dunghenus, H., kan. (XVIe), 223.

Eerenbeemt, A. J. J. F. v. d., prof. Sem., 7, 9.
Egber Janszn, pr. (1564), 308.
Eynatten, H. v., 214 vlg.
—, M. v., 220.
Eijnde, F. v. d., S. J., pr., 8.
Eindhoven, J. R. H., kap., 4.
Eckmiller, Corn., zie Fredericus.
Elk, G. A. v., kap., 4.
Emmerich, v., past. (1651), 46.
—, P. v., past. (1625), 314.
Empel, P. J. v., pr., 7.
Ermerts, D., 299.
Erp, H. A. L. v., Ord. Carm., 8.
Esch, W. v., 178.
Escobar, M. v., 312.
Everts, Seger, 193.
—, Tony, 184.

Felicianus, Ord. Cap. (XVIIe), 55.
Felix, J. A., Ord. Carm., 8.
Fenema, 165.
Fenell, J., Ord. Præd., 6.
Franciscanen, 69, 277. e. v.
Franciscus, Gard., Ord. Cap. (1624), 37.
—, Ord. Cap. († 1768), 71.
Fredericus, Ord. Cap. († 1774), 71.
Frederik Hendrik, Prins van Oranje, 37, 42.
Fremin de Beaumont, 155.
Frencken, L. H. J. F., pr., 8.
Frenken, A., past., 4.

Gassel, Marg. van, echtg. v. Mich. Goloffs, 180.
Gast, L., 146, 148.
Gemert, D. v., 207—215 pass.
Gent, Otto van, 43.
Gerrits, W. J. M., kap., 5.
Gerwen, van, zie Mark.
Ghyselen, A., 99.
Gilles, zie Johannes.
Gislenus a S. Adriano, Ord. Carm. (XVIIe), 294.
Glas, A. J. de, rect., 5.
Goch, D. v., past. (1496), 278.
—, Claes van, 108.
Goedschalcx, zie Walterus.
Goey, J. de, past. (XVIIe), 193.
Goert Janssoen, 215.
Golis, zie Goloffs.
Goloffs, Evert, 178—203 pass.
—, Hend., 179.
—, Jac., 193.
—, M. H., 178, 182.
—, Maayke, 193.
—, Marg., 178—203 pass.
—, zie Box en Boxs.
— — v. Gassel.
— — Robben.

Goloffs, zie Zeegers.
— Genealogie, 179—181.
Goltstein, B., 47.
Gommers, P. J., kap., 8.
Goossens, A. J. M., kap., 4.
—, J. M., past., 6.
—, P. Th., past., 6.
Gorcum, L. A. J. v., S. J., pr., 7.
Gouda, Fr. van, Ord. Cap. (1624), 33.
Goulmy, P. J. L. M., past., 6.
Graaf, L. Th. W. A., Ord. F. M., kap., 6.
Graat, W. H., P. C. J., pr., 6.
Grave, Herman Gerrits van, 303.
Greef, A. d., S. J., (1627), 23, 41, 45, 47.
Gregorius, Ord. Cap. (1666), 71.
Grondt, H., 69.
Grood, G. M. de, past., 5.
Grootenacker, Dr J. v. d., 191.
Grootvelt, G., zie Gregorius.
— Corn., zie Hermanus.
— -Canis, fam., 25, 71.

Haare, R. J. A. M., Ord. Carm., 7.
Haarlem, Ben. v., (1629), 38, 59 vlg.
Hackfoordt, St. H., kap., 6.
Hagen, N. W. v. d., past., 5.
Hamers, G. M., past., 5.
Hanewinckel, Ger., 180, 183, 200, 202.
—, zie Goloffs.
Hansen, Zeger, 181.
Hapert, H. v., past., 4.
Heeren, W. J., 165, 167.
Heijden, A. J. W. v. d., kap., 8.
Heymans, Anna, echtg. van A. Pannenbecker, 178.
Hendrickx, F. N. J., pr., 5.
Henrick Jansz., 307.
Herberts, zie Johannes.
Hermanus, Ord. Cap. (1648), 71.
Herpt, L. E. J. v., kap., 8 vlg.
Herssel, W. v., Minderbr. (1578), 239.
's Hertogenbosch, Franciscus van, Ord. Cap. (1637), 27, 61.
—, Joan. Evang., Ord. Cap. (XVIIe), 27.
Hesselmans, J., dek., 7.
Heusen, H. J. v., kap., 5.
Heusde v. d. Sluyse, E. de, 10.
Heuvel, J. H. J. v. d., kap., 7, 9.
—, Mgr J. P. v. d., dek. 4.
—, M. v. d., 156, 167.
—, Th. H. J. v. d., kap., 5.
Hikspoors, D., 178, 181.
—, zie Anna.
— — Hurkmans.
Hoeck, Abr. van, 180, 197, 200, 202.
—, Aert van, 180.
—, zie Goloffs.
Hoek, Th. A. M. v., pr., 8 vlg.
Hoensbroek, Ulric. v., 218.
Hoerkmans, zie Hurkmans.
Hoet, G., 287.
Hoeven, J. v. d., 127 vlgg.
d'Hollander, E., S. J., (1618), 22 vlg.
Holtrop, H. v., 220.
Hoogaerts, 165.
Hoogveld, Prof. Dr H., 10.
Hootsman, A. P. P. rect., 8.
Hordijk, A. F. M., past., 5.
Horkmans, zie Hurkmans.
Hovelmans, Mr H. (1535), 221.

Hubers, H. J. A. M., Ord. Præd., 7.
Hurckmans, A., 183—197 pass.
—, E., 178.
—, E., echtg. v. Evert Goloffs, 181.
—, Evert Segers, 193.
—, zie Martens.
— — Neerven.
— — v. d. Sandt.
— — Thonissen.
— Genealogie, 181 vlg.
Hussen, Mgr H. G. v., rect., 7.
—, M. N. M. v., rect., 7, 9.

Ierland, L. C. v., kap., 5.

Jacobus van den Burgh, biss. v. Roermond (1623), 20, 26, 34, 36, 51.
Jacobs, Ger., past. (1675), 179.
Jan, Hertog van Brabant, 206.
— Aerntzn., 108.
— Laurenss, pr. (XVe), 280.
Jansen, zie Hansen.
Janssen, H. A. J., S. J., past., 5.
Janssens, E. C. J. M., Ord. Præd., 6.
Jeger, Corn. de, 18.
Jezuïeten, 21—76, pass.
Johan, bar. van Leefdael, 185, 198.
Johannes Baptista de Gillis, suffrag. v. Luik (1735), 309.
— Herberts, 94.
Jong, M. de, 180.
—, de, zie Goloffs.

Caestecker, L. de, 184, 191.
Camp, van, 165.
Kamp, J. A. v. d., rect., 6.
Canis, zie Grootveld.
Kant, A. W. v. d., S. J., pr. 7.
Capucijnen, 8, 15—76 pass., 299—303 pass.
Carl Philip, keurvorst van Pfaltz-Beieren, 299.
Carmelieten, 288—298 pass.
Caron, J. M., kap., 7.
Cassemajor, Joh. de, 185—200 pass.
Castro, zie Jacobus van den Burgh.
Kemenade, Ed. J. W. M. van, pr., 8.
—, H. J. M. van, rect., 6.
Kemps, past. (1854), 270.
Kerstens, M. J., Ord. Carm., Em. Past., 3.
Kieckens, Ch., 10.
Kievits, Jenneke, 3e echtg. v. Dirk v. d. Bloemen, 203.
Claassen, Peter, 185 vlg.
Klijn, F. J. C. J. de, kap., 7.
—, J., past., 4.
Cluytmans, Rutger Jan Rutten, 215.
Kocken, E. J. J., rect., 4.
Kolenberg, W. B., Ord. Præd., pr., 6.
Contra-remonstranten, 35.
Coppens, 168.
—, Chr., 164.
Coptiten, Jac., 207.
Cornelissen, E. J., Ord. Præm., rect., 5.
Cortenbach, Jordaen van, 305.
—, Jan van, 305.
—, van, zie Berlaer.
Kortrijk, Hipp. van, Ord. Cap. (1644), 40—58 pass.
Court, de la, 165.
Craecker, Ord. Min. (1688), 178, 180.
Crans, Wijnand, vic. (1443), 277.

Cremers, H., 185.
Kriellaerts, A., dek. en past., 4.
Croonenburg, A. M., 160, 164.
Cuypers, P. J. H., 88.
Kuijk, A. J. v., Ord. Præm., kap., 7.
Kuijte, J. W. A., kap., 7.
Cusance, Magd., echtg. van Albert, graaf v. d. Bergh, 288, 290, 292, 295.

Laarhoven, A. A. v., pr., 8.
—, H. A. J. v., kap., 6.
La Forme, A., 195 vlg., 200.
Lagonissa, Fabius a, apost. Nunt. (1630), 33, 39, 46.
Langendonk, 165.
Langerijt, J. C. v. d., Em. rect., 3.
Lanckvelt, God. v., 218.
Latour, S., 156 vlg., 161.
Laureynsz., zie Raphaël.
Leefdael, Joh. van, past. (XVe), 277, 285.
—, van, zie Johan.
— — — Rogier.
Leeuwen, P. E. v., past., 4.
—, W. E. P. v., past., 6.
Leydecker, H., 192.
Leopold, Aartsh. v. Oostenrijk, 218.
Leuchtenborch, zie Bock.
Linden, P. v. d., past., 6.
Linger, Nic. v., Ord. Cap. (1662), 299.
Loeff, Adr., 221.
Lombarts, J. F. C. M., past., 6.
Loo, J. J. H. v. d., kap., 7, 9.
Loosbroek, J. N. van, kap., 7, 9.
Lugtenberg, J. A., Ord. Carm., kap., 8.
Lutkie, W. L., pr., 5.

Maas, P., 9.
Maassen, M. B., past., 6.
Magdalena, zie Cusance.
Malmberg, Th. M. J., pr., 7, 9.
Manders, P. J. L., rect., 7.
Marcellianus, Ord. Capuc. († 1823), 71.
Marggraff, J. C., 156, 161, 167.
Mark van Gerwen, Jhr., 217.
Martens, H. W. J., past., 5.
—, Lysb., echtg. van Ant. Hurckmans, 182.
Maurits, Prins van Oranje, 35.
Maximiliaan, keizer, 211.
Meerendonck, C. F. v., S. J., past., 5.
Meyden, H. J. A. v. d,, past., 5.
Meygaert, Adr., Ord. Carm. (1652), 288, 292.
Mekeren, Fl. v., 287.
—, G. v., 287.
Mengaart, 289.
Mercleer, Dion., Ord. Carm. († 1658), 290.
Meulendijks, Th., 181.
—, zie Hurkmans.
Mierop, W. M. A. v., kap., 5.
Minderbroeders, 29, 180, 239.
Minoretti, 168.
Modestus, pr. (XVIIe), 23.
Moers, Jasp., past. (XVIe), 215.
Moyrs, van, zie Diderick.
Mol, E. H. v., kap., 7.
Moll, Georg. v., Ord. Cap. (1623), 27, 59.
Mommers, F. H. A. M. kap., 7.
Moorsel, L. v., 191.
Morell, Jac., 251 vlg.
Munster, Alex. v., 69.
Muselaers, Fr. A., kap., 4.

Muskens, C. A., kap., 7, 9.
Mutsaerts, A.N., prof., 77 vlgg.

Nabuurs, J., past., 6.
Neerven, Jenneke Everts van, echtg. v. Ant. Hurkmans, 193 vlg.
Noord, W. L. A. v., Ord. Præd., pr., 6.
Nootstock, G., 215.
Noto, Clem. a, Gen. Ord. Cap. (1623), 27.
Nuvelle, P. van, Not. Apost., 289.

Oldenzaal, Bonav., Ord. Cap. (1623), 27, 59.
Oliphant, Jac., 128.
Onna, G. v., 194.
Oorschot, C. A. W. v., kap., 8.
—, P. J. v., 148, 160 vlg.
Oorsprong, F. F R., Ord. Præd., kap., 7.
Oosterhout, W. H. v., 183.
Os, Arnt van, 251.

Paijmans, J. A. J., kap., 6.
Panis, A. A. M., kap., 7.
Pancratius, P. Fr., Ord. Cap., rect., 8.
Panken, J. A. M., past., 5.
Pannenbecker, A., 178.
—, zie Heymans.
Parma, zie Alexander.
Pas, W. v. d., 165, 167.
Pauli, Mr. Th., 218.
Peeters, A. J., kap., 5.
Pels, W. H., 146.
Penitenten-Recollectinen, 10.
Peters, W. G., past., 6.
Picpus, 11.
Plaen, Ad., pred., 180.
Poirters, Pater, 314.
Præmonstratensers, 309.
Proyen, N. v., 191.
Pruyssen, J. van, 220.
—, L. v., 220.
Pruneus, Ds E., 219.
Pulles, J. J., kap., 5.
Pulskens, J. J., pr., 8.

Raphaël Laureynsz., 251.
Rauwers, Joh., 182, 189, 191.
Redinchaven, P. v., vic. (XVe), 277, 285.
Regulieren Kanunnikessen, 10.
Remy, van, 165.
Riel, G. H. L. M. v., kap., 5.
—, L. F. J. M., pr., 5.
Rijckevorsel, F. C. v., 167.
—, J. M. v., S. J., kap., 5.
—, Th. C v., 156, 164.
Rijsewijk, J. v., 10.
Rijswijck, dek. (XVIe), 17.
Rijt, P. H. v. d., pr., 7.
Robben, W., 180.
Roelofs, W. J. H., kap., 7, 9.
Rogier, baron v. Leefdael, 181,
Roy, G. A. de, pr., 8.
Rossaert, P. C. J., pr., 6.
Rovenius, apost. vic. (1639), 15—77 pass.
Ruysschenberg, H. v., 215 vlg.
Rusenborch, van, zie Ruysschenberg.

Sande, J. v. d., kap., 5.
Sanders, H. G. J., kap., 7.
—, J. F. M., past., 4.
Sandt, Cath. v. d., echtg. v. Ant. Hurckmans, 182.
Segers, Ant., 193.
—, Jud., 193.
—, zie Zeegers.
Sengers, M. W. A., rect., 5.

Selten, J. H., dek. en past., 3.
Seraphin de Jesu Marie, Ord. Carm. (XVIIe), 295.
Simonis, L. J. A. N., pr., 8.
Simons, J. C., kap., 6.
Scalcus, zie Schalck.
Scarrenborch, Herm. van, (1454), 286.
Scilder, Gher., 207.
Schaardenburg, H. v., 184.
Schayk, Ant. v., 180—192 pass.
—, zie Goloffs.
Schalck, Joan., relig. († 1602), 222.
Scharenbergh, 186.
Scheepers, G. C. J., Ord. Præm., 7.
Schellekens, J. A. J. M., kap., 4.
Schellen, P. H., rect., 3.
Schijndel, G. v., past., 3.
Schoenmakers, C. P. J., 3.
Schoutens, Petrus, O. S. A. (1634), 23.
Schrijnen, Prof. Dr J., 10.
Schutjens, L. H. C., rect. (1855), 270.
Sylvester, Ord. Cap. (1635), 51.
Sleeuwen, L. v., rect., 8.
Sloots, M., past., 4.
Smeerling, H. A., past. (1747), 314.
Smetius, 36, 49.
Smits, Dr C. F. X., past., 4.
—, Elis., 2e echtg. v. Dirk Bloemen, 203.
—, M. H. J., kap., 4.
Smulders, F. J. M., pr., 9.
Snellart, G., past. (1443), 277.
Snoex, J., 207.
Son, Mgr. A. A. v., dek., 8.
—, C. A. A. v., dek. en past., 10.
Sopers, 168.
Spijker, A. H. v. d., kap., 7, 9.
Spolders, A. C. R. H., kap., 5.
Sprengers, V., Em. past., 4, 6.
Steen, H. L. v. d., kap., 4.
Stegge, G. H. v. d., Ord. Carm., 8.
Strijbosch, L. W., Em. Past., 3.
Suijckers, G. 219.
Suijs, J. A. G., past., 3.
Surig, H. W. J., rect., 4.
Sweerts, D., 207.

Teeffelen, L. W. J. v., kap., 6.
Terwindt, J. M., past., 6.
Tempelaers, H., 218.
Teulings, Dr J. P. Ch. M., prof. Sem., 8.
Thiel, A. P. W. v., kap., 7.
Thye, Hanns, W. H. v., 167.
Thoniske Thonissen, echtg. v. Ev. Segers Hurckmans, 179, 181.
Timmer, J., pr., 8.
Timmermans, W. L. A. M., past., 4.
St. Truyden, Tib. van, Ord. Cap. († 1636), 47—60 pass.

Uytenbogart, J., 42.
Urbanus VIII, paus (1643), 66.

Veeken, J. C. A. v. d., kap., 7.
Ven, M. v. d., pr., 8.
—, van der, zie Willem.
Venne, M. v. d., Ord. Carm. († 1678), 288—293 pass.
Verbunt, J. G. M., kap., 5.
Verdeysseldonk, Antonia, echtg. van Adr. Bloemen, 204.
Verepaeus, H., 222.

Verepaeus, S., 221 vlgg.
Verheyen, A. G., 158, 165, 167.
—, zie Wolters.
Verhoekx, Th. B. M., pr., 8.
Verhoeven, A. J. J. M., rect., 4.
—, B. J. N., kap., 8, 9.
—, J. C., kap., 6.
—, J. P. C., kap., 7, 9.
—, L., pr., 6.
Verhofstad, Fr. J., kap., 4.
Vermeer, G. A., kap., 8.
—, P., Em.-past., 3.
Vermeulen, 165.
Verrijt, F. J. A. A., kap., 5.
Vet, H. de, 187.
Veurne, El. van, Ord. Cap. (1637), 61.
Vianen, Wil. v., Ord. Cap. (1636), 70.
Vissers, J., past., 6.
Vleuten, C. A. v. d., kap., 8, 9.
Vocht, H. B. M. de, kap., 7, 9.
Vogels, H., 214.
—, J., 214.
—, J. F. A., kap., 5.
Vogelsanger, P. J. G., 156.
Voirt, B. v. d., 307 vlg.
Vollenhoven, J. v., 10.
Vonken, G. J., kap., 4.
Vosmeer, S., vic. apost. (1592), 31.
Vrijbergen, C. v., 126.
Vuyrmond, 219.

Waarden, W. X. M. v. d., kap., 5.
Walterus, G., 98.
Wassenberg, M., rect., 6.
Wehmeijer, H. G. J., kap., 5.
Weilhuze, A. v., 99.
Weysche (Wisch), Agnes van, echtg. v. Gijsb. van Bronkhorst, 284.
Welie, B. F. E. v., rect., 5.
—, J. H. B. v., prof., 4.
Wellens, 168.
—, N. 164.
Welting, P. J. F., kap., 7.
Werners, F. J. A., pr., 8.
Westerlaecken, zie Dunghenus.
Wevers, A. past., 3.
Wijhe, Joh. v., 278.
Wijnters, J., Ord. Cap. (XVII[e]), 59.
Wijs, H. de, 156, 167.
Wilberts, L. 183.
Willem v. d. Ven, biss. van 's Hertogenbosch, 77.
Wintermans, J., 10.
Winters, J., Ord. F. Min., kap., 4.
St. Winocsbergen, W. van, Ord. Cap. (1644), 57 vlg., 69.
Wit, Dr M. C. de, past., 3.
Wolters Verheyen, Joh., 299.
—, Th. A. C. J., kap., 5.
Wouters, N. J. A., dek., 6.

Yseren, Jasp. van, 181.
—, van, zie Hurckmans.

Zeegers, A., 178.
—, Elis., echtg. van Mich. Henr. Goloffs, 180.
—, Evert, 178 vlg.
—, zie Segers.
Zeeland, L. van, Ord. Cap. (1644), 71.
Zegers, A. M., kap., 5.
Zusters v. h. Allerh. Hart van Jezus, 11.

Zusters v. h. Kostbaar Bloed, 10.
— — Gezelsch. J. M. J., 10.
— der HH. Harten en der Altijdd. Aanbiddıng, 11.
— Penitenten Recollectinen, 12.
—, zie Dochters.

Register van Zaken.

Achterstelling van Katholieken in Noordbrabant, 313.

Bedevaartplaatsen, 314.
Bekeeringen, 3.
Bisdom, zie Kroniek.
Bisdommen, zie Dotatie.
Broederschappen, 13, 311.

Derde Regel van St. Franciscus, 278.
Doopsel, Samenspraak over het, 221 vlgg.
Dotatie der nieuwe Bisdommen in Brabant, 309.
Duitsche orde, 205, 310.

Gasthuizen, 312.
Geestelijke Goederen, 105 vlg.
Geestelijkheid, zie Personeel.
Gilden, 17.
Gildekaart, 310.
Godshuizen, 167.

Huisvestingscomité, R. K., 13 vlg.

Kerken, zie Schuilkerken.
Kerkmeubelen, 84—88.
Kerktorens, 309.
Kerkwijdingen, 2.
Kloosterhuizen, 10 vlg.
—, zie Verandering.
— — Visitatie.
Kloosters, Bouwen van, 109 vlg., 112.
—, Eerste steenlegging van, 299.
—, Stichtingsoorkonde van, 288—298.
Communicanten, 1.
Kroniek v. h. Bisdom 's-Hertogenbosch, 1—14.

Leergangen, R. K., 11.
Leestafel, 309—314.

Malthezerorde, 47 vlg.
Martelaren, 38.
—, Relieken van, 2 vlg.
Meubelen, zie Kerk.
Missieactie, 12 vlg.

Officium O. L. Vr. v. d. Bosch, 77—83.
Onderscheidingen, Pauselijke, 9 vlg.
Onderwijs, 11.
—, zie Leergangen, Scholen, Universiteit.
Oorkonden, zie Kloosters.

Parochiën, Nieuwe, 2.
Personeel der Geestelijkheid, 3—8.
Priesterwijding 9.
Prebenden, 221.
Processiën, 313.

Relieken, zie Martelaren.

Scholen, 127 vlgg., 215.
Schuilkerken, 41, 42.
Stichting, zie Kloosters.

Universiteit, R. K., 12.

Verandering van een vrouwen- in een mannenklooster, 276—287.
Visitatie van kloosters, 27.

Wonderbeelden, 77 vlg.

H. J. M. EBELING.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"
BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. VII. AFLEV. 3. MEI 1926.

PROST & Co
Westwal 19—20, 's Bosch, Telef. 559
WIJNHANDEL
oudst gevestigd en gerenomeerd huis,
opgericht in 1783

SPECIALITEIT IN
Bordeaux-, Moezel- & Rijnwijnen
Gegarandeerde Miswijnen

VRAAGT ONZEN PRIJSCOURANT
Kelders voor reserveering disponibel

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installeering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,

ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — **L. DERKS** — **'s BOSCH**

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Firma J. H. de Leeuw

's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

ERVEN & C°. OIRSCHOT

-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

—.— Vraagt CATALOGUS. —.—

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER
GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10 %

UITGAVEN van

G. Mosmans Zoon, 's-Hertogenbosch,

Alom verkrijgbaar:

De H. Thomas van Aquino, Kerkleeraar en Patroon der Katholieke Scholen, door G. A. MEYER, O. P., f 0.50.

De Triomf der Barmhartigheid. Het H. Hart van Jezus, beschouwd in het Evangelie en in de Geschiedenis, met voorwoord van Z. Em. Kardinaal MERCIER, door M. L. BERTRAND C. M. M., f 0.30.

De Katholieke School en de HH. Sacramenten van Biecht en Eucharistie, door M. NABUURS, Pastoor, f 0.20.

Gebed van een Soldaat in den grooten Wereldoorlog, door FR. J. F. SCHREINER, met omslag door JAN TOOROP, f 0.25.

Akte van Toewijding van het menschelijk geslacht aan het Allerh. Hart van Jezus, f 0.02; per 100 f 1.—.

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Herkhaarsen,

Witte Was, Vierook, Godslamp-olie, enz.

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Dépôt voor Nederland van Fr. PUSTET, Regensburg.

Verschenen

Het nieuwe Rituale Romanum

met nieuw Supplement der Ned. Bisdommen.

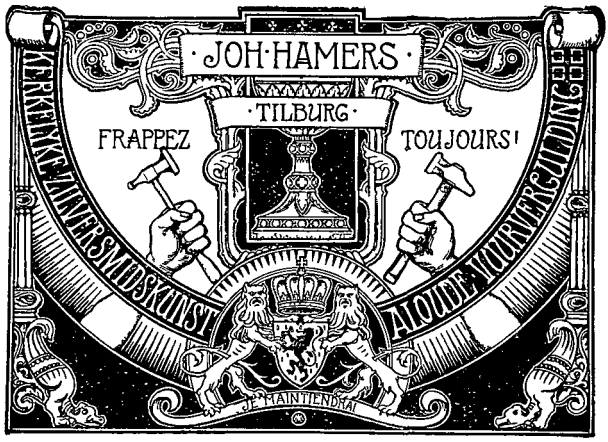
De nieuwste Missalen, Rouwmissaaltjes, Breviers, Canontabellen enz. — Prima Wierook.
Groote keuze Kerkmuziek.

Zeer fraaie Diploma's en Medailles voor H. Familie en Congregatie (ook voor jubilarissen).
Monsters op aanvrage.

Verschenen het nieuwste Nederlandsch Missaaltje voor iederen dag. Fraai gedrukt en zeer volledig.

Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

HUISVLIJTARTIKELEN.

CATALOGUS met handleiding voor Friesch houtsnijwerk,

Verkrijgbaar à f 0.45 per exemplaar.

VRAAG PRIJSCOURANT.

Firma JOHAN SMULDERS.

Vughterstraat 33. 's-HERTOGENBOSCH. Telefoon 659.

IJzerwaren, touw, huishoudelijke artikelen, enz.

Carborundum- en Aloxite-slijpmiddelen. — De beste der wereld.

P. W. HIELE, Vughterstraat 21, Tel. 1105

DE OPTICIEN van 'sBOSCH,

is en blijft het oudste en beste adres voor

Brillen en Pince-Nez en alle andere Optische Artikelen.

Extra vlugge vakkundige bediening. — Jarenlange practische ervaring.

Uitsluitend 1e kwaliteit artikelen. — Zeer voordeelige prijzen.

-:- **Opgericht te Utrecht in 1855.** -:-

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel.

ELECTRA

Ingenieursbureau voor electrische licht- en krachtinstallaties

THUST & GRAFF

's-HERTOGENBOSCH

Ververstraat 15 -:- Telefoon N⁰ 947

Specialiteit in kerk- en klooster-installaties

UITGEBREIDE REFERENTIELIJST TER INZAGE

H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64 **TILBURG**

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

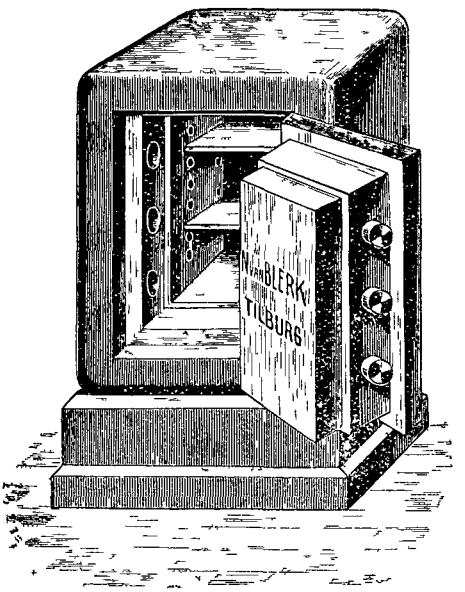
BEELDHOUWWERKEN

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE □ □ □ KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg"

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

DRUKKERIJ R. K. JONGENSWEESHUIS, — TILBURG
Postrekening No 13711 :-: :-: Telefoon No 566.

Prentenboek voor de Eerste H. Communie

Een boek, waarin moeder en kind samen kijken, praten, leeren en bidden.

Prijs f 1.—; franco per post f 1.12.

NIEUW GEBEDENBOEK,

door een Pastoor (wijlen ZEerw. Heer Pastoor JURGENS) zijn Parochianen aangeboden.

2e Herziene druk. Handig formaat. Fijne uitvoering.

Verkrijgbaar in 3 verschillende uitvoeringen:

A. **Linnen, roodsnee f 0.65**
B. **„ goudsnee f 0.80**
C. **Leder, „ f 1.60**

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Vacant

Fa. J. Mulder-Herzet

Opgericht 1855

Hinthamerstraat 45 — 's-HERTOGENBOSCH — Telefoon 832

Fabriek van Kunstbloemen

Kerkplanten, Altaarbouqetten, Bloemenmanden, Beelden,
Stolpen, Wierook, Guillonpitten.

Losbladige Cahierband

(Systeem losbladig boek)

Fabriek voor Schoolschriften

„DE WERELD"

EINDHOVEN.

B. ZWAANS

TILBURGSCHE

Steenkolenhandel

TEL. 216.

Piusstraat 89, Tilburg

M. v. Bokhoven & Jonkers

's-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWERS

ATELIER VOOR

DECORATIEVE SCHILDERKUNST

Oude en Nieuwe Boekhandel

UITGEVERIJ

N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en

J. W. v. LEEUWEN

Oranjesingel 4, NIJMEGEN

Oude Gracht, UTRECHT

Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.

Koopt oude Boeken.

Vacant

W. DINGS-SLAATS

Handel in Boter, Kaas en Eieren

Specialiteit in fijne Vleeschwaren en Worstsoorten

Stratumseind 52 — St. Rochusstraat 13

Telefoon 539

EINDHOVEN

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHaTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

J. P. van Gilse & Zoon

Wijnhandel

Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van
Z.H. Paus Benedictus XV

Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 45

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 60

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban	Pauillac
Chapelle de la Trinité	St. Emilion
Clos du Roi	Pauillac
Clos du Pouijallet	Pauillac
Milon-Lafite	Pauillac
Domaine de Pez	St. Estèphe
La Gauloise (R. Réquier)	Périgueux
Triple Sec (Allary)	Mussidan

Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.

VRAAGT PRIJSCOURANT.